

Godišnjak

PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU

LXIV

Posebni broj

2021.

Sarajevo, 2021.

Godišnjak

PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU

LXIV

Posebni broj

2021.

**GODIŠNJAK PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU
LXIV – 2021. (posebni broj)**

**YEARBOOK OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO
LXIV – 2021. (special issue)**

Izdavač

Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet

Redakcijski odbor

Prof. dr. Abedin Bikić, prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić, prof. dr. Iza Razija Mešević,
prof. dr. Borislav Petrović, prof. dr. Enes Durmišević, prof. dr. Edina Sudžuka

Međunarodni redakcijski odbor

Prof. dr. Davor Derenčinović (Pravni fakultet Zagreb), prof. dr. Hana Horak
(Ekonomski fakultet Zagreb), prof. dr. Dubravka Hrabar (Pravni fakultet
Zagreb), prof. dr. Anita Kurtović-Mišić (Pravni fakultet Split), prof. dr. Janja
Hojnik (Pravni fakultet Maribor), prof. dr. Branko Radulović (Pravni fakultet
Beograd), prof. dr. Adem Sözüer (Pravni fakultet Istanbul)

**Naučni odbor za obilježavanje 75 godina rada Pravnog fakulteta
Univerziteta u Sarajevu**

Prof. dr. Fikret Karčić, predsjednik, prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić, akademik
prof. dr. Borislav Petrović, prof. dr. Abedin Bikić, prof. dr. Jasminka
Gradašćević-Sijerčić, prof. dr. Meliha Povolakić, prof. dr. Zdravko Lučić, prof.
dr. Amina Nikolajev, prof. dr. Edina Sudžuka, sekretar Naučnog odbora

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr. Abedin Bikić

Sekretar redakcije

Prof. dr. Edina Sudžuka

Korektura

Mirela Rožajac-Zulčić
Ivana Teronić Oruč

Tehničko uređenje

Narcis Pozderac, TDP Sarajevo

Štampa

Štamparija Fojnica

Za štampariju

Šehzija Buljina

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu indeksira se u međunarodnim referentnim bazama
CSA Sociological Abstracts (Proquest) i *CSA Worldwide Political Science Abstracts (Proquest)*,
a puni tekst je uključen u *Central and East European Academic Source (EBSCOhost)*.

SADRŽAJ

Predgovor

Dr. sc. Hajrija Sijerčić-Čolić GOVOR POVODOM 75 GODINA POSTOJANJA I RADA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU	7
--	---

Članci

Dr. sc. Jasna Bakšić Muftić TEORIJA DRŽAVE I PRAVA U AKADEMSKIM RADOVIMA OBJAVLJENIM U <i>GODIŠNJAKU PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU</i> (1953–2018) – FEMINISTIČKO ČITANJE	17
--	----

Dr. sc. Jasminka Gradašćević-Sijerčić RAZVOJ RADNOG PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU	57
---	----

Dr. sc. Amila Ždralović SOCIOLOGIJA (PRAVA) U PRAVNIČKOM OBRAZOVANJU	79
---	----

Dr. sc. Lejla Balić RAZVOJ USTAVNOG PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU	109
--	-----

Dr. sc. Vildana Pleh RAZVOJ PENOLOGIJE NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU	127
---	-----

Dr. sc. Hajrija Sijerčić-Čolić RAZVOJ NAUČNE DISCIPLINE KRIVIČNO PROCESNO PRAVO NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU	155
---	-----

Dr. sc. Borislav Petrović, dr. sc. Amila Ferhatović RAZVOJ KRIVIČNOPRAVNE NAUČNE OBLASTI NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU	181
---	-----

Dr. sc. Kanita Imamović-Čizmić DRŽAVNA INTERVENCIJA U EKONOMIJI – OD EKONOMSKE POLITIKE DO EKONOMSKE ANALIZE PRAVA	217
---	-----

Dr. sc. Amina Nikolajev PRAVO I EKONOMIJA – INTERDISCIPLINARNI PRISTUP	233
Dr. sc. Zdravko Lučić, Mirza Hebib, mag. iur. RIMSKO PRAVO – LEGITIMACIJSKI FAKTOR EUROPSKOG IDENTITETA	249
Dr. sc. Enes Durmišević TRADICIJA IZUČAVANJA BOSANSKE PRAVNE HISTORIJE, S POSEBNIM OSVRTOM NA PRAVNI FAKULTET U SARAJEVU	291
Tahir Herenda, LL.M., dr. sc. Amila Svraka-Imamović OSVRT NA IZUČAVANJE KOMPARATIVNOG PRAVA NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU	329
Prikazi i osvrti	
Adnan Muratović, MA iur., Ismir Halać VREMEPLOV PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU	351
Ostalo	
UPUTE ZA AUTORE	387
IZJAVA O ETIČNOSTI I SAVJESNOSTI GODIŠNJAKA PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU	397

TABLE OF CONTENTS

Foreword

Hajrija Sijerčić-Čolić, PhD A SPEECH ON THE OCCASION OF 75 YEARS OF ESTABLISHMENT AND WORK OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW	7
--	---

Articles

Jasna Bakšić Muftić, PhD THEORY OF STATE AND LAW IN ACADEMIC PAPERS PUBLISHED IN THE <i>YEARBOOK OF THE FACULTY OF LAW IN SARAJEVO</i> (1953-2018) – FEMINIST READING	55
Jasminka Gradašćević-Sijerčić, PhD DEVELOPMENT OF LABOR LAW IN STUDY PROGRAMS OF THE FACULTY OF LAW - UNIVERSITY OF SARAJEVO	78
Amila Ždralović, PhD SOCIOLOGY (OF LAW) IN LEGAL EDUCATION	108
Lejla Balić, PhD THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL LAW IN STUDY PROGRAMS OF THE FACULTY OF LAW IN SARAJEVO	125
Vildana Pleh, PhD THE DEVELOPMENT OF PENOLOGY AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO'S FACULTY OF LAW	153
Hajrija Sijerčić-Čolić, PhD THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC DISCIPLINE CRIMINAL PROCEDURE LAW AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW	180
Borislav Petrović, PhD, Amila Ferhatović, PhD DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC FIELD OF CRIMINAL LAW AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW	214

Kanita Imamović-Čizmić, PhD STATE INTERVENTIONS IN THE ECONOMY – FROM ECONOMIC POLICY TO ECONOMIC ANALYSIS OF LAW	231
Amina Nikolajev, PhD LAW AND ECONOMY - INTERDISCIPLINARY APPROACH	247
Zdravko Lučić, PhD, Mirza Hebib, MA iur. ROMAN LAW - A LEGITIMATE FACTOR OF EUROPEAN IDENTITY	289
Enes Durmišević, PhD STUDYING BOSNIAN LEGAL HISTORY WITH SPECIAL FOCUS ON UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW	328
Tahir Herenda, MA, Amila Svraka-Imamović, PhD A REVIEW OF THE STUDY OF COMPARATIVE LAW AT THE FACULTY OF LAW OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO	346
Reviews	
Adnan Muratović, MA iur., Ismir Halać THE CHRONICLES OF UNIVERSITY OF SARAJEVO LAW FACULTY	351
Other	
AUTHOR GUIDELINES	387
PUBLICATION ETHICS AND MALPRACTICE STATEMENT	397

GOVOR POVODOM 75 GODINA POSTOJANJA I RADA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU*

Poštovani i dragi članovi i članice Nastavno-naučnog vijeća, zaposlenice i zaposlenici Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu!

Cijenjeni rektore profesore Škrijelj, poštovana ministrice profesorice Husić-Mehmedović!

Poštovane prodekanese, profesorice Lepetić i Seršić, poštovani dekane, profesore Strban!

Poštovani dekani i dekanese pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini i van njenih granica!

Poštovani dekani i dekanese fakulteta i direktori instituta u sastavu Univerziteta u Sarajevu!

Dragi studenti i studentice!

Dobro došli na svečanu sjednicu Nastavno-naučnog vijeća Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu koja se na Dan Fakulteta i povodom 75 godina postojanja i rada, uz strogu primjenu epidemioloških mjera, održava u Svečanoj sali Rektorata Univerziteta u Sarajevu. Zahvaljujući modernim videokomunikacijama prevazilazimo prostornu udaljenost i zajedno smo danas.

Molim vas da prije pozdravnih govora saslušamo akademsku himnu *Gaudeamus*.

* Dana 6. aprila 2021. godine Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu proslavio je 75 godina postojanja i rada. Tim povodom održana je svečana sjednica Nastavno-naučnog vijeća na kojoj se ovim govorom prisutnima obratila prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić, dekanesa u mandatu 2017–2021. O dugogodišnjoj uspješnoj saradnji s Pravnim fakultetom Univerziteta u Sarajevu ovim svečanim povodom govorili su prof. dr. Grega Strban, dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Ljubljani, prof. dr. Jelena Lepetić, prodekanesa za međunarodnu saradnju Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, i prof. dr. Maja Seršić, prodekanesa za međunarodnu saradnju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

I

Poštovane i drage kolegice i kolege, ovom svečanom sjednicom želimo se pokloniti profesorima i profesoricama, vannastavnom osoblju, generacijama studenata i studentica, svima onima koji su požrtvovano radili na osnivanju, izgradnji i razvoju Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Svaki je jubilej jedinstvena prilika da se prisjetimo pređenog puta. Današnje podsjećanje na 75 godina postojanja i rada nije samo razgovor o najstarijoj ustanovi visokoškolskog obrazovanja u pravnim naukama u Bosni i Hercegovini, to je istovremeno i retrospektiva predanog djelovanja, nastojanja i truda brojnih generacija koja potvrđuje opravdanost ulaganja u razvoj pravničkog zanimanja u najširem smislu riječi.

Zakonom o Pravnom fakultetu koji je objavljen 23. augusta 1946. u "Službenom listu Narodne Republike Bosne i Hercegovine" osnovan je Pravni fakultet sa sjedištem u Sarajevu. U prvoj akademskoj 1946/47. godini upisana su ukupno 334 studenta. Prva predavanja na Fakultetu održana su 7. februara 1947. godine.

Matičari Pravnog fakulteta bili su: akademik prof. dr. Mehmed Begović, koji je na Pravnom fakultetu u Beogradu predavao šerijatsko, nasljedno i porodično pravo, zatim, akademik prof. dr. Gorazd Kušej, koji je na Pravnom fakultetu u Ljubljani predavao teoriju države i prava i uporedno ustavno pravo te prof. dr. Pavao Rastovčan, koji je na Pravnom fakultetu u Zagrebu predavao međunarodno i pandektno pravo, trgovačko, pomorsko i privredno pravo. Ova multidisciplinarnost i otvorenost koja je utkana u temelje Pravnog fakulteta bitno je odredila njegov razvojni put.

Ugledni matičari izvršili su izbor prvih nastavnika Pravnog fakulteta u Sarajevu. Izabrali su dva redovna profesora za historijskopravne predmete: dr. Aleksandra Solovjeva i dr. Branislava Nedeljkovića; dva vanredna profesora: dr. Miloša Bajića za Rimsko pravo i dr. Hamdiju Čemerlića za Ustavno pravo, te dva honorarna nastavnika: Dragomira Krndiju za Političku ekonomiju i Dragu Ljubibratića za Teoriju države i prava. Prvi dekan bio je dr. Aleksandar Solovjev, osnivač Katedre za historiju prava, naučnik svjetskog glasa.

Izabrani nastavnici su birali druge nastavnike i predavače, starije asistente i asistente, među njima i one koji su svoje dodiplomske i postdiplomske studije između dva svjetska rata završavali na uglednim evropskim i drugim univerzitetima. Plejada profesora i saradnika, ostvarujući zapažene rezultate u nastavnom te naučnoistraživačkom kontekstu, ostavila je neizbrisiv

trag u razvoju pravnih i drugih društvenih nauka, a iz njihovih redova vremenom su se birali rektori Sarajevskog univerziteta i članovi Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Naučnoistraživačka reputacija akademskog osoblja Fakulteta nije bila nikada ograničena samo na našu sredinu i zemlju. Mnoge profesorice i profesori, kako tada tako i sada, uživaju zaslužen ugled u zemlji i van njenih granica. Oni su članovi i članice brojnih domaćih i međunarodnih tijela i akademija; aktivne učesnice i učesnici na međunarodnim kongresima; stipendisti i stipendistkinje uglednih evropskih i američkih univerziteta; gostujući profesori i gostujuće profesorice na stranim univerzitetima; nosioci i nositeljice prestižnih međunarodnih nagrada za objavljene knjige ili odbranjene doktorske disertacije; autori i autorice monografija i enciklopedija koje objavljuju ugledne izdavačke kuće širom svijeta; autorice i autori zakonskih tekstova i međunarodnih pravnih dokumenata.

II

Od svog osnivanja pa sve do danas, na Pravnom fakultetu znanje se nesebično dijeli i široko prenosi, na različite načine i upućivanjem u vlastita otkrića.

Tako je na Fakultetu prvi doktorat odbranjen 1952. godine. Magistarski postdiplomski studij otvoren je 1965. na tri smjera: imovinskopravnom, krivičnopravnom i državnompravnom, a uvođenjem bolonjskog procesa studiranja 2005. godine, drugi ciklus studija kao postdiplomski izvodi se na svih pet katedri. Doktorski kao treći ciklus studija otvoren je u akademskoj 2011/2012. godini. Implementacija novih programa otvorila je vrata i specijalističkim studijama.

Od 1952. do danas, na postdiplomskim studijama u širem smislu riječi doktoriralo je 135 doktorskih kandidata i kandidatkinja, magistriralo ukupno 1.309 magistranata i magistrantica, a specijalistički studij završilo 48 studenata i studentica.

Upravo navedeno pokazuje kako je kadrovsko pitanje i danas, poslije 75 godina, ključno za razvoj ne samo fakulteta ili univerziteta već i za razmatranje i rješavanje složenih procesa izgradnje i razvoja društva. Naročito je važno pitanje naučnog podmlatka s obzirom i na širenje studijskih programa. Uvjereni smo da samo uz snažnu pomoć i podršku našeg osnivača možemo rješavati ovo pitanje. Koliko to u sebi krije izazova, odnosno prednosti za nastavni i naučnoistraživački proces, ne treba posebno isticati. Vrijeme pandemije je također pokazalo da, zbog vanrednog karaktera preispitivanja

okolnosti u kojima je bilo moguće nastaviti rad i funkcionisanje nastavnog procesa, razvijanje kadrovskih kapaciteta predstavlja jedan od ključnih faktora uspješnog rada.

III

Studiranje i izučavanje prava traži izuzetnu posvećenost i prosvijećenost, razumijevanje vrlo kompleksnih društvenih i međuljudskih odnosa iz šireg historijskog, sociološkog i kulturološkog aspekta. Zato je već 1947. osnovan Institut za istoriju prava, zatim 1955. Kriminološki institut, a 1959. i Opšti seminar za građansko pravo. Centar za naučnoistraživački rad je osnovan 1984, a Institut za ljudska prava početkom novog milenijuma. Kroz njihov i katedarski rad podstiču se individualna i timska naučna istraživanja, saradnja s brojnim fakultetima, ustanovama, udruženjima i organizacijama u Bosni i Hercegovini i drugim zemljama, povezivanje sa stručnjacima iz prakse kako bi se studentsko obrazovanje približilo realnosti društvenih i pravnih odnosa i adekvatno ugradilo u program kliničkog obrazovanja pravnika.

Davne 1949. godine Fakultet je počeo izdavati svoj časopis *Istorisko-pravni zbornik*, koji je izlazio do 1952, a od te godine časopis dobiva novi naziv *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, koji ostaje i danas. Ovaj kontinuitet nije nevažan ako se uzme u obzir da u Bosni i Hercegovini nema starijeg naučnog pravnog časopisa.

Biblioteka je svoje prve korake gradila na oko 4.000 svezaka, danas raspolaze sa preko 200.000 bibliotečkih jedinica, i ona je najveća, a po raznovrsnosti i starosti bibliotečkih jedinica najbogatija pravna biblioteka u Bosni i Hercegovini. Ovakav fond je osnov za obrazovanje novih generacija studenata i drugih korisnika.

IV

Ideja prava kao opšteg ljudskog dobra mora se nesebično i bezrezervno dijeliti s drugima. Ni pravo kao ni čovjek ne raste u idealnim uslovima. Na ideju prava utiču političke, kulturne, ekonomske, socijalne i druge okolnosti i prilike. Agresijom na Bosnu i Hercegovinu i opsadom Sarajeva u periodu od 1992. do 1995. godine Pravni fakultet je pretrpio znatne ljudske i materijalne gubitke. Međutim, nije prekinuo sa svojim radom, već je kontinuirano nastavio posebno s podučavanjem o ideji prava i tako u neprekinutom nizu dijeljenja pravnih vrijednosti, sposobnosti i vještina sačuvao čovjeka, humanost, akademsku odgovornost i trajno poštivanje najviših pravnih načela.

V

Težimo biti najbolji, a sedamdesetpetogodišnja tradicija daje nam podstrek da tako i nastavimo. Pravo nije samo sebi svrha, ono je namijenjeno ljudima. Kako je to u svojoj pravnohistorijskoj analizi zabilježio istaknuti pravni teoretičar i filozof Kaufman: ideja prava je ideja čovjeka kao osobe (ličnosti) – ili je uopšte nema! U tom smislu ponosni smo što danas možemo govoriti i o zajedničkom putu koji je Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu prošao s javnim pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini, prije svega s pravnim fakultetima u Banjoj Luci i Mostaru, u čijem je nastanku i razvoju svestrano učestvovao.

VI

U prethodnom periodu Fakultet je prolazio kroz reformske procese visokog obrazovanja. Na pređenom putu posebno se izdvajaju aktivnosti vezane za bolonjski proces, te pravna, funkcionalna i finansijska integracija Univerziteta u Sarajevu. Reforma studijskih programa (posljednja iz 2018), kao i reforma pravnog obrazovanja uopšte, kontinuirano prati društveno-pravne, političke i ekonomske promjene u Bosni i Hercegovini, koje su opet povezane s evropskim i širim međunarodnim pokretima i strujanjima. Zahvaljujući aktivnostima na Univerzitetu u Sarajevu, Pravni fakultet je zajedno s drugim organizacionim jedinicama uspješno prošao postupak eksterne evaluacije i institucionalne akreditacije.

VII

Svečana sjednica nije samo prilika da se vratimo u prošlost. Ona nam omogućava da sagledamo kako ispunjavamo odgovornosti koje su davne 1946. povjerene ovom fakultetu.

Vrijeme u kojem živimo puno je suprotnosti u vezi sa sticanjem znanja, jer nikada nije bilo tako lako sticati znanja i nikada teže odlučiti koje je znanje od suštinske važnosti za zajednicu i pojedinca. U traženju odgovora na pitanje o znanju koje nam daje sposobnost da učestvujemo u izgradnji društva koje nas okružuje i doprinesemo razvoju pravne nauke i pravnog poretka, naše poglede usmjeravamo prema Pravosudnoj palati u kojoj je smješten upravo Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu!

To potvrđuje i broj studenata koji se povećavao prateći društveni razvoj: preko 65.000 (65.796) do danas upisanih, i oko 17.000 diplomiranih u ovih 75 godina.

Ovako snažan priliv studenata nikada nije bio slučajan, a Fakultet je uvijek izražavao dobrodošlicu svima koji su se opredijelili za pravne studije na Sarajevskom univerzitetu.

Pored ispunjavanja redovnih nastavnih i drugih akademskih obaveza, studentice i studenti Pravnog fakulteta nalaze vrijeme i prostor za brojne vannastavne sadržaje i izazove, te se aktivno i uspješno uključuju u domaća, regionalna i međunarodna takmičenja iz različitih pravnih oblasti. Na listi njihovih aktivnosti su i brojni projekti posvećeni razvoju prava i pravne misli, tranzicionom pravu i pravdi, balkanskim studijama, sticanju praktičnih znanja u odgovarajućim institucijama, studiranju na evropskim univerzitetima u okviru međunarodnih programa, studiranju na univerzitetima u Sjedinjenim Američkim Državama.

Dodatnim aktivnostima okrenuti su i kroz dvije asocijacije: Udruženje studenata Pravnog fakulteta u Sarajevu (USP) i Evropsku asocijaciju studenata prava Bosne i Hercegovine (ELSA BiH).

VIII

Na osnovu do sada izloženog, možemo zaključiti da Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu ima dominantnu ulogu u modernoj univerzitetskoj naučnoistraživačkoj i nastavnoj djelatnosti, u razvijanju raznovrsnih pravnih disciplina (u doktrinarnom i praktičnom smislu) te u obrazovanju pravničke inteligencije. Od osnivanja do danas Fakultet je izgradio brojne mostove znanja, naučnoistraživačkog, stručnog i pedagoškog rada, i učvrstio veze ne samo s onima koji studiraju pravne nauke, već i s onima koji ih proučavaju s doktrinarnih pozicija i implementiraju u svakodnevnom životu. Zbog toga Fakultet desetljećima ima aktivnu ulogu u afirmaciji prava i pravnih nauka, razvoju nacionalnog pravnog sistema, te promociji i podizanju svijesti o značaju međunarodnog prava.

Ako se osvrnemo unazad možemo konstatovati da je Pravni fakultet postigao izuzetne rezultate u istraživanju i studiranju pravnih nauka, i to ne samo u Bosni i Hercegovini nego i van njenih granica, i na tako stečenom znanju i ugledu podigao generacije mladih pravnika; da je uložio velike napore u razvoj tradicionalnih pravnih disciplina, te otvorio vrata novim pravnim granama koje se afirmišu zajedno s razvojem društva, ekonomije, tehnologije i međunarodnih odnosa. Posljedica takvog pristupa je da je Fakultet u stanju sagledati ostvarene rezultate i na osnovama stečenog iskustva odrediti pravce daljeg razvoja. U tom smislu i u ovom času veoma je važno istaći da je

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu hram pravnog obrazovanja i razvoja pravnih nauka u Bosni i Hercegovini.

IX

Dijeleći sa svima vama historiju Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, i potpuno svjesna da ovim prigodnim govorom nisu obuhvaćene mnoge ličnosti, povodi i događaji, privodim kraju svoje obraćanje.

Hvala svima koji su u nastanak i razvoj Pravnog fakulteta ugradili svoj rad, znanje, ugled i strpljenje. Danas ne bi bilo ove svečane sjednice da prije 75 godina nisu položeni temelji i kasnije na njima izgrađen poštovanja vrijedan Pravni fakultet. Zahvaljujemo se svima na višedecenijskoj uspješnoj saradnji i podršci koja je podsticala razvoj Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Uvjereni smo, i to i želimo, da će se naša međusobna saradnja i uvažavanje nastaviti i dalje i da ćemo u godinama koje dolaze važne događaje dočekivati i proslavljati zajedno.

Hvala!

Prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić

ČLANCI

Dr. sc. Jasna Bakšić Muftić

Redovna profesorica

Univerzitet u Sarajevu

Pravni fakultet

j.baksic.muftic@pfsa.unsa.ba

UDK 340.12:050

Izvorni naučni rad

TEORIJA DRŽAVE I PRAVA U AKADEMSKIM RADOVIMA OBJAVLJENIM U GODIŠNJAKU PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU (1953–2018) – FEMINISTIČKO ČITANJE

Sažetak

Obilježavanje sedamdeset pete godišnjice osnivanja Pravnog fakulteta i objavljivanje publikacije Bibliografija Istorisko-pravnog zbornika 1949–1950. i Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu 1953–2017. autorice Mirele Rožajac-Zulčić (izdanje Pravnog Fakulteta u Sarajevu iz 2018.) otvorili su mogućnost analize objavljenih radova/priloga u ovoj publikaciji. Analiza je napravljena iz dvije perspektive: feminističke analize brojeva Godišnjaka i analize razvoja uže teorijske naučne oblasti, koje se u konačnici međusobno dopunjavaju. Prvi dio analize usmjeren je na rodni aspekt autorske strukture po brojevima Godišnjaka, izdvajanjem imena i radova autorica po brojevima Godišnjaka. Drugi dio analize usmjeren je na izdvajanje radova i autora/ica koji su predavali/ju na naučnoj oblasti teorija prava i države na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Potrebno je napomenuti da je ukupni naučni i teorijski doprinos autora i autorica daleko obimniji i nije iscrpljen brojem radova/priloga objavljenih u Godišnjaku. Rad je pisan s ciljem da se putem kvantitativne i kvalitativne analize i feminističkog čitanja bibliografije radova objavljenih u Godišnjaku osvijetli ženska strana historije i doprinos razvoju naučnih disciplina na Pravnom fakultetu. Izdvajanjem autora/ica i radova iz naučne oblasti teorija prava i države pokazuje se dinamika razvoja ove naučne oblasti. Dinamika uključuje pravne i političko-historijske prelomne tačke koje se direktno reflektiraju na izbor tema kojima se autori/ice bave u svojim radovima. Poveznica dviju tematskih cjelina je rodni aspekt univerzitetske moći u pravnom obrazovanju. U socijalističkom vremenu pravnog obrazovanja ideološka i univerzitetska moć bila je na strani muškaraca koji dominiraju na listi autora/ica uz rijetke izuzetke, što se vidi sa spiska imena autorica (1954–1990). U teorijskim radovima tretirane su teme iz oblasti političke filozofije i pravne teorije (uglavnom marksizma i autora/ica na koje se marksistička ideja na-

slanja). U dejtonskoj Bosni i Hercegovini, s izmijenjenim pravnim i političkim sistemom, unutar ove oblasti razvijaju se feminističke teorije, teorija i pravo ljudskih prava, manjinska prava, teorije identiteta te se uključuje širi spektar teorija države i pravnih teorija. U najširoj klasifikaciji razvoj ove oblasti najbliži je kritičkim teorijama prava koje uključuju marksizam, feminizam, kritičke teorije društva i kritičke rasne studije. Zajednička karakteristika svim teorijama je pristup pravu u društvenom kontekstu i posljedicama koje pravo ima na klasu, rasu i rod manjinske grupe s obzirom na distribuciju društvene moći.

Ključne riječi: *feminističko čitanje Godišnjaka, rodna struktura autora i autorica, radovi iz oblasti teorija prava i države*

Uvod

Obilježavanje sedamdeset pete godišnjice osnivanja Pravnog fakulteta i objavljivanje publikacije *Bibliografija Istorisko-pravnog zbornika 1949–1959 i Godišnjaka Pravnog fakulteta* autorice Mirele Rožajac-Zulčić (izdanje Pravnog Fakulteta u Sarajevu iz 2018) otvorili su mogućnost analize objavljenih radova/priloga u ovoj publikaciji. Analiza je napravljena iz dvije perspektive: feminističke analize brojeva *Godišnjaka* i analize razvoja uže teorijske naučne oblasti koje se u konačnici međusobno dopunjavaju. Prvi dio analize je usmjeren na rodni aspekt autorske strukture izdvajanjem imena i radova autorica po brojevima *Godišnjaka*. Drugi dio analize usmjeren je na izdvajanje radova i autora/ica koji su predavali/ju na naučnoj oblasti teorija prava i države na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Rad je pisan s ciljem da se putem kvantitativne i kvalitativne analize i feminističkog čitanja bibliografije radova objavljenih u *Godišnjaku* osvijetli ženska strana historije Pravnog fakulteta i njen doprinos razvoju naučnih disciplina na Pravnom fakultetu. U tom kontekstu ukazat će se na feminizaciju pravnog obrazovanja i akademske profesije u širem smislu u oblasti društvenih i humanističkih nauka. Postalo je opće mjesto da je feminiziranje profesije povezano s ekonomskom moći i društvenim statusom. Drugi cilj rada je izdvajanje autora i priloga iz *Godišnjaka* koji su predavali na Pravnom fakultetu u Sarajevu na predmetima iz naučne oblasti teorija prava i države.

U ovom radu korištena je rodna kvantitativna i kvalitativna analiza u strukturi autora/ica u svim brojevima *Godišnjaka* obuhvaćenih navedenom publikacijom. Riječ je o feminističkom čitanju, jer su isključivo izdvojena imena i nazivi radova autorica. Statistička analiza rađena je na osnovu godine izdanja, broja ukupnih radova/priloga u tom broju i autorskoj rodnoj strukturi. Samo zbog velikog broja autora i njihovih radova/priloga oni su

iskazani isključivo u kvantitativnoj analizi u prvom dijelu rada. U drugom dijelu rada njihova imena i prilozi su izdvojeni radi pokazivanja razvojnih tendencija u ovoj naučnoj oblasti. Ova metodologija omogućava praćenje broja autorica i naučnih oblasti u kojima su dale doprinos. U slučaju radova/priloga iz oblasti teorija prava i države izdvojeni su autori i radovi osoba koje su predavale na predmetima ove oblasti na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Ispušteni su autori/radovi koji se bave temama iz marksizma iz oblasti humanističkih i društvenih nauka. U striktnom razumijevanju discipliniranosti gubi se oštra tematska granica između teorije prava i države i drugih naučnih oblasti koje uključuje postojeća Katedra za državno i međunarodno javno pravo. S obzirom na vladajuću ideologiju do 1990, marksizam je uglavnom bio teorijski okvir iz kojeg su bile analizirane teme, tako da je po navedenom kriteriju napravljen izbor. U idejnom smislu, a dijelom i metodološkom pristupu, rad je naslonjen na dva obimna ranija istraživačka rada *Pravni fakultet u Sarajevu – izazovi u vremenu* (Bakšić-Muftić, 2012) i *Državo i pravo u pravnom obrazovanju* (Bakšić-Muftić, 2014). Predmet analize u prvom starijem radu je kvantitativna i kvalitativna analiza podataka o rodnoj strukturi akademskog osoblja prema rasporedu po katedrama (na Pravnom fakultetu u Sarajevu), rodna struktura studenata/ica prvog, drugog i trećeg ciklusa studija prateći broj/procent diplomiranih pravnik/ica, magistara/ica i doktora/ica pravnih nauka u vremenskoj perspektivi. Jasno se pokazao trend feminizacije pravnog obrazovanja izražen kroz statističke podatke unutar strukture akademskog osoblja i studentske populacije. Feminizacija obrazovanja je indikator za gubitak akademske moći i premještanje centra moći u organizirane političke institucije i političke stranke. U socijalističkom sistemu obrazovanja uočljiva je veza između ideologije, politike i pravnog obrazovanja. Posebno je naglašena ideološka dimenzija na predmetima Katedre za državno i međunarodno javno pravo (Teorija države i prava, Ustavno pravo, Upravno pravo i Međunarodno javno pravo) i na predmetima Katedre za ekonomske nauke (Politička ekonomija, Ekonomska politika, Finansije i finansijsko pravo). Ideološka i akademska moć bile su u sinergiji snažeci jedna drugu.

U postjugoslavenskom, postkonfliktnom političkom kontekstu pravno obrazovanje je izgubilo raniju funkciju legitimacije komunističke vlasti, političkog i pravnog sistema. To je za posljedicu imalo i gubitak značaja za državne/političke strukture vlasti. Paralelno s gubljenjem legitimacijske funkcije javni univerziteti gube na ranijem značaju za državu, što pokazuje rast broja javnih i privatnih pravnih fakulteta i feminiziranje humanističkog, društvenog i pravnog obrazovanja. Nekadašnje dominantno muške discipline “osvajaju” žene, a politička i ideološka moć premješta se s univerzitetskih na političke formalne i neformalne strukture moći. U idejnom i metodološkom

smislu u ovom radu se razvija teza o feminiziranju pravnog obrazovanja rodnom analizom autora/ica objavljenih u *Godišnjaku*. Već je naglašena stalna dinamika promjena u interesu za akademsku pravnu profesiju. Stavljanjem “pod lupu” kritičke javnosti pitanja kvaliteta obrazovanja i stručnih zvanja na privatnim fakultetima/univerzitetima obrazovanje na Pravnom fakultetu u Sarajevu zadobiva novu vrstu javnog priznanja.

Drugi mlađi rad bavi se nastankom koncepta teorije države i prava, komparativnom analizom promjena pravnih i političkih sistema evropskih socijalističkih država i pozicijom ovog predmeta u pravnom obrazovanju te konceptom udžbeničke literature za ovaj predmet. U ovom se radu prate konceptualne razlike i razvojne tendencije u ovoj oblasti. Na osnovu radova objavljenih u *Godišnjaku* (1953–2018) jasno se vidi autorski akademski interes profiliran u konceptu naziva i sadržaja izbornih predmeta iz ove naučne oblasti. Misli se na sadržaj izbornih predmeta na prvom ciklusu i profiliranje sadržaja nastavnog programa na drugom ciklusu na Teorijsko-pravnom smjeru. Ova naučna oblast nije strogo ograničena i u njenom izučavanju primjenjuje se interdisciplinarni pristup, a u nekim tematskim oblastima multidisciplinarni pristup. U odnosu na pozitivne pravne predmete koji su okosnica pravnog obrazovanja, reformirani *curriculum* nudi mogućnost uvođenja novih tematskih oblasti i pokazuje vezu pravnih disciplina s kontekstom u kojem pravo djeluje. Do tada marginalizirane teme ili nove teme koje su došle s promjenom unutrašnjeg uređenja u postratnoj dejtonskoj Bosni i Hercegovini nametnule su nova pitanja i nove izazove koji se reflektiraju u radovima autora/autorica.

Kako naziv teksta sugerira, rad je podijeljen u dvije tematske cjeline. Prva tematska cjelina je feminističko čitanje *Godišnjaka* (1953–2018), odnosno kvantitativna i kvalitativna analiza rodne strukture ove publikacije. Drugu tematsku cjelinu obuhvata teorija države i prava u akademskim radovima objavljenim u *Godišnjaku* (1953–2018). Analizom radova/priloga nastavnika/ica koji su predavali na ovoj oblasti pokazan je izvorni i promijenjeni koncept same naučne oblasti teorija prava i države. Na osnovu istraživanja sadržaja i literature za ovu oblast, koja je istražena u knjizi *Država i pravo u pravnom obrazovanju*, ukazano je na zajedničko ideološko obrazovno jezgro i na različite puteve kojima ide razvoj ove oblasti. U tom kontekstu pokazan je autorski rad i mogućnosti reinterpetacije postojećih sadržaja slijedenjem tendencije na evropskim i američkim univerzitetima. Sadržaj obaveznih predmeta je reinterpetiran u skladu s otvorenim konceptima teorije države i teorije prava. Izborni predmeti kreirani su u skladu s akademskim interesima osoba koje predaju na ovoj naučnoj oblasti. Primjenom postojeće klasifikacije pravnih teorija radovi iz ove oblasti mogu se podvesti pod *kritičke*

studije prava ili *prava iz drugih glasova*, jer je to zajednički naziv za različite teorijskopravne pravce: marksističke teorije, feminističke pravne teorije, kritičke rasne teorije. Ako se posmatra na taj način, vidljiva je sadržajna veza između predmeta prvog, drugog i trećeg ciklusa studija.

Zaključak – Istraživanje i analiza rodne strukture autora/ica i izdvajanje tekstova autorica rezultat je feminističkog čitanja radova objavljenih u *Godišnjaku* (1953–2017). Potvrđena je ranija teza o feminizaciji pravnog obrazovanja, ali je ukazano i na nove trendove povratka interesa muškaraca za akademskom karijerom na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Partijsku legitimaciju, koju je davala državna vlast pravnom obrazovanju, zamijenila je legitimacija kvalitetom obrazovanja na javnim univerzitetima, uključujući i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Analiza autorskih tema i tekstova iz današnje perspektive ukazuje na promjene akademskog/istraživačkog interesa uvođenjem “akademski zapuštenih” tema. Kroz analizu radova objavljenih u *Godišnjaku* iz teorijskih disciplina pokazala se čvrsta poveznica ideologije, politike i prava. Teorija države i prava iz autorske i akademske perspektive najbliža je Kritičkim pravnim studijama koje naglašavaju veze politike i prava, moć dominantnih društvenih grupa koje proizvode znanje o pravu i analiziraju ekonomski i politički društveni kontekst u kojem pravo djeluje. Nasuprot nastojanjima da se pravo analizira kao zadržavanje postojećih odnosa moći između dominantnih i marginaliziranih društvenih grupa, kritičke studije prava ga vide kao transformativni alat promjene s ciljem pravednije raspodjele moći. Promjena političke i pravne paradigme od 1996. pa dalje pokazuje pomjeranje ranijeg fokusa interesa na teme koje opterećuju društveni kontekst. Takva situacija rezultirala je novim pristupom postojećim sadržajima i otvaranju novih tema. Iz ove perspektive razvijeni su novi izborni predmeti i uveden Teorijsko-pravni smjer na II ciklusu studija koji ima obavezne predmete: Teoriju države, Teorije prava, Sistem ljudskih prava i izborne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, Pravo i identitet i Teorije suvereniteta. Kako se vidi iz samih naziva predmeta, oni korespondiraju s bosanskohercegovačkim političkim i pravnim kontekstom. U akademskim radovima iz ove oblasti već su postavljeni osnovi za ljudska prava, manjinska prava, nove koncepte suvereniteta, šire teorije o državi i pravne teorije, što ukazuje na dinamiku razvoja ove teorijske discipline u odnosu na raniji marksistički koncept.

1. Feminističko čitanje Godišnjaka

1.1. Rodna dimenzija strukture autora i autorica i tema njihovih radova / priloga objavljenih u Istorisko-pravnom zborniku i Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu

U svim brojevima *Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu (1953–2017)* i *Istorisko-pravnog zbornika (1949–1950)* radove je objavilo ukupno 239 autora/ica. U rodnoj strukturi ukupnog broja zastupljeno je 189 autora i 50 autorica, izraženo u procentima autori (muškarci) su zastupljeni 79,07%, a autorice (žene) 21,3%. *Godišnjak* je imao otvorenu uređivačku politiku i uključivao je priloge iz društvenih i humanističkih nauka sa čitavog jugoslavenskog prostora, pa se u ukupnoj autorskoj strukturi pojavljuju autori/ice sa samo jednim objavljenim radom. Tako da je od ukupnog broja autora/ica (239) s jednim prilogom njih 120 (50,20%) a s više priloga ukupno 119 (49,80%). U odnosu na broj 189 (100%) autora (muškarci) u *Godišnjaku*, njih 107 (56,61%) zastupljeno je s jednim prilogom, a 82 (43,38%) autora (muškarca) s više radova/priloga. U slučaju autorica (žene) od ukupno 50 njih 13 (26%) zastupljeno je s jednim prilogom, a 37 (74%) autorica sa više priloga. Ukupan broj autorskih radova u svim brojevima je 1332 rada/priloga. Od tog broja autori su objavili 975 priloga/rada (73,20%), a autorice 357 (26,80%) autorska priloga/rada.

Ako se autorsko učešće posmatra po vremenskim razdobljima 1949–1990. (četrdeset jedna godina) i 1996–2017. (dvadeset i jedna godina), vidi se da je u prvom socijalističkom vremenskom periodu objavljeno ukupno 796 radova/priloga ili 59,80% od broja ukupno objavljenih radova/priloga. Autori su objavili 639 (81,27%), a autorice 157 (19,73%) radova/priloga. U drugom vremenskom postratnom periodu objavljeno je ukupno 536 (40,24%) radova/priloga. Od ukupnog broja radova u postratnom vremenskom periodu autori su objavili 336 (62,68%) rada/priloga, a autorice 200 (37,32%) radova/priloga.

Kako se može vidjeti iz ovih podataka, značajno je povećan procent autorica u postratnom vremenu. Od drugog broja *Godišnjaka* iz 1954. kada se pojavljuje prva autorica (Dubravka Alagić) i početnih 7,14% učešća žena u autorskoj strukturi (1954) procent učešća autorica je varirao od najnižeg 5,55% (1956) do najvišeg 32,76 % (1975), tako da je ukupni prosječni procent 19,73% zaključno sa 1990. godinom. U drugom vremenskom periodu (1996–2017) procent autorica u autorskoj strukturi bio je najniži 18,51% (2005), a najviši 73,33% (2016), i u konačnici je prosjek 37,32%. Rodna

struktura pokazuje trendove feminizacije i u naučnoistraživačkoj djelatnosti na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu uz značajnu opću opasku da stručno mišljenje nema odgovarajući utjecaj na donosioce političkih odluka.

U smislu institucionalnog pamćenja trebaju se spomenuti imena slijedom vremena prvog objavljivanja rada u *Godišnjaku*: 1. Dubravka Alagić (objavila je 15 radova u *Godišnjaku* od 1954. do 1976); 2. Slavica Krneta (objavila je 31 rad u *Godišnjaku* od 1957. do 2002. godine); 3. Rajka Kupčević Mladenović (objavila je devet radova u *Godišnjaku* od 1951. do 1988), 4. Vera Čučković (objavila je 14 radova u *Godišnjaku* od 1961. do 1988); 5. Dragica Kalember (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* iz 1961); 6. Nerimana Traljić (objavila 12 radova u *Godišnjaku* od 1965. do 1997); 7. Muba Dizdarević Peleš (objavila je četiri rada u *Godišnjaku* od 1964. do 1984); 8. Raifa Festić (objavila je 15 radova u *Godišnjaku* od 1968. do 1998); 9. Mira Alinčić (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* 1974); 10. Branislava Jojić (objavila je tri priloga u *Godišnjaku* od 1974. do 1977); 11. Olga Kozomara (objavila je četiri priloga u *Godišnjaku* od 1974. do 1982); 12. Dražena Tomljanović (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* 1974); 13. Jelena Danilović (objavila je u *Godišnjaku* jedan prilog 1975); 14. Ružica Guzina (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* 1975); 15. Ljiljana Obradović još pod prezimenima Begić, Obradović-Jurić, Obradović-Bešlić (objavila je sedam priloga u *Godišnjaku* od 1975. do 1990); 16. Vida Čok (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* iz 1977); 17. Milanka Vešović (objavila je tri priloga u *Godišnjaku* od 1978. do 1990); 18. Hajrija Sijerčić kasnije i Sijerčić-Čolić (objavila je 19 priloga u *Godišnjaku*, 4 od 1979. do 1990. i 13 priloga od 1996. do 2012); 19. Vlasta Horvat (objavila je četiri priloga u *Godišnjaku* od 1980. do 1990), 20. Amra Softić kasnije Amra Kordić (objavila je šest priloga u *Godišnjaku* od 1981. do 1989); 21. Meliha Denišlić kasnije Povlakić (objavila je devet priloga u *Godišnjaku* i to tri od 1983. do 1990. i šest od 1999. do 2010), 22. Dragana Knežić Popović (objavila je tri priloga u *Godišnjaku* od 1981. do 1985), 23. Jasminka Gradašćević, kasnije Gradašćević-Sijerčić (objavila je 22 priloga u *Godišnjaku*, četiri priloga od 1984. do 1999. i 18 od 1997. do 2014), 24. Nada Mićanović-Pavelić (objavila je devet priloga u *Godišnjaku* od 1997. do 1990) i 25. Milica Zlatić (objavila je jedan prilog u *Godišnjaku* 1990).

Tokom 41 godine izlaženja ovog časopisa u njemu je radove objavilo ukupno 25 autorica. Imajući u vidu ukupno 50 autorica u bibliografiji koje su objavile radove/priloge u *Godišnjaku*, od 1949. do 1990. objavilo je 25 autorica što je jednako broju priloga autorica za 21 godinu (1996–2017). U prvom periodu dvadeset pet autorica objavilo je 157 radova. U drugom periodu 25 autorica objavilo je 200 radova/priloga. Važno je napomenuti da bi u širem rodnom istraživanju bilo značajno istražiti i imena autora s brojem priloga

i nazivom tema kojima su se bavili. Podaci za takvu analizu već postoje u bibliografiji radova i u registru imena. Uporedna analiza bila bi u funkciji ilustracije socijalističke raspodjele akademske moći i utjecaja, te za istraživanje formiranja glavnih tokova pravnog obrazovanja i mišljenja u Bosni i Hercegovini. Takva analiza bi uveliko prevazišla okvire i ciljeve ovog rada. Primarna pažnja usmjerena je na manjinsku grupu žena/autorica i njihov doprinos naučnoistraživačkom radu u najstarijoj fakultetskoj publikaciji.

1.2. Rodno/feminističko čitanje Godišnjaka (1953–1990)

Ovdje su dati podaci o brojevima *Godišnjaka* s imenima i temama autorica.

1953. God. 1, 14 priloga

Nema autorica

1954. God. 2, 14 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Problem apatridije. str. 9–32.

1955. God. 3, 16 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Pravni položaj vanbračne djece u međunarodnom privatnom pravu. str. 9–22.

1956. God. 4, 18 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Reciprocitet kod izvršavanja stranih presuda : (prilog pitanju izvršavanja stranih presuda). str. 9–21.

1957. God. 5, 16 priloga M-15 (93,75%) i Ž-1 (6,25%)

1. KRNETA, Slavica. Pitanje mjesta ličnih prava u sistemu građanskog prava. str. 109–126.

1958. God. 6, 13 priloga, M-11 (84,62%) i Ž (15,38%)

1. ALAGIĆ, Dubravka. Pravni položaj Dubrovčana u Srbiji u XIII i XIV vijeku : (Prilog pitanju o razvoju međunarodnog privatnog prava u našim zemljama). str. 243–266.
2. KRNETA, Slavica. Pitanje zaštite posjeda. str. 103–116.

1959. God. 7, 14 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Pitanje savremenog međunarodnog pravnog regulisanja starateljstva nad maloljetnicima. str. 93–107.

2. KRNETA, Slavica. Pribavljanje posjeda putem nasljeđivanja. str. 133–144.
3. KUPČEVIĆ, Rajka. Mjesto i značaj ustanove uslovne osude u savremenom krivičnom pravu. str. 109–131.

1960. God. 8, 17 priloga

1. KRNETA, Slavica. Problem umnožavanja zaštićenih djela putem magnetofona za ličnu upotrebu. str. 195–217.

1961. God. 9, 12 priloga

1. ČUČKOVIĆ, Vera. Neki problemi rimskih kondikcija. str. 293–308.
2. KUPČEVIĆ, Rajka. O položaju krivaca iz navike u materijalnom krivičnom pravu. str. 99–127.
3. KALEMBER, Dragica. Neka razmatranja povodom tehničkog progressa u savremenom društvu. str. 195–213.

1962. God. 10, 15 priloga

Nema autorica

1963. God. 11, 14 priloga

1. ČUČKOVIĆ, Vera. Epitropi u starom dubrovačkom pravu. str. 257–274.

1964. God. 12, 13 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Uticaj teorije statuta na anglosaksonska učenja o dejstvu stranih presuda. str. 139–158.
2. DIZDAREVIĆ-Peješ, Muba. Još jednom o “Opštenarodnoj državi”. str. 259–271.
3. KRNETA, Slavica. Institut posjeda u uporednom pravu. str. 115–138.

1965. God. 13, 11 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Ultimo quaero de effectu sententiae extra territorium iudicantis. str. 51–79.
2. KRNETA, Slavica. Posjed i njegova zaštita u svjetlu sudske prakse. str. 33–49.
3. TRALJIĆ, Nerimana. Ravnopravnost žene u odnosu na razvod braka. str. 143–155.

1966. God. 14, 17 priloga

1. ČUČKOVIĆ, Vera. Razvoj ugovora o nasljeđivanju u dubrovačkom pravu XIV vijeka. str. 269–294.

2. KRNETA, Slavica. Pismena forma ugovora o prenosu zemljišta i zgrada u našoj novijoj sudskoj praksi. str. 65–80.
3. TRALJIĆ, Nerimana. Uloga socijalnog radnika prilikom usvojenja. str. 171–182.

1967. God. 15, 29 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Iura novit curia kod saznanja stranog prava. str. 189–209.
2. DIZDAREVIĆ-PELEŠ, Muba. Lenjin, Rosa Luxemburg i Kautsky o organizaciji partije proleterijata. str. 315–330.
3. KRNETA, Slavica. O nekim aspektima građanskopravne zaštite ličnosti : (pravo na vlastitu sliku). str. 159–188.
4. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Saučesništvo u krivičnim djelima maloljetnika. str. 269–292.
5. TRALJIĆ, Nerimana. Izdržavanje djece iz razvedenih brakova i predstojeća kodifikacija porodičnog zakonodavstva. str. 357–366.

1968–1969. God. 16–17 (ukupno 24 rada u tom broju)

1. ALAGIĆ, Dubravka. Shvatanja o zastari u međunarodnom privatnom pravu sistema common law i kontinenta. str. 129–139.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Parnica sa Radojem Vinarićem podanikom hercega Stjepana vođena pred dubrovačkim sudom. str. 393–409.
3. DIZDAREVIĆ-PELEŠ, Muba. Istorijska sudbina Lenjinovog shvatanja proleterske revolucije. str. 247–259.
4. FESTIĆ, Raifa. Odras balkanskih ratova na rad bosanskog Sabora. str. 411–427.
5. KRNETA, Slavica. Povreda “načela poštenja i savjesnosti” kao razlog prestanka subjektivnih građanskih prava. str. 107–128.
6. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Deficijentna porodica u etiologiji maloljetničke delikvencije. str. 191–207.
7. TRALJIĆ, Nerimana. Lišenje roditeljskog prava u praksi opštinskih sudova na području SR Bosne i Hercegovine. str. 277–294.

1970. God. 18, 17 priloga

1. ČUČKOVIĆ, Vera. Uloga i značaj porote u dubrovačkoj praksi XIV i XV veka. str. 331–354.
2. FESTIĆ, Raifa. Neke karakteristike recepcije Common law-a u engleskim kolonijama u Americi. str. 355–368.
3. KRNETA, Slavica. Civilnopravna zaštita evropskog života u evropskom pravu. str. 57–89.

4. TRALJIĆ, Nerimana. Konceptija izdržavanja djece iz razvedenih brakova u Zakoniku o porodici. str. 225–243.

1971. God. 19, 14 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Rešenje unutrašnjih sukoba zakona u uporednom zakonodavstvu. str. 57–78.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu. str. 255–274.
3. KRNETA, Slavica. Pojam “Novosti” u pravu uzoraka i modela. str. 31–55.
4. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Motivi ubistava u Bosni i Hercegovini. str. 107–139.

1972. God. 20, 19 priloga

1. FESTIĆ, Raifa. Nastanak porote u Engleskoj. str. 337–355.
2. KRNETA, Slavica. Osnovne karakteristike civilnopravne zaštite ličnosti u angloameričkom pravu. str. 81–98.
3. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Društvene i individualne karakteristike homicidalne populacije u BiH. str. 99–122.
4. PELEŠ, Muba. Odnos javnog i privatnog prava. str. 199–210.

1973. God. 21, 29 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Dr Stevan Jakšić : redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, u penziji : [in memoriam]. str. 1–3.
2. ALAGIĆ, Dubravka. Izbor zakona ili nadležnosti kod odnosa sa stranim elementom. str. 17–27.
3. ČUČKOVIĆ, Vera. Neka pitanja vezana za primenu “In iure cessio tutelae”. str. 65–75.
4. KRNETA, Slavica. O pravu na pisma i lične zapise. str. 177–191.
5. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Uloga alkoholnog faktora u etiologiji krivičnog djela ubistva. str. 259–274.

1974. God. 22, 32 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Nešto o ostvarenju alimentacionih zahteva u inostranstvu. str. 17–26.
2. ALINČIĆ, Mira. Neka pitanja uređenja osobnih odnosa između djeteta i jednog od roditelja nakon razvoda braka (član 65, stav 4 Osnovnog zakona o braku). str. 27–40.
3. JOJIĆ, Branislava. Da li je u jugoslovenskom pravnom sistemu pravo na nepovredivost ličnog života osnovno lično pravo čoveka? str. 147–159.

4. KOZOMARA, Olga. Nauka i revolucija. str. 349–361.
5. KRNETA, Slavica. Prenos prava na žig u svjetlu savremenih kretanja u uporednom pravu. str. 161–178.
6. TOMLJANOVIĆ, Dražena, DAUTBAŠIĆ, Ismet. Neke specifičnosti savremene inflacije. str. 363–374.
7. TRALJIĆ, Nerimana. Pravo na stan kao posljedica razvoda braka. str. 303–315.
8. TRALJIĆ, Nerimana. Prof. dr. Alija Silajdžić (1909–1974) : [in memoriam]. str. 5–6.

1975. God. 23, 31 prilog

1. ALAGIĆ, Dubravka. L.20 de iurisdictione 2, 1 kod kanonista i postglosatora. str. 205–219.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Dr Miloš Bajić, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu : [in memoriam]. str. 1–2.
3. ČUČKOVIĆ, Vera. In iure sessio ususfructus. str. 29–37.
4. DANILOVIĆ, Jelena. “Iustum bellum” i represalije u prvim vekovima rimske istorije. str. 39–64.
5. FESTIĆ, Raifa. Engleski uticaj na razvoj kolonijalnog i ranog prava u Sjedinjenim Američkim Državama. str. 65–80.
6. GUZINA, Ružica. Jugoslovenska buržoaska država i versko pitanje (1918–1941.). str. 81–101.
7. JURIC-OBRADOVIĆ, Ljiljana. Pravna priroda predugovorne odgovornosti. str. 277–295.
8. KRNETA, Slavica. Evolucija pojma “zahtjev” i njegov odnos prema subjektivnom pravu. str. 297–310.
9. OBRADOVIĆ-JURIC, Ljiljana. Pravna priroda predugovorne odgovornosti. str. 277–296.
10. TRALJIĆ, Nerimana. Primjena člana 65. st. 1 i člana 66. osnovnog zakona o braku. str. 425–440.

1976. God. 24, 28 priloga

1. ALAGIĆ, Dubravka. Položaj nasljednika u svjetlu sukoba zakona o nasljeđivanju. str. 1–14.
2. FESTIĆ, Raifa. Bosna i Hercegovina u koncepcijama građanskih političkih stranaka između dva rata. str. 265–286.
3. JOJIĆ, Branislava. Nekoliko napomena o ostvarivanju osnovnih načela samoupravnog pravnog sistema SFRJ. str. 69–76.
4. KRNETA, Slavica. Prava ličnosti kao ustavna garancija i njihova zaštita kao neposredan zadatak zakonodavca. str. 77–95.

5. TRALJIĆ, Nerimana. Tradicionalno i novo u brakorazvodnom pravu socijalističkih republika i pokrajina. str. 177–188.

1977. God. 25, 34 priloga

1. BEGIĆ, Ljiljana. Odgovornost za štetu na bazi pretpostavljene uzročnosti. str. 13–24.
2. ČOK, Vida. Stvaranje pravnog sistema naučno-tehničke saradnje zemalja u razvoju. str. 39–54.
3. ČUČKOVIĆ, Vera. O odredbi Dubrovačkog statuta de concordio inter virum et uxorem schepatos (IV, 60). str. 441–451.
4. JOJIĆ, Branislava. Zabrana zloupotrebe prava u socijalističkom pravnom sistemu. str. 141–156.
5. KOZOMARA, Olga. Da li su marksizam i funkcionalizam komplementarni? str. 411–423.
6. KRNETA, Slavica. Lična prava pravnih lica. str. 157–170.
7. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. O aktuelnom pojmu kriminalne ličnosti. str. 183–189.
8. MLAĐENović-KUPČEVIĆ, Rajka. Uzročnost i protivpravnost kod krivičnih djela nečinjenja. str. 259–283.
9. PELEŠ, Muba. Normativni poredak kao pravni poredak. str. 299–306.

1978. God. 26, 19 priloga

1. VEŠOVIĆ, Milanka. Biće krivičnog djela izbjegavanja izdržavanja. str. 259–277. (Č)

1979. God. 27, 15 priloga

1. FESTIĆ, Raifa. Nešto o nastanku sudova u engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi. str. 185–195.
2. KRNETA, Slavica. Pravna priroda postmortalne zaštite ličnosti. str. 15–33.
3. SIJERČIĆ, Hajrija. Upotreba jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije, posebno u krivičnom postupku. str. 97–108.
4. TRALJIĆ, Nerimana. Neke inovacije u bračnom zakonodavstvu SR Bosne i Hercegovine. str. 109–122.

1980. God. 28, 21 prilog

1. BEGIĆ, Ljiljana. Pojam faktičkog saprouzrokovanja štete od strane više lica. str. 47–60.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Materijalno obezbjeđenje supružnika u dubrovačkom srednjekovnom pravu. str. 307–338.

3. FESTIĆ, Raifa. Nastanak i razvoj kancelarovih sudova u engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi. str. 339–353.
4. HORVAT, Vlasta. Lične slobode i prava čovjeka u ustavu SFRJ i etički i pravni osnovi zaštite tih sloboda i prava u krivičnom postupku. str. 135–146.
5. KOZOMARA Olga. Pravo i društvo. str. 259–276.
6. KRNETA, Slavica. Povodom novih republičkih i pokrajinskih zakona o ličnim pravima. str. 147–168.
7. SIJERČIĆ, Hajrija. O ulozi krivičnog postupka u resocijalizaciji maloljetnog učinioca krivičnog djela. str. 233–243.

1981. God. 29, 17 priloga

1. FESTIĆ, Raifa. Sudovi admiraliteta u engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi. str. 219–239.
2. KNEŽIĆ-POPOVIĆ, Dragana. Počeci razvoja superficiesa. str. 241–261.
3. KRNETA, Slavica. Novčana naknada nematerijalne štete zbog povrede autorskog prava. str. 73–88.
4. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. O zakonskom određenju opšteg pojma kažnjivih pripremnih radnji. str. 89–99.
5. SOFTIĆ, Amra. Sporazumni prijedlog za razvod braka i razvod braka po sporazumu u zakonodavstvima socijalističkih republika i pokrajina. str. 135–144.

1982. God. 30, 21 prilog

1. FESTIĆ, Raifa. Apelacioni sudovi u engleskim kolonijama u Sjevernoj Americi. str. 235–249.
2. KOZOMARA, Olga. Reč-dve o Marksovom metodu. str. 171–183.
3. KRNETA, Slavica. Vremenska važnost zakona u svjetlu prelaznih odredbi zakona o obligacionim odnosima i zakona o osnovnim svojinsko-pravnim odnosima. str. 39–52.

1983. God. 31, 21 prilog

1. BEGIĆ, Ljiljana. Odgovornost za štetu nastalu u okolnostima tzv. faktičkog saprouzrokovanja. str. 9–24.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Porodica i porodični odnosi u srednjevjekovnom Dubrovniku. str. 267–282.
3. DENIŠLIĆ, Meliha. Odnos založnog prava na potraživanjima i cesije. str. 37–56.
4. FESTIĆ, Raifa. Istorijski osvrt na neke specifičnosti američkog prava u odnosu na englesko. str. 283–301.

5. HORVAT, Vlasta. Neki aspekti opšteg pristupa pravnom regulisanju i zaštiti ličnih sloboda i prava čovjeka. str. 89–102.
6. KNEŽIĆ-POPOVIĆ, Dragana. O porijeklu pravila “Impossibilium nulla obligatio est”. str. 303–317.
7. KRNETA, Slavica. O vječnom trajanju moralnih autorskih prava u jugoslovenskom autorskom pravu. str. 103–115.
8. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. Neka rješenja u francuskom Krivičnom zakoniku proizašla iz zakona br. 81–82 od 2. II 1981. god. str. 117–126.

1984. God. 32, 19 priloga

1. BEGIĆ, Ljiljana. Glossae na marginama Opšteg imovinskog zakonika. str. 11–24.
2. DIZDAREVIĆ-PELEŠ, Muba. Neki problemi normiranja. str. 62–70.
3. GRADAŠČEVIĆ, Jasminka. Otkaz-prestanak radnog odnosa. str. 47–61.
4. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. Odnos stepena krivične odgovornosti i drugih subjektivnih okolnosti predviđenih u članu 41. KZ SFRJ. str. 115–126.
5. VEŠOVIĆ, Milanka. Prilog rješavanju pitanja regulisanja novčane kazne u našem krivičnom zakonodavstvu. str. 25–47.

1985. God. 33, 20 priloga

1. FESTIĆ, Raifa. Osvrt na konventski sistem u Francuskoj (1792–1795). str. 193–210.
2. KNEŽIĆ-POPOVIĆ, Dragana. “Impossibilium nulla obligatio est” : slučajevi nemogućnosti u djelima rimskih pravnika. str. 211–234.
3. KORDIĆ, Amra. Usvojenje – jedan od načina planiranja porodice. str. 21–28.
4. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. O pojmu olakšavajućih i otežavajućih okolnosti i njihovom mjestu u krivičnopravnom sistemu. str. 49–65.
5. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Mogućnost ostvarivanja prava na odbranu kod zahtjeva za sprovođenje istrage i prijedloga za podizanje neposredne optužnice. str. 157–167.

1986. God. 34, 23 priloga

1. BEGIĆ, Ljiljana. O značenju i nastanku culpa in contrahendo. str. 17–29.
2. ČUČKOVIĆ, Vera. Konzorcijum kao oblik agnatske porodice. str. 283–292.

3. FESTIĆ, Raifa. Istorijske osnove stvaranja common lawa u Engleskoj. str. 265–282.
4. KRNETA, Slavica. Uz jubilej Bernske unije. str. 351–357.
5. KRNETA, Slavica. [Vojislav Spaić]. str. 3–7.
6. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. Čisto objektivne okolnosti izvršenja djela kao kriterij odmjeravanja kazne. str. 133–142.

1987. God. 35, 32 priloga

1. BEGIĆ, Ljiljana. Obligaciono pravo i zaštita čovjekove okoline. str. 33–42.
2. FESTIĆ, Raifa. Ustavni razvitak u Engleskoj. str. 197–212.
3. GRADAŠČEVIĆ, Jasminka. Disciplinska odgovornost radnika u svjetlu izmjena i dopuna Zakona o udruženom radu. str. 89–106.
4. GRADAŠČEVIĆ, Jasminka. Pravno obrazovanje, pravna nauka i pravni sistem : okrugli sto povodom 40 godina Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo 3. aprila 1987. godine. str. 329–336.
5. KRNETA, Slavica. Pozdravni govor prof. dr Slavice Krnete, dekana Pravnog fakulteta u Sarajevu. str. 19–24.
6. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. O procjeni značaja stepena ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra pri odmjeravanju kazne. str. 121–132.
7. VEŠOVIĆ, Milanka. O alternativnim krivičnim sankcijama ili poticaj na razmišljanje o sistemu krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu. str. 181–194.

1988. God. 36, 38 priloga

1. ČUČKOVIĆ, Vera. Bogišićevi pogledi na porodično pravo u Dubrovačkom statutu. str. 327–342.
2. DENIŠLIĆ, Meliha. Poslovna sposobnost maloljetnika u jugoslovenskom pravu. str. 33–51.
3. KORDIĆ, Amra. Sastanak jugoslovenskih visokoškolskih nastavnika i saradnika u oblasti porodičnog prava. str. 515.
4. KORDIĆ, Amra. Zasnivanje vanbračnog roditeljskog odnosa i slobodno roditeljstvo. str. 101–116.
5. KRNETA, Slavica. Dr Rodoljub Marjanović : (1947-1988) : in memoriam. str. 8–9.
6. MLAĐENović, Rajka. Proces diferencijacije u krivičnopravnim naukama i razvoj penologije u autonomnom pravcu. str. 195–213.
7. MLAĐENović, Rajka. Prof. dr. Aleksandar Stajić : (1907–1988) : in memoriam. str. 1–4.

1989. God. 37, 23 priloga

1. DENIŠLIĆ, Meliha. Pitanje punovažnosti pravnih poslova koje zaključuje punoljetna, poslovno sposobna lica u stanju duševne bolesti ili nesposobnosti za rasuđivanje. str. 57–71.
2. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Pojmovno određenje rada kod kuće radnika. str. 45–56.
3. KORDIĆ, Amra. Povodom izmjena porodičnog zakona SR BiH u oblasti izdržavanja. str. 91–100.
4. KORDIĆ, Amra. Sastanak jugoslovenskih visokoškolskih nastavnika i saradnika u oblasti porodičnog prava : Pravni fakultet u Sarajevu, 3. novembar 1989. godine. str. 303.
5. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. Pomaci u razgraničenju krivičnog i administrativnog kaznenog prava. str. 135–143.

1990. God. 38, 29 priloga

1. HORVAT, Vlasta. O liku i djelu Mihajla Ilića. str. 305–307.
2. HORVAT, Vlasta. Repatrijacija osuđenih osoba prema federalnom transfer zakonodavstvu SAD. str. 33–43.
3. KRNETA, Slavica. Pravna priroda etažnog vlasništva. str. 57–63.
4. MIĆANOVIĆ-PAVELIĆ, Nada. Dvije značajne presude Evropskog suda o pravima čovjeka. str. 83–89.
5. OBRADOVIĆ-BEŠLIĆ, Ljiljana. Ugovorno pravo i ujedinjena Evropa. str. 113–122.
6. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Isključenje od dužnosti svjedočenja. str. 163–172.
7. VEŠOVIĆ, Milanka. Zapovijesti vojnog pretpostavljenog. str. 239–244.
8. ZLATIĆ, Milica. Osnovna obilježja pojma okrivljenog u krivičnom postupku. str. 245–253.

Tabela 1 (1949–1990)

Godina izlaženja	Broj; <i>Istorisko-pravni zbornik 1949/50 Godišnjak PF 1953–2017</i>	Broj priloga	Muškarci	Žene
1949.	IPZ 1	20	20 (100%)	0
1949.	IPZ 2	6	5 (100%)	0
1950.	IPZ 2, broj 3-4	25	23 ¹ (100%)	0
1953.	God. 1	14	14 (100%)	0
1954.	God. 2	14	13 (92,86%)	1 (7,14%)
1955.	God. 3	16	15 (93,75%)	1 (6,25%)

¹ Hamdija Čemerlić s dva rada i Mihailo Vuković s tri priloga.

Godina izlaženja	Broj; <i>Istorisko-pravni zbornik 1949/50 Godišnjak PF 1953–2017</i>	Broj priloga	Muškarci	Žene
1956.	God. 4	18	17 (94,44%)	1 (5,55%)
1957.	God. 5	16	15 (93,75%)	1 (6,25%)
1958.	God. 6	13	11 (84,62%)	2 (15,38%)
1959.	God. 7	14	11 (78,57%)	3 (21,43%)
1960.	God. 8	17	16 (94,11%)	1 (5,88%)
1961.	God. 9	12	9 (75%)	3 (25%)
1962.	God. 10	15	15 (100%)	0 (0%)
1963.	God. 11	14	13 (92,85%)	1 (7,15%)
1964.	God. 12	13	10 (76,92%)	3 (23,07%)
1965.	God. 13	11	8 (72,72%)	3 (27,27%)
1966.	God. 14	17	14 (82,34%)	3 (17,64%)
1967.	God. 15	29	24 (82,75%)	5 (17,25%)
1968–1969.	God. 16–17	24	17 (70,82%)	7 (29,16%)
1970.	God. 18	17	13 (76,47%)	4 (23,53%)
1971.	God. 19	14	10 (71,42%)	4 (28,58%)
1972.	God. 20	19	15 (78,95%)	4 (21,05%)
1973.	God. 21	29	24 (82,75%)	5 (17,25%)
1974.	God. 22	32	24 (75%)	8 (25%)
1975.	God. 23	31	21 (67,74%)	10 (32,26%)
1976.	God. 24	28	23 (82,14%)	5 (17,85%)
1977.	God. 25	34	25 (63,53%)	9 (26,47%)
1978.	God. 26	19	18 (94,74%)	1 (5,26%)
1979.	God. 27	15	11 (73,33%)	4 (26,66%)
1980.	God. 28	21	14 (66,67%)	7 (33,33%)
1981.	God. 29	17	12 (70,58%)	5 (29,42%)
1982.	God. 30	21	18 (85,71%)	3 (14,29%)
1983.	God. 31	21	13 (61,91%)	8 (38,09%)
1984.	God. 32	19	14 (73,68%)	5 (26,32%)
1985.	God. 33	20	15 (75%)	5 (25%)
1986.	God. 34	23	17 (73,91%)	6 (26,09%)
1987.	God. 35	32	25 (78,12%)	7 (21,88%)
1988.	God. 36	38 (37)	30 ² (81,08%)	7 (18,92%)

² Jedan tekst je Fakultetska hronika. str. 523–524. i nije naveden autor/ica.

Godina izlaženja	Broj; <i>Istorisko-pravni zbornik</i> 1949/50 <i>Godišnjak PF</i> 1953–2017	Broj priloga	Muškarci	Žene
1989.	God. 37	23 (22) ³	18 (81,81%)	4 (18,19%)
1990.	God. 38	29 ⁴ (28)	20 (71,43%)	8 (28,57%)
Ukupno 41 godina	Ukupno 41	IPZ 51 God. 745 Ukupno: 796 100%	Ukupno IPZ: 51 Ukupno 588 Ukupno:639 (80,27%)	Ukupno: 157 Ukupno IPZ: 0 Ukupno: 157 (19,73%)

1. 3. Rodno/feminističko čitanje *Godišnjaka* (1996–2017)

1996. God. 39, 14 priloga

1. FESTIĆ, Raifa. Vrhovni sud Sjedinjenih Američkih Država između ustava i stvarnosti. str. 81–95.
2. KRNETA, Slavica. Evropsko pravo žiga. str. 124–140.
3. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Prepoznate dileme u budućoj reformi krivičnog procesnog prava u Bosni i Hercegovini. str. 186–194.
4. TRALJIĆ, Nerimana. Razvod braka de lege ferenda. str. 195–203.

1997. God. 40, 21 prilog

1. BORIĆ, Nežla. Maršalov plan, 50 godina poslije... str. 21–29.
2. FESTIĆ, Raifa. Koncept prava zapadnoevropske patrimonijalne države. str. 100–113.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Poslodavac - subjekt radnog odnosa. str. 145–156.
4. KRNETA, Slavica. Imovinski aspekti prava na vlastitu sliku. str. 178–193.
5. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Dužnosti svjedoka i sankcije za njihovu povredu. str. 284–299.
6. TRALJIĆ, Nerimana. Djeca bez roditeljskog staranja i njihova zaštita u ratnim uvjetima. str. 309–325.

1998. God. 41, 25 priloga

1. BORIĆ, Nežla. Misije Ujedinjenih nacija za uspostavljanje i očuvanje mira na području bivše Jugoslavije. str. 28–37.

³ Fakultetska hronika. str. 315. Nema navedenog autora/ice.

⁴ Fakultetska hronika. str. 299.

2. FESTIĆ, Raifa. Načelo podjele vlasti i njegova primjena u Ustavu SAD-a. str. 132–144.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Ugovor o radu u našem radnom zakonodavstvu. str. 156–171.
4. KAZAZIĆ, Vesna. Granice država na moru. str. 190–198.
5. KRNETA, Slavica. Detencija. str. 199–209.
6. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Kumulacija procesnih funkcija s funkcijom svjedoka u istoj krivičnoj stvari. str. 293–306.

1999. God. 42, 24 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Prava žena-ženska prava - u stvarnosti. str. 11–36.
2. BORIĆ, Nežla. Razvoj mirovnih operacija UN-a. str. 53–66.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Specifičnosti radnopravnog statusa zaposlenika - državljana država članica Evropske unije. str. 147–167.
4. KAZAZIĆ, Vesna. Zaštita i očuvanje morskog okoliša i obaveze BiH. str. 203–210.
5. POVLAKIĆ, Meliha. Uloga savjesnosti kod višestrukog otuđenja iste nepokretnosti i predstojeća reforma zemljišno-knjižnog prava. str. 255–284.
6. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Subjekti u pretkrivičnom postupku i njihov položaj prema Zakonu o krivičnom postupku u Federaciji BiH. str. 317–329.

2000. God. 43, 25 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Pitanje jednakosti žena i muškaraca. str. 27–54.
2. BORIĆ, Nežla. Vojno učešće zemalja članica u mirovnim operacijama UN-a. str. 73–90.
3. KAZAZIĆ, Vesna. Zaštita i očuvanje morskog okoliša i obaveze BiH. str. 203–210.
4. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Radni odnosi sa elementom inostranosti. str. 175–199.
5. GRBO, Zinka. Savjet Evrope - krajnji cilj ili evropski prapočetak za Bosnu i Hercegovinu. str. 200–213.
6. KAZAZIĆ, Vesna. Konvencija UN o pravu mora i praksa država. str. 214–219.
7. KAZAZIĆ, Vesna. Vladimir Đuro Degan, "Međunarodno pravo", Rijeka, 2000., str. 957. str. 377–380.

2001. God. 44, 26 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Gender-politika : jednakost i diskriminacija. str. 21–44.
2. BORIĆ, Nežla. Zaštita ljudskih prava u okviru operacija za očuvanje mira UN-a. str. 61–77.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Režim radnih odnosa sa stranim državljanima u Bosni i Hercegovini. str. 185–206.
4. GRBO, Zinka. Ugovor o franchisingu. str. 207–226.
5. KAZAZIĆ, Vesna. Postupak zaključivanja i izvršavanja međunarodnih ugovora i zakonodavstvo Bosne i Hercegovine. str. 227–237.
6. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Maloljetničko krivično pravosuđe i maloljetnička delinkvencija u Bosni i Hercegovini. str. 351–367.

2002. God. 45, 34 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Politička prava žena : iskustvo Velike Britanije. str. 29–50.
2. BALIĆ, Lejla. Pregled zakonske regulacije slobode medija u BiH 1990–2002 (Osvrt na Kanton Sarajevo). str. 51–69.
3. BORIĆ, Nežla. Sistem kolektivne sigurnosti prema Povelji Ujedinjenih naroda. str. 91–104.
4. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Pravo na penziju – stečeno pravo. str. 197–212.
5. GRBO, Zinka. Evropska ekonomska interesna grupacija. str. 213–228.
6. KAZAZIĆ, Vesna. Rješavanje sporova u pravu mora. str. 243–255.
7. KRNETA, Slavica. Zakonsko uređenje prava intelektualnog vlasništva u Bosni i Hercegovini. str. 257–272.
8. POVLAKIĆ, Meliha. Leasing kao sredstvo osiguranja potraživanja. str. 351–371.
9. PROF. dr. Raifa Festić (28. 10. 1941-27. 07. 2002.). str. 11–12.

2003. God. 46, 33 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Građanska kultura u Bosni i Hercegovini - potreba za njenom obnovom. str. 21–35.
2. BALIĆ, Lejla. Prigovor savjesti : osvrt na zakonsku regulaciju prava na prigovor savjesti u Bosni i Hercegovini. str. 37–53.
3. BORIĆ, Nežla. “The 2003 Philip C. Jessup international law moot court competition”, Washington, mart 27-april 8, 2003. str. 537.
4. BORIĆ, Nežla. Takmičenje iz međunarodnog humanitarnog prava. str. 535–536.

5. BORIĆ, Nežla. Zakonitost upotrebe sile u međunarodnom pravu : (vojno djelovanje Sjedinjenih Američkih Država i Ujedinjenog Kraljevstva u Iraku 2003. godine). str. 69–86.
6. DUMAN, Džamna. Razvoj instituta mirenja u porodičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. str. 149–166.
7. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Sistem zaštite socijalnih prava u okviru Vijeća Evrope - Evropska socijalna povelja. str. 223–240.
8. GRBO, Zinka. Odnos evropske ekonomske interesne grupacije sa statusnim formama u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine, s osvrtom na pravni okvir regulacije ovog instituta u Hrvatskoj i Sloveniji. str. 241–255.
9. KAZAZIĆ, Vesna. Isključivi gospodarski pojas na Jadranu. str. 331–346.
10. KODŽAGA, Hedija. Uloga biblioteka u demokratskom procesu : Washington, maj 10 - juni 1, 2003. str. 539–540.
11. MEŠEVIĆ, Iza Razija. Cibersquatting - novi oblik povrede prava žiga. str. 365–393.
12. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Modeli zakona za krivično pravosuđe u post-ratnim i post-konfliktnim okolnostima. str. 495–513.

2004. God. 47, 27 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Uloga žena u kreiranju međuetničkog povjerenja. str. 11–19.
2. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Aktuelna pitanja radnog zakonodavstva BiH. str. 120–137.
3. GRBO, Zinka. Franšizing - osvrt na nacrt zakona o obligacionim odnosima Federacije Bosne i Hercegovine / Republike Srpske. str. 429–437.
4. KAZAZIĆ, Vesna. Opća načela prava kao izvor prava europskih zajednica. str. 180–191.
5. KODŽAGA, Hedija. Elektronske informacije u bibliotekama. str. 441–447.
6. MEŠEVIĆ, Iza Razija. Očuvanje koncepta autorskog prava u eri digitalnih tehnologija : (osvrt na Direktivu Evropskog parlamenta i Savjeta o nekim aspektima autorskog prava i srodnih prava u informacijskom društvu). str. 216–251.
7. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Rasprava o pitanju: može li isti sudija u istom krivičnom predmetu obavljati funkcije sudije za prethodni postupak i sudije za prethodno saslušanje. str. 338–354.
8. SUDŽUKA, Edina. Nužnost, uvjeti i pouke reformi poreskih sistema zemalja u razvoju. str. 355–373.

9. VRANJ, Vildana. Odgojne mjere prema maloljetnicima i njihovo izvršenje u Bosni i Hercegovini. str. 394–426.

2005. God. 48, 27 priloga

1. BALIĆ, Lejla. Položaj federalnih jedinica u međunarodnim odnosima. str. 23–44.
2. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Aktuelni izazovi u razvoju radnog prava. str. 179–207.
3. KAZAZIĆ, Vesna. Međunarodnopravna zaštita manjina i prikaz odredbi o zaštiti manjina u nacionalnim propisima. str. 301–330.
4. SUDŽUKA, Edina. Fiskalni federalizam s osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. str. 459–480.
5. VRANJ, Vildana. Rad za opće dobro na slobodi u FBiH, stanje u krivičnom zakonodavstvu - de lege lata i njegovo izvršenje - de lege ferenda. str. 531–564.

2006. God. 49, 31 prilog

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Kultura ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. str. 31–37.
2. BORIĆ, Nežla. Pritvor u međunarodnom pravu u odnosu na “rat protiv terorizma”. str. 55–66.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Radno zakonodavstvo BiH u svjetlu načela komunitarnog radnog prava. str. 123–148.
4. KAZAZIĆ, Vesna. Granice i razgraničenja epikontinentalnih pojaseva - sudska praksa i nacionalni propisi. str. 195–213.
5. KODŽAGA, Hedija. Susret pravnih bibliotekara bivše Jugoslavije: Maribor 18-20. oktobar 2006. str. 481.
6. MEŠEVIĆ, Iza Razija. Proširenje Evropske unije i njegov utjecaj na sistem komunitarnog žiga. str. 227–246.
7. NIKOLAJEV, Amina. Neki aspekti vanjskotrgovinske politike Evropske unije i odnosa naspram Svjetske trgovinske organizacije. str. 291–302.
8. ROŽAJAC-ZULČIĆ, Mirela. Godišnja konferencija Međunarodnog udruženja pravnih biblioteka: St. Petersburg, 10–14. septembar 2006. str. 485–486.
9. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Smisao presumpcije nevinosti i njena uloga u krivičnom postupku - prilog raspravi o krivičnoprocesnim normama i odlukama Evropskog suda za ljudska prava. str. 357–374.
10. SOFTIĆ, Darja. Novo uređenje udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini. str. 375–398.
11. STANIĆ, Irena. Pitanje položaja BiH u disoluciji Jugoslavije : (Osvrt na knjigu Paula Gardea “Život i smrt Jugoslavije”). str. 487–498.

12. SUDŽUKA, Edina. Porez na dodatnu vrijednost u Bosni i Hercegovini. str. 399–412.
13. ŠABIĆ, Almedina. Zastarjelost potraživanja. str. 413–437.

2007. God. 50, 31 prilog

1. BORIĆ, Nežla. Saradnja humanitarnih organizacija sa međunarodnim sudovima. str. 53–67.
2. DUMAN, Džamna. Normativni okvir porodičnog posredovanja u pravu Evropske unije i Vijeća Evrope. str. 99–111.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Zabrana i ograničavanje prava na štrajk u zakonodavstvu BiH. str. 181–196.
4. GRBO, Zinka. Javne nabavke u Evropskoj uniji : pojam i pravni okvir. str. 197–214.
5. HABUL, Udžejna. Mješoviti brakovi u Bosni i Hercegovini : (u potrazi za nepoznatim identitetom). str. 215–227.
6. IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita. Upravljanje znanjem kao determinanta efikasnosti djelovanja subjekata u ekonomskim procesima. str. 251–271.
7. NIKOLAJEV, Amina. Teorije i modeli ekonomskog razvoja. str. 331–354.
8. POVLAKIĆ, Meliha. Neuknjižene nekretnine kao predmet osiguranja kredita u svjetlu novih propisa izvršnog, zemljišnoknjižnog i notarskog prava. str. 391–418.
9. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Evropska zatvorska pravila (2006). str. 465–494.
10. SOFTIĆ, Darja. Bračna stečevina prema Porodičnom zakonu Federacije BiH. str. 495–521.
11. ŠABIĆ, Almedina. Pravna priroda prava zakupca. str. 523–546.

2008, god. 51, 41 prilog

1. BALIĆ, Lejla. Osnove predstavničkog sistema Evropske unije. str. 45–61.
2. BORIĆ, Nežla. Obilježavanje kulturnih dobara u međunarodnom humanitarnom pravu. str. 99–113.
3. DUMAN, Džamna. Institut porodičnog posredovanja u angloameričkom i evropskokontinentalnom pravu. str. 135–154.
4. FERHATOVIĆ, Amila. Drugi kriminološki ljetni kurs: “Tehnika, nadzor, krivični postupak”: Pécs, 9-13. juni 2008. godine. str. 755–757. (P)
5. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Kolektivni ugovori u radnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine i fleksigurnost. str. 189–219.

6. GRBO, Zinka. Subjekti javnih nabavki. str. 221–238.
7. IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita. Polazne premise u modeliranju pravne regulacije tržišne konkurencije u manje razvijenim državama. str. 279–305.
8. MEŠEVIĆ, Iza Razija. Reforma sistema kolektivnog ostvarivanja autorskih i srodnih prava u Bosni i Hercegovini – Quo vadis? str. 331–362.
9. NIKOLAJEV, Amina. Milenijski razvojni ciljevi. str. 409–417.
10. POVLAKIĆ, Meliha. Etažno vlasništvo u BiH de lege lata i de lege ferenda. str. 455–488.
11. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Zabrana mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u krivičnom postupku : razmatranje presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Gafgen protiv Njemačke. str. 541–563.
12. ŠABIĆ, Almedina. Ugovorno ustupanje potraživanja prema načelima europskog ugovornog prava i usporedba s rješenjima Zakona o obligacionim odnosima. str. 565–588.
13. VRANJ, Vildana. Alternativne mjere : primarni odgovor na maloljetnički kriminalitet u Bosni i Hercegovini. str. 717–736.
14. ŽDRALOVIĆ, Amila. Simboličko nasilje i rodni odnosi. str. 737–752.

2009. God. 52, 23 priloga

1. BALIĆ, Lejla. Ustavni običaj u Bosni i Hercegovini : osvrt na izbor sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. str. 13–24.
2. DUMAN, Džamna. Institut posredovanja u porodičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. str. 71–91.
3. NIKOLAJEV, Amina. Stanje i perspektive humanog razvoja u Bosni i Hercegovini. str. 267–278.
4. FERHATOVIĆ, Amila. Pravni aspekt pretresanja u njemačkom zakonodavstvu. str. 93–104.
5. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Jednakost i diskriminacija u radnom zakonodavstvu BiH. str. 125–159.
6. NIKOLAJEV, Amina. Humani razvoj : koncept i komponente. str. 235–245.
7. POVLAKIĆ, Meliha. Mogućnost efikasnog namirenja založnog povjerioca iz vrijednosti pokretnih stvari u pravu BiH. str. 325–368.
8. SOFTIĆ, Darja. Maksimalna hipoteka u pravu Bosne i Hercegovine de lege lata i de lege ferenda. str. 369–397.
9. SUDŽUKA, Edina. Dopušteno izbjegavanje poreznih obaveza u okvirima zakona. str. 399–415.
10. ŽDRALOVIĆ, Amila. Oblikovanje roda u tranzicijskim procesima sa osvrtom na BiH. str. 505–531.

2010. God. 53, 27 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Feministička pravna teorija, filozofija prava i jurisprudencija. str. 31–44.
2. BORIĆ, Nežla. Problem obeštećenja u međunarodnom humanitarnom pravu. str. 63–82.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ Jasminka. Osvrt na prava socijalne sigurnosti u Bosni i Hercegovini. str. 123–144.
4. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Brak kod naroda Starog Istoka. str. 243–265.
5. NIKOLAJEV, Amina. Stanje i perspektive humanog razvoja u Bosni i Hercegovini. str. 267–278.
6. POVLAKIĆ, Meliha. Načelo upisa i stjecanja prava vlasništva na nekretninama prema novom zemljišnoknjižnom i stvarnom pravu u BiH. str. 321–350.
7. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Sudstvo za maloljetnike kao ključni element nacionalne politike ljudskih prava i restorativna pravda za maloljetnike : savremena kretanja u maloljetničkoj delinkvenciji i sudstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. str. 351–377.
8. SUDŽUKA, Edina. Izvori prihoda vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. str. 409–429.
9. SUTOVIĆ, Alija, FERHATOVIĆ, Amila. Bitno smanjena uračunljivost. str. 431–462.
10. ŠABIĆ, Almedina. Zaštita od nepoštenih ugovornih klauzula : analiza konformiteta i usklađivanje domaćih s komunitarnim rješenjima. str. 463–488.
11. ŽDRALOVIĆ, Amila. Čitanje Rawlsove teorije prvobitnog položaja iz perspektive rasprave o pravednosti Iris Marion Young. str. 543–562.
12. VRANJ, Vildana. Krivičnopravna zaštita ljudskih prava osoba lišenih slobode i stanje u praksi kaznenopopravnih zavoda u Bosni i Hercegovini. str. 525–542.

2011. God. 54, 26 priloga

1. BALIĆ, Lejla. Princip parlamentarne nepodudarnosti - osvrt na status poslanika i delegata Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. str. 47–61.
2. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Pravo socijalne sigurnosti u Evropskoj uniji. str. 113–144.
3. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Fikret Karčić, Islamske teme i perspektive, El-Kalem, Sarajevo, 2009, str. 203. str. 419–421.
4. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Starateljstvo nad ženom u rimskom i šerijatskom pravu. str. 203–219.

5. MEŠEVIĆ, Iza Razija, KORDIĆ, Robert. Patentna zaštita u EU : Da li je ujedinjenje tržišta blizu? str. 221–243.
6. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Otklanjanje krivičnog postupka kroz načelo oportuniteta krivičnog gonjenja. str. 301–329.
7. SUDŽUKA, Edina. Porezna utaja: faktori koji pridonose njenom jačanju, posljedice koje nastaju utajom poreza i mjere suzbijanja ove pojave. str. 331–347.
8. ŠABIĆ, Almedina. Sprječavanje buduće primjene nepoštenih ugovornih klauzula : apstraktni kontrolni postupak. str. 349–371.

2012. God. 55, 26 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Pravni fakultet u Sarajevu : iskušenja u vremenu. str. 37–82.
2. BALIĆ, Lejla. Pravni režim komitologije nakon Lisabonskog ugovora. str. 83–97.
3. BORIĆ, Nežla. Značaj vojne uniforme u međunarodnom humanitarnom pravu. str. 99–119.
4. DUMAN, Džamna. Modeli posredovanja. str. 135–146.
5. FERHATOVIĆ, Amila. Međunarodna naučna konferencija “Tursko-bosanskohercegovački pravni simpozij”. str. 485–488.
6. FERHATOVIĆ, Amila. Zloupotreba položaja ili ovlaštenja. str. 147–180.
7. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Radnopravni aspekt trgovine ljudskim bićima. str. 181–205.
8. GRBO, Zinka. Pravo poslovnog nastana : sloboda kretanja privrednih društava. str. 207–225.
9. NIKOLAJEV, Amina. Ekonomska analiza prava : nastanak, pojam i značaj. str. 319–328.
10. SIJERČIĆ-ČOLIĆ, Hajrija. Izazovi evropskog krivičnog prava : obaveze države u oblasti krivičnog zakonodavstva. str. 345–365.
11. STANIĆ, Irena. Uporednopravni prikaz nekih pravila rimskog i pravila šerijatskog nasljednog prava. str. 367–384.
12. SUDŽUKA, Edina. Porezne reforme : pouke i preporuke iz iskustava zemalja članica OECD-a i zemalja u razvoju. str. 385–405.
13. ŠABIĆ, Almedina. Medijacija u potrošačkim sporovima : zaštita potrošača u postupku medijacije ili zaštita potrošača od medijacije? str. 407–421.
14. VRANJ, Vildana. Crime and transition in Central and Eastern Europe (Alenka Šelih, Aleš Završnik Editors, Springer, 2012, 282 str.). str. 495–502.
15. VRANJ, Vildana. Nacionalni preventivni mehanizam protiv torture i njegova uspostava u Bosni i Hercegovini. str. 459–481.

2013. God. 56, 9 priloga

1. BALIĆ, Lejla. Parlamentarni imunitet u parlamentarnom pravu Federacije Bosne i Hercegovine. str. 9–27.
2. FERHATOVIĆ, Amila. Međunarodna naučna konferencija : “Bosanskohercegovačko-turski pravnički dani”. str. 137–140.
3. PETROVIĆ, Borislav, FERHATOVIĆ, Amila. Uvjetni otpust u savremenom krivičnom zakonodavstvu. str. 89–113.
4. ŠABIĆ, Almedina. Smjernica o pravima potrošača : očuvanje statusa quo ili stvarni korak naprijed u razvoju prava zaštite potrošača. str. 115–134.

2014. God. 57, 14 priloga

1. FERHATOVIĆ, Amila. Međunarodna naučna konferencija “3. tursko-bosanskohercegovački pravnički dani”. str. 295–297.
2. FERHATOVIĆ, Amila. Teorije o pokušaju krivičnog djela. str. 79–100.
3. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Pravna stečevina EU u oblasti radnih odnosa. str. 101–131.
4. GRADAŠČEVIĆ-SIJERČIĆ, Jasminka. Prof. dr. Zvonimir Stenek (6. 8. 1932. - 13. 8. 2014) : in memoriam. str. 301–302.
5. NIKOLAJEV, Amina. Čikaška škola ekonomske analize prava. str. 195–210.
6. ŠABIĆ, Almedina. Zaštita od nepoštenih ugovornih klauzula prema Prijedlogu Uredbe Evropskog parlamenta i Vijeća o zajedničkom evropskom pravu prodaje. str. 211–235.
7. VRANJ, Vildana. Primjena restorativne pravde u izvršenju kazne zatvora : GRIP program – nova šansa za zatvorski sistem Bosne i Hercegovine. str. 273–292.

2015. God. 58, 17 priloga

1. BALIĆ, Lejla. Savjet kao gornji dom Evropske unije. str. 13–32.
2. FERHATOVIĆ, Amila, MUJANOVIĆ, Eldan. Samostalno oduzimanje imovinske koristi : (oduzimanje u odsustvu osuđujuće presude). str. 33–53.
3. GRBO, Zinka, IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita. Neke specifičnosti prava konkurencije u Bosni i Hercegovini. str. 279–293.
4. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Krivičnopravna zabrana poricanja genocida – dozvoljeno ograničavanje slobode izražavanja? str. 143–163.
5. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Olivier Roy, sekularizam u suočavanju s islamom, prevela Elmina Mušinović, (Sarajevo: Centar za napredne studije, El-Kalem, 2012), str. 151. str. 315–317.

6. MEZETOVIĆ MEĐIĆ, Selma. Uredba 650/2012 – na putu prema nasljednom pravu. str. 165–193.
7. NIKOLAJEV, Amina. Coaseova teorema i njene praktične implikacije. str. 195–211.
8. SOFTIĆ KADENIĆ, Darja. Uloga trusta i trustu sličnih konstrukcija u okviru različitih instrumenata refinansiranja. str. 77–105.
9. ŠABIĆ, Almedina. Prava kupca stvari s nedostatkom saobraznosti prema prijedlogu Uredbe Evropskog parlamenta i Vijeća o zajedničkom evropskom pravu prodaje. str. 213–243.

2016. God. 59, 15 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Mapa institucionalne moći u Islamskoj Republici Iran. str. 165–199.
2. BALIĆ, Lejla. Prijevremeni izbori : osvrt na Bosnu i Hercegovinu. str. 201–217.
3. FERHATOVIĆ, Amila. Zloupotreba položaja ili ovlaštenja u zakonodavstvu i praksi. str. 9–33.
4. GRBO, Zinka. Režim posebnih dužnosti prema privrednom društvu u pravu Federacije Bosne i Hercegovine. str. 411–427.
5. IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita. Pravne i institucionalne pretpostavke procjene učinaka propisa u Bosni i Hercegovini. str. 63–87.
6. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Religija u javnom prostoru : pitanje isticanja vjerskih obilježja. str. 245–277.
7. NIKOLAJEV, Amina. Unaprjeđenje upravljanja okolišem kao osnova održivog razvoja. str. 279–296.
8. SOFTIĆ KADENIĆ, Darja. Organizacijski oblici posvećivanja imovine : trust, fondacija i vakuf kao funkcionalno ekvivalentni elementi. str. 89–120.
9. SUDŽUKA, Edina. Fiskalni aspekti primjene poreza na dodatnu vrijednost u Bosni i Hercegovini. str. 325–362.
10. ŠABIĆ UČANBARLIĆ, Almedina. Prava kupca stvari s materijalnim nedostatkom u njemačkom pravu. str. 363–390.
11. ŽDRALOVIĆ, Amila. Socijalno-politička učenja starije sofistike. str. 391–409.

2017. God. 60, 24 priloga

1. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Prikaz knjige “Pravno-historijske studije” autora Fikreta Karčića. str. str. 405–412.
2. BAKŠIĆ-MUFTIĆ, Jasna. Profesor emeritus dr. Neđo Milićević : In memoriam. str. 425–427.

3. BALIĆ, Lejla. Grad kao jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH : osvrt na status Grada Sarajeva. str. 307–323.
4. FERHATOVIĆ, Amila, BOBAN, Hrvoje. Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom u Federaciji Bosne i Hercegovine. str. 153–179.
5. GRBO, Zinka. Mehanizmi zaštite stranih investicija : slučaj Bosne i Hercegovine. str. 181–197.
6. IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita, NIKOLAJEV, Amina. Ekonomski instituti u krivičnom pravu. str. 371–386.
7. IMAMOVIĆ-ČIZMIĆ, Kanita. Izazovi uvođenja procjene učinaka propisa : lekcije za Bosnu i Hercegovinu. str. 227–242.
8. JAGER, Matjaž, ŠUGMAN STUBBS, Katja. O potrebi za “unapređenjem efikasnosti krivičnog postupka”. str. 355–370.
9. MEMIŠEVIĆ, Ehlimana. Između tradicije i modernosti : Zakon o ličnom statusu Tunisa od reformističkog pokreta do revolucije. str. 109–129.
10. MEZETOVIĆ MEĐIĆ, Selma. Alternativno rješavanje potrošačkih sporova : karakteristike i potencijalni učinci. str. 243–258.
11. NIKOLAJEV, Amina. Pravo na razvoj i očuvanje okoliša. str. 339–352.
12. PETROVIĆ, Borislav, ARTUKOVIĆ, Katica. Historijski razvoj instituta krajnje nužde. str. 259–277.
13. SUDŽUKA, Edina. Porezi, carine i korupcija. str. 387–401.
14. ŠABIĆ UČANBARLIĆ, Almedina. Zaštita korisnika kredita kroz pravo na odustanak od ugovora i pravo na prijevremeno vraćanje kredita. str. 131–151.

Tabela 2 (1996–2017)

Godina	Broj <i>Godišnjaka</i>	Broj priloga	Autori (M)	Autorice (Ž)
1996.	39	14	10 (71,42%)	4 (28,57%)
1997.	40	21	15 (71,42%)	6 (28,57%)
1998.	41	25	19 (76%)	6 (24%)
1999.	42	24	18 (75%)	6 (25%)
2000.	43	25	18 (72%)	7 (28%)
2001.	44	26	20 (76,9%)	6 (23,01%)
2002.	45	34	25 (73,53%)	9 (26,47%)
2003.	46	35	21 (63,63%)	12 (36,37%)
2004.	47	27	18 (66,66%)	9 (33,34 %)
2005.	48	27	22 (81,48%)	5 (18,52%)
2006.	49	31	18 (58,06%)	13 (41,94%)

Godina	Broj <i>Godišnjaka</i>	Broj priloga	Autori (M)	Autorice (Ž)
2007.	50	32	20 (64,52%)	11 (35,48%)
2008.	51	41	26 (63,42%)	15 (36,58%)
2009.	52	23	12 (60,86%)	11 (39,14%)
2010.	53	27	15 (55,55%)	12 (44,46%)
2011.	54	22	14 (63,63%)	8 (36,37%)
2012.	55	26	11 (42,30%)	15 (57,70%)
2013.	56	9	5 (55,55%)	4 (44,46%)
2014.	57	14	7 (50%)	7 (50%)
2015.	58	17	8 (47,6%)	9 (52,96%)
2016.	59	15	4 (26,66%)	11 (73,34%)
2017.	60	24	10 (41,66%)	14 (58,34%)
Ukupno		536	336	200
		100%	63,68%	37,32%

Prema godinama pojavljivanja autorica u *Godišnjaku* može se pratiti izmjena rodne strukture akademskog osoblja na Pravnom fakultetu u Sarajevu i trendovi povećanja ukupnog broja žena izborom u zvanja asistentica na naučnim oblastima. U naučnim oblastima građanskog i krivičnog prava nastavlja se socijalistički trend djelovanja žena, a mijenja se struktura u oblastima koje su vezane za državno pravo, međunarodno javno pravo i ustavno pravo. Oblast upravnog prava je zadržala mušku dominaciju. Teorija države i prava, sociologija i radno pravo su zadržali su ranije karakteristike akademskog djelovanja žena u ovim oblastima.

Pozitivna strana feminizacije pravnih oblasti je otvaranje mogućnosti za razvoj punih kapaciteta ukupne akademske populacije i njenog doprinosa razvoju pravnih i teorijskih disciplina. Zahvaljujući tome profilirale su se ekspertice u određenim oblastima i njihov rad je javno prepoznatljiv i priznat pa ga treba ga posmatrati u sklopu ukupnog imidža na Univerzitetu u Sarajevu.

Svjedočimo stalnim političkim izmjenama postratnog bosanskohercegovačkog konteksta koji ima direktne refleksije na pravno obrazovanje i Pravni fakultet u Sarajevu. U tom kontekstu javnost i poslodavci su postali izuzetno kritični prema kvalitetu obrazovanja/znanja osoba koje su stekle stručna zvanja na privatnim visokoškolskim ustanovama/univerzitetima, uključujući i pravne fakultete. U više državnih organa u toku su provjere stečenih diploma i ukupni akademski prostor je stavljen pod lupu javnosti. Ta činjenica ide u prilog Pravnom fakultetu u Sarajevu koji je ulagao/ulaže značajne

napore na održanju/poboljšanju kvaliteta nastave, nastavnih programa i poticanju akademskog naučnoistraživačkog rada. Iz rodne perspektive javlja se trend oživljavanja interesa muškaraca za akademsku profesionalnu karijeru. Potvrđivanjem ukupnog društvenog i javnog priznanja stručnog i naučnog zvanja stečenog na Pravnom fakultetu u Sarajevu raste interes za akademsku karijeru na Pravnom fakultetu (interes za prijem stručnih saradnika i asistenata).

U prilog stabilnosti Pravnog fakulteta u Sarajevu može se navesti činjenica da je “preživio” ratnu kadrovsku devastaciju i nastavio rad i djelovanje pod opsadom grada koristeći postojeći univerzitetski nastavni kadar (koji je ostao u Sarajevu) za pokrivanje naučnih oblasti u svim nastavnim aktivnostima. Fakultet je “preživio” i pravno-političke lomove raspada i vrijeme nakon raspada Jugoslavije i državnog osamostaljenja Bosne i Hercegovine. Druga ozbiljna situacija bila je javni udar na društveni ugled Pravnog fakulteta u Sarajevu, koji je medijski krajnje eksploatiran kao “seks-afera/skandal”. U određenim slučajevima afere rezultat su bili sudski procesi s oslobađajućim presudama za prozване profesore kao krajnjim ishodom. Pozitivnu stranu predstavlja uvođenje teme seksualnog uznemiravanja na predavanjima i u istraživanjima te imenovanje fakultetske povjerenice za pitanja seksualnog uznemiravanja. Jedan važan aspekt rodno zasnovanog nasilja uveden je u edukaciju i povećana ukupna senzibilnost za ovakve pojave.

2. Teorija države i prava u akademskim radovima objavljenim u Godišnjaku (1953–2017)

U idejnom smislu ovaj dio rada naslanja se na koncept knjige *Država i pravo u pravnom obrazovanju*. Pored navedene publikacije i izdanja *Godišnjaka*, koriste se i drugi izvori za ilustraciju stručnog i naučnoistraživačkog rada i tema koje su u radovima obrađivane.

Primjenom moderne klasifikacije pravnih teorija i filozofije prava ova naučna oblast razvijala se u okvirima kritičkih pravnih teorija odnosno “prava iz drugih glasova”⁵. Zastupaju stav da pravna norma nije vrijednosno neutralna nego proizvodi različite posljedice na raspodjelu moći u oblasti

⁵ To je naziv koji se koristi u klasifikaciji, uglavnom u angloameričkoj literaturi, ali sa znatnim odjekom u evropskom pravnom obrazovanju, pošto nije riječ o definiranoj teoriji nego radije o skupu različitih teorijskih pravaca (kritička teorija društva – Frankfurtska škola, feminističke teorije prava, kritičke pravne studije, marksističke teorije, kritičke rasne teorije), kojima je zajednička osobina da pravo posmatraju i analiziraju kroz optiku moći onih koji stvaraju pravnu normu.

ekonomskih odnosa, rodnih režima, rasne pripadnosti religijskog identiteta, uglavnom u raspodjeli moći i položaju marginaliziranih grupa. Pravom se štiti postojeća nejednakost, odnosno održava postojeća društvena raspodjela moći. Uglavnom se radi o politički lijevo orijentiranim teorijama koje u pravu vide transformativni potencijal i alat za postizanje pravednijeg društva. Građanin i građanka ne postoje apstraktno nego imaju klasni, rasni, rodni, etnički, religijski i politički identitet. U analizama koriste interdisciplinarni pristup pravne teorije i analizu konteksta u kojem pravo djeluje. Povezane su s drugim humanističkim i društvenim disciplinama: političkim, sociološkim, ekonomskim i teorijama ljudskih prava. Kritičke pravne studije su u svojim začecima pravo i pravne teorije povezivale s politikom, a u kasnijem razvoju pravo je izgubilo jednačenje s politikom bez osporavanja međusobnog utjecaja. U Sjedinjenim Američkim Državama akademski angažman se naslanjao na iskustva revolucionarne 68. godine, antiratne demonstracije (rat u Vijetnamu) te na Pokret za građanska prava. Ove teorije doživjele su kritičku recepciju i dovedeno je u pitanje njihovo pravnoteorijsko određenje, jer su u razumijevanju prava izašle iz formalizma pravne teorije po kojoj se pravo razumijeva i tumači unutar sebe po utvrđenim pravilima i načelima. Moguće da je upravo ovakvo teorijsko naslijeđe bilo plodno tlo da autori/ice s ove naučne oblasti svoj akademski interes usmjere na marksističke/socijalističke teme, a kasnije na oblasti ljudskih prava, feminističke teorije, izgradnju mira i ljudska prava. Većina autora i autorica s ove naučne oblasti na Pravnom fakultetu u Sarajevu, pored akademskog, ima i aktivističko iskustvo, bilo da se radi o angažiranju u Savezu komunista (u socijalističkom periodu), a poslije u civilnom društvu. Misli se na organizacije koje promiču kulturu ljudskih prava, izgradnju mira kroz istinu i pomirenje, na feminističke pokrete, na promociju rodne ravnopravnosti, na zaštitu od diskriminacije...

U socijalističkom periodu autori/ice su se uglavnom bavili marksističkim temama od značaja za Teoriju države i prava. Pošto je Teorija države i prava bila zatvoren koncept s marksističkom teorijom države i pozitivističkim pristupom pravu, svoj istraživački interes iskazivali su na političkim i pravnim temama. Za ilustraciju se može uzeti naziv rada Zdravka Grebe *Marks i Kelzen*. U socijalističkom periodu Fuad Muhić je bio jedini autor koji je objavio knjigu *Teorija države i prava*. Ovaj udžbenik bio je objavljen i u poststratnom periodu u dopunjenom izdanju: Fuad Muhić; Omer Ibrahimagić. *Teorija države i prava*. 3. izdanje. Sarajevo : Magistrat, 2002.

Prema referencama iz bibliografije radova objavljenih u *Godišnjaku*, u prvom broju iz 1953. pojavljuje se prvi rad koji se direktno referira na teoriju države i prava. Riječ je o radu Ahmeta Salčića (saradnik na oblasti porodičnog

prava) *Odnos teorije države i prava prema ustavnom pravu* (str. 205–220). U *Godišnjaku* iz 1959. objavljen je rad Ljubomira Tadića *Odnos bitka i trebanja (Sein und Sollen) u Kelzenovom pravnofilozofskom sistemu* (str. 73–92).

Da bi se mogao u potpunosti sagledati intelektualni i akademski doprinos nastavnika/ica razvoju ove naučne oblasti, potrebno je u određenim slučajevima uzeti u obzir i njihove biografske detalje. Biografije kontekstualno upotpunjavaju sliku doprinosa jednom vremenu. U našem kontekstu (jugoslavenskom i bosanskohercegovačkom) prebrojavanje radova u referentnim indeksiranim časopisima kao isključivim mjerilima društvenog utjecaja nije dovoljno.

Muba Dizdarević Peleš⁶ u svojim radovima se bavi pitanjima općenarodne države, političke organizacije proletarijata, pitanjima revolucije i diktature proletarijata i teorijskim sporovima koji se vezuju za ova pitanja. Riječ je vizijama promjene društva i načinima postizanja socijalne pravde na razmeđu devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća. Dok se za ime Rose Luxemburg vezuje revolucionarna teorija marksizma i komunizma, Karl Kautsky je teoretičar marksizma, klasične socijaldemokratije i demokratskog socijalizma koji je, između ostalog, kritizirao sovjetski model države. Muba Dizdarević Peleš se bavila i pitanjima normiranja. Objavljene su joj knjige *Spor o diktaturi proletarijata : Kautsky i Lenjin* (1982) i *Normiranje* (1986).

U smislu teorijske i političke orijentacije, te njegovog društvenog i aktivističkog djelovanja Zdravko Grebo (1947–2019) bi mogao biti jugoslavenski/bosanskohercegovački predstavnik kritičkih pravnih studija. Bio je revolucionar, aktivni sudionik jugoslavenske revolucionarne 1968. (studentskih demonstracija 1968. u Sarajevu), član Centralnog komiteta Saveza komunističara (ostao je zapamćen po neuobičajenom činu javnog podnošenja ostavke), dosljedni borac za opstojnost Bosne i Hercegovine, mirovni aktivist i član Komisije istine i pomirenja na regionalnom nivou, zagovornik ljudskih prava bez nacionalne, rasne, etničke i rodne diskriminacije. Autoritetom svog imena učestvovao je ili podržao reformske procese na Pravnom fakultetu u

⁶ Prof. dr. Muba Dizdarević Peleš: Radila je na Pravnom fakultetu u Sarajevu od 1962. do 1994. Iako su njeni radovi navedeni u spisku autorica i njihovih priloga, na ovom mjestu su pobrojani i izdvojeni zbog drugog konteksta u kojem se ponovo spominje: *Još jednom o „Opštenarodnoj državi“* (str. 259–271, god. 12, 1964); *Lenjin, Rosa Luxemburg i Kautsky o organizaciji partije proletarijata* (str. 315–330, god. 15, 1967); *Istorijska sudbina Lenjinovog shvatanja proleterske revolucije* (str. 247–259, god. 16–17, 1968–1969); *Lenjin i Kautsky o diktaturi proletarijata* (str. 189–212, god. 18, 1970); *Odnos javnog i privatnog prava* (str. 199–210, god. 25, 1972), *Normativni poredak kao pravni poredak* (str. 299–306, god. 25, 1977); *Neki problemi normiranja* (str. 62–70, god. 32, 1984).

Sarajevu. Podržao je uvođenje pravnih klinika kao jednog inovativnog modela izvođenja nastave, reformske procese i uvođenje izbornih predmeta u nastavni plan i program. Njegovo ime bilo je magnet za razvijanje međunarodne saradnje i dovođenje istaknutih osoba kao gostujućih predavača na Pravni fakultet u Sarajevu.

Akademski interes pokazuju tekstovi iz *Godišnjaka: Neki aspekti pravne odgovornosti* (1972, god. 20, str. 257–277), *Pokušaj analize sadržaja pravnoteorijskih tekstova u bosanskohercegovačkim časopisima u periodu 1946–1970* (1974, god. 22, str. 115–131), *O apsolutizmu i relativizmu u filozofiji i politici* (1975, god. 23, str. 265–275), *Dijalektika – država i pravo* (1977, god. 25, str. 119–140), *Prilog pitanju o odumiranju prava* (1982, god. 39, str. 27–38), *O mjestu klasičnog normativnog metoda u marksističkoj teoriji prava* (1983, god. 31, str. 67–88), *Teze o političkoj organizaciji samoupravnog društva* (1984, god. 32, str. 215–225), *O jednom jednačenju marksizma i anarhizma* (1985, god. 33, str. 275–293), *Napomene o “prirodnosti” prava* (1986, god. 34, str. 71–83), *Elementi jedne radikalne pravno-teorijske pozicije* (1988, god. 36, str. 71–87), *Ekonomska analiza protiv filozofije prava (Ekonomska analiza – novi pristup razumijevanju prava)* (1990, god. 38, str. 27–32), *Kritički pristup pravnoj istoriji* (1989, god. 37, str. 259–272). Objavio je knjige: *Marks i Kelsen* (Sarajevo, 1979), *Pravni sistem SFRJ* (Beograd, 1972), *Philosophy of Law* (Loyola University, New Orleans, 1984. *Savremena američka pravna teorija*, Separat III programa RTS BiH, 1989), *Novi Ustav BiH* (Theoris iuris, Sarajevo, 1993). Uredio je publikaciju *Elementi evropskog prava* (Univerzitet u Sarajevu, 1994).

U fokusu akademskog interesa bile su mu od značaja teme marksističke teorije, pravno-političke teme i teorije prava.

Fuad Muhić (1941–1992) je bio profesor na oblasti teorija prava i države i politički angažirani član Saveza komunista, odnosno član Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine. Bio je percipiran kao jedan od vodećih partijskih ideologa i strastveni polemičar iz socijalističkog vremena. U *Godišnjaku* je objavio: *Pravo u samoupravnom društvu* (1976, god. 24, str. XIII–XV), *Pravo u samoupravnom društvu* (1977, god. 25, str. 13–20), *Socijalističko samoupravljanje kao negacija dogmatsko-birokratske i anarho-liberalističke orijentacije* (1979, god. 27, str. 159–173), *Ideje i istorija* (1980, god. 28, str. 277–293), *O demokratskom centralizmu i partijskom federalizmu* (1981, god. 29, str. 191–205), *O aksiološkoj dimenziji pravnog poretka* (1982, god. 30, str. 103–112), *Nikola Visković: “Pojam prava” (Logos, Split, 1983)*, (str. 321–325), *O istoričnosti, utopičnosti i ideološnosti ideja* (1983, god. 31, str. 251–263), *O odnosu ekonomije i politike* (1986, god. 34, str. 307–323), *O*

jednom tipu harizmatске vlasti (1988, god. 36, str. 295–507), *Politička elita i radnička većina* (1989, god. 37, str. 273–284). Pored radova iz *Godišnjaka*, u bibliografiji njegovih radova navodi se i: *Od Marksa do SKJ* (Oslobođenje, Sarajevo, 1972), *Teorija i praksa partije proletarijata* (Radnički univerzitet, Subotica, 1974), *SKJ i kulturno stvaralaštvo: revolucija i duhovne i idejne pretpostavke slobode stvaralaštva* (Mladost, Beograd, 1975), *SKJ i opozicija* (Radnički univerzitet “Veljko Vlahović”, Subotica, 1977), *Anarhizam: recenzija i prikazi*, (Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1980), *O divergentnim ideološkim platformama u kulturnom stvaralaštvu* (Marksistički studijski centar Gradske konferencije SKBiH, Sarajevo, 1980), *Staljinizam – Teorijski pogled na jedan fenomen* (Oslobođenje, Sarajevo, 1981), *Misao i čin revolucije* (Veselin Masleša, Sarajevo, 1981), *Marksizam i svjetsko-historijski proces socijalizma* (Marksistički studijski centar Gradske konferencije SKBiH “Đuro Pucar Stari”, Sarajevo, 1982), *O demokratskom centralizmu i partijskom federalizmu* (Marksistički studijski centar Gradske konferencije SKBiH “Đuro Pucar Stari”, Sarajevo, 1982), *Teorija države* (3. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1987), *Teorija prava* (2. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1987), *Dijalozi i kontroverze* (Veselin Masleša, Sarajevo, 1987), *Osnovi marksizma sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja: za ekonomske i pravne fakultete* (koautori Vladimir Sultanović, Franjo Kožul i Mitar Miljanović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987), *Nacionalna ravnopravnost i politika nesvrstanosti* (Pravni fakultet, Sarajevo, 1988).

Edin Šarčević je bio u saradničkom zvanju na ovoj naučnoj oblasti, a kasnije obrazovanje i akademski angažman nastavio je kao predavač na Univerzitetu Leipzigu. Objavio je dva teksta u *Godišnjaku*: *Pravna država u Kantovoj filozofiji prava ranoliberalna teorija pravne države: (odlomak)* (1989, str. 285–300) i *Fenomenologija pravne države: sinteza pravnodržavnih elemenata* (1990, str. 185–200).

Neđo Miličević (1938–2017) je bio profesor na naučnoj oblasti teorija prava i države i sudija Ustavnog suda Federacije Bosne i Hercegovine. U socijalističkom vremenskom periodu objavio je u *Godišnjaku* samo jedan tekst: *Stručno obrazovanje i usavršavanje znanja kao pravo i dužnost radnika u udruženom radu* (1981, god. 29, str. 101–112). Nastavlja objavljivati radove u *Godišnjaku* i to: *Pravni položaj nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini nakon promjene ustava entiteta* (2002, god. 45, str. 287–304), *Imunitet nosilaca funkcija državne vlasti* (2003, god. 46, str. 395–418), *Zaštita prava na lokalnu samoupravu* (2008, god. 51, str. 363–392), *Poštovanje pravila pravne nauke u procesu stvaranja prava* (2005, god. 48, str. 351–379), *Politička participacija nacionalnih manjina* (2006, god. 49, str. 247–272), *Ustavna raspodjela nadležnosti u oblasti finansija* (2007, god. 50, str. 301–329), *Problemi i*

mogućnosti promjena u ustavnom sistemu BiH (2013, god. 56, str. 143–160) i knjigu *Ljudska prava* (2007).

Midhat Izmirlija je trenutno u zvanju vanrednog profesora na ovoj naučnoj oblasti. U *Godišnjaku* je objavio: *Praktični aspekti uspostave komisije za istinu i pomirenje u Bosni i Hercegovini* (2003, god 46, str. 295–311), *Obavezujući međunarodni dokumenti u pogledu zaštite prava sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini* (2007, god. 50, str. 273–288), *Haški tribunal i inicijativa o osnivanju komisije za istinu i pomirenje u Bosni i Hercegovini* (2008, god. 51, str. 307–315), *Institucionalne reforme i vetting u Bosni i Hercegovini* (2009, god. 52, str. 213–223), *Pravno određenje rasne diskriminacije* (2010, god. 53, str. 185–196). Pojavljuje se kao koautor brojnih publikacija iz oblasti ljudskih prava i diskriminacije (u Bosni i Hercegovini s uporednim međunarodnim standardima i praksama). Fokus u istraživačkim radovima je na antidiskriminacionom pravu.

Damir Banović je docent na ovoj naučnoj oblasti. Njegovi tekstovi u *Godišnjaku* su: *Neki aspekti utjecaja politike na pravo* (2008, god. 4, str. 63–78), *Parlamentarni sistem Bosne i Hercegovine kao primjena multikulturalnog koncepta političke predstavljenosti kolektiva* 2015, god. 58, str. 245–278), *Princip jednakosti u komunitarističkom diskursu: analiza pristupa Michaela Walzera u njegovom radu Sfere pravednosti (Spheres of Justice)* (2017, god. 60, str. 37–57).

Drugi izdvojeni radovi: *Država, politika i društvo – Analiza postdejtonskog političkog sistema* (urednik sa Sašom Gavrićem, 2011); *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini* (urednik sa Sašom Gavrićem, 2012); *The Political System of Bosnia and Herzegovina. Institutions-Processes-Actors* (koautorstvo sa Sašom Gavrićem i Marinhom Barreiro, 2013); *Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine* (koautorstvo s Vladanom Vasić, 2012) i *Savremeni problemi pravne i političke filozofije* (koautorstvo sa Bojanom Spaićem, 2016).

Ovdje su izdvojene teme kojima su se autori/ice bavili od ustanovljavanja predmeta *Teorija države i prava* kasnije naučne oblasti teorija prava i države. Za razliku od drugih autorskih priloga koji su nastajali unutar određenih naučnih disciplina i tokom vremena doprinosili njenom razvoju (uglavnom pozitivni pravni predmeti), autori/ice iz ove oblasti uglavnom se bave temama na razmeđu prava i pravne filozofije, političke filozofije, ljudskim pravima, pravnim i političkim sistemom, temama iz ustavnog i upravnog prava, u zavisnosti od pojedinačnih akademskih sklonosti. Kao rezultat izražene akademske sklonosti dali su doprinos razvoju izbornih predmeta

i Teorijsko-pravnog smjera na II ciklusu pravnog obrazovanja na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

3. Zaključak

Istraživanjem i analizom rodne strukture autora/ica i izdvajanjem tekstova autorica, što je rezultat feminističkog čitanja radova u *Godišnjaku*, potvrđena je teza o feminizaciji pravnog obrazovanja, ali i o novim trendovima povratka interesa muškaraca za akademsku karijeru. Analiza autorskih tema i tekstova iz današnje perspektive pokazuje kako su određeni aspekti teorijskih disciplina bili marginalizirani. Analizom radova iz teorijskih disciplina pokazala se čvrsta poveznica ideologije, politike i prava. Teorija države i prava iz autorske i akademske perspektive najbliža je kritičkim pravnim studijama koje naglašavaju upravo veze politike i prava, moć dominantnih društvenih grupa koje proizvode znanje o pravu i analiziraju ekonomski i politički društveni kontekst u kojem pravo djeluje. Nasuprot nastojanjima da se pravo analizira kao zadržavanje postojećih odnosa moći između dominantnih i marginaliziranih društvenih grupa, kritičke studije prava ga vide kao transformativni alat promjene s ciljem pravednije raspodjele moći. Promjena političke i pravne paradigme od 1996. pa dalje pokazuje pomjeranje ranijeg fokusa na teme koje opterećuju savremeni društveni kontekst. Pored kritičkih studija prava, značajan teorijski interes usmjeren je na pravni pozitivizam. Takva situacija je rezultirala novim pristupom postojećim sadržajima i otvaranju novih tema. Iz ove perspektive razvijeni su novi izborni predmeti i uveden Teorijsko-pravni smjer na II ciklusu studija koji ima obavezne predmete: Teoriju države, Teorije prava, Sistem ljudskih prava i izborne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, Pravo i identitet i Teorije suvereniteta. Kako se vidi iz samih naziva predmeta oni korespondiraju s bosanskohercegovačkim političkim i pravnim kontekstom. U akademskim radovima iz ove oblasti već su postavljeni osnovi za ljudska prava, manjinska prava, nove koncepte suvereniteta, šire teorije o državi i pravne teorije, rod i pravo, što ukazuje na dinamiku razvoja ove teorijske discipline u odnosu na raniji marksistički koncept.

Jasna Bakšić-Muftić, PhD

Full professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

j.baksic.muftic@pfsa.unsa.ba

**THEORY OF STATE AND LAW IN ACADEMIC PAPERS
PUBLISHED IN THE YEARBOOK OF THE FACULTY OF LAW
IN SARAJEVO (1953-2018) – FEMINIST READING**

Summary

The publication of the jubilee issue of the Yearbook on the occasion of the 75th anniversary of the Faculty of Law in Sarajevo / University of Sarajevo opened the possibility of supplementing previously published papers. From the theoretical perspective offered by legal pedagogy - the field of jurisprudence, two works were created in the earlier period: "Faculty of Law in Sarajevo - Challenges in Time (Bakšić-Muftić 2012) and State and Law in Legal Education (Bakšić-Muftić, 2014)

These works are an expression of critical valorization of the state's attitude towards legal education, feminization of legal education as a significant indicator for the position of knowledge / education in the country. The origin of the concept of Theory of State and Law, the content core and textbook literature in the scientific field of Theory of Law and State was investigated. Dilemmas regarding the redefining of the concept and content of the subject were pointed out, having in mind the contextual dynamics of changes.

The first part of the paper is a feminist reading of the Yearbook of the Faculty of Law in Sarajevo (1953-2018) and highlighting the women's side of the history of the Faculty of Law in Sarajevo. Academic contribution was shown not only to the development of legal education at the Faculty but also to the legal fields within which they published their papers / contributions. The passage of time and changes in the legal-political context brings the temptation of oblivion. The selection of authors and their works / contributions is important for institutional memory, especially for the period from 1949-1990 (socialist legal education). Men / authors and the number of their contributions is statistically presented because their special selection would go far beyond the scope

of this paper. Especially in that time period, they were the dominant majority in both the academic and authorial structure. The selection of authors and their works / contributions follows previously published statistical data on the gender dimension of legal education and confirms the thesis on the feminization of the academic profession (period 1996-2018) and through increasing the number of works in the Yearbook (1996-2018). The gender structure of published papers / articles in the Yearbook is changing greatly, and the titles of the papers speak of changes in the legal and political system of post-war Dayton Bosnia and Herzegovina.

The second part of the paper is dedicated to the names and author contributions (including in some cases other papers than both from the Yearbook) of teachers who have taught in the field of Theory of Law and the State. Giving more attention to authors who are no longer among the living is also justified by the importance of institutional memory.

Keywords: *feminist reading of Yearbook of the Law Faculty in Sarajevo, gender structure of authors, papers in field of theory of law and state*

Dr. sc. Jasminka Gradašćević-Sijerčić

Redovna profesorica

Univerzitet u Sarajevu

Pravni fakultet

j.gradascevic.sijercic@pfsa.unsa.ba

UDK 349.2:378

Izvorni naučni rad

RAZVOJ RADNOG PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU

Sažetak

Analiza razvoja radnog prava u studijskim programima Pravnog fakulteta u Sarajevu oslonjena je na karakteristike državno-pravnog poretka i razvoj nauke u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH). Radno pravo kao samostalna pravna grana i naučna disciplina čine cjelinu s jakom uzročno-posljedičnom vezom, ali i s razlikom po sadržaju. Stoga, razvoj radnog prava kao pozitivnopravne naučne discipline predstavlja po prirodi stvari drugu stranu razvoja radnog prava kao grane prava u BiH. U posljednjih više od sedam decenija, radno pravo je i kao naučna disciplina i kao grana prava doživjelo dinamičan i raznovrstan razvoj u BiH. Uporedo s razvojem temeljenim na tradicijama kao i razvojnim tendencijama pojedinih država na tlu Evrope, savremeni razvoj radnog prava u BiH vezan je za veliki utjecaj pravnog sistema Evropske unije, a od početka 21. vijeka i za koncept radnog zakonodavstva u okviru modela "fleksibilnosti". Do političke i ekonomske tranzicije, radno pravo kao grana prava u BiH predstavljalo je vrstu "novog ustavnog prava". Krajem 20. stoljeća u BiH je izvršeno rekodificiranje dotadašnjeg radnog zakonodavstva na osnovu njegove korektivne funkcije u okviru tržišnog načina privređivanja i upravljanja tržištem. Oslanjajući se na model radnog prava prilagođenog tržišnom načinu privređivanja, tokom provedbe bolonjskoga procesa kreiran je redizajnirani nastavni plan i program radnog prava. Redizajnirani nastavni plan i program čvrsto je uvezan sa: a) studijskim programom cijelog studija prava; b) definiranjem očekivanih ishoda učenja, sadržajem i metodama podučavanja, ocjenom ishoda učenja te c) planom rada. S obzirom na bitnu karakteristiku radnog zakonodavstva vezanu za "dinamičnost", poseban značaj u organiziranju nastavnog procesa imaju izvedbeni planovi za svaku akademsku godinu na osnovu kojih se kontinuirano prate kvalitativne i kvantitativne promjene u radnom zakonodavstvu.

Ključne riječi: *predmet proučavanja radnog prava, grana prava, naučna disciplina, nastavni planovi i programi, radno pravo, socijalno osiguranje*

Uvod

1. Kao vrsta društvene nauke, pravna nauka, u najkraćem, izučava suštinu i povezanost države i prava, pravnu stvarnost, pravno iskustvo, pravila funkcioniranja države i njene organizacije itd. Država i pravo, kao i druge društvene pojave, podliježu stalnim promjenama. Ne postoji apstraktna država niti apstraktno pravo. Pravo i pravna nauka ne razlikuju se kvalitativno kao vrste nego kvantitativno kao razine iste vrste. Pravna nauka sastoji se od tri međusobno čvrsto uvezane discipline: pravne dogmatike, pravne historije i pravne teorije. Pravna dogmatika ili normativne pravne nauke u užem smislu imaju funkciju da sistematiziraju, izaberu i tumače pozitivno pravo radi njegove što efikasnije primjene. Pravna historija objašnjava jedinstvene uzročne veze između pravnih, ali i pravnih i vanpravnih okolnosti vezanih za pravne odluke koje utječu na razumijevanje sadašnjosti, ali i na buduće pravne odluke. Pravna teorija raščlanjuje, s jedne strane, temeljne pravne pojmove, posebno pojam pravnog sistema, i, s druge, pravne metode.

2. Studij prava je oduvijek atraktivan studij jer je riječ o studiju nesporne intelektualne vrijednosti, a istovremeno i studiju koji zauzima jedno od središnjih mjesta u sistemu nauka i društvenih odnosa. Pravo omogućava uvid u način na koji država regulira aktivnosti svojih tijela i ponašanje građana i pravnih osoba, uvid u modele zaštite ugroženih prava i interesa te pregled nacionalnih i međunarodnih sistema i odnosa, kao i načina na koji se ti odnosi uređuju. Upravo ovaj pristup omogućava studentima studija prava da steknu znanja koja mogu biti upotrijebljena za ostvarivanje profesionalnih, stručnih, naučnih, ekonomskih i dr. interesa. Iako ništa ne sprječava pravnike da se nakon završetka studija bave različitim poslovima u okviru javnog i privatnog sektora, većina pravnika svoj interes usmjerava prema zapošljavanju na poslovima primjene prava u segmentu pravosuđa, javne uprave ili privrede.

3. Radno pravo u savremenom smislu riječi je posebna pravna grana, ali i posebna naučna disciplina u okviru pravnih nauka. Oba statusa radnog prava čine jednu cjelinu s jakom kauzalnom vezom, ali i s razlikom u sadržaju. Naučna disciplina radno pravo obuhvata pravnu granu radno pravo kao predmet svog proučavanja te druga pitanja koja su vezana za njen nastanak i njeno ostvarivanje u društvenoj stvarnosti. Funkcije i ciljevi naučne discipline radnog prava vezuju se za: a) dogmatsko utemeljenje instituta, kategorija i pojmova radnog prava, b) tumačenje i sistematiziranje pozitivnog prava; c) objašnjavanje i doktrinarno tumačenje pravila radnog prava s ciljem unapređenja radnopravne prakse; ali i d) predlaganje pravnih

rješenja, vodeći računa o pojedinačnim, kolektivnim i općim interesima rada, kapitala i vlasti.

Kao posebna pravna naučna disciplina radno pravo razvilo se iz sinteze privatnog i javnog prava sa svojim specifičnim pojmovno-kategorijalnim sistemom. Drugim riječima, savremeno radno pravo predstavlja sintezu privatnopravnih i javnopravnih interesa. Pri tome, na radno pravo, osim pravnih, veliki utjecaj imaju i odgovarajući nepravni sadržaji poput ekonomskih, kulturnih, političkih, socijalnih i drugih faktora.

3.1. U pravnoj teoriji definiranje pojedinih naučnih grana/disciplina vezuje se za predmet proučavanja preciziran po sadržini, obimu, formi i subjektima. Ono što određuje radno pravo i čini bit njegova sadržaja i što ga čini različitim od ostalih pravnih grana je njegov predmet proučavanja. Bez obzira na teorijske i praktične razlike u poimanju radnog prava, zajednička je svima činjenica da se radno pravo bavi radnim odnosima. Konkretnije, predmet radnog prava predstavlja ukupnost pravnih pravila kojima se uređuju radni odnosi, zaštita osoba u radnim odnosima, te prava, obaveze i odgovornosti subjekata radnog odnosa.

3.2. Za razumijevanje razvoja naučne discipline radnog prava veliku važnost imaju karakteristike ove grane prava. Prema prof. Nikoli Tintiću¹ bitna obilježja radnog prava su: a) dinamičnost, b) ekstenzivnost, c) jedinstvenost i d) univerzalnost. Dinamičnost radnoga prava očituje se u njegovom neprestanom mijenjanju i dopunjavanju. Propisi radnog prava unapređuju se i mijenjaju u skladu s razvojem ekonomskih i društvenih odnosa, odnosno radno pravo karakteriziraju kvalitativne i kvantitativne promjene koje ga prate. Radno pravo nije statična nego dinamična pravna grana koja je neposredno ovisna o društvenim i ekonomskim odnosima. Stoga je radno pravo i instrument/sredstvo ukupnog društvenog i ekonomskog razvoja svake društvene zajednice. Ekstenzivnost radnoga prava vezuje se za tendenciju da radno pravo obuhvati sve radne odnose u pojedinim granama djelatnosti te da radne odnose nastoji što potpunije riješiti. Jedinstvenost kao karakteristika radnog prava – očituje se u nastojanjima da se osnovne kategorije radnopravnog statusa urede na jednak način za sve osobe u radnom odnosu, odnosno da se samo za specifične situacije propišu posebne norme i na taj način se napravi razlika među vrstama radnih odnosa. Univerzalnost radnog prava vezana je za univerzalne međunarodne standarde koji utemeljuju jednoobraznosti pojedinih sistema radnog prava u pogledu osnovnih prava na radu i u vezi s radom. Razvoj naučne discipline radnog prava predstavlja

¹ Tintić, Nikola: *Radno i socijalno pravo*, Knjiga prva, Radni odnosi (II), Narodne novine, Zagreb, 1969.

drugu stranu razvoja pravne grane radnog prava, i obrnuto. Faktori koji su opredijelili nastanak i razvoj radnog prava kao samostalne pravne grane u okviru konkretnog državnopravnog poretka vezuju se za: a) državno zaštitno zakonodavstvo odnosno državnu intervenciju u odnose između radnika i poslodavca, b) razvoj sindikalnih prava i sloboda, a posebno kolektivnog pregovaranja i ugovaranja, te c) primjenu međunarodnih i regionalnih standarda rada, koji su, s jedne strane, utemeljeni u konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada, a s druge strane u izvorima Vijeća Evrope i primarnim i sekundarnim izvorima prava Evropske unije.

4. Proces razvoja nastavnih planova i programa u periodu od 75 godina djelovanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu je i kompleksan i delikatan. Brze i obavezujuće reforme imale su za posljedicu i prenatrpan nastavni plan i program, neadekvatne oblike provjere znanja i čisto kozmetičke promjene. Prilikom pravljenja nastavnih programa i planova akademsko osoblje Fakulteta uvijek se suočavalo s teškim pitanjima, kako tokom 20. vijeka tako posebno u prve dvije decenije 21. vijeka. Posebno je delikatno i kompleksno bilo odgovoriti na pitanje o vrsti vještina koje studenti prava trebaju u 21. vijeku i kombinaciji ishoda učenja koje je trebalo uključiti u nastavni plan i program. Odluke su se morale donositi u okviru postojećeg nivoa sredstava, institucionalnih i državnih prioriteta te onoga što je izvodivo u trenutnoj situaciji. Istovremeno, moralo se voditi računa o tome da se akademsko osoblje ne može prisiliti da mijenja svoje tradicionalne pristupe, pošto bi takav pritisak bio nesumnjivo kontraproduktivan.

1. Razvoj radnog prava u Bosni i Hercegovini u XX vijeku

Razvoj naučne discipline radnog prava u Bosni i Hercegovini (dalje: BiH) započeo je u prvoj polovini 20. vijeka u okviru tadašnjeg državno-pravnog poretka², ali uspostava radnog prava kao nastavnog predmeta i naučne discipline vezana je za osnivanje i rad Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

² Osnova razvoja nauke radnog prava u BiH nalazi se u nastavnim programima Šerijatske sudačke škole odnosno Mektebi-nuvvab (1887–1937). Kategorije i instituti radnog prava izučavali su se u okviru građanskog prava. Prema nastavnom planu Šerijatske sudačke škole iz 1930. godine izučavale su se sljedeće naučne discipline: tumačenje Kur’ana, dogmatika, izvori tradicije, šerijatsko pravo, medžella, izvori šerijatskog prava, nasljedno pravo, vakuf, državno pravo, kazneno pravo, građansko pravo, šerijatski postupak, kulturna historija islama, bosanski jezik, arapski jezik, arapska stilistika, turski jezik, psihologija, logika, historija, geografija, matematika, fizika, prirodopis i higijena. Vidjeti: Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo u Bosni Hercegovini do 1918. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 262.

Kao samostalna naučna disciplina, tj. nastavni predmet Radno pravo počeo se predavati od osnivanja Pravnog fakulteta u Sarajevu, a bio je u okviru Katedre za državno i međunarodno javno pravo. Naučna disciplina radno pravo u BiH svoje ishodište imala je u socijalističkom radnom zakonodavstvu. Radno pravo je u okviru socijalističkog zakonodavstva, pored ustavnog prava, bilo jedna od najpropulzivnijih grana prava, posebno ako se ima u vidu da je u okviru jugoslavenskog socijalističkog zakonodavstva došlo do ekspanzije radnog prava.³

1.1. Radno pravo kao pravna grana u okviru pravnog sistema bivše SFRJ/BiH

U socijalizmu, tj. u pravnom sistemu bivše SFRJ, radnom pravu davao se izrazito ideološki i klasni sadržaj. U fazi tzv. realnog socijalizma predmet reguliranja karakterističan je za monističko radno pravo uređivanjem pojedinačnih radnih odnosa i nereguliranjem kolektivnih radnih odnosa. Institutima i kategorijama radnog prava nastojalo se u teorijskom i praktičnom smislu dokazati da su interesi radnika i države isti. Naime, s obzirom na to da je radnička klasa na vlasti te nema suprotstavljenih interesa između vlasti, kapitala i rada, ne postoji potreba za kolektivnim radnim odnosima. U drugoj fazi realnog socijalizma u radno pravo uvode se neki oblici kolektivnih odnosa. Radi se o kolektivnim odnosima koji su uređeni državnim normama, ali sindikat koji je trebao predstavljati rad/radnike bio je društveno-politička organizacija te ne postoji samostalnost u radu sindikata kao ni tržište rada. Oslanjajući se na pravne i vanpravne sadržaje, predmet radnog prava vezivao se za: a) pojedinačni radni odnos koji je uključivao i radne odnose javnih službenika, b) kolektivne odnose i c) socijalno osiguranje. U kolektivne radne odnose ubrajali su se samoupravni odnosi radnih zajednica (radnog kolektiva), a socijalno osiguranje nije odvojeno od radnog prava. U teorijskom i pozitivnopravnom smislu došlo je do redefiniranja pravnog objekta radnog prava: zavisnog/subordiniranog rada. Pravni objekt radnih odnosa je dobrovoljni, ali nesamostalan rad. Samoupravna koncepcija modificirala je pojam nesamostalnog rada u smislu pretvaranja u samostalan slobodan udruženi rad s obzirom na pravo rada društvenim sredstvima. U tom kontekstu navodi se da “radno pravo u socijalizmu postaje pravo radnika ali i

³ Vrlo je ilustrativan podatak, koji se nalazi u članku dr. Rudija Kyovskog “Četrdeset godina grane i nauke radnog prava”, Arhiv 1–2, 1986, str. 230. Naime, po podacima objavljenim u reviji “Odgovornost”, br. 1–2, iz 1985. godine, u bivšoj SFRJ 1980. godine bilo je na snazi 3.300.000 propisa vezanih za radnopravne odnose, od toga 3,03% državnih, a 1985. godine taj broj se popeo na fantastičnu brojku od 8 miliona.

njihovo sredstvo uređivanja osnovnih odnosa u procesu proizvodnje i u odnosima rada uopće na novim osnovama i u procesu preobražaja društvenih odnosa”. Tako radno pravo postaje neka vrsta novog ustavnog prava te se može čak reći da radno pravo u socijalizmu predstavlja najznačajniju granu pravnog sistema, odnosno najznačajniji dio pravnog sistema socijalističkog društva.

Takvo određenje radnog prava korespondiralo je s društveno-političkim odnosima u kojima su dominirali društveno vlasništvo i samoupravni društveni odnosi⁴. Posebno je potcrtavano da su **rad i rezultati rada jedina osnova i mjerilo društvenog i materijalnog položaja čovjeka**,⁵ a radno pravo je pravo koje uređuje: odnose na radu i u vezi s radom koji isključuju potčinjavanje i eksploataciju tuđeg rada odnosno skup pravnih pravila i normi koje uređuju prava, obaveze i odgovornosti u udruženom radu.

1.2. Radno pravo kao nastavni predmet/naučna disciplina na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

Period početka rada i djelovanja Pravnog fakulteta u Sarajevu naslonjen je na period velike državne intervencije u radne odnose. Država se pojavljivala u ulozi predstavnika radničke klase i istovremeno u ulozi glavnog i generalnog poslodavca oslanjajući se na marksističku koncepciju po kojoj je socijalistička država nosila u sebi rješenje sukoba između rada i kapitala. Radi se o periodu kada država malobrojnim zakonima, a većinom podzakonskim aktima, jedinstveno za cijelo državno područje uređuje pitanja na području radnih odnosa, zapošljavanja, socijalnog osiguranja, i to posebno radnika, a posebno službenika.⁶

⁴ Osnova socijalističkog samoupravnog udruženog rada vezivala se za: vlast radničke klase i svih radnih ljudi, društvenu svojinu sredstava za proizvodnju, pravo rada društvenim sredstvima koji stiče svaki radnik u udruženom radu i koje predstavlja osnovu za ostvarivanje prava, obaveza i odgovornosti, samoupravni položaj radnika, društveni karakter rada, demokratsko samoupravno odlučivanje o radu i društvenoj reprodukciji te zasnovanosti skupština društveno-političkih zajednica na sistemu samoupravne demokratske organiziranosti udruženog rada.

⁵ Anton Ravnić: *Osnove radnog prava*, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2004, str. 119. Dr. Vljako Brajić: *Radno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1987, str. 13.

⁶ Zakon o državnim službenicima (“Sl. list FNRJ”, broj 43/46), Uredba o zasnivanju i prestanku radnog odnosa (“Sl. list FNRJ”, broj 84/48), Uredba o otkazima radnika i namještenika (“Sl. list FNRJ”, broj 80/46), Uredba o plaćenom godišnjem odmoru (“Sl. list FNRJ”, broj 56/47), Zakon o inspekciji rada (“Sl. list FNRJ”, broj 100/46) Zakon o socijalnom osiguranju radnika, namještenika i službenika (“Sl.

Stručnjaci koji su se prije završetka Drugog svjetskog rata bavili radnim pravom ili pojedinim pitanjima iz te oblasti, započeli su u tom periodu s obradom radnopravnih propisa kao i propisa socijalnog osiguranja, u početnom periodu pod utjecajem sovjetskog prava, a već od 1950. godine po specifičnom putu razvoja pravnog sistema bivše SFRJ.⁷

a) Prvi nastavnik na nastavnom predmetu Radno pravo na Pravnom fakultetu u Sarajevu bio je prof. dr. Boško Perić, koji je dao veliki doprinos razvoju ove naučne discipline.⁸ Profesor Perić je autor jednog od prvih udžbenika

list FNRJ”, broj 65/46). Ovaj period razvoja radnog prava kroz uredbe i druge podzakonske akte vezuje se sve do 1957. godine, kada su donijeti Zakon o radnim odnosima i Zakon o javnim službenicima, koji su kodificirali radnopravni položaj lica po osnovu ličnog rada, ali i otklonili nedostatke iz ranijeg zakonodavstva, kako s gledišta njihove normativne obrade, tako i s gledišta sadržine pravnih normi.

⁷ Između ostalih radi se o: prof. dr. Nikoli Tintiću, *Osnovi radnog prava*, Zagreb 1955, B. T. Blagojeviću, *Materijali za spremanje ispita iz radnog prava*, Beograd, 1947, A. Baltić, *Osnovi radnog prava*, Beograd 1948, R. Kyovsky, *Učbenik delovnog prava i socijalnog zavorevanja*, Ljubljana 1961.

⁸ Dr. Boško Perić izabran je u zvanje docenta na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1948. godine, a 31. 3. 1959. biran je za redovnog profesora na našem fakultetu na nastavnom predmetu Radno pravo. S Pravnog fakulteta u Sarajevu odlazi u penziju 1. septembra 1976. godine. Kao mlad naučni radnik dr. Boško Perić bavio se pitanjima građanskopravne i krivične odgovornosti, te naknadama štete. Konačno opredjeljenje prof. dr. Boška Perića vezano je za radno i socijalno pravo, a već 1949. godine, među prvima u bivšoj Jugoslaviji, prof. dr. Boško Perić izdaje udžbenik Radnog prava, koji sljedeće, 1950. godine, dopunjava i mijenja novom knjigom. Prof. dr. Boško Perić dao je značajan doprinos u formiranju Više upravne škole i Više škole za socijalne radnike u Sarajevu, na kojima je bio dugogodišnji nastavnik.

Značajniji naučni radovi prof. dr. Boška Perića su: - Radno pravo, Uvod i istorija radnog prava (radnički pokreti i istorija prava u inostranstvu) Sarajevo, 1949; - Radno pravo FNRJ, historija; - Organizacija rada i sindikata, Radni odnosi, Socijalno osiguranje; - Socijalno osiguranje, Sveska 1, Viša škola za socijalne radnike, - Socijalno osiguranje umjetnika u FNRJ, “Bilten Republičkog zavoda za socijalno osiguranje NR BiH”, Sarajevo, 1956; -Pravni režim suspendovanja radnog odnosa, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu”, br. V, Sarajevo 1957; - Prava radnika i službenika za vrijeme privremene nezaposlenosti, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu”, br. VIII, Sarajevo 1960; - O trenutku zasnivanja radnog odnosa, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu” br. X, Sarajevo 1962; - O radnikovom prestanku sa radom u radnom odnosu, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu” XV, Sarajevo, 1967; - Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, Sveska I Radno pravo (opšti dio); -Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, Sveska III, Socijalno osiguranje (opšti dio), Sarajevo 1968; - Kratak osvrt na pedesetogodišnjicu Međunarodne organizacije rada, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu” XVI–XVII, Sarajevo 1969; - Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, sveska V , Sindikalno pravo i međunarodna organizacija rada, Sarajevo 1970; - Radno pravo

radnog prava na području bivše SFRJ. Predavao je nastavni predmet Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, predmet koji već od uvođenja u nastavni plan Pravnog fakulteta u Sarajevu nije bio jedinstven, već je predstavljao “neku vrstu amalgama pošto se naziva Radno pravo sa socijalnim osiguranjem”⁹. Prvi dio ovog nastavnog predmeta bio je radno pravo, a njegov drugi dio socijalno osiguranje. Već tada utemeljeno je i mjesto Radnog prava u studiju prava, naime ovaj nastavni predmet predavao se na III godini studija prava. U nastojanju da se studentima približe u osnovi najmanje dva predmeta, objedinjena u jedan u nastavnom planu, sadržajno, tj. u nastavnom programu, naučna disciplina obrađivana je kroz četiri dijela: I Opšti dio radnog prava, II Instituti pozitivnog radnog prava SFRJ, III Opšti dio socijalnog osiguranja i IV Instituti pozitivnog socijalnog osiguranja SFRJ.

Postepenom decentralizacijom državne vlasti u periodu od 1950. do 1974. godine počinje proces podružljavanja tadašnjeg političkog i ekonomsko-društvenog sistema, što je imalo za posljedicu utemeljenje radnog prava na osnovu uspostavljanja samoupravnih radnih odnosa.¹⁰ Tendencija kretanja radnog prava u koncepcijama i shemama koje su označene kao samoupravne prisutna je sve do 1989. godine.

To je period i raznovrsnih i suprotnih mišljenja o udruženom radu, s obzirom na to da je Ustav iz 1963. godine proklamirao slobodni udruženi rad kao osnov društveno-ekonomskog uređenja te dao radnicima pravo autonomnog uređivanja međusobnih prava, obaveze i odgovornosti. Terminom udruženi rad izražavala se suština samoupravljanja i označavao pravac organizacije cijelog društva. Neminovno, i naučna disciplina radno pravo pratila je te promjene i obrađujući nova zakonska rješenja sve više isticala za svoj centralni predmet radni odnos kao međusobni odnos radnika.¹¹ Nosioci

sa socijalnim osiguranjem, Sveska II, Radno pravo (posebni dio), Sarajevo 1971. godine.

⁹ Vidjeti: B. Perić, *Radno pravo sa socijalnim osiguranjem, sveska I (opšti dio)*, Sarajevo, 1968. godine, str. 1.

¹⁰ Samoupravljanje je inaugurirano Osnovnim zakonom o upravljanju privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva iz 1950. godine (“Sl. list FNRJ”, br. 53/50) i Ustavnim zakonom iz 1953. godine (“Sl. list FNRJ”, broj 3 /53).

¹¹ Na temelju Ustava iz 1963. godine, donijet je 1965. godine Osnovni zakon o radnim odnosima, (“Sl. list SFRJ”, broj 17/65) koji je bio i osnovni ali i potpuni zakon u oblasti radnih odnosa. Ovim zakonom produžen je proces kodifikacije radnog prava uz tendenciju da se samoupravljanje širi i u društvene djelatnosti, što će dovesti do uvođenja samoupravljanja i u radne zajednice organa uprave. Termin radnik upotrebljava se za sve zaposlene, a u daljoj fazi razvoja termin radnik upotrebljava se i kao sinonim za samoupravljača, i obrnuto sva lica u radnom odnosu smatraju se radnicima. Ustavni amandmani iz 1971. godine donijeli

konceptije radnih odnosa kao međusobnih odnosa radnika bili su utjecajni politički i privredni rukovodioci kao i pojedinci koji su se bavili teorijom radnog prava ili imali pretenzije da se teorijom bave. U najkraćem, pojavljuju se dva osnovna mišljenja o pravnoj prirodi radnog odnosa. Prvo, koje, oslanjajući se na radničko samoupravljanje, smatra da radnom odnosu nema mjesta u tadašnjem društveno-ekonomskom sistemu, te se on zamjenjuje međusobnim odnosom slobodnih i ravnopravnih radnika udruženih u radnim kolektivima.¹² Drugo mišljenje stoji na stanovištu da uvođenjem samoupravljanja radni odnos i dalje postoji kao pravni odnos, ali da se on transformira. U tom smislu, smatralo se da klasični elementi radnog odnosa: subordinacija i oneroznost, nisu više elementi radnog odnosa imajući u vidu da su sredstva proizvodnje (sredstva rada) u društvenom vlasništvu. Pod radnim odnosima se podrazumijevaju međusobni odnosi radnika u osnovnoj organizaciji odnosno radnoj zajednici, koje radnici u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima uspostavljaju u zajedničkom radu društvenim sredstvima i uređuju samoupravnim opštim aktima kojima uređuju pojedinačna i zajednička prava, obaveze i odgovornosti u skladu sa zakonom. Radni odnos je pravni odnos, ali dijelom i vanpravni odnos kad se kao druga strana tog odnosa pojavljuje radni kolektiv koji nema svojstvo pravne osobe, ali radni odnos zadržava sve bitne karakteristike odnosa razmjene, tj. rad se između samih radnika, kao i između radnika pojedinca i osnovne organizacije, razmjenjivao za lični dohodak.

su velike promjene na području radnog prava. Naime, 1973. godine donesen je Zakon o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu koji je bio okvir za Zakon o udruženom radu iz 1976. godine ("Sl. list SFRJ", broj 53/76). Te promjene se posebno ogledaju u sljedećem: a) dolazi do velikog smanjivanja savezne nadležnosti na području uređivanja radnih odnosa, odnosno cjelovita nadležnost u uređivanju radnih odnosa vezana je za republička i pokrajinska zakonodavstva, b) u samom osnovnom Zakonu izostavljen je termin "radni odnos" što je imalo za posljedicu napuštanje tradicionalnog naziva centralnog predmeta radnog prava.

¹² Vidjeti potpunije: Boško Perić, *Negatorska koncepcija o radnom odnosu*, "Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu", III, 1950, str. 157–175; Zvonimir Stenek, *Teorijsko shvatanje osnovnih komponenti u transformaciji radnog odnosa*, "Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu", 1970; Ratko Pešić, *Radni odnosi u uslovima samoupravljanja u Jugoslaviji i njihova transformacija u međusobne odnose radnika*, "Zbornik radova", Novi Sad, 1976; Aleksandar Baltić, *Radni odnosi i međusobni radni odnosi*, "Anali Pravnog fakulteta u Beogradu", 1974; Rudi Kyovsky, *Radni odnosi radnika u udruženom radu*, "Privreda i pravo", Zagreb, br. 78, 1976; Jože Tavčar, *Razvoj jugoslovenskog radnog prava od državno-svojinskih odnosa do sistema udruženog rada*, "Revija rada", Beograd, br. 1–2, 1976; Joško Perlain, *O radnom odnosu kao međusobnom odnosu*, "Radni odnosi u teoriji i praksi: zbornik radova", Zagreb, 1978; Nikola Tintić, *Opća pitanja radnih odnosa radnika u udruženom radu*, "Radni odnosi u teoriji i praksi: zbornik radova", Zagreb, 1978.

b) Termin radni odnos¹³ vratit će se u radno zakonodavstvo tek Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine¹⁴. Pod radnim odnosima podrazumijevali su se međusobni odnosi radnika u osnovnoj organizaciji/radnoj zajednici koje radnici u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima uspostavljaju u zajedničkom radu društvenim sredstvima i uređuju samoupravnim opštim aktima kojima utvrđuju pojedinačna i zajednička prava, obaveze i odgovornosti u skladu sa zakonom.¹⁵

U ovom periodu osnovna karakteristika grane radnog prava bila je prenormiranost, koja se ogledala u ponavljanju već donijetih obaveznih normi u oblasti radnih odnosa. U praksi se često pojavljuje pitanje kojem aktu pripadaju ponovljene norme, ali i šta je s njihovom zakonitošću i ustavnošću uz problem pravnih praznina.

Kolektivni ugovori i individualni ugovori o radu bili su potpuno marginalizirani, odnosno nisu imali nikakav poseban značaj u okviru tadašnjeg radnog zakonodavstva. Odbacivanje tradicionalnih instituta radnog prava u tom periodu nije samo posljedica marginalizacije privatne svojine, već utjecaj koncepta udruživanja koji se strategijski širio i na privatni sektor s ciljem da sve postane udruženi rad. Vrijeme koje je uslijedilo pokazat će da su pojedini instituti i proklamirana prava u koncepciji samoupravnih radnih odnosa bili pogrešni (poput: zasnivanja radnog odnosa, prestanka radnog odnosa, prava rada društvenim sredstvima, disciplinske odgovornosti), iako je u stručnim raspravama i radovima s teorijskim ambicijama preovladavala apologetika. Značajan doprinos radnom pravu u okviru socijalističkog samoupravnog udruženog rada dali su i sudovi udruženog rada.

U ovom periodu, na Pravnom fakultetu u Sarajevu, pored prof. dr. Boška Perića, na nastavnom predmetu bio je i prof. dr. Zvonimir Stenek.¹⁶ Oba

¹³ Sve do 1965. godine u radnom zakonodavstvu bio je u upotrebi termin “radni odnos”. Donošenjem Osnovnog zakona o radnim odnosima iz 1965. godine termin radni odnos koristi se samo izuzetno, u slučajevima gdje se nije mogao izbjeći. Zakon o međusobnim odnosima u udruženom radu napušta termin radni odnos i uvodi izraz: međusobni odnosi radnika u udruženom radu.

¹⁴ Zakon o udruženom radu, u praksi poznat po akronimu ZUR, bio je jedan od temeljnih zakona nekadašnje samoupravne socijalističke Jugoslavije od 1976. sve do njenog raspada 1990-ih – “Službeni list SFRJ”, br. 53/1976, 57/1983, 85/1987, 6/1988.

¹⁵ Član 161. st.1 Zakona o udruženom radu.

¹⁶ Prof. dr. Zvonimir Stenek zasnovao je radni odnos na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1960. godine. Dr. Zvonimir Stenek dao je veliki doprinos daljoj izgradnji i formiranju naučne discipline radnog prava u BiH, a obavljao je niz značajnih funkcija i na Fakultetu i u široj društveno-političkoj zajednici. Među značajnije radove prof. dr. Zvonimira Steneka spadaju: - Nezaposlenost u svijetu i kod

profesora, ne poričući potrebu i neophodnost promjena s obzirom na društvenu svojinu i samoupravni udruženi rad, u pogledu radnog odnosa zadržali su tradicionalni pristup bitnim elementima s posebnim naglaskom da je radni odnos pravna kategorija (i samoupravno pravo je “pravo”), nastojeći ukazati na historiju važnijih kategorija i instituta radnog prava, te osvrćući se i na uporednopravna rješenja.

U okviru nastavnog predmeta, sada pod nazivom Radno pravo, i nadalje je inkorporirano i socijalno pravo, a predmet se predaje u dva semestra, na trećoj godini studija prava. U nastavnom programu, utvrđuje se sljedeći sadržaj ovog nastavnog predmeta:

I Osnovna pitanja, opća i posebna obilježja radnog prava, Savremene koncepcije radnog prava, Radno pravo u funkciji udruženog rada, II Načela radnog prava, III Izvori radnog prava, IV Radni odnos, V Subjekti radnog odnosa, V Klasifikacija radnih odnosa, VII Kadrovi i kadrovska politika, VIII Ostvarivanje radnog odnosa, IX Evidencija u oblasti rada i radna knjižica, X Raspoređivanje radnika na radne zadatke, odnosno poslove, XI Stručno obrazovanje i osposobljavanje radnika, XII Prava iz radnog odnosa po osnovu vršenja obaveza prema narodnoj odbrani, XIII Odgovornost radnika, XIV Pravo na lični dohodak, XV Pravo radnika na odmore i odsustva, XVI Pravo radnika na pronalasku i tehnička unapređenja, XVII Pravo radnika

nas, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu” XI, 1963; - Ostvarivanje prava na rad, Narodna uprava, 12/64; - Radno-pravni status direktora i ulaganje stornih sredstava u domaće organizacije, Narodna uprava, 1–2, 1968, - Funkcija čuvanja zakonitosti rada radne organizacije kao pravo i dužnost direktora, u studiji: “Položaj i uloga direktora u radnoj organizaciji i društvu”, Fakultet političkih nauka u Sarajevu, 1968; - *Evolucija radnog odnosa*, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu”, XVI–XVII, 1968/69; - *Kolektivni ugovori o radu*, “Pravna misao”, 1–2, 1969; - *Stupanje na rad direktora radne organizacije*, “Pravna misao”, 11–12, 1969; - *Odnos direktora prema organima upravljanja i drugim organima u radnoj organizaciji*, “Pravna misao”, br. 9–10, 1969; - *Odgovornost direktora radne organizacije*, “Pregled”, 1, 1970; - “Različiti oblici zaštite prava iz radnog odnosa direktora”, *Privreda i pravo*, br. 3, 1970; - *Prava radnika – razriješenog direktora*, “Privreda i pravo”, br. 9, 1970; - *Radno vrijeme i odmor kao pravo i dužnost određene kategorije radnika*, “Pravna misao”, broj 11–12, 1970; - *Teorijska shvatanja osnovnih komponenti u transformaciji radnog odnosa*, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu”, XVII, 1970; - *Pravni izraz samoupravnog sporazuma*, “Pregled”, broj 7–8, 1971. godine; - *Pravno oblikovanje udruženog rada*, “Naša zakonitost”, broj 2, 1973; - *Pojam radnika migranta*, “Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu” XXII, 1974; - *Sistem pravne regulacije socijalnog statusa žene*, u studiji: “Žena u samoupravljanju”, Sarajevo, 1973; - *Pravni položaj zaposlenih u inostranstvu, sa posebnim osvrtom na njihovu reintegraciju u Jugoslaviji*, doktorska disertacija odbranjena na Pravnom fakultetu u Sarajevu 1975. godine; - *Radni odnos direktora*, magistarski rad, Beograd, 1970.

na naknade umjesto ličnog dohotka, XVIII Zastarjelost prava i obaveza iz radnog odnosa, XIX Ostvarivanje zaštite prava radnika, XX Zaštita na radu i zaštita čovjekove okoline, XXI Prestanak radnog odnosa, XXII Pravni režim zapošljavanja jugoslovenskih radnika u inostranstvu, XXIII Sistem socijalnog osiguranja.¹⁷

2. Kontekst bolonjske reforme nastavnog plana i programa radnog prava u 21. vijeku

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu je u martu 2002. godine, u okviru promišljanja strategije razvoja, ocijenio da je nužno krenuti ka reformiranju studijskih programa dodiplomskih i postdiplomskih studija u svjetlu njihovog harmoniziranja s programima sličnih institucija u okviru evropske akademske zajednice na osnovu principa koji su ustanovljeni u zemljama učesnicama bolonjskog procesa. Mišljenje da pravna nauka, a time i pravni fakulteti imaju veliku važnost u svim savremenim državama, bilo je putokaz da se ne smijemo pasivno prepustiti promjenama. Imajući u vidu da se BiH nalazi u jedinstvenoj situaciji, kao važan dio tradicije Fakulteta identificirana je njegova sposobnost da odgovori novim okolnostima i da održi kontinuitet u promjenama. Kao prvi korak u okviru strategije neprestanog unapređenja kvalitete utvrđena je misija Fakulteta kroz riješenost da i dalje bude vodeći pravni fakultet u BiH, ne samo u smislu njegove veličine, već i u smislu reforme studijskih programa i ispunjenja bolonjskih zahtjeva. Utvrđena misija Fakulteta oslonjena je i na okolnost da je reforma pravnog obrazovanja u BiH međusobno čvrsto uvezana s reformom pravosuđa, uprave, zakonodavstva, privrede i politike, odnosno s modernizacijom i evropeizacijom bh. društva. U okviru ovako postavljene strategije razvoja i postupaka za osiguranje kvaliteta, Fakultet je aplicirao i dobio Tempus projekat “Reforma curriculuma Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu CD_JEP-17122-2002” na period od dvije godine. Tempus projekat je otpočeo u oktobru 2003. godine i uspješno je okončan u oktobru 2005. godine. U istom periodu, Fakultet je bio učesnik i u projektu Vijeća Evrope “Revizija pravnih fakulteta u BiH”.

Za provedbu bolonjskog procesa nije bilo važno samo deklarativno izjašnjavaње, već je mnogo važnije bilo njegovo ispravno razumijevanje. Konkretnije, pored želje, još je važnije bilo znati kako reformirati studijske programe, a da promjene poštuju autonomiju i raznolikost, te da ne podrazumijevaju: standardizaciju i unifikaciju (isključivo 3+2+3) i preuzimanje modela koji

¹⁷ Nastavni program utvrđen Odlukom Savjeta Pravnog fakulteta u Sarajevu od 28. februara 1980. godine.

postoje u razvijenim obrazovnim sistemima. Reformi *curriculum*a pristupilo se prosuđujući strana iskustva i prilagođavajući ih vlastitim posebnostima i potrebama, imajući na umu da reforma traži oprez i pažnju. Stručnost akademskog osoblja bila je najznačajniji faktor procjenjivanja okvira i pravca promjena u okviru naučnih oblasti iz polja prava, a time i reforme *curriculum*a. Osnovna načela u reformi *curriculum*a vezana su za:

- kontinuitet tradicije Fakulteta, te se naglasak stavlja na opće teorije, historijske, ekonomske i pozitivne aspekte u izučavanju pravnih disciplina;
- participaciju svih (katedre, nastavnici, saradnici, studenti) – odluke donositi u konsultaciji sa svima i uz konsenzus;
- fleksibilnost, nužno je voditi računa o specifičnostima pojedinih nastavnih disciplina, dubinu reformskih zahvata prilagoditi mogućnostima i specifičnostima.

Promjene nastavnih programa i planova su pripremljene dobro, ali u okolnostima finansijske i normativne nezvjesnosti. Fakultet je, iako su mogućnosti finansijske i normativne prirode bile ograničene, smatrao da je to izazov/poticađ da se problemi rješavaju. Novi nastavni plan i program prvog ciklusa usvojio je i odobrio Senat Univerziteta u Sarajevu u julu 2005. godine. Nakon razvojne faze (faze implementacije) od akademske 2005/06. godine, uslijedila je faza evaluacije (akad. 2010/2011) kada je studijski program prvog ciklusa izmijenjen i dopunjen s obzirom na uočene slabosti u primjeni, a posebno u kontekstu ishoda učenja i kvalifikacionog okvira i usklađivanja s potrebama na tržištu rada.

Sadržajna prilagodba svih studijskih programa, a posebno studijskog programa dodiplomskog studija, u cilju očuvanja i podizanja kvalitete studiranja na Fakultetu predstavlja kontinuirani proces. Kao kriteriji uspješnosti procjenjuju se: a) razvoj studijskih programa prilagođenih potrebama društva i privrede i b) strukturiranje studijskih programa prema ishodima učenja. Zahtjev za jasnom i eksplicitnom formulacijom ishoda učenja dio je šireg konteksta u kojem se fokus obrazovanja pomjera od nastave, nastavnika i onoga čemu oni žele da nauče studente, ka studentima, tj. onome šta oni znaju da rade kao rezultat učenja u toku nastavnog procesa. Sama nastava i učenje prilagođeni su postizanju prethodno definiranih rezultata učenja. U ovom kontekstu, jasno, transparentno i precizno definirani ishodi učenja u utvrđivanju nastavnih programa, predstavljaju osnovu u odnosu na koju se planira sadržaj predmeta, nastavni materijal i metode podučavanja. Ishodi učenja koji se žele postići diktiraju i način provjere znanja, koji mora na transparentan način biti povezan sa svakim pojedinim ishodom učenja. Posmatrano iz perspektive studenata, jasno definirani ishodi učenja

pomažu studentima u izboru i savladavanju programa studija. Dobro definirani ishodi učenja, predloženi studentima na početku nastavnog procesa, predstavljaju jasnu poruku o tome šta se od njih očekuje i sužavaju prostor za arbitrarnu interpretaciju da li je svaki pojedini student ostvario očekivane rezultate.

Značajan podsticaj proučavanju sistema radnih odnosa koji se uspostavljaju u tržišnom načinu privređivanja na Fakultetu dao je prof. dr. Sead Dedić¹⁸ i njegovi saradnici.

2.1. Radno pravo u reformiranim studijskim programima Fakulteta

1. U savremenom razvoju naučne discipline radnog prava u BiH polazište je vezano za korjenite promjene radnog zakonodavstva krajem 20. vijeka. S obzirom na to da su ciljevi i funkcije pravnog obrazovanja u okviru naučne discipline radnog prava međusobno čvrsto uvezani s pravnim sistemom i pravnom naukom, tj. da su određeni i zahtjevima koji se postavljaju u stvaranju i primjeni prava u oblasti radnih odnosa, postojeći studijski programi, kao jezgro obrazovne misije Fakulteta, bili su osnova za inovacije i redizajn nastavnih planova i programa.

¹⁸ Prof. dr. Sead Dedić zasnovao je radni odnos na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u septembru 1995. godine odnosno za vanrednog profesora na predmetu Radno pravo na ovom fakultetu izabran je u septembru 1993. godine. Iako je svoju pravničku karijeru započeo u upravi, sklonost ka naučnoistraživačkom radu već ga je krajem osamdesetih godina 20. vijeka vezala za univerzitet/fakultet. Do 1992. godine u zvanju profesora predaje Upravno pravo i Nauku o upravljanju na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banja Luci, a 1998. godine izabran je za redovnog profesora na predmetu Radno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu će ostati do kraja svog radnog vijeka (oktobar 2007. godine). Vrijednost naučnog rada i doprinosa prof. dr. Seada Dedića prepoznat je dodjeljivanjem počasnog zvanja profesor emeritus Odlukom Senata Univerziteta u Sarajevu od 25. 3. 2009. godine. Naučni i stručni opus prof. dr. Seada Dedića vezan je za upravno pravo, nauku o upravljanju, radno pravo, lokalnu samoupravu te druge grane prava. Od 1971. godine objavio je više udžbenika, monografija i desetine članaka iz naznačenih naučnih oblasti. Iz naučne oblasti radnog i socijalnog prava među značajnijim radovima su: *Radni odnosi službenika i namještenika – monografija*, Sarajevo, 1999. (koautor), *Kolektivno i individualno radno pravo – monografija*, Sarajevo 1999. (koautor), *Temelji međunarodnog radnog prava – monografija*, Sarajevo 2000. (koautor), *Radno pravo – udžbenik*, Sarajevo 2005. (koautor), *Socijalno pravo – udžbenik*, Sarajevo 2005. itd.

Dr. Jasminka Gradašćević-Sijerčić i dr. Mehmed Hadžić, saradnici prof. dr. Seada Dedića, postali su odgovorni nastavnici na predmetima naučne oblasti radno i socijalno pravo nakon što je prof. dr. Dedić ispunio uvjete za starosnu penziju.

Reforma nastavnog plana i programa obaveznog dvosemestralnog predmeta pod nazivom Radno pravo pošla je od analize postojećeg stanja i projekcije budućeg željenog stanja. Pri tome, redizajn i inoviranje plana i programa nastavnog predmeta Radno pravo bio je oslonjen na traženje odgovora na mnoštvo pitanja. Kako se pravници bave radnim pravom? Šta učiniti da studenti budu u dovoljnoj mjeri praktično osposobljeni u području radnih odnosa čiji će razvoj neosporno u budućnosti biti obilježen provedbom reformskih zahvata? Koje su karakteristike radnog prava u 21. vijeku? Koja je odgovornost Fakulteta prema društvu u kojem djeluje i koje, u krajnjoj liniji, izdvaja sredstva za njihovo djelovanje?

Neosporno, radilo se o pitanjima na koja se nisu mogli dati kratki i jednostavni odgovori.

2. Na tragu zaključaka iz rezolucije Evropskog udruženja pravnih fakulteta¹⁹ te literature vezane za modernizaciju pravnog obrazovanja²⁰ prilikom reforme nastavnog plana i programa Radnog prava u obzir su uzeta slijedeća stajališta i ideje:

a) Dobar nastavnik pozitivnog prava/radnog prava ne može biti osoba koja ne može praktično pokazati ono o čemu govori/iznositi iskustva stečena u praksi. Studente treba učiti pravnu teoriju i istovremeno omogućiti im rad u praksi/sticanje konkretnih saznanja o praktičnoj strani radnog prava i problemima u njegovoj primjeni. Pri tome, praksa ne smije ni u kom slučaju prevagnuti nad sticanjem teorijskih znanja i postati model podučavanja na kojem je centralni fokus. Naime, studijski programi na fakultetu ne mogu se nikada prilagoditi potrebama prakse tako da diplomirani pravnik/ica odmah nakon diplome, bez dodatne prakse, u potpunosti bude spreman djelovati u struci. Iako je na osnovu studentskih evaluacija očigledno da postoji veliki interes studenata za praktične oblike rada, takav interes ne smije imati odlučujući utjecaj na program radnog prava s obzirom i na činjenicu

¹⁹ European Law Faculties Association (ELFA) Resolution on Legal Education and Professional Life: Adapting to Current Challenges (v. <http://elfa-afde.eu/legal-education/>). Prva, druga i šesta točka Rezolucije posebno su relevantne.

²⁰ Vidjeti: *Razvoj modela unapređivanja kvalitete studija na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu: izvješće projekta* / urednici Branko Smerdel, Marina Ajduković, Zagreb, Pravni fakultet; Nacionalna zaklada za znanost, visoko školstvo i tehnološki razvoj RH, 2006; Kregar, J., *Teorijski i društveni kontekst modernizacije pravnog obrazovanja*, Reforma pravnog obrazovanja, HAZU, Zagreb, 2007; Z. Jelinić, *Izgradnja modernog i konkurentnog studija prava*, "Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci (1991) v. 37, br. 3, 1349–1377 (2016); Paden, I., *Hrvatski pravni studiji: izazovi i izgledi*, "Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu", vol. 44, 3–4/2007, str. 523–541.

da bez dobrog osnovnog poznavanja pravne teorije nije moguće uspješno donositi nove propise, neovisno o tome je li riječ o heteronomnim ili autonomnim propisima. Zbog toga se u kreiranju optimalnog odnosa između teorije prakse pristupilo oprezno – u mjeri u kojoj je to realno u studentskom interesu. Empirija ukazuje na to da praktična znanja mnogo brže i lakše stižu oni koju dobro poznaju pravnu teoriju.

b) Između sticanja teorijskih i praktičnih znanja potrebno je uspostaviti kvalitetnu poveznicu. U većini pojedinačnih slučajeva reproduktivno znanje je “ograničenog vremenskog trajanja”, ono je podložno zaboravu nakon uspješnog polaganja materije. S druge strane, dobivanje uvida kako neki institut djeluje u praksi studente u pravilu navodi na razmišljanje i daljnje istraživanje problema. U situaciji kada se u BiH normativni okvir često mijenja, čak i u odnosu na temeljne propise iz oblasti radnih odnosa, trebalo je izdvojiti i predavati one pravne institute koji su stalni i kroz sistem praktičnog obrazovanja omogućiti studentima da bar dio tih instituta dožive u realnim odnosima. U tom svjetlu, Pravna klinika iz radnog prava predstavljala je jedan od učinkovitijih načina sticanja praktičnih znanja i vještina, ali i rad u okviru izbornih predmeta: Kolektivno radno pravo, Službeničko pravo, Antidiskriminacijsko radno pravo.

c) Uloga radnog prava u novom nastavnom planu i programu je rekonceptualizirana i redefiniрана, prilagođena pravu, potrebama tržišta rada odnosno savremenim potrebama društva. Pri predlaganju i uvrštavanju novih predmeta vodilo se računa da je riječ o sadržajima koji pružaju znanja koja su potrebna i koja se mogu praktično iskoristiti.

3. Na osnovu naznačenih stajališta i ideja inoviran je i redizajniran nastavni plan i program Radnog prava na sva tri ciklusa studija na Fakultetu, pri čemu u okviru nastavnog predmeta Radno pravo više nije inkorporirano socijalno pravo.

Akademski sadržaj programa Radnog prava, obaveznog predmeta u VI semestru studija u okviru prvog ciklusa, daje odgovore na teoretsko određenje radnog prava kao posebne grane prava i odnose s drugim granama prava u pravnom sistemu. Akcent je stavljen na ljudska prava na radu i u vezi s radom s fokusom na zabranu diskriminacije u sistemu radnih odnosa. U cilju razlikovanja individualnog i kolektivnog radnog prava obrađuju se posebnosti autonomnih i heteronomnih izvora radnog prava s akcentom na kolektivne radne odnose i univerzalne i regionalne međunarodne radne standarde. Konkretnije, u okviru individualnog radnog prava izučavaju se posebnosti tipičnih i atipičnih ugovora o radu, organizacija radnog vremena

i odmora, plaća, odgovornosti iz radnog odnosa, zaštite na radu, prestanka ugovora o radu te sudskog i vansudskog rješavanja radnih sporova. U okviru kolektivnog radnog prava razmatraju se pitanja organiziranja radnika u sindikate i poslodavaca u njihove udruge, kolektivnog pregovaranja i glavnih karakteristika kolektivnih ugovora, prava na štrajk te radničke participacije u odlučivanju. Najznačajnije intelektualne vještine koje se razvijaju ovim programom su: analiza, sinteza i procjenjivanje kategorija i instituta općeg sistema radnih odnosa, a praktične obuhvataju rješavanje određenih zadataka u odgovarajućem kontekstu učenja. Izborni predmeti iz naučne oblasti radnih odnosa olakšavaju studiranje, a studenti ih biraju jer ih zaista i zanimaju te žele naučiti šire i potpunije pojedine segmente radnog prava. U okviru izbornih predmeta studenti mogu upisati: Pravnu kliniku iz radnog prava, Kolektivno radno pravo, Antidiskriminacijsko radno pravo i Službeničko pravo.

Pravna klinika iz radnog prava je izborni predmet koji omogućava sticanje praktičnih vještina u oblasti individualnog radnog prava s ciljem osposobljavanja studenata za samostalno bavljenje poslovima vezanim za radne odnose. Konkretnije, Pravna klinika iz radnog prava je interaktivni metod edukacije studenata prava, koji ima za cilj sticanje nekih praktičnih vještina koje su vezane za primjenu radnog zakonodavstva u praksi. Radi se o metodi “učenja iz iskustva” ili “učenja na osnovu činjenja”. Svrha i očekivani rezultati studentskih aktivnosti u procesu učenja vezuju se za: osposobljavanje, procjenu, razumijevanje, usvajanje i ovladavanje tehnikom pisanja pravnih dokumenata i tehnikom intervjuiranja klijenata. Poseban cilj je učenje kroz simulacije suđenja u individualnim radnim sporovima te usvajanje standarda pravnog profesionalizma i pravne etike. Znanja, vještine i kompetencije na predmetu Pravna klinika iz radnog prava međusobno su čvrsto uvezani s ishodima učenja na obaveznom nastavnom predmetu Radno pravo. Nakon uspješno savladanog predmeta, student bi trebao da može: a) opisati i razumjeti način donošenja, mijenjanja i ukidanja pojedinačnih akata kojima se odlučuje o pravima i obavezama iz radnog odnosa; b) skicirati i pripremiti nacrt pojedinačnog akta poslodavca i c) logično povezivati i razlikovati relevantne činjenice radnopravnog slučaja.

Kolektivno radno pravo kao izborni predmet omogućava posebna i produbljena znanja o sistemu pravila i institucija materijalnog i procesnog kolektivnog radnog prava kroz analizu aktuelnih pitanja u zakonodavstvu i praksi vezanih za slobodu organiziranja, kolektivnog pregovaranja i rješavanja kolektivnih radnih sporova.

Antidiskriminacijsko radno pravo je izborni predmet namijenjen za sticanje cjelovitih znanja i vještina o različitim pojavnim oblicima diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja, te dubljeg razumijevanja njihovih učinaka, kao i mjera suzbijanja diskriminacije u sistemu radnih odnosa. Studenti se upoznaju s recentnim istraživanjima i sudskom praksom vezanim za diskriminaciju u pogledu: uvjeta za zapošljavanje i izbor kandidata za obavljanje određenog posla, uvjeta rada i svih prava iz radnog odnosa, obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja, te otkazivanja ugovora o radu. Svrha i očekivani rezultati studentskih aktivnosti u procesu učenja vezuju se za: osposobljavanje, procjenu, razumijevanje, usvajanje i ovladavanje temeljnim konceptima na području diskriminacije na radu i/ili u vezi s radom. Poseban cilj predmeta vezuje se za razvijanje uvažavanja različitosti na radu i u vezi s radom kod studenata oslanjajući se na standarde jednakosti u mogućnostima i tretmanu.

Službeničko pravo je izborni predmet namijenjen za razumijevanje pitanja statusa državnih službenika kao subjekata posebnog sistema radnih odnosa, odnosno za razumijevanje službeničkog sistema. Cilj predmeta je uočavanje svih posebnosti u pravnom položaju državnih službenika u općem i posebnim sistemima službeničkih odnosa te osposobljavanje studenata za analiziranje pojedinih specifičnih pitanja u vezi s radom državnih službenika. Korištenje komparativnih iskustava i istraživanja treba omogućiti sagledavanje državne i javne službe kao servisa građana. Specifični cilj oslonjen je na senzibiliziranje studenata da je državna služba bitan element demokratskog političkog razvoja i konkurentne tržišne ekonomije, te da su zaposleni najznačajniji potencijal i ključni faktor konkurentnosti svake organizacije pa i državne službe.

4. Drugi ciklus studija od 2010. godine na Fakultetu organizira se i izvodi kao master program za akademske studijske programe iz naučnih oblasti koje se izučavaju kao matične na Fakultetu u trajanju od jedne godine. Radi se o studiju označenom bolonjskim standardima kao “+1” (plus jedan), odnosno o studiju koji se naslanja na osnovne studije (prvi ciklus) u trajanju od četiri godine. Drugi ciklus studija izvodi se po smjerovima koje organiziraju katedre iz predmeta stručnih programskih osnova i polaznog koncepta vezanog za: 1 zajednički predmet (Metodologija istraživanja) + 3 obavezna predmeta smjera u toku dva semestra + 1 izborni predmet smjera u prvom semestru + prijava, izrada i odbrana završnog rada. U okviru Katedre za državno i međunarodno javno pravo, II ciklus studija se organizira u okviru pet smjerova i to: a) Državno-pravni; b) Pravo Evropske unije, c) Međunarodnopravni, d) Teorijskopravni i e) Upravnopravni.

Obavezni i izborni predmeti naučne oblasti radno pravo: Evropsko radno pravo i pravo socijalne sigurnosti, Radne migracije u pravu EU, Pravo stranaca, Međunarodne organizacije i MOR, Službeničko pravo i Upravljanje ljudskim potencijalima, u okviru smjerova Katedre za državno i međunarodno radno pravo vezani su za sticanje znanja i vještina iz područja evropskog radnog prava i međunarodnog radnog prava, nacionalnih zakonodavstava te teorijskih i praktičnih koncepata. Svrha i očekivani rezultati studentskih aktivnosti u procesu učenja obuhvataju: osposobljavanje, procjenu, razumijevanje, usvajanje i ovladavanje kategorijama povezanim s razvojem evropskog radnog prava, sličnostima i razlikama između evropskog radnog prava i prava Međunarodne organizacije rada, primjenom standarda Evropske unije na zaštitu individualnih prava iz radnog odnosa, primjenom standarda Evropske unije na zaštitu kolektivnih prava iz radnog odnosa, temeljnim pravima stranaca te službeničkim sistemima.

5. Doktorski studij/III ciklus studija na Fakultetu je prvi doktorski program u naučnom polju prava na Univerzitetu u Sarajevu, a organizira se od akademske 2012/2013. godine. Studijski program III ciklusa prava organizira se prije svega kao program u polju prava, ali načinom organizacije i uključenim područjima istraživanja omogućuje se i interdisciplinarni pristup obuhvatanjem sadržaja i aspekata drugih društvenih nauka. Doktorski program omogućuje uspostavljanje saradnje, odnosno nadogradnju već postojeće saradnje nositelja studija s drugim pravnim fakultetima u regiji i Evropi, pravosudnim institucijama, organima uprave, nevladinim udruženjima, te različitim institucijama u javnom sektoru. Naučno-nastavni dio programa dokorskog studija u funkciji je istraživačkog rada, a obuhvata: a) opći studij – I semestar i b) studij smjera – II semestar. Opći studij predstavlja zajedničku naučno-nastavnu osnovu studija za sve studente. Predmeti općeg studija obavezni su za sve studente, ali je ostavljena i mogućnost prilagođavanja interesima i potrebama polaznika na način da student bira dva obavezna predmeta koja će slušati u uvećanom fondu sati. Cilj općeg studija je da studenti učvrste znanja i vještine iz sadržaja: ustavnog, građanskog, krivičnog prava, pravnih kultura Jugoistočne Evrope i ekonomske analize prava, te prepoznaju interes za samostalan naučnoistraživački rad u odgovarajućem području pravnih nauka. Studij smjera je segment razlikovanja naučno-nastavnog dijela dokorskog programa i temelji se na principu individualizacije studija. Studij smjera obuhvata usmjerene tematske cjeline u okviru pravnih grana i naučnih disciplina. Doktorant prilikom upisa drugog semestra upisuje smjer po vlastitom izboru. Studij smjera pruža polaznicima izbor između pet smjerova (Državnopravni i međunarodno javni, Građanskopravni, Krivičnopravni smjer, Pravno-ekonomski smjer te Pravnohistorijski i Komparativnopravni smjer), što omogućava odabir onih

sadržaja koji odgovaraju prethodnim znanjima, stečenim kompetencijama i istraživačkim interesima svakog doktoranta. Istovremeno, na ovaj način se studentima omogućava usavršavanje u skladu s njihovim potrebama i interesima koji će rezultirati prijavom i izradom doktorske disertacije.

U okviru državnopravnog i međunarodno javnog smjera na listi izbornih predmeta u II semestru dokorskog studija je i predmet Radno pravo i pravo socijalne sigurnosti. Sadržaj predmeta vezan je za aktuelne teme u okviru tri modula: Savremene tendencije u razvoju radnog prava, Međunarodno radno pravo i Pravo socijalne sigurnosti. U odnosu na pravna znanja, sposobnosti i vještine predmet treba da omogući: kritičko analiziranje pojmova, kategorija, instituta radnog prava ali i prava socijalne sigurnosti, poznavanje sudske prakse u vezi sa izabranim institutima radi sticanja iskustva za samostalno i kritičko praćenje i tumačenje; razumijevanje ovlasti u donošenju propisa iz područja radnog zakonodavstva i prava socijalne sigurnosti te razumijevanje odnosa između koordinacije i harmonizacije u području datih grana prava. Analitička i generička znanja, sposobnosti i vještine vezuju se za: osposobljenost za samostalno i kritičko praćenje literature, zakonodavstva i prakse, te tumačenje dobijenih rezultata; razvijanje sposobnosti i vještina za uspješan i odgovoran naučni rad u skladu s najvišim stručnim i etičkim standardima; razumijevanje istraživačkog procesa, posebno metodologije u stvaranju i primjeni pravila radnog prava i prava socijalne sigurnosti radi sticanja iskustva i unapređenja vještina vezanih za analizu, rješavanje problema, naučno pisanje i objavljivanje i timski rad.

Zaključak

Na kraju 20. vijeka kao i u prvim decenijama 21. vijeka, zbog neophodne potrebe prilagođavanja radnog zakonodavstva promijenjenim odnosima u globaliziranom tržištu, političkim odnosima, konceptu socijalne države, te zbog ekonomske krize i promjena u ekonomskom djelovanju poslodavaca, došlo je do redefiniranja uloge radnog zakonodavstva, kako na globalnoj tako i na nacionalnim razinama. U tom kontekstu, otvorena su pitanja poput: da li radno zakonodavstvo ograničava tržište i nameće troškove poslodavcima; da li deregulacija radnog prava (odustajanje države od intervencionizma) ima pogodno tlo s obzirom na postojeću situaciju vezanu za ekonomsku krizu, oslabljene sindikate, visoki procenat nezaposlenosti; da li radno pravo treba pozicionirati u korist ekonomski slabije strane, odnosno u korist neke od strana radnog odnosa; da li centralni predmet radnog prava treba i nadalje da bude prevladavajući pravni oblik rada – radni odnos ili i svi pravni oblici rada izvan radnog odnosa?

Reforma radnog zakonodavstva u BiH na temelju njenog ustavnog uređenja, krenula je od: sistema radnih odnosa prilagođenog posebnom obliku samoupravnog socijalizma, individualnih radnih odnosa uređenih po službeničkom obrascu bez postojanja individualnih ugovora o radu, nerazvijenog kolektivnog organiziranja i kolektivnog pregovaranja, nepostojanja pravno uređenog prava na štrajk, visoke stabilnosti zaposlenja (“jednom zaposlen zauvijek zaposlen”), nemogućnosti individualnog otkazivanja osim u slučaju teških povreda radnih dužnosti, složenog i relativno centraliziranog sistema određivanja plaća (lični dohodak, povećano učešće u raspodjeli sredstava za lične dohotke, naknade ličnog dohotka, zajamčeni lični dohodak, sredstva za zajedničku potrošnju).

Prvi propisi koji uređuju radne odnose u BiH donijeli su napuštanje statusne u korist ugovorne koncepcije radnih odnosa, ali i relativno sažeto uređenje individualnih i kolektivnih radnih odnosa, što je dijelom imalo za posljedicu nejasnost, nepotpunost i nepreciznost radnog zakonodavstva te prve odredbe o zabrani diskriminacije.

Imajući u vidu radno zakonodavstvo u BiH odnosno primjenu njegove složene i zahtjevne materije, nastavni planovi i programi obaveznih i izbornih predmeta u okviru naučne discipline radno pravo su redizajnirani i reformirani početkom 21. stoljeća u svim studijskim programima Fakulteta.

U narednom periodu revidiranje studijskih programa predmeta u okviru naučne oblasti radno pravo treba da otkloni slabosti uočene u primjeni, posebno u kontekstu: a) ishoda učenja i kvalifikacionog okvira te b) usklađivanja s potrebama zapošljavanja (tržišta rada). Naime, i nadalje ostaje veliki zadatak prilagođavanja sadržaja studijskog programa jasno definiranim ishodima učenja.

Jasminka Gradašćević-Sijerčić, PhD

Full professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

j.gradascevic.sijercic@pfsa.unsa.ba

**DEVELOPMENT OF LABOR LAW IN STUDY PROGRAMS OF
THE FACULTY OF LAW - UNIVERSITY OF SARAJEVO**

Summary

The analysis of the development of labor law in the study programs of the Faculty of Law in Sarajevo is based on the characteristics of the state-legal order and the development of science in Bosnia and Herzegovina (hereinafter: BiH). Labor law as an independent branch of law and a scientific discipline form a whole with a strong cause-and-effect relationship, but also with a difference in content. Therefore, the development of labor law as a positive legal scientific discipline is, by its nature, the other side of the development of labor law as a branch of law in BiH. In the last more than seven decades, labor law, both as a scientific discipline and as a branch of law, has experienced a dynamic and diverse development in BiH. Along with the development based on traditions and development tendencies of individual countries in Europe, the modern development of labor law in BiH is related to the great influence of the European Union's legal system, and since the beginning of the 21st century to the concept of labor legislation. Until the political and economic transition, labor law as a branch of law in BiH was a kind of "new constitutional law". At the end of the 20th century, BiH recoded the previous labor legislation on the basis of its corrective function within the market economy and market management. Relying on the model of labor law adapted to the market way of doing business, during the implementation of the Bologna Process, a redesigned curriculum and program of labor law was created. The redesigned curriculum is firmly linked to: a) the study program of the entire study of law; b) defining the expected learning outcomes, the content and methods of teaching, assessing the learning outcomes and c) the work plan. Given the important characteristics of labor legislation related to "dynamism" of particular importance in organizing the teaching process are the implementation plans for each academic year on the basis of which the qualitative and quantitative changes in labor legislation are continuously monitored.

Keywords: *subject of labor law study, branch of law, scientific discipline, curricula, labor law, social insurance*

Dr. sc. Amila Ždralović
Vanredna profesora
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
a.zdralovic@pfsa.unsa.ba

UDK 316.334.4:378
Izvorni naučni rad

SOCIOLOGIJA (PRAVA) U PRAVNIČKOM OBRAZOVANJU

Sažetak

Centralni fokus rada je na razvoju sociologije prava kao sociološke discipline na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Međutim, kako se njen razvoj odvijao paralelno i unutar predmeta koji pripadaju danas naučnoj oblasti pravo i društvo, svakako će biti potrebno utvrditi i dinamiku njihovog razvoja. U radu je dat generalni istorijski osvrt na razvoj discipline u kontekstu podučavanja i istraživanja, a identifikovani su i analizirani statusi, nazivi, ciljevi i sadržaji nastavnog predmeta, uz identifikovanje paradigme u specifičnim društveno-istorijskim okolnostima. Deskriptivni pregled predstavlja osnovu za kritički osvrt na današnju poziciju sociologije prava kao sociološke discipline, čija se interdisciplinarnost i divergentnost mišljenja svojstvena sociologiji generalno, vidi i kao njen nedostatak i razlog marginalizovane pozicije, ali i kao njena prednost koja odražava složenosti društvenog života i postmoderne tendencije.

Ključne riječi: *sociologija, sociologija prava, pravna sociologija, Pravni fakultet u Sarajevu, nauka o društvu, marksizam*

Uvod

Primarni cilj ovog rada je predstaviti razvoj sociologije prava kao sociološke discipline na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Ipak, ovaj razvoj je nužno pratiti i tumačiti u kontekstu šire analize historijskog razvoja sociološke misli na našem prostoru. Naime, “kako bi se sociologija prava uokvirila kao disciplinska specijalnost i kako bi se osiguralo njezino mjesto u području interdisciplinarnog prava i društva, sociologiju prava treba prosuđivati prije svega prema standardima njezinih temelja u sociologiji”, odnosno “sociologija prava uvijek je i nužno sociologija” (Deflem, 2008, str. 3). Pri tome, prethodno je potrebno podsjetiti da je naučna produkcija uslovljena dominantnom “paradigmom” (Kuhn, 1974) i zavisna od konteksta.

U sociologiji ovo dolazi do izražaja možda i više nego u drugim naukama. Odatle i uobičajenost “diskusija o sociologiji u sociologiji” i “samoanaliza” (Šporer, 1990, str. 437) koje podrazumijevaju i specifičan i naglašen odnos prema vlastitoj baštini i njenoj društvenoj uslovljenosti (Šporer, 1990, str. 437; Kalanj, 2002, str. 1). Kako se sociologija bavi društvom, “sve i kad bi htjela, ona se ne može osloboditi činjenice da su sva njezina znanja izravno povezana s društvenim mijenama i društvenim uvjetima spoznaje” (Kalanj, 2002, str. 1). I samorefleksija razvoja istorije sociološke misli društveno je uslovljena, ali radovi s naših prostora poput Mitrovićeve (1982) knjige pod naslovom *Jugoslovenske predratne sociologije* uz publikacije novijeg datuma, kao što je Ljubovićeva (2015) knjiga *Sociologija i društvo: razvoj sociološke misli u BiH* i zbornik radova *Mjesto i uloga sociologije u bh. društvu* (Cvitković, pr. 2010), i dalje predstavljaju vrijedan izvor podataka i kontekstualizovanih kritičkih bilješki. Ipak, oskudan je broj radova koji bi posebno tematizirali razvoj sociologije prava kao sociološke discipline u Bosni i Hercegovini. U tom kontekstu zanimljivo je istraživanje Vukovića i Feketea (2015) o stanju sociologije prava u regionu.

Opšta usmjerenost na analizu istorije sociološke misli i pristup koji je opravdano prisutan i u savremenim raspravama, i koji polazi od toga da odgovori na pitanja o današnjoj svrsi sociologije i sociološke misli moraju početi od razmatranja razvoja sociologije (npr. Cvitković, 2010, str. 7), može se opravdavati potrebama izgradnje discipline, njenog diferenciranja i distanciranja od drugih srodnih disciplina i poddisciplina i uvjeravanja u kompetencije profesije i doraslost sociologije kao nauke koja ima razvijen kategorijalni aparat za analizu društva i društvenih problema. Ranije su ove potrebe dolazile do izražaja imajući u vidu da je bila riječ o mladoj nauci. Ipak, uzimajući u obzir sociološku baštinu, tradiciju socioloških podučavanja u srednjim školama i na fakultetima i značajnu produkciju socioloških istraživanja i rasprava, danas više ne možemo govoriti o mladoj, već o razvijenoj i etabliranoj nauci, kako u svijetu tako i u Bosni i Hercegovini. I zrela sociologija, poput one mlade, istina u drugačijim društvenim uslovima, ima nesigurno mjesto i, bourdieuovski rečeno, poziciju “borilačkog sporta” u smislu kontinuirane potrebe “samo-odbrane”, kako u društvu uopšte, tako i posebno u akademskoj zajednici.

Iskustvo sociologije prava kao sociološke discipline susreće se s višestrukim teškoćama, kako onima koje dijeli sa iskustvima generalne marginalizacije sociologije, tako i s onima koje ima nasuprot nje. Smještena u sukob prava i sociologije i kontinuirane rasprave o tome da li je ona sociološka ili pravna disciplina koji se odražavaju i na status socioloških predmeta na pravnim fakultetima, sociologija prava je na kraju završila “na marginama” obje nauke (Ervati, 2008, str. 138). No, nužno je naglasiti da sociologija prava danas

jeste “institucionalizirani predmet” na univerzitetskim studijima, njeno podučavanje i istraživanje se “organizira na različite načine u različitim državama” te, unatoč i drugačijim stavovima prevladava mišljenje da je riječ o “posebnom području sociologije”, odnosno da je riječ o sociološkoj disciplini (Ervasti, 2008, str. 138–139).

Unatoč nepovoljnim društvenim uslovima za razvoj nauke u bosanskohercegovačkom društvu, a posebno nepovoljnim za društvene i humanističke nauke, na Pravnom fakultetu u Sarajevu kontinuirano su se producirala sociološka istraživanja, razvijali su se i unapređivali kurikulumi iz sociološke oblasti, a sociologija prava se izdvojila kao posebna sociološka disciplina. U ovom radu predstavljen je kontekst realizacije nastavnih aktivnosti i proizvodnje naučnoistraživačkog rada. Rad polazi od istorijskog osvrta na razvoj sociologije i sociologije prava, a ključni indikatori u daljoj analizi dostupnih dokumenata bili su statusi i nazivi predmeta, te posebno u odnosu na bolonjski program, ciljevi i tematske cjeline u kurikulumima socioloških predmeta. Bitno je napomenuti da se analiza povremeno oslanjala (posebno u odnosu na period nakon prelaska na bolonjski sistem obrazovanja) i na vlastita iskustva autorice, odnosno iskustva sudjelovanja u realizaciji nastave na sociološkim predmetima na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

U pregledu koji slijedi posebno je bilo važno u dinamici razvoja sociološko-pravnih pristupa, prepoznati ideološke i teorijske paradigme u: a) specifičnim socio-političkim okolnostima socijalističkog perioda, kada se dešava institucionalizacija sociologije kao marksističke nauke o društvu; b) neposrednom postdejtonskom periodu u kojem sociologija, sada s novom društvenom ulogom, zadržava pozicije koje je zauzela prethodna marksistička sociologija; i, c) u bolonjskom periodu, kada se od obrazovanja generalno očekuje sinhronizacija s potrebama tržišta rada te sociologija postaje suvišna u nastavnim planovima i programima. Ipak, zanimljivo je vidjeti na koji način se sociološki rad razvija u turbulentnim zbivanjima i na različite načine nepovoljnim periodima. Posebno je zanimljivo vidjeti kako se na Pravnom fakultetu u Sarajevu održao i razvijao kako naučnoistraživački rad tako i koncept sociološkog obrazovanja pravnika/ca. No, dosadašnji kontinuitet ne oslobađa od odgovornosti da se propituje neizvjesnost ostvarenih pozicija i budućeg razvoja, posebno u pogledu odvijanja nastavnog procesa iz socioloških predmeta.

Institucionalizacija sociologije u Bosni i Hercegovini

Proces institucionalizacije sociologije u određenom sociokulturalnom kontekstu podrazumijeva pokretanje specijalizovanih časopisa i istraživačkih instituta te osnivanje odsjeka i izvođenje nastave sociologije na fakultetima,

a uslovljen je povijesnim okolnostima i prethodno akumuliranim opštim i sistematizovanim znanjem. O povijesti sociologije i sociologije prava kao nje-
ne discipline u Bosni i Hercegovini moguće je govoriti tek nakon osnivanja
Univerziteta u Sarajevu. Međutim, pri tome u obzir treba uzeti dvije stvari.

Prvo, iako je riječ o skromnim doprinosima, ovo ne znači odsustvo socio-
loškog naučnoistraživačkog rada prije 1949. godine. Kako uočava Ljubović
(2005) razmatrajući razvoj sociološke misli na našim prostorima, u sredina-
ma gdje nije bilo univerziteta, naučne aktivnosti su se odvijale oko časopisa
i udruženja (str. 154). Prilozi značajni za sociologiju nisu prelazili lokalne
okvire, a kao izuzetak Ljubović (2005) izdvaja izdanja sarajevskog časopisa
Pregled u periodu od 1927. do 1941. godine u kojima su dati “kvalitetni pri-
lozi iz književnosti, društveno-političke problematike i sociološki tekstovi u
užem smislu” (str. 154).

Drugo, bavljenje sociološkim temama u okvirima drugih nauka, mogućno-
sti izdvajanja i intenzitet daljeg samostalnog razvoja sociologije kao nauke
i njenih pojedinačnih disciplina, treba posmatrati u odnosu na teorijske i
društvene okolnosti i domete institucionalizacije sociologije na univerzite-
tima u susjedstvu. Naime, u prvoj polovini 20. vijeka, sociološki pristupi u
proučavanju različitih društvenih pojava, uključujući i analize prava kao
društvene pojave, razvijaju se na našim prostorima u okvirima prije svega
prava, ali djelomično i ekonomije i istorije. Supstancijalno u prethodnom
naučnoistraživačkom radu nije sporan interes za društvenu analizu pojava
i procesa, ali pristup obradi tema je skromno sociološki, omeđen granicama
disciplina u kojima se istraživanje odvija i ne ostavlja dovoljno prostora za
empirijska istraživanja i tzv. “sociološku imaginaciju” u analizi uzročno-po-
sljedičnih odnosa u društvenoj stvarnosti. Ipak, za samu institucionalizaci-
ju sociologije, ključni trenutak bio je početak izvođenja nastave na univerzi-
tetima i višim školama.

Nastava iz opšte sociologije najprije se izvodila na pravnim fakultetima i eko-
nomsko-komercijalnim visokim školama u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani
(Ljubović, 2005). Na Pravnom fakultetu u Zagrebu još 1906. godine osno-
vana je prva katedra za sociologiju u Austro-Ugarskoj – Katedra za krimi-
nalne znanosti i sociologiju, koja je 1934. godine preimenovana u Katedru
za sociologiju i statistiku (Ravlić, 2007?, str 4). Generalno zapažanje autora
(Mitrović, 1982; Županov i Šporer, 1984; Ljubović, 2005; i dr.) jest ono koje
upućuje na tradiciju bavljenja sociologijom na pravnim fakultetima i njeno
odsustvo na filozofskim fakultetima.

Autori (npr. Mitrović, 1982, Županov i Šporer, 1984) smatraju da su na filozofskim fakultetima dominirale klasične nacionalne discipline (istorija i etnologija) koje su “pokrivale” sociološke teme, te da je prevladavala njemačka tradicija kojoj je bio svojstven otpor prema sociologiji kao pozitivnoj nauci (Mitrović, 1982, str. 118–120). U ovome treba tražiti i dio razloga kasnijeg odsustva sociologije iz nastavnog procesa na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. S druge strane, kako navode Josip Županov i Željka Šporer (1984) analizirajući poziciju sociologije u prvim dekadama 20. vijeka na univerzitetima na našim prostorima, činjenica je da je “sociologija kod nas najprije na pravnim fakultetima našla sebi mesta u nastavi i stekla status akademske discipline” (str. 120). Pored toga, “krajem 1931. godine opštom uredbom o univerzitetima predviđeno je obavezno formiranje katedri za sociologiju (sa statistikom) na pravnim fakultetima i formiranje katedri ruralne sociologije (sa naukom o zadrugarstvu) na poljoprivrednim fakultetima”, čime je “podstaknuta već postojeća tradicija njegovanja sociologije na pravnim fakultetima – koji su po ugledu na neke srednjoevropske pravne fakultete, nastojali da postanu središta svih društvenih nauka i institucionalna osnova njihovog daljeg sinhronizovanog razvijanja” (Mitrović, 1982, str. 120). Iako je izuzetno važno otvaranje socioloških tema u kontekstu akumuliranja znanja kao temelja dalje institucionalizacije sociologije, ali i nužno u kontekstu interdisciplinarnog pristupa u obradi pojedinih tema, ono će imati kasnije reperkusije na poziciju sociologije, a posebno sociologije prava kao sociološke discipline, o čemu će naknadno biti riječi u ovom radu. Pored toga, u obzir treba uzeti i Mitrovićevo (1982) zapažanje da se uloga pravnih fakulteta u razvoju sociologije može tumačiti i kao potreba očuvanja državnog poretka i društvene stabilnosti, posebno u okolnostima razvoja revolucionarnih marksističkih pokreta (str. 121–122). U ovom zapažanju leži i dio objašnjenja o dominaciji marksističkih i (neo)funkcionalističkih perspektiva na našim prostorima u drugoj polovini 20. vijeka.

U prvim decenijama 20. vijeka za institucionalizaciju sociologije na našim prostorima bilo je važno i osnivanje prvih socioloških društava i razvoj izdavačke djelatnosti, a posebno pokretanje specijalizovanih časopisa. Tako je već 1918. godine u Zagrebu registrovano Sociološko društvo čija je uloga “njegovati socijalne nauke, proučavati socijalne i ekonomske prilike našega naroda, ta na osnovi takovih proučavanja djelovati u pravcu narodno-prosvjetnom, ćudoredno-uzgojnom i socijalno-političkom” (prema: Kratka povijest hrvatske sociologije, 1994, str. 7). Godine 1935. godine u Beogradu formirano je Društvo za pravnu filozofiju i sociologiju, koje je 1938. godine preimenovano u Društvo za sociologiju i društvene nauke (Ljubović, 2005, str. 152).

Na temelju analize društvenih i teorijskih okolnosti razvoja sociologije na univerzitetima u susjedstvu, može se prepoznati dominantno profilisanje socioloških pristupa s razvojem institucija nacionalne kulture i nauke na Univerzitetu u Beogradu, odnosno dominantno profilisanje sociologije pod uticajem klerikalnih krugova na univerzitetima u Ljubljani i Zagrebu (Ljubović, 2005, str. 154–155). Kako navodi Ljubović (2005), tzv. katolička sociologija najviše se razvila i ukorijenila u Sloveniji, dok se s druge strane u Hrvatskoj “njegovala uglavnom van univerziteta i za razliku od Slovenije, u Hrvatskoj je postojala i tradicija građanske pozitivističko-racionalističke sociologije” (str. 159–160). Sa širenjem i napredovanjem marksističke misli i borbe za klasno oslobođenje, izobražena akademska sociologija postala je mjesto kritika, a marksistička teorija društva njena alternativa.

Povijest sociologije na našim prostorima odražava i povijest ideološko-političkih sukoba koji predisponiraju njene pozicije i perspektive kao samostalne naučne discipline. Kako navodi Ljubović (2005), u prvim godinama poslije Drugog svjetskog rata, “sociologija je kvalificirana kao buržoaska disciplina” i po ugledu na SSSR razvijala se “u okviru filozofije i interpretacije dijalektičkog i istorijskog materijalizma” (str. 173). Ipak, prethodnom institucionalizacijom sociologije na univerzitetima u susjedstvu u prvim decenijama 20. vijeka i njen dalji razvoj 50-ih godina prošlog stoljeća (pokretanje odsjeka na filozofskim fakultetima u susjednim univerzitetskim centrima i osnivanje Jugoslovenskog sociološkog društva 1954. godine; objavljivanje sociološke literature koju potpisuju autori/ce s naših prostora, prevodi socioloških radova, pokretanje i danas relevantnih socioloških časopisa kao što je, naprimjer, *Sociološki pregled* i sl.), značajni su dalji razvoj sociologije.

Nakon sukoba sa SSSR-om i odbacivanja staljinističke verzije društvenog sistema, odnosno nakon Bledskog kongresa sociologa 1960. godine i teorijskih sporenja, sociologija se konstituiše kao samostalna disciplina na filozofskim fakultetima, a ne u okviru stare tradicije pravnih fakulteta (Ljubović, 2005, str. 173). Između 1960. i 1972. godine prema uobičajenim pregledima jugoslovenske sociologije, “dešava se procvat sociologije i svojevrstan teorijski pluralizam sa dominantnim humanističko-marksističkim pristupom” (Vuletić, 1995, str. 42).

Kako navodi Veljko Cvjetičanin (1961), početkom 60-ih nastava iz sociologije se predavala kao pomoćni predmet na nekim fakultetima i višim školama, a školske 1961/62. godine uvodi se nastava iz nauke o društvu u srednje škole (str. 49–50). Međutim, nastavu su izvodili/e diplomirani/e filozofi/kinje, pravници/e i ekonomisti/kinje čije je “znanje iz oblasti sociologije nepotpuno da bi sa uspjehom obavljali nastavničku funkciju” (Cvjetičanin,

1961, str. 50). Uvođenjem nastavnog predmeta Sociologija u srednjoškolsko i visoko obrazovanje, određen je jedan segment djelokruga sociologa/inja, ali nije stečen i monopol nad njim, jer zbog kratkog vremena postojanja i nedostatka kadrova, ali i “zbog svog globalnog i interdisciplinarnog pristupa”, sociologija nije “zaštitila svoj monopol već prima u svoje redove sve koji/[e] se sociologijom žele baviti” (Županov i Šporer, 1984, str. 18).

Istovremeno, obrazovanje sociologa/inja je bio “prvi korak” prema “profesionalnom monopolu” (Županov i Šporer, 1984, str. 18). Unatoč svim pretpostavkama i društvenim potrebama, osnivanje odsjeka za sociologiju pratili su kontinuirani otpori. Iako Cvjetičanin (1961) govori prvenstveno o potrebi osnivanja odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, slične paralele možemo praviti i s potrebama i otporima koji su u to vrijeme postojali na Univerzitetu u Sarajevu.

Naime, do osamostaljivanja Odsjeka za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu došlo je tek krajem 2010. godine¹, ali je dvopredmetna studijska grupa filozofija – sociologija na ovoj visokoškolskoj ustanovi formirana 1965. godine (FF, 1980, str. 43), odnosno u vremenu u kojem su se vodile burne rasprave i rasle tenzije oko statusa Visoke škole političkih nauka (koja je s radom počela u oktobru 1961. godine) i pokrenute inicijative za njeno preraštanje u rang fakulteta (Fakulteta političkih nauka) i otvaranja novog otvaranja odsjeka i instituta za sociologiju (FPN, 2012, str. 17–20). Evidentno je da je nedostatak kadrova i materijalnih sredstava (Marković, 1966, str. 149; UNSA, 1979b, str. 9) negativno uticao na osnivanje samostalnog odsjeka za sociologiju i uopšte dinamičniji razvoj nauka, ali ipak, iz dostupnih dokumenata i radova (FPN, 2012, str. 19–21), može se zaključiti da su ovo bili opravdani izgovori, ali glavne kočnice bile su ideološko-politički motivisane. Unatoč svim kadrovskim i materijalnim nedostacima, na koncu su osnovani odsjeci/studijske grupe za sociologiju na dva fakulteta, a u burnim raspravama oko osamostaljivanja i institucionalizacije sociologije na Fakultetu političkih nauka prethodno su učestvovali² Ekonomski i Pravni fakultet na

¹ Više informacija: web-stranica Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu (<http://ff.unsa.ba/index.php/bs/o-odsjeku-za-sociologiju>).

² Univerzitet je početkom 1964. zadužio Ekonomski fakultet da zajedno s Visokom školom političkih nauka, te predstavnicima Filozofskog i Pravnog fakulteta, uključujući i Centar za osnovne nauke o društvu i Institut za društveno upravljanje, iznađu odgovarajuće rješenje u vezi s formiranjem Instituta za politološka i sociološka istraživanja, kao i s predmetom Osnovi nauka o društvu (FPN, 2012, str. 21). Grupa profesora sa Sarajevskog univerziteta uputila je prijedlog Upravi i Savjetu Univerziteta da se pri Univerzitetu ili pri Filozofskom fakultetu formira sociološki institut, dok je Joca Marjanović, direktor Visoke škole političkih nauka, 25. juna 1964. uputio pismo u kojem izražava razočaranost ovim prijedlo-

kojem se u to vrijeme izvodila nastava iz oblasti sociologije, te Filozofski fakultet koji je osnovan 1950. godine, ali na kojem se nastava iz sociologije počinje izvoditi tek 1962. godine iako je sociolog Ante Fiamengo na ovom Fakultetu kao nastavnik izabran još 1951. godine (Premec, 2010, str. 241).

Kako su znanja iz sociologije nužna pretpostavka bavljenja društvenim odnosno humanističkim naukama, stvarala se pogrešna predstava i da svako ko se bavi bilo kojom društvenom i/ili humanističkom naukom može predavati sociološke predmete i provoditi sociološka istraživanja. Pri tome, jedna od osnovnih karakteristika profesije je “monopol nad obavljanjem određene djelatnosti” (Županov i Šporer, 1984, str. 18). Tako se, na primjer, pravo u potpunosti razvilo kao profesija, ali u tolikoj mjeri da je zaglavljeno u disciplinarnoj zatvorenosti i nema prostora da iskorači iz doktrinarnog bavljenja pravom u interdisciplinarno područje. S druge strane, sociologija prava, ne kao multidisciplinarno, već kao interdisciplinarno područje sociologije, čak i u akademskom prostoru kontinuirano se bori, ne za monopol za isključivo pravo bavljenja, već u poziciji “samoodbrane” za pravo da se bavi temama iz oblasti sociologije prava.

Ipak, ni samu sociologiju (prava) ne možemo amnestirati od odgovornosti. U tom kontekstu potrebno je posebno razmisliti o reperkusijama njenog snažnog oslonca u filozofiji, koje su često posljedica i predominantno filozofskog obrazovanja onih koji se bave sociologijom. Na samom početku institucionalizacija sociologije zavisila je od osoba koje su svoje obrazovanje sticale u oblasti filozofije, ali je praksa nastavljena i kasnije. Naime, na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, svoje obrazovanje iz filozofije, djelomično ili u potpunosti, sticale su osobe koje će se okupiti kao nastavni kadar na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na Odsjeku za sociologiju u prvim godinama njegovog rada. Na temelju nekih prethodnih socioloških rasprava, a posebno one koju nude Županov i Šporer (1984), sada s određene vremenske distance mogu se potvrditi uvidi o tome da je konstruisanje sociologije na našim prostorima imalo snažan oslonac u filozofiji, predodredilo je njenu dominantno teorijsku orijentaciju, te se ona tek naknadno našla u poziciji da razvija “svoju aplikativnost u konkretnim situacijama” (str. 15–16). Ova

gom, jer zaobilazi činjenicu da se na Visokoj školi političkih nauka predaje više socioloških predmeta, da je već donesena odluka o ulasku škole u Univerzitet te pokrenut i nastavni smjer sociologija. Pozvao se i “na zaključak posebne komisije Republičkog izvršnog vijeća koja je koncem 1963. godine zauzela stav da Visoka škola političkih nauka u Sarajevu ima najbolje uvjete da se na njoj razvija pedagoški i naučnoistraživački rad u oblasti sociologije”; pozvao se i “na izjave dekana Filozofskog fakulteta, Ante Babića, da taj fakultet nema kadrove za razvoj odsjeka za sociologiju”, zbog čega je Visoka škola političkih nauka usmjerila svoj rad u tom pravcu (prema: FPN, 2012, str. 21).

snažna uronjenost u filozofiju odrazila se dugoročno na kasnije sadržaje kurikuluma iz socioloških predmeta (uključujući i one na Pravnom fakultetu u Sarajevu) u kojima su dominirale filozofske teme. Pri tome, skoro pola stoljeća redukovanja sociologije na marksističku teoriju društva i opšte društvene okolnosti nije išlo u prilog razvoju aplikativne strane sociologije, što se odrazilo kako na sadržaj nastavnog tako i naučnoistraživačkog rada.

Iz dostupnih sekundarnih podataka u prvim decenijama institucionalizacije sociologije, vidljivo je odsustvo sociologinja na Filozofskom i njihovo prisustvo na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (Ždralović, 2019). Nažalost, kao i u drugim naukama, u kasnijoj percepciji vlastitog historijskog razvoja, doprinosi autorica (kao što su Ina Musafija Ovadija, Olga Kozomara, Milena Bošnjak Somborski i druge) pobrisani su i zaboravljeni (Ždralović, 2019).

Pokretanje Odsjeka i Instituta za sociologiju na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu pozitivno se odrazilo na izvođenje nastave iz sociologije na drugim fakultetima ovog univerziteta, produkciju sociološkog naučnoistraživačkog rada, a posebno empirijskih istraživanja³ i generalno je stvoren poticajan ambijent za dalji razvoj sociološke profesije. Time su svakako stvorene i pretpostavke za razvoj pojedinačnih socioloških disciplina kao što su sociologija naselja i sociologija politike. Ipak, pravo je dobrim dijelom ostalo na marginama sociološkog interesa, ali sama institucionalizacija sociologije na Fakultetu političkih nauka dugoročno je osigurala kadrovske pretpostavke njenog budućeg razvoja na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

S obzirom na njegov primarni fokus, sve specifične pretpostavke i složene društveno-historijske okolnosti u ovom radu nije moguće predstaviti. Međutim, bilo ih je potrebno naznačiti kako bi se mogli razumjeti problemi idejnih sukoba i dominantnih paradigmi u sociološkom obrazovanju budućih pravnic/ka. U okviru opštih idejnih konstelacija može se razumjeti i

³ U okviru Instituta/centra za društvena istraživanja, realizovan je veći broj empirijskih naučnoistraživačkih projekata, koji su bili važni za dalji razvoj aplikativne strane sociologije. Sociologinje su često bile nositeljice ovih projektnih aktivnosti. Tako su već do kraja 1968. godine realizovana četiri projekta, a jedan od njih je bio "Izborni proces 1965.", koji je vodila Olga Kozomara (FPN, 2012, str. 39). Od 1969. kreće realizacija još 15-ak istraživačkih projekata. Tako je, na primjer, Desanka Ikić vodila projekt o temi statističkog uzorka za ispitivanje javnog mnijenja, Olga Kozomara o temi političkog grupisanja i društveno-političke organizacije, Milena Bošnjak o sociološkim aspektima planiranja, izgradnje i razvoja industrijskih naselja u Bosni i Hercegovini s osvrtom na socijalne strukture i pokretljivost, Nada Ler Sofronić o uticaju filma, štampe i televizije na idejni profil mladih, Zlata Grebo o problemima zaposlenosti žena, a Biljana Beljkašić je vodila projekte iz oblasti sociologije porodice (FPN, 2012, str. 40–49).

odsustvo “buržajske” nauke u prvim godinama izvođenja nastave iz sociologije ne samo na Pravnom fakultetu u Sarajevu, već i na drugim fakultetima društvenih nauka (na primjer, na Filozofskom fakultetu u Sarajevu).

Međutim, tokom 60-ih godina “nastava sociologije [na Univerzitetu u Sarajevu] djelimično je integrisana time što je Visoka škola političkih nauka preuzela nastavu osnova nauke o društvu na svim fakultetima izuzev fakulteta društvenih nauka” (Marković, 1966, str. 149). Na temelju serijske publikacije *Pregled predavanja na Univerzitetu u Sarajevu*, koja je objavljivana za svaku školsku godinu, može se zaključiti da je izvođenje nastave iz predmeta Sociologija na Ekonomskom fakultetu i predmeta Osnovi nauke o društvu na Pravnom fakultetu počelo akademske 1956./57. godine. Također, na temelju istih izvora moguće je utvrditi da su u izvođenju nastave iz Sociologije na I godini studija na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu u različitim periodima učestvovali i: Ante Fiamengo (UNSA, 1958, str. 4, 170), Dragoljub Mitrović (UNSA, 1958, str. 4, 170; UNSA, 1969, str. 50), Dženana Semiz-Efendić (UNSA, 1969, str. 50), Vladimir Sultanović (UNSA, 1971, str. 44; UNSA, 1974a, 1974b, str. 94, 96; UNSA, 1979a, str. 45–47; 1980: str. 82), Mitar Miljanović (UNSA, 1975, str. 52–53; 1978, str. 60–63; 1979a, str. 45–47; 1980, str. 82; 1985), Ivo Knežević (UNSA, 1978, str. 60–63; 1979a, 45–47), Besim Ibrahimspahić (UNSA, 1973, str. 18) i Nijaz Mesihović (UNSA, 1975, str. 52–53; 1979a, str. 45–47; 1978, str. 60–63; 1980, str. 82). Mesihovićevo uključivanje u nastavu na Ekonomskom fakultetu potvrđuje značaj i nužnost da se sociologijom bave one/i koji/e imaju sociološko obrazovanje. I u postdejstonskoj BiH, Nijaz Mesihović (1947–2018) dao je svojim istraživačkim radom doprinos u razvoju socioloških istraživanja, posebno u segmentu sociologije organizacija i metodologije društvenih nauka. Na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu od 1998. godine angažovan je i Elvir Šahić, koji je osnovne i postdiplomske studije završio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, dok je na Fakultetu političkih nauka 2014. godine odbranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Socio-ekonomski aspekti organizacijske kulture poduzetničkog ponašanja u savremenom bosanskohercegovačkom društvu*.⁴ Šahić danas nastavu izvodi na Katedri za menadžment i organizaciju na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu, ali zanimljivo je primijetiti da je na ovoj visokoškolskoj ustanovi u socijalističkom periodu postojala Katedra za pravo i sociologiju (UNSA, 1971, 1974a, 1974b, 1975, 1978, 1979a, 1982, 1983, 1985, 1989).

⁴ Biografski podaci su preuzeti sa: http://www.efsa.unsa.ba/ef/sites/default/files/elvir_sahic_bhs_0.pdf, dok je podatak o nazivu doktorske disertacije dostupan i u COBISS sistemu.

Već koncem 70-ih godina na različitim fakultetima na Univerzitetu u Sarajevu počinje se izvoditi nastava iz predmeta Osnovi marksizma (na primjer Akademija likovnih umjetnosti, Arhitektonsko-urbanistički fakultet, Elektrotehnički fakultet, Fakultet za fizičku kulturu, Farmaceutski fakultet i dr.), odnosno Osnovi marksizma sa teorijom i praksom (na primjer Pravni fakultet, Ekonomski fakultet, Filozofski fakultet, Građevinski fakultet, Medicinski fakultet, Prirodno-matematički fakultet, Muzička akademija i dr.) (UNSA, 1979a, 1980, 1982, 1989). Time se tokom 70-ih godina, umjesto da se širi onda kada “masovnije nadolaze školovani sociolozi[/ginje]” “potiskuje sociologija” i “stvarno zatvara prostor djelovanja” (Županov i Šporer, 1984, str. 18–19).

Programski temelji (uključujući tematske sadržaje i fond sati predavanja i vježbi) iz Osnova marksizma sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja na fakultetima u SR Bosni i Hercegovini dati su u Društvenom dogovoru iz novembra 1978. godine. Dogovorom je predviđeno da se utvrđeni tematski sadržaji (član 4) realizuju školske 1978/79. godine “ili u okviru posebne naučno-nastavne discipline ili i dijelom u drugim odgovarajućim disciplinama” (član 3). Dogovorom je, između ostalog, istaknuto da će se u “izvođenje naučno-nastavnog rada uključiti istaknuti stručnjaci iz prakse” (član 10). U praksi, novi kolegiji su “istrgnuti ispod bilo kakve profesionalne kontrole” i zakonskim normama nametnuti i regulisani, ali “istovremeno ne regulira se jasno struka (ili struke) koja treba stajati iza tog predmeta ili, još dalje, nije regulirana institucija koja treba kontrolirati obrazovanje i stručnost nastavnika[/ca] tih predmeta” (Županov i Šporer, 1984, str. 19). Društveno-politički kontekst je prethodno (pred)odredio marksizam kao teorijsku orijentaciju sociologije, a ako se novi predmeti “zakonski uvode i ne vezuju za sociologiju (već umjesto nje), znači da sociologija nije ispunila dio onih očekivanja zbog kojih je i osnovana ili da nije samo marksistička te da ne može imati monopol nad tim kolegijima” (Županov i Šporer, 1984, str. 19). Međutim, kako profesionalni monopol niko nije dobio, to može značiti “da za to nije potrebno profesionalno znanje, a monopol će preuzeti oni koji su imali moć da ih uvedu” (Županov i Šporer, 1984, str. 19). Još je važnije ono što se dešava nakon 90-ih, kada marksistička orijentacija postaje apsolutno nepoželjna, a sociološki predmeti nestaju iz nastavnih planova i programa. Pitanje vrijedi postaviti u odnosu na sve fakultete, ali je najvidljivije u odnosu na fakultete društvenih i humanističkih nauka. Danas kada je ovim naukama neophodan interdisciplinarni pristup i okret ka empirijskim istraživanjima društvene stvarnosti, sociološki predmeti su odsutni, a sociološke teme su jednim dijelom inkorporisane u sadržaje drugih predmeta. Ili još direktnije: da li su monopol nad sociologijom danas preuzele druge profesije koje su u određenom trenutku u posljednje tri decenije bile u poziciji

moći da ove predmete ukinu? U segmentu nastavnog i naučnoistraživačkog rada ovo u konačnici ima za posljedicu neprofesionalno bavljenje sociološkim temama onih koji/e nemaju iza sebe adekvatno sociološko obrazovanje, a dugoročno i reperkusije na same profesije koje su s pozicija moći preuzele ovaj monopol. Između ostalog, današnje odsustvo sociologije na fakultetima dovodi do “intelektualnih praznina” do kojih je dovodilo, kako i neka empirijska istraživanja još iz socijalističkog perioda pokazuju (npr. Đorđević i Antić, 1989, str. 53), i pretjerano insistiranje na marksističkoj sociologiji.

Zanimljivo je kako u kontekstu jezika i pristupa u spomenutom dogovoru uočavamo sličnosti između starih i novih tendencija, koje potiskuju ili marginalizuju sociologiju dopuštajući je samo u onoj mjeri u kojoj, u postojećem društveno-političkom kontekstu, ispunjava integrativnu funkciju. Unatoč uplitanjima drugih profesija, teškoćama u pozicioniranju i idejno-političkim distrakcijama, može se pratiti kontinuitet razvoja naučnoistraživačkog rada iz sociologije i njenih pojedinačnih disciplina, i to ne samo na fakultetima na kojima postoje odsjeci za sociologiju, već i na drugim fakultetima društvenih nauka.

Razvoj sociološkopravnih perspektiva i pristupa na Pravnom fakultetu u Sarajevu

Na Pravnom fakultetu u Sarajevu u prvim godinama izvođenja nastave iz predmeta Osnovi nauke o društvu odgovorni profesor je bio prof. dr. Vlado Jokanović (UNSA, 1958, 1959, 1960, 1961), dok je kao asistentica na predmetu akademske 1960/61. godine bila angažovana Dragica Kalember (UNSA, 1961). Pored ovog predmeta, Jokanović, koji je na Pravnom fakultetu u Sarajevu radio od 1949. do 1968. godine, predavao je i predmete Teorija države i prava i Istorija pravnih i političkih doktrina (PFSA, 2016, str. 45). Početkom 60-ih, u realizaciju nastave iz predmeta Osnove nauke o društvu kao viši predavač uključen je Mladen Čaldarević (UNSA, 1964, 1962).

Mladen Čaldarević (1916, Biljeljina – 2010, Zagreb) je studirao pedagogiju, filozofiju, psihologiju, te engleski jezik i književnost na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Beogradu, a na američkim univerzitetima sticao je dodatne specijalizacije iz oblasti sociologije politike i sociologije kulture (Strpić, 2010, str. 253). Tokom dvije decenije nakon Prvog svjetskog rata boravio je u Sarajevu gdje je radio kao direktor Državnog filmskog preduzeća, načelnik Odjeljenja za kulturu i umjetnost Ministarstva prosvjete BiH i načelnik Odjeljenja za kulturno-prosvjetni rad Glavnog odbora sindikata BiH (Strpić, 2010, str. 254). Bio je “jedan od osnivača, a 1953–1964. godine i jedan od

dva glavna urednika poznatog časopisa za društvena pitanja *Pregled*, a zatim i suradnik te član uredništva slavne edicije Logos sarajevske izdavačke kuće "Veselin Masleša" (Strpić, 2010, str. 254). Pored Pravnog fakulteta u Sarajevu (1962./64.) predavao je i Sociologiju na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu (1946/47) i Probleme kulture i kulturne politike na Višoj školi političkih nauka u Beogradu (1961/62) (Strpić, 2010, str. 254). Od 1964. godine predavao je na Fakultetu političkih nauka (Strpić, 2010, str. 254).

Koncem 60-ih predmet Osnove nauke o društvu na Pravnom fakultetu u Sarajevu mijenja naziv u Nauka o društvu, a nastavu je od akademske 1965/66. do 1973/74. godine izvodio prof. dr. Besim Ibrahimpašić (UNSA, 1965; UNSA, 1966, str. 314; 1969, str. 246–248; UNSA, 1971, str. 213; UNSA, 1973, str. 200). Ibrahimpašić je bio zaposlen na Pravnom fakultetu u Sarajevu (na kojem je 1961. godine odbranio i doktorsku disertaciju o temi *Politički delikt*) od 1955. do 1973. godine, a izvodio je i nastavu iz predmeta Krivično pravo (PFSA, 2016, str. 46). U periodu od 1963. do 1970. kao asistent, u realizaciju nastave iz Osnova nauke u društvu na Pravnom fakultetu u Sarajevu, bio je uključen i Vladimir Sultanović koji je doktorsku disertaciju o temi *Društveno-ekonomski uslovi formiranja tehnostrukture i tehnokratije* odbranio na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu (PFSA, 2016, str. 48; Ekonomski fakultet, 2007?).

Osobenost pristupa sociologiji na Pravnom fakultetu jest u tome da su u prvim godinama sociološku analizu prava razvijali prije svega pravnici (s izuzetkom kraćeg boravka Mladena Čaldarevića). Međutim, primjer ovakvih relacija među disciplinama možemo naći i u drugim naukama i u drugačijim prostornim i vremenskim kontekstima. Tako, na primjer, utemeljenje kriminologije u radovima sociologa Williama J. Chamblissa ne dovodi u pitanje profesiju kao takvu, već ukazuje na njenu povezanost sa sociologijom prava. S druge strane, pravničko bavljenje sociologijom prava proizvelo je prethodna, suštinski pogrešno utemeljena sporenja o tome da li je riječ sociološkoj ili pravnoj disciplini (Ervati, 2008, str. 138). Razvijanje sociologije prava od strane pravnika/ca treba tumačiti prije svega u kontekstu tradicije i razvijenosti nauka, te društvenih uslova.

Kako navodi slovenski sociolog Sergej Flere (1975) u pristupnom predavanju na Pravnom fakultetu u Novom Sadu u decembru 1974. godine, u odnosu na sociologiju, pravo "poseduje mnogo duži [...] istorijat konstituisane nauke" koja je izgradila "osoben, rigorozan intelektualni sistem i, na toj osnovi izvesnu zatvorenost", a odnos između sociologije i prava često obilježavaju "netrpeljivosti i animozitet" (Flere, 1975, str. 197). Mijo Biličić (1991) opšti razvoj znanstvenog proučavanja prava prikazuje kroz tri stadija. Obilježje

prvog stadija je stav da “pravo mogu proučavati samo pravnici”, drugog da “pravo proučavaju pravnici, ali koriste i metode drugih znanosti”, a trećeg da “pravo mogu i moraju proučavati različite discipline” (str. 290).

“Ostavljanje” sociologije prava u zatvorenom prostoru pravne znanosti i prepuštanje pravničkoj struci bitno ograničava njen dalji razvoj, redukuje pluralnost perspektiva i onemogućava korištenje socioloških metoda. Njen predmet time ostaje zarobljen u formalnom, dogmatsko-normativnom, a supstancijalno sociologija prava prestaje biti sociologija. Stoga je u različitim kontekstima izuzetno važno sociologiju prava tretirati kao sociološku disciplinu, a njeno bavljenje prepustiti sociolozima/ginjama, što je ujedno i pretpostavka da se iskoriste njihovi interdisciplinarni kapaciteti.

U tom kontekstu, angažman Olge Kozomare (1930–1990) i Franje Kožula (1928–2004) predstavlja osobit napredak u daljem razvoju nastavnog i naučnoistraživačkog rada na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Kozomara je izvođenje nastave preuzela akademske 1973/74. godine, a godinu dana kasnije u nastavni proces se uključuje i Kožul. I Kozomara i Kožul su prethodno bili uključeni u nastavni proces na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Značajnija promjena, ali i radikalna preokret, bila je u tome što su izvođenje nastave preuzele osobe čije doktorske teze i naučnoistraživački rad jednim dijelom pripadaju sociološkoj oblasti. Doktorsku tezu o temi *Radničko samoupravljanje i asocijacija slobodnih individuuma* Kozomara je odbranila 1963. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.⁵ Kožul je tezu o temi *Problemi centralizma i decentralizacije u jugoslovenskoj praksi i proces njihovog prevazilaženja* odbranio 1965. godine na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.⁶

Razvoj sociologije (prava) u (pred)bolonjskom periodu

Već od osnivanja Pravnog fakulteta u Sarajevu, u naučnoistraživačkom i nastavnom radu sociološke teme neminovno su se nametnule i kao odraz potrebe da se pravo, osim kao (zanatska) vještina, profiliše i kao nauka. Iako je

⁵ Podaci o nazivu doktorske disertacije i godini njene odbrane preuzeti su iz publikacije: “Pravni fakultet u Sarajevu 1946/1947 – 1986/87” (Pravni fakultet, Sarajevo, 1986, str. 153). U *Spomenici* Filozofskog fakulteta iz 1980. (str. 43) navodi se naziv disertacije: “Radničko samoupravljanje u asocijaciji slobodnih proizvođača”. Međutim, na osnovu daljih provjera bibliotečkog fonda zaključuje se da je naziv adekvatno naveden u spomenici Pravnog fakulteta.

⁶ Podatak je preuzet iz kataloga Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu (http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1360&H=&E=&V=&lok=&zbi=&item=859&nivo=&upit=043*20).

sadržajno otvoren prostor za sociološke teme, nedostatak profilisanog kadra koji je obrazovanje i dalje usavršavanje gradio u oblasti sociologije rezultirao je oskudnim rezultatima. Iskorak u naučnoistraživačkom radu napravljen je 70-ih godina prošlog stoljeća u segmentu opšte sociologije, ali s obzirom na dominantne paradigme preferiranja marksističkog obrazovanja, kritički kapaciteti u promišljanjima o društvu i pravu nisu iskorišteni. Već nazivi predmeta – prvo Nauka o društvu, a potom Osnove marksizma sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja – odražavaju politička viđenja svrhe sociologije u nastavnom procesu, i to prvo kroz njeno redukovanje na marksističku perspektivu, a potom kroz Dogovor iz 1978. godine i dopuštanje i iskorištavanje radi indoktrinacije. Ipak, i uz ovakva ograničenja, usmjeravanja i “dopuštanja” u specifičnim političkim okolnostima, razvijao se naučnoistraživački rad. U kontekstu nastavnog rada, već s prvim naznakama urušavanja socijalističkog i naznake stvaranja novog demokratskog društveno-političkog poretka, naziv sociologija se vraća u nastavne planove i programe, uključujući i one na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Treba imati na umu da je period od 1992. do 1995. godine obilježilo kadrovsko osiromašenje i nastojanje da se održi kontinuitet rada.

Od juna 1993. godine nastavu iz socioloških predmeta na Pravnom fakultetu u Sarajevu izvodio je prof. dr. Fuad Saltaga (1952–2012). Saltaga je diplomanske studije završio na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (Odsjek za sociologiju). Na istom fakultetu odbranio je 1980. godine magistarsku tezu pod naslovom *Osnovna organizacija udruženog rada kao subjekt društvenosvojinskih odnosa*, a 1986. godine i doktorsku tezu pod naslovom *Ideja slobode i socijalne revolucije u djelu Mihaila Aleksandroviča Bakunjinina* (FPN, 2017, 2018). Njegov naučnoistraživački rad bio je vezan prvenstveno za klasičnu sociološku misao.

Godine 1996. u realizaciju nastave iz socioloških predmeta uključuje se i Ivo Tomić (1951–2016). Tomić je diplomanske studije završio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (Odsjek za filozofiju i sociologiju). Magistarsku tezu o temi *Problem zajednice i društva u građanskoj marksističkoj teoriji* odbranio je 1985. godine na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a doktorsku o temi *Pravda i otvoreno društvo: antički i savremeni diskurs poimanja i određenja društvene pravde* na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 2002. godine (PFSA, 2016). Njegov naučnoistraživački rad velikim dijelom se odvijao na razmeđu sociologije prava, filozofije prava i filozofije politike.

U pregledima predavanja na Univerzitetu u Sarajevu, u neposrednom post-dejtonskom periodu, predmet Sociologija (na primjer, na Pravnom fakultetu, Ekonomskom fakultetu, Farmaceutskom fakultetu) i nešto rjeđe Filozofija

(na primjer, Akademija scenskih umjetnosti) nalaze se u nastavnim planovima i programima različitih fakulteta. Na koncu 20. stoljeća, marksističke perspektive nastoje se isključiti u potpunosti iz nastavnog procesa, ali se na “povratak” sociologije i dalje gleda sumnjičavo. Ipak, u novim okolnostima našao se prostor i za intenzivniji razvoj pojedinačnih socioloških disciplina (osim na matičnim odsjecima na Fakultetu političkih nauka i na Filozofskom fakultetu) i na drugim fakultetima. Već od akademske 1996/97. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu, osim nastavnog predmeta Sociologija na prvoj godini studija, na četvrtoj godini studija studenti/ce su imali/e mogućnost da biraju Sociologiju prava kao jedan od ponuđenih fakultativnih predmeta iz kojeg se nastava izvodila samo ako predmet izabere više od 25 studenata/ica (UNSA; 1996; UNSA, 1998).

Prelaskom na bolonjski program obrazovanja i sve naglašeniju orijentaciju ka tržištu rada, sociologija postepeno na različitim fakultetima postaje suvišan predmet. Ovo je često vodilo ili ka potpunom ukidanju predmeta ili ka njegovoj transformaciji koja je vidljiva i u nastojanju da se sociologija “ukloni” iz naziva predmeta. Pravni fakultet u Sarajevu izdvaja se po tome što je održan kontinuitet sociološkog obrazovanja, ali su se predmeti, njihove pozicije i sadržaji, kao i oblasti kojima pripadaju kontinuirano mijenjali. Ove promjene su iskorištene za sadržajne transformacije i dalju izgradnju sociologije kao nauke i njenih disciplina (u prvom redu sociologije prava i sociologije politike) u nastavnom procesu.

Uvođenjem bolonjskih standarda, od akademske 2005/06. godine izvodila se nastava iz obaveznih predmeta Sociologija sa sociologijom prava u I semestru i Metodologija društvenih i pravnih nauka (Pravna logika sa metodologijom prava u akademskoj 2009/10. i 2010/11. godini) u II semestru, te izbornog predmeta Sociologija politike u III semestru (PFSA, 2005). Akademske 2008/09. godine izvodio se izborni predmet Pravo i etika, na kojem je odgovorni nastavnik bio prof. dr. Ivo Tomić. Nastavno osoblje izabrano na sociološke predmete (konkretno autorica teksta, Amila Ždralović) učestvovalo je i u realizaciji nastave na izbornom predmetu Gender i pravo u IV semestru (uz napomenu da je odgovorna nastavnica na predmetu bila prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić).

Kroz ove predmete u nastavu su uključene teme kroz koje su se razvijali sociološki pogledi na pravo. Konkretno u kurikulumima predmeta iz I semestra (kao i predmeta Sociologija koji se izvodio od akademske 2011/12. godine) težište je stavljeno na povijest društvene i političke misli od antičkog do savremenog perioda, a u sadržaj su uključena i razmatranja prava u radovima klasika sociologije (Durkheim, Weber i Marx). Konkretnije

bavljenje sociologijom prava kao posebnom disciplinom u nastavnom planu i programu predmeta Sociologija sa sociologijom prava predviđeno je kao jedna (od pet) tematska cjelina, a s obzirom na literaturu, studentima/cama su preporučena i odabrana poglavlja knjiga Georgesa Gurvitche (*Sociologija prava*, CID, Podgorica, 1997) i Jeana Carbonniera (*Pravna sociologija*, CID, Podgorica, 1992).

Studijskim programom od akademske 2011/12. godine dolazi do značajne promjene, te počinje izvođenje obaveznih nastavih predmeta Sociologija u I semestru i Sociologija prava u II semestru, te izbornog predmeta Sociologija politike u IV semestru studija (PFSA, 2013). Iako su oba predmeta na I godini studija bila prilično široko koncipirana, ovakvom praksom razdvajanja predmeta koji studente/ice uvode u opštu sociologiju i predmeta koji studente/ice uvode u oblast sociologije prava Pravni fakultet u Sarajevu napravio je značajan iskorak u edukaciji budućih pravnika/ca iz oblasti sociologije.

Predmet Sociologija bio je koncipiran kao široki uvod u sociologiju i kao centralne tematske cjeline u NPP-u izdvojene su, a u izvedbenim planovima konkretizovane, klasične teme opšte sociologije: predmet i metode sociologije, ključni sociološki pojmovi (društvo, građansko društvo, nacija, porodica i religija), istorija teorija o društvu od antičkog perioda do zasnivanja sociologije, pravci u sociologiji (psihologistička i formalna sociologija, sociološki biheviorizam, funkcionalizam, strukturalizam i Frankfurtska škola) i sociološka promišljanja postmodernog društva. S druge strane, na predmetu Sociologija prava primarni fokus bio je na teorijskoj sociologiji prava i tematiziranju filozofskih ishodišta sociologije prava, različitih problema (kao na primjer, prirodno i pozitivno pravo, teorije društvenog ugovora itd.) u korelaciji s drugim oblastima (posebno s etikom, filozofijom prava i filozofijom politike). Kao posebne tematske cjeline izdvojene su i solidarističke teorije (Durkheim, Duguit, Levy, Oriu), sociologija prava Maxa Webera i Eugena Erlicha, pravci i teorijske orijentacije savremene sociologije prava. Obavezna literatura sada, pored Gurvitcheve i Carbonnierove knjige, uključuje i udžbenik Duška Vrbana *Sociologija prava: Uvod i izvorišne osnove* (Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006).

Studijskim programom od 2018/19. godine obavezni predmet Sociologija transformisan je u predmet Sociologija i pravo, zadržan je status obaveznog predmeta i prebačen je u II semestar. Nastavni predmet Sociologija prava prebačen je u IV semestar, a njegov status je promijenjen iz obaveznog u izborni predmet. U praksi, statusi izbornih predmeta ne samo da redukuju broj studenata/ica koji će slušati predmet (u prosjeku se radi o

1/5 studenata/ica II godine studija koji/e ovaj predmet mogu izabrati), već uopšte ne garantuju kontinuitet njihovog izvođenja. Činjenica da je predmet na listi izbornih predmeta – kao što je slučaj sa Sociologijom prava i Sociologijom politike – ne znači da će biti ponuđen studenti/cama. Na primjer, u akademskoj 2021/22. godini, studenti/ce neće moći birati ni jedan od ova dva predmeta.

Ipak, unatoč promjenama u kontekstu pozicije predmeta, već izdvajanje sociologije prava kao posebne discipline izuzetno je važno. Unatoč tržišnoj orijentisanosti bolonjskog sistema obrazovanja, sociološki predmeti su na Pravnom fakultetu u Sarajevu zadržani i ostavljena je mogućnost realizacije nastave iz socioloških disciplina u nekim narednim studijskim godinama. Ujedno s NPP-om iz 2018/19. godine došlo je do značajnije promjene kurikuluma iz socioloških predmeta (PFSA, 2018a). Na temelju NPP-ova i izvedbenih planova, moguće je pratiti linearni razvoj sadržaja, ciljeva i metodike realizacije nastave.

Tako se predmet Sociologija i pravo oslanja na podučavanje opšte sociologije, ali u odnosu na odabrane pravne i političke teme. U pogledu razvoja sociološke misli težište je prebačeno na moderne i postmoderne sociološke teorije, a ne na antičku, srednjovjekovnu i novovjekovnu misao kojima je velika pažnja bila posvećena u prethodnim NPP-ovima. Za generalni pregled socioloških teorija i istorijski razvoj sociologije okvirno je predviđeno 10% ukupnog fonda sati, a težište je sada stavljeno na obradu konkretnih društvenih pojava i procesa, te konkretnih tematskih oblasti (porodica, brak, rad, socijalna stratifikacija, društveni pokreti, postkonfliktna izgradnja mira, globalizacija i sl.). U redukciji sadržaja koji su se odnosili na klasične sociološke teorije, vodilo se računa o “upotrebljivosti” tih teorija u analizama savremenog svijeta. Odnosno, kako uočava i Kalanj (2002), danas je potrebno da se “napravi ‘epistemološki raskid’ sa sociološkim pogledima devetnaestog stoljeća i kako živimo u posve novom tipu društva ili pak u povijesnoj situaciji u kojoj je i sam pojam društva izgubio značenje” (str. 1). Kako uočava i Margaret Abraham, nove društvene okolnosti i “cunamiji nejednakosti u 21. vijeku zahtijevaju” od sociologinja/a da kritički preispitaju “postojeće teorije i metode istraživanja”, kao i da ponude “nove formulacije koje mogu osvijetliti globalnu krizu” (Abraham, 2012, str. 4). Time i u realizaciji nastave iz sociologije danas postaje neprihvatljivo da veći dio, a nekada i cijeli, bude posvećen prehistoriji sociologije i klasičnim sociološkim pogledima. Onda kada je nužno bavljenje klasičnim teorijama (iz kojih savremeni pristupi crpe i dalje dio osnovnih pristupa) – i to ne u smislu njihove reprodukcije, već u smislu aplikativnosti na konkretne teme, treba

uključivati i segregirane poglede (Romero, 2020). i problematizovati odnose utemeljitelja sociologije prema ženama (Kalanj, 2002, str. 2).

Pri odabiru načina obrade tema vodilo se računa i o tome koliko one predstavljaju osnovu za dalje bavljenje pojedinačnim pravnim oblastima. Kako se i metodika nastave promijenila, u izvedbenim planovima (posebno onim za časove vježbi) sadržaji se konkretizuju u odnosu na aktuelne probleme. Kada je riječ o ishodima učenja, od studenata/ica se očekuje usvajanje znanja (na razini definisanja, razlikovanja i razumijevanja osnovnih socioloških pojmova, i kategorija i teorijskih paradigmi) te razvijanje vještina (prije svega u kontekstu prepoznavanja i razumijevanja transformacija savremenog svijeta i primjene teorijskih perspektiva u analizi svakodnevnih sukoba koji se tiču pravnih pitanja) i kompetencija (u pogledu izvođenja argumentovanih stavova i upotrebom adekvatnih socioloških koncepata, a s obzirom na promjene u pravu).

U kurikulum i izvedbene planove na izbornom predmetu Sociologija prava uvrštene su nove tematske oblasti. Promjenom statusa iz obaveznog u izborni status predmeta, smanjen je i broj časova (sa 60 časova – 45 časova predavanja i 15 časova vježbi na 30 časova predavanja tokom semestra). Ipak, u prethodnim NPP-ovima, teme iz oblasti empirijske sociologije prava bile su u potpunosti zanemarene te ih je s posljednjim izmjenama bilo nužno uvrstiti, a posebno u odnosu na temu pravničke profesije. Ovo je bilo moguće uraditi samo nauštrb tema koje se odnose na preteče sociologije prava i odnosa sociologije prava i drugih disciplina kojima je prethodno bio posvećen veći broj nastavnih sati.

Drugačiji izbor tema napravljen je i u odnosu na izborni predmet Sociologija politike, a pored obrade osnovnih koncepata dominantnih u ovoj oblasti, posebna pažnja posvećena je individualnom radu studenata/ica i radu u grupama, a s ciljem prepoznavanja modela političke participacije, političkog odlučivanja i artikulacije društvenih interesa, kao i analize pojedinačnih interesnih grupa i prepoznavanje ideoloških aspekata u djelovanju konkretnih političkih aktera.

U pogledu metodike nastave, fokus je prebačen sa ex-katedra predavanja na diskusije, rad u grupama i individualni rad studenta/ica, što je uslovljeno i promjenama ciljeva predmeta i posebno dolazi do izražaja u načinu rada na izbornim predmetima. Također, u izvedbenim planovima rasprave se za svaki semestar aktuelizuju u kontekstu utvrđenog kurikuluma i kontinuirano urodjavaju u odnosu na sve pojedinačne teme koje se obrađuju na sociološkim predmetima (Sociologija i pravo, Sociologija prava i Sociologija politike).

Osim naziva i statusa predmeta, u posljednjih 10 godina mijenjali su se i nazivi načne oblasti kojoj navedeni sociološki predmeti pripadaju. Tako su se za ovu oblast koristili nazivi sociološke dimenzije prava i sociološka analiza prava, a danas naziv pravo i društvo. Iako primarna intencija naziva nije bila inspirisana pravcem pravo i društvo⁷, veza se može tumačiti naknadno i neposredno u kontekstu naglašavanja multidisciplinarnosti prava i značaja empirijskih istraživanja. Oblasti pravo i društvo pripada, osim socioloških predmeta na I ciklusu, i predmet na II ciklusu studija – Metodologija istraživanja. Iako je u odnosu na predbolonjski program znatno redukovan broj predmeta i časova iz oblasti metodologije društvenih i pravnih nauka, sam koncept predmeta je u smislu sadržaja i metodike rada bitno aktuelizovan, a fokus je s teorijskih pitanja prebačen na praktična pitanja istraživačkog rada, posebno u segmentu empirijskih istraživanja. U aktuelnom NPP-u (PFSA, 2018b) nastavni predmet Metodologija istraživanja je obavezni predmet na svim smjerovima katedri (pet smjerova) s fondom od 20 časova⁸, ali i opterećenjem od 5 ECTS bodova. S obzirom na ovakav koncept i ciljeve predmeta koji su orijentisani ka sticanju praktičnih vještina, fokus je preusmjeren na individualni rad i rad u grupama. Sadržajno je predmet koncipiran tako da je posebna pažnja posvećena sticanju znanja, vještina i kompetencija nužnih za empirijska istraživanja prava koja su danas osobito važna. Konkretno, pažnja je posvećena osmišljavanju dizajna istraživanja, te odabiru adekvatnih metoda i njihovoj primjeni (PFSA, 2018b). Za razliku od tradicionalnih, doktrinarnih, pravnih istraživanja, u posljednje dvije decenije sve je izraženija potreba da se “ne samo pravo koje je sadržano u pravnim aktima i dokumentima već i kako ono deluje u praksi”, a kao odgovor na ovu potrebu desio se zaokret ka empirijskim istraživanjima (Milić, 2019, str. 98). U tom kontekstu ovakav pristup na Pravnom fakultetu u Sarajevu može se prepoznati kao inovativan.

⁷ Pravo i društvo je pravac koji naglašava potrebu interdisciplinarnih istraživanja. Grupa naučnika/ca iz oblasti sociologije, političkih nauka i prava, ali i antropologije, psihologije, istorije i ekonomije, osnovala je 1964. godine i posebno udruženje (*Law and Society Association*), a ubrzo potom pokrenula i specijalizovani časopis *Law & Society Review* (Milić, 2019, str. 102–103).

⁸ Uz napomenu da je i iz izvedbenih planova vidljivo da se jedan dio časova (minimalno pet časova od 20) realizuje posebno po katedrama/smjerovima, a s obzirom na to da je rad u manjim grupama (po smjerovima/katedrama) primjereniji praktičnim zadacima predviđenim kurikulumima. Također, iskustvo pokazuje da studenti/ce II ciklusa studija upravo na ovom nastavnom predmetu u velikoj mjeri semestra koriste časove konsultacija, čime se na koncu kroz individualni rad sa studentima/cama prevazilaze poteškoće relativno malog broja predviđenih nastavnih sati na predmetu.

Ovaj zaokret ka empirijskim istraživanjima i prepoznavanje njihovog značaja karakteristični su i za druge društvene nauke, a osobito se naglašavaju u oblasti sociologije. Raspravljajući o ulozi sociologije u 21. vijeku, mnogi sociolozi/ginje (npr. Abraham 2012, Romero, 2020) podsjećaju na njena pragmatička usmjerenja. Tako Romero (2020) navodi da “sociologinje/zi moraju biti društvene/i aktivistkinje/i, a sociologija se mora baviti društvenom pravdom” (str. 25). Abraham (2012) upozorava da sociologinje i sociolozi svoje teorije mogu “ojačati udruživanjem sa zajednicama ne samo kako bi se dokumentirala socijalna nepravda, kršenja ljudskih prava, politička i ekonomska nejednakost, korupcija” itd., već i kako bi se ponudili “putevi ka globalnoj pravednosti i razvile učinkovite strategije za društvene promjene” (str. 4). Obje autorice se slažu da sociolozi i sociologinje imaju “etičku i profesionalnu odgovornost da koriste svoju sociološku maštu” i “niz profesionalnih alata” koji su im na raspolaganju, kao i da se uključe u “rješavanju mnogih prepreka koje izazivaju naš svijet” (Abraham, 2019, str. 6, prema: Romero, 2020, str. 25).

Budući da sociologija prava baštini i tradiciju empirijskih istraživanja prava, njene potencijale je nužno iskoristiti ne samo u analizi društvenih problema, već i u aktivnijem uključivanju akademske zajednice, u osmišljavanju pozitivnih društvenih promjena. U tom kontekstu treba tumačiti i ulogu i značaj kako nastavnog tako i naučnoistraživačkog rada iz oblasti sociologije prava. Unatoč nepovoljnim uslovima za razvoj društvenih i humanističkih nauka u Bosni i Hercegovini (kao što su nerazvijenost istraživačkih instituta i specijalizovanih časopisa, nedovoljno ulaganje u nauku i izdavaštvo uopšte, nepostojanje sociološkog udruženja i sl.)⁹, naučnoistraživački rad, uključujući i onaj iz oblasti sociologije prava, kontinuirano se razvija. Ipak, kako uočavaju i Vuković i Fekete (2015, str. 563), veliki dio znanstvenih napora iz oblasti sociologije prava u Bosni i Hercegovini se odvija “pod kišobranom nevladinih organizacija”. Neke od njih osiguravaju sredstva za znanstvena istraživanja kao takva, dok druge koriste istraživanje kao podlogu za rad na politici i zagovaranju (Vuković i Fekete, 2015, str. 563). Ova produkcija naučnoistraživačkog rada u NVO sektoru posebno dolazi do izražaja u feministički orijentisanim “istraživanjima u akciji”. Neke od primjera ovakvih istraživanja možemo tražiti u izdavačkoj produkciji Sarajevskog otvorenog centra

⁹ U sociološkim istraživanjima i raspravama često se kao problem savremene sociološke profesije izdvaja nepostojanje sociološkog udruženja i specijalizovanog sociološkog časopisa na nivou Bosne i Hercegovine. Ipak, postoji velika saglasnost oko pozitivnih primjera, kao što su časopis *Sociološki diskursi*, Udruženje sociologa Republike Srpske i Odbor za sociološke nauke Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Cvitković, 2010; Ždralović i Repovac, 2018).

ili Fondacije CURE. Sociolozi/ginje kroz ovakva istraživanja čine profesiju “vidljivijom”, što može voditi ka njenom uključivanju u donošenje odluka.

Zaključak

Nastavni i naučnoistraživački rad iz sociologije na Univerzitetu u Sarajevu svoje primarne impulse za dalji razvoj dobio je od strane ne-sociologa na Ekonomskom i Pravnom fakultetu. Iako se iz današnje pozicije socioloških perspektiva ovi doprinosi mogu posmatrati kao izrazito skromni, njihov značaj nije zanemariv. Ipak, do ozbiljnijeg bavljenja sociologijom na Univerzitetu u Sarajevu dolazi tek s njenom institucionalizacijom sredinom 60-ih godina, ali i dalje, pod dominacijom marksističke teorije, na fakultetima se često izbjegavalo čak i korištenje pojma sociologija i preferirali su se nazivi nauka o društvu ili osnovi marksizma. Nezavisno od naziva predmeta na fakultetima koji odražavaju ideološko-politička sporenja sociologije, bilo je izuzetno važno da izvođenje nastave iz sociologije preuzmu one/i koji imaju potpuno ili bar djelomično obrazovanje iz oblasti sociologije. Konkretno, za razvoj sociološkoppravne discipline bilo je značajno uključivanje Olge Kozomare i Franje Kožula 70-ih godina, te Fuada Saltage i Ive Tomića 90-ih godina, u nastavne procese na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Iako su se već na samom početku javila osporavanja i protivljenja osamostalivanju i institucionalizaciji sociologije na našim prostorima, ona se uspjela izboriti za svoje mjesto na Univerzitetu u Sarajevu. Ipak, nakon osnivanja odsjeka i instituta i ulaska u zreliju fazu razvoja sociologije i njenih disciplina, koncem 70-ih godina sociologiju, koja je svakako bila proučavana i podučavana kao marksistička sociologija, sada je, kako bi ispunjavala zadatu integrativnu funkciju, u potpunosti trebalo inkorporirati u marksizam “sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja”. Ovakvo prinudno skretanje sociologije s tračnica postavljenih institucionalnih pretpostavki njenog razvoja, imat će za posljedicu marginalizaciju i diskreditaciju sociološke profesije. Problem nije (samo) ideološki već i teorijski, u smislu redukovanja pluralizma perspektiva i pristupa u sociologiji, i praktični, u smislu razvoja aplikativnosti sociologije. Sociologija kao profesija nije mogla na temeljima marksističke nauke o društvu izgraditi svoj “metodološko-tehnički instrumentarij” (Županov i Šporer, 1984, str. 17).

Na početku osporavana kao buržujaska disciplina, nakon “pada komunizma” sociologija se posmatra opet kao nepotrebna u obrazovnom sistemu i sada s argumentom da je i pretjerano marksistička. S daljim približavanjima bolonjskom sistemu obrazovanja i obrazovanju usmjerenom isključivo ka

tržišnim kompetencijama, a ne na razvoj kritičkih kapaciteta u pojedinačnim oblastima, sociologija pretežno nestaje iz nastavnih planova i programa na fakultetima. Paradoksalno je da upravo novo, neoliberalističko stajalište u okviru kojeg se razumijeva i svrha obrazovanja, aktuelizuje značaj i potrebu neomarksističkih promišljanja u sociologiji.

Ipak, Pravni fakultet u Sarajevu je zadržao sociološke predmete, što svakako podsticajno djeluje i na razvoj naučnoistraživačkog rada iz oblasti sociologije prava. Kao što je rečeno, u NPP-u Pravnog fakulteta u Sarajevu, u okviru naučne oblasti pravo i društvo, na I ciklusu studija uključeni su obavezni predmet Sociologija i pravo na prvoj godini studija, izborni predmeti Sociologija politike i Sociologija prava na drugoj godini studija, te Metodologija istraživanja na II ciklusu studija.

Statusi, nazivi i koncepti predmeta, mijenjali su se. Sve ove promjene možda oslikavaju u najmanju ruku nesigurnost u odnosu na pitanje svrhe sociologije (prava) u obrazovanju pravnika/ca. Međutim, s obzirom na izazove savremenog svijeta, nužno je razmisliti o uvođenju opšte sociologije i/ili socioloških disciplina na sve fakultete na Univerzitetu u Sarajevu. Posebno obrazovanje iz društvenih i humanističkih nauka ostaje nepotpuno bez nastave sociologije koja bi se realizovala uz adekvatnu metodiku nastave, ali i kontekstualizaciju i urođnjavanje tema. Pri tome sama nastava iz sociologije treba biti koncipirana s obzirom na potrebe različitih nauka, ali i dovoljno fleksibilna kako bi se mogle kontinuirano u nju uključivati aktualne teme.

Iskustva Pravnog fakulteta potvrđuju potrebu izvođenja nastave iz opšte sociologije na prvoj godini studija uz izdvajanje pravno-političkih tema koje se problematizuju kroz različite sociološke perspektive. Ovakav obrazovni proces ne ide na štetu sticanja znanja i vještina neophodnih za bavljenje pravom kao tehnikom, već shodno potrebama i problemima postmodernog društva, ima (ili treba da ima) za cilj razvijanje, između ostalog, i senzibiliteta za društvene različitosti, sposobnosti prepoznavanja različitih oblika društvene stratifikacije i diferencijacije i implikacija pravnih mehanizama na društvene statuse i ekskluzije.

S druge strane, iskustvo podučavanja iz sociologije prava pokazalo je da realizacija nastave iz Sociologije prava nije primjerena prvoj godini studija, a prilagođavanje ovog predmeta prethodnim znanjima studenata/ica na početku studija značajno redukuje sadržaj predmeta. S obzirom na interdisciplinarnost pristupa i divergentnost mišljenja svojstvenih sociologiji i njenim pojedinačnim disciplinama, sociološki predmeti osposobljavaju studente/ce da promišljaju o pravu u društvenoj stvarnosti. Pored toga nužno je i da

se studenti/ce osposobe za buduća empirijska istraživanja prava (posebno na II ciklusu studija). Za tržište rada je poznavanje, primjena i istraživanje prava kao dogme svakako dovoljno, ali s obzirom na nove okolnosti neo-liberalnog kapitalizma, pravnička profesija umjesto održavanja postojećeg statusa poretka, treba ponuditi kreativna, drugačija i kontekstualizovana rješenja za stvaranje pravednijeg svijeta. Bez pomoći sociologije, ona to ne može učiniti.

Literatura

- Abraham, M. (2012). Social Justice and Democratization in the 21st Century (Welcome and Opening Address). *ISA Forum of Sociology*. Preuzeto 15. 1. 2021. <https://www.isa-sociology.org/uploads/files/EBul-ISA%20Forum-Jul2012.pdf>.
- Abraham, M. (2019). Introduction: Sociology and Social Justice. U: Margaret Abraham, ur. *Sociology and Social Justice*, str. 1–19. Los Angeles: Sage.
- Biličić, M. (1999). Teorijsko razgraničenje i utemeljenje sociologije prava. *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 20, no. 1, str. 289–312. [HeinOnline].
- Cvitković, I., pr. (2010). *Mjesto i uloga sociologije u bosanskohercegovačkom društvu*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i Fakultet političkih nauka.
- Cvjetičanin, Veljko. (1961). O potrebi osnivanja studijske grupe za sociologiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. *Naše teme*, br. 1, str. 41–53.
- Deflem, Mathieu. (2008). *Sociology of Law : Visions of a Scholarly Tradition*. Cambridge University Press. Preuzeto 2. 2. 2020. [EBSCO Online]
- Đorđević, D. B. i Antić, M. T. (1989). Udes sociologije na univerzitetu. *Revija za sociologiju*, Vol. XX, No. 1–2, str. 49–60.
- Društveni dogovor o utvrđivanju opštih programskih osnova naučno-nastavnog rada iz “Osnova marksizma sa teorijom i praksom socijalističkog samoupravljanja” u visokoškolskim organizacijama u SR Bosni i Hercegovini. (1978). Bilten Univerziteta u Sarajevu, Br. 55, God. XVIII, str. 90–96.
- Ekonomski fakultet. [2007?]. Bibliografija doktorskih radova. Sarajevo: Ekonomski fakultet. Preuzeto. 19. 2. 2021. <http://www.efsa.unsa.ba/ef/sites/default/files/bibliografija.pdf>.

- Ervasti, Kaijus T. (2008). Sociology of Law as a Multidisciplinary Field of Research. *Law and Society*, 53, str. 137–150. Preuzeto 20. 2. 2021. sa: <https://scandinavianlaw.se/pdf/53-6.pdf>
- FF – Filozofski fakultet (2019). Nastavni plan i program za studijsku 2019./20. godinu. Preuzeto 1.3.2021. sa: https://www.ff.unsa.ba/files/trajno/npp_2019/NPP-Sociologija-2019-2020-Tehnicka-Ispravka.pdf.
- FF – Filozofski fakultet. (1980). *Spomenica: 1950 – 1980*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1980.
- FF – Filozofski fakultet. (1980). *Spomenica: 1950 – 1980*. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Flere, S. (1975). Osnovni problemi razvoja sociologije prava. *Zbornik radova*, 9, str. 197–208. [HeinOnline].
- FPN – Fakultet političkih nauka. (2012). *Pedeset godina Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu* (monografija). Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- FPN – Fakultet političkih nauka. (2017). Doktorati od 1973. do 2017. Preuzeto 1. 6. 2021. <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2016/12/DOKTORI-1.pdf>
- FPN – Fakultet političkih nauka. (2018). Magistarski radovi 1973 – 2017. Preuzeto 1. 6. 2021. <https://fpn.unsa.ba/b/wp-content/uploads/2018/07/MAGISTRI.pdf>
- Kalanj, R. (2002). Današnje značenje klasičnih socioloških teorija. *Revija za sociologiju*, XXXIII, str. 1–16. Preuzeto 1. 5. 2021. <https://hrcak.srce.hr/153843>.
- Kratka povijest hrvatske sociologije. (1994). *Revija za sociologiju*, Vol. 25, No. 1–2, str. 7–8. Preuzeto 12. 4. 2021. sa: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=228268.
- Kuhn, T. S. (1974). *Struktura naučnih revolucija* (S. Novaković, prev.). Beograd: Nolit
- Ljubović, E. (2005). *Sociologija i društvo: razvoj sociološke misli u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: DES.
- Marković, S. (1966). Integracija nastave na sarajevskom Univerzitetu – Stavovi Filozofskog fakulteta. *Bilten Univerziteta u Sarajevu*, br. 18, God. VI, str. 148–149.

- Milić, T. (2019). Empirijsko istraživanje prava: Revolucija ili nemoguća misija? *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXVII/3, str. 95–123.
- Mitrović M. (1982). *Jugoslovenska predratna sociologija*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- PFSA – Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu (1997). *Nastavni plan i program*.
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu. (2005). *Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu. (2013). *Vodič kroz prvi ciklus studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu. (2016). *Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946–2016*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu. (2018a). Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija. Preuzeto 3. 5. 2021. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu. (2018b). Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija. Preuzeto 3.5.2021. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- PFSA – Pravni fakultet u Sarajevu (1986). *Pravni fakultet u Sarajevu 1946/1947 – 1986./87*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Premec, V. (2010). Povijest Odsjeka za filozofiju i sociologiju (hronologijski, prema izboru asistenata i nastavnika). *Dijalog*, 3–4.
- Ravlić, S. [2007?]. Sociologija i pravni studij: Uz povijest Katedre za sociologiju (1906–2006). Preuzeto 23. 6. 2018. sa: <https://www.pravo.unizg.hr>.
- Romero, Mary. (2020). Sociology Engaged in Social Justice. *American Sociological Review*, 85(1), str. 1–30. Preuzeto 1. 2. 2020. <https://www.asanet.org/sites/default/files/attach/journals/feb20asrfeature.pdf>
- Šporer, Ž. (1989). Karakteristike socioloških radova. *Revija za sociologiju*, XXI, No. 3, str. 437–454. Preuzeto 1. 5. 2021. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=228890
- Strpić, Dag. (2010). In memoriam Mladen Čaldarović (1916-2010). *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 47, No. 4, str. 253. Preuzeto 2. 6. 2021. <https://hrcak.srce.hr/66504>.

- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1979b). *Univerzitet u Sarajevu 1949 – 1979*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1953). Pregled predavanja za školsku 1952/53. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1954). Pregled predavanja za školsku 1953/54. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1957). Pregled predavanja za školsku 1956/57. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1958). Pregled predavanja za školsku 1957/58. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1959). Pregled predavanja za školsku 1958/59. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1960). Pregled predavanja za školsku 1959/60. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1961). Pregled predavanja za školsku 1960/61. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1962). Pregled predavanja za školsku 1961/62. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1964). Pregled predavanja za školsku 1964/65. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1967a). Pregled predavanja za školsku 1966/67. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1967b). Pregled predavanja za školsku 1967/68. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1969). Pregled predavanja za školsku 1968/69. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1969). Pregled predavanja za školsku 1968/69. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1970). Pregled predavanja za školsku 1969/70. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1971). Pregled predavanja za školsku 1971/72. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1973). Pregled predavanja za školsku 1972/73. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1974a). Pregled predavanja za školsku 1973/74. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1974b). Pregled predavanja za školsku 1974/75. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1975). Pregled predavanja za školsku 1975/76. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1978). Pregled predavanja za školsku 1978/79. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1979a). Pregled predavanja za školsku 1979/80. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1980). Pregled predavanja za školsku 1980/81. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1982). Pregled predavanja za školsku 1982/83. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1983). Pregled predavanja za školsku 1983/84. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1985). Pregled predavanja za školsku 1985/86. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1989). Pregled predavanja za školsku 1988/89. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1996). Pregled predavanja za školsku 1996/97. godinu. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (1998). Pregled predavanja za školsku 1998/99. godinu, xlvii. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu. (2003). Pregled predavanja za školsku 2003/04. godinu, vlviii. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- UNSA – Univerzitet u Sarajevu (1968). Informator za izbor studija i upis u visokoškolske ustanove.
- Vuković, D. i Fekete, B. (2015). Sociology of the law in the region: From histories of socio-legal thinking to new research and teaching agendas. *Sociologija*, Vol. LVII, No. 4, str. 549–570. DOI: 10.2298/SOC1504549V
- Vuletić, V. (1995). Jugoslovenska sociologija i socijalizam. *Sociološki pregleđ*, 29(1), 41–58.

- Ždralović, A. (2019). Doprinos naučnica institucionalnom razvoju sociologije u Bosni i Hercegovini. *Zbornik radova: Naučna/Znanstvena konferencija Bosanskohercegovačke naučnice/znanstvenice i njihov istraživački rad*. Mostar: Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke/znanosti, str. 89–105.
- Ždralović, A. i Repovac-Nikšić. (2018). Sociologija u učionici: Analiza nastavne prakse u srednjim školama u Kantonu Sarajevo. *Pregled*, 3/2018, str. 109–126.
- Županov, J. i Šporer, Ž. (1984). Profesija sociolog. *Revija za sociologiju*. Vol. XIV, No. 1–2, str. 11–46.

Amila Ždralović, PhD

Associate professor
University of Sarajevo
Faculty of Law
a.zdralovic@pfsa.unsa.ba

SOCIOLOGY (OF LAW) IN LEGAL EDUCATION

Summary

The central focus of the paper is on the development of sociology of law as a sociological discipline at the Faculty of Law in Sarajevo. However, as its development took place parallel to and within the subjects that today belong to the scientific field of “Law and society”, it will certainly be necessary to determine the dynamics of their development. The paper gives a general historical overview of the development of the discipline in the context of teaching and research, and identifies and analyses the statuses, names, goals and contents of the subject, identifying the paradigm in specific socio-historical circumstances. Descriptive review forms the basis for a critical assessment of the current position of sociology of law as a sociological discipline, whose interdisciplinarity and divergence of opinion inherent in sociology in general is seen as its flaw and the cause of its marginalized position, but also as its advantage that reflects the complexities of social life and postmodern tendencies.

Keywords: *sociology, sociology of law, legal sociology, Faculty of Law in Sarajevo, the science of society, Marxism*

Dr. sc. Lejla Balić
Vanredna profesora
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
l.balic@pfsa.unsa.ba

UDK 342.4:378
Pregledni naučni rad

RAZVOJ USTAVNOG PRAVA U STUDIJSKIM PROGRAMIMA PRAVNOG FAKULTETA U SARAJEVU

Sažetak

Ustavno pravo kao naučna disciplina dio je kurikuluma Pravnog fakulteta od njegovog osnivanja, s primarnim predmetom proučavanja ustavnog prava kao temeljne grane pravnog sistema moderne države. Razvoj ustavnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu neizostavno je pratio evoluciju i transformaciju ustavnopravnog uređenja i političkog sistema Bosne i Hercegovine koja je obilježila prvu polovinu 90-ih godina 20. vijeka. U vezi s tim, dio sadržaja nastavnih programa na predmetima ustavnog prava oslonjen je na proučavanje složenog pozitivnopravnog okvira ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine uspostavljenog na različitim nivoima državne vlasti. Teorijskopравни aspekti ustavnog prava usmjereni su na analizu ustavne istorije, uzajamnu povezanost ustavne politike i političkih institucija, te izučavanje uporednog ustavnog prava. Reformom nastavnog programa studija shodno bolonjskom procesu, na predmetima naučne oblasti ustavnog prava nastojalo se harmonizirati programe na sva tri ciklusa studija, a sadržaj i metode poučavanja kreirati prema utvrđenim očekivanim ishodima učenja.

Ključne riječi: *ustavno pravo, politički sistemi, nastavni program, bolonjska reforma studija*

Uvod

Počeci nauke ustavnog prava kakva se izučava na savremenim pravnim fakultetima datiraju od 18. vijeka, kada je po prvi put na Pravnom fakultetu u Parizu osnovana katedra pod nazivom "Ustavno pravo" (Marković, 1998, str. 22). Tokom 19. vijeka veći broj država u Evropi, a zatim i Americi, usvaja svoje prve pisane ustave, što je dovelo do razvoja nauke ustavnog prava kao samostalne nauke, a koji je pratio društveni, intelektualni i politički život. U

vezi s tim, tokom 20. vijeka ustavno pravo se kao nauka razvija intenzivno, te se osim tzv. institucionalnog ustavnog prava, koje proučava ukupnost institucija pomoću kojih se ustanovljava i vrši državna vlast, proučavanje usmjerava i prema političkim institucijama koje nisu dio državnog sistema, kao što su političke stranke, javno mnijenje, mediji. U drugoj polovini 20. vijeka može se govoriti i o tzv. “novom konstitucionalizmu” koji prije svega znači internacionalizaciju ustavnog prava, posebno u području ljudskih prava i sloboda, te međunarodnih standarda demokratske države. Ustavno pravo kao nauka nije odvojeno od savremene države, što znači da predmet proučavanja Ustavnog prava evoluirala prateći razvoj državnih institucija i transformacije uloge i ciljeva države, kao i odnose između države i građana.

Ustavno pravo je jedna od fundamentalnih pravnih disciplina i kao takva neizostavan dio kurikuluma Pravnog fakulteta od njegovog osnivanja. Primarni predmet proučavanja naučne discipline ustavnog prava je ustavno pravo kao posebna grana prava čije norme uređuju osnovne i najvažnije odnose u društvu, odnosno koje određuju okvir cjeline pravnog sistema određene države i čine osnovicu njegovog sadržaja. U vezi s tim, transformacije ustavnog prava kao grane pravnog sistema u BiH oblikovale su i usmjerile razvoj naučne discipline ustavnog prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Razvoj kurikuluma nastavnih predmeta iz oblasti ustavnog prava na Katedri za državno i međunarodno javno pravo vezan je za dva perioda moderne ustavnosti Bosne i Hercegovine. Prvi period je vezan za razdoblje SRBiH i počinje sa osnivanjem Pravnog fakulteta 1947. godine i traje do 1992. godine. U drugom periodu razvoja naučne discipline ustavno pravo razlikujemo dvije etape. Prva etapa vezana je za činjenicu da je BiH 1995. godine dobila novi ustav, te počinje 1996. godine i traje do 2005. godine. Druga etapa počela je 2006. godine sveobuhvatnom reformom studija prava, koja je obuhvatila i nastavne predmete naučne oblasti ustavno pravo i traje do danas.

Razvoj naučne discipline ustavno pravo odvijao se u okviru nastavnih predmeta Ustavno pravo i Politički sistemi. Nakon provođenja velike reforme nastavnih planova i programa u skladu s bolonjskim procesom, obavezni i izborni predmeti naučne oblasti ustavno pravo izvode se kao jednosemestralni predmeti na sva tri ciklusa studija.

U prvom dijelu rada biće dat kratki istorijski osvrt na izučavanje ustavnog prava u periodu od 1947. do 1992. godine. U vezi s tim, predstavice se plan i program nastavnog predmeta Ustavno pravo i akademski kadar. Drugi dio rada obuhvatiće razvoj naučne discipline nakon 1995. godine, i to prvu reformu nastavnog programa predmeta Ustavno pravo oslonjenu na korjenite

izmjene ustavnog poretka i državnog uređenja Bosne i Hercegovine, a onda i na bolonjsku reformu studija. Najviše pažnje biće usmjereno ka dodiplomskom studiju prava, odnosno nastavnim predmetima I i II ciklusa u drugoj fazi razvoja naučne discipline ustavno pravo.

1. Prvi period razvoja naučne discipline ustavno pravo (1947–1992. godine)

Razvoj naučne discipline ustavno pravo od osnivanja Pravnog fakulteta odvijao se u okviru nastavnog predmeta Ustavno pravo kao obaveznog dvo-semestralnog predmeta na II godini studija¹, a od 1972. godine i u okviru nastavnog predmeta Politički sistemi.

U periodu 1947–1992. godine program nastavnog predmeta Ustavno pravo u značajnoj mjeri je bio determinisan tadašnjim društveno-političkim uređenjem, a sadržajno je obuhvatao dvije tematske cjeline koje su se međusobno prožimale: opšte ustavno pravo i pozitivno ustavno pravo SFRJ i SRBiH, koje je, između ostaloga, definisalo ideološki karakter prava i države. Studenti/ce su se upoznavali s klasičnim institutima i pojmovima ustavnog prava, kao što su: ustav, teorije o vrstama ustava, slobode i prava čovjeka i građanina, federalizam i izborni sistem. S druge strane, dio sadržaja je bio oblikovan pod snažnim utjecajem tada dominantne državne ideologije, te su izučavani: društveno samoupravljanje, društvena zaštita samoupravnih prava i društvene svojine, slobodan i udruženi rad sredstvima u društvenoj svojini, samoupravljanje radnika, položaj čovjeka u udruženom radu, karakter društvene svojine kao element društveno-ekonomskog uređenja i društveno-političkog sistema, jugoslavenski federalizam, skupštinski sistem vladavine, delegatski sistem itd.

Ideološki aspekt na naučnoj disciplini ustavno pravo može se prepoznati i u izučavanju sloboda, prava i dužnosti čovjeka i građanina. Načelo solidarnosti je bilo pozicionirano kao primarno načelo u ostvarivanju, ali i u ispunjavanju dužnosti i odgovornosti svakog prema svima. Studenti su se upoznavali s cjelovitim korpusom ljudskih prava i sloboda, ali fokus izučavanja bio je na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Posebna pažnja, bila je posvećena dužnostima građana, i to dužnosti savjesnog vršenja društvenih funkcija, dužnosti odbrane zemlje, dužnosti doprinošenja opštem dobru i potrebama i dužnosti pružanja pomoći drugome.

¹ U akademskoj 1961/1962. godini predmet se izvodio na I i II godini studija, a 62/63. na prvoj godini studija.

Reforma/iskorak u razvoju naučne discipline ustavno pravo bilo je uvodnje nastavnog predmeta Politički sistemi, na kojem su metodi i program pratili tadašnje svjetske tendencije u razvoju ustavnog prava. Nakon što je godinama dominantan metod proučavanja bio dogmatski, naglasak je stavljen na komparativni metod, te analizu ustavnih instituta različitih državnih poredaka. Kako se u kontekstu pozitivnog ustavnog prava SFRJ izučavao skupštinski sistem jedinstva vlasti, programom nastavnog predmeta Politički sistemi pažnja je usmjerena na sisteme podjele vlasti, odnosno razumijevanje specifičnosti odnosa zakonodavnih i izvršnih organa vlasti i njihovog ustavnog položaja u parlamentarnim i predsjedničkim sistemima. Nastavni program predmeta Politički sistemi kreiran je u skladu s tada aktuelnom državno-političkom ideologijom, pa su posebno analizirane teorije o eksploatatorskim državama, te klasna struktura kao kriterij podjele sistema. Međutim, važno je napomenuti da je prihvaćen tada globalni trend proširenja materije predmeta ustavno pravo, te su u program uvršteni i nedržavni politički akteri i institucije. Posebno su analizirane političke stranke, dominantno kroz marksističku teoriju radničke partije, te Savez komunista Jugoslavije, ali i stranački sistemi u višestranačkim državama, istina s jasnim ideološkim stavom i tezom o neminovnosti odumiranja partija u besklasnom društvu. Pažnje vrijedno je spomenuti i činjenicu da su bile obuhvaćene i interesne grupe i grupe za pritisak, kao i javno mnijenje, te institucija ombudsmena u Švedskoj.

Postdiplomski studij na Državnopravnom smjeru pokrenut je 1965. godine, na kojem je kao obavezan predmet izučavano Ustavno pravo s produbljenim temama u odnosu na dodiplomski studij.

1.1. Nastavnici i saradnici

U arhivskim dokumentima Pravnog fakulteta navodi se da je prvi odgovorni nastavnik na predmetu Ustavno pravo bio akademik Hamdija Čemerlić², koji

² Akademik Čemerlić svoj naučni rad posvetio je istraživanju različitih aspekata jugoslovenskog federalizma, kao i uspostavljanju i djelovanju narodne vlasti u BiH tokom Drugog svjetskog rata. Objavio je knjige *Les systemes electoraux en Yougoslavie* (Paris, 1937) i *Ustavno pravo* (Sarajevo, 1961. godine – dva izmijenjena i dopunjena izdanja). Neki od njegovih najvažnijih radova su: *Državnost republika u jugoslovenskom federativnom sistemu* (Godišnjak Pravnog fakulteta 1976), *Formiranje Narodne vlade Bosne i Hercegovine* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1966), *Interfederalna saradnja u SFRJ* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1973), *Ocjena ustavnosti zakona u FNRJ* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1954), *Odnos predstavnika prema biračima* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1971), *Odnosi između federacije i federativnih jedinica u SFRJ* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1963) i mnogi drugi naučni i stručni radovi.

je izvodio nastavu i na predmetu Istorija narodne vlasti. Akademik Ćemerlić je na Fakultetu bio angažovan od 1947. godine, kada je upisana prva generacija bruceša, pa sve do 1974. godine, te je jedini nastavnik Pravnog fakulteta u Sarajevu koji je objavio udžbenik iz ustavnog prava. Prof. dr. Gašo R. Mijanović, uz Ustavno pravo, predavao je i predmete Komunalni sistem i Politički sistemi³. Ustavno pravo i Političke sisteme predavali su i Dušan J. Milidragović⁴ kao i doc. dr. Rodoljub J. Marjanović⁵.

2. Drugi period razvoja naučne discipline ustavno pravo (1996–)

Nakon više od 40 godina izučavanja ustavnog prava bez velikih suštinskih izmjena nastavnog programa, promjene društveno-političkih odnosa u tadašnjoj državi nagovijestile su novine u razvoju naučne discipline. Naime, početak 90-ih godina obilježila je demokratizacija i usvajanje amandmana na Ustav SRBiH iz 1974. godine, kojim su stvoreni uslovi za održavanje

³ Iz bibliografije prof. dr. Gaše Mijanovića može se zaključiti da je fokus njegovog naučnoistraživačkog rada bio na proučavanju ustavnog sudstva i sistema kontrole ustavnosti zakona, te, u manjoj mjeri, parlamentarnom pravu i drugim oblastima ustavnog prava. Objavio je knjigu *Specifičnosti ustavnog uređenja SRBiH* (Pravni fakultet u Sarajevu, 1983), kao i brojne stručne i naučne radove, među kojima su i: *Doktrina "self-restraint" u teoriji i praksi sudske kontrole ustavnosti* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1980), *Evolucija strukture predstavničkih tijela u SFRJ* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1970), *Francuski ustavni savjet* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1964), *Instrumenti za otklanjanje međusobne nesaglasnosti opštih akata i njihove korelacije u ustavnom sistemu SFRJ* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1974), *O karakteru i međusobnom odnosu različitih ustavnih tekstova* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1971) itd.

⁴ Prof. dr. Dušan Milidragović naučni rad pretežito je posvetio proučavanju mehanizama neposredne demokratije i lokalnoj samoupravi. Objavio je monografije: *Društveno-političko uređenje SFRJ sa osnovama prava* (Sarajevo, Veselin Masleša, 1985), *Oblici neposredne demokratije* (Sarajevo: Svjetlost, 1977) i u koautorstvu sa G. Mijanovićem *Specifičnosti ustavnog uređenja SR Bosne i Hercegovine: Izborni sistem* (Sarajevo: Pravni fakultet, 1983). Također, objavio je veliki broj naučnih i stručnih radova, a neki od njih su: *Evolucija postupka za promjenu Ustava Jugoslavije* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1985), *Grad prema postojećim ustavima* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1981), *Odnos opštine i republike* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1988), *Podjela nadležnosti između grada Sarajeva i njegovih opština* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1982), *Sarajevo kao gradska i regionalna zajednica* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1988), *Teritorijalna organizacija i lokalna samouprava* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1990) itd.

⁵ Doc. dr. Rodoljub Marjanović objavio je niz naučnih i stručnih radova, a posthumno mu je objavljena knjiga *Radikalna teorija odgovornosti*, Beograd, 1989.

demokratskih višestranačkih izbora. Izvršena je tranzicija iz sistema jedinstva vlasti u sistem temeljen na načelu podjele vlasti, reformisani su Predsjedništvo i Skupština SRBiH. Međutim, prije nego što se pristupilo izmjenama nastavnog programa počela su ratna dešavanja 1992–1995. godine koja su se direktno odrazila na ukupan nastavni proces i rad Pravnog fakulteta. Iako Pravni fakultet nije obustavljao rad, nastavne aktivnosti održavane su u znatno otežavajućim okolnostima i uz manjak nastavnog kadra. Nastavu i ispite na predmetima naučne oblasti ustavno pravo držali su nastavnici s Katedre za državno i međunarodno javno pravo izabrani na srodne naučne oblasti: prof. dr. Ibrahim Festić, prof. dr. Zdravko Grebo i prof. dr. Čazim Sadiković. Od 1993. godine predmet Ustavno pravo “povjeren” je prof. dr. Nedžad Duvnjaku⁶ koji je predavao Ustavno pravo sve do 2016. godine, dok su kao saradnici bili angažovani doc. dr. Šukrija Bakšić⁷ i dr. Slađan Ajvaz⁸.

⁶ Prof. dr. Nedžad Duvnjak biran je u vanrednog profesora na Upravnom pravu, ali je više od dvije decenije predavao i Ustavno pravo na kojem je u naučno zvanje vanrednog profesora izabran 2012. godine. Objavio je monografije *Podzakonski akti* (zbirka tekstova) (Sarajevo, Pravni fakultet, 2003) i *Ogledi o dejtonskoj Bosni i Hercegovini* (Studentska štamparija Univerziteta, 2004). U svom akademskom radu objavio je veliki broj stručnih i naučnih radova iz oblasti upravnog i ustavnog prava, a neki od njih su: *Bosna i Hercegovina između “tragičnog sukoba” i udruženog zločinačkog poduhvata* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 2004), *Defašizacija entiteta* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 2001), *Disolucija (raspadanje) SFRJ i stvaranje samostalnih država na njenom tlu: (prilog razvoju ustavnosti BiH)* (Ljudska prava, 2007), *Neka pitanja suvereniteta Bosne i Hercegovine* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1997), *Neki aspekti Daytonskog sporazuma* (Naučni skup Agresija na Bosnu i Hercegovinu i borba za njen opstanak 1992–1995. godine), *Neki aspekti provođenja Dejtonskog sporazuma* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2000), *Neki ustavnopravni i civilizacijski apsurdi u “dejtonskoj” Bosni i Hercegovini* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2007), *Prilog o kršenju ljudskih prava “po Dejtonu”* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2006), *Prilog o posebnim odnosima entiteta sa susjednim državama* (Godišnjak Pravnog fakulteta, 1998), *Neki aspekti donošenja i provođenja Ustava Federacije Bosne i Hercegovine* (Godišnjak Pravnog fakulteta, 2008), *Uzurpacija države* (Ljudska prava, 2004), *Virtuelna država Bosna i Hercegovina* (Godišnjak Pravnog fakulteta, 2001) itd.

⁷ Doc. dr. Šukrija Bakšić, izabran u zvanje docenta na naučnoj oblasti ustavno pravo, objavio je sljedeće radove: *Kontrola ustavnosti zakona u uslovima federalizma* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2002), *Organizacija parlamenta u federalno uređenoj državi* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2000), *Ustavnopravni režim organskih zakona* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2003), *Prethodna kontrola ustavnosti zakona* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2001).

⁸ Naučno-istraživački opus dr. Slađana Ajvaza vezan je za teme iz oblasti teorije prava i ustavnog prava. Autor je monografije *Politički poredak i politički režim, suverenitet i konstitucionalizam – pravne i političke rasprave* (Mostar, 2016), a

Stoga se drugi period u razvoju naučne discipline ustavno pravo oslanja na transformacije ustavnog i političkog sistema Bosne i Hercegovine nakon 1995. godine, te se fokusira na nove, uzajamno povezane, temeljne oblasti ustavnog prava: pozitivno ustavno pravo, koje je dijelom i rezultat procesa globalizacije ustavnog prava, i internacionalizaciju ustavnog prava, a koje su neminovno povezane.

Međunarodno ugovaranje i usvajanje, najprije Ustava Federacije BiH 1994. godine, a zatim i Ustava BiH 1995. godine⁹, značilo je uspostavljanje novog ustavnopravnog poretka i potpunu rekonstrukciju državnog uređenja BiH. Počevši od entiteta kao novih administrativno-političkih jedinica sa širokim ustavnim ovlaštenjima, uvođenjem konstitutivnih naroda kao ustavne kategorije i elementima konsocijacijskog sistema i dr., ustavno pravo se kao grana pravnog sistema BiH u biti počelo razvijati iznova, a što je usmjerilo i dalji razvoj ove načne discipline.

Govoreći u jednom načelnom smislu, internacionalizacija ustavnog prava vezana je za razvoj međunarodnog prava koje obavezuje državu da primjenjuje norme koje se odnose na ustavnu materiju, odnosno znači da norme međunarodnog prava dopunjuju ili čak mijenjaju norme nacionalnih ustava. Kada govorimo o Ustavu BiH, u ovom smislu najbolji primjer je ustavni status Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (EKLJP), koja se neposredno primjenjuje i ima nadzakonsku snagu. Međutim, izučavanje Ustava BiH u studijskim programima oslanja se i na drugi aspekt internacionalizacije ustavnog prava, a to je učešće međunarodne zajednice u cilju izgradnje državnih institucija i pokušaja stvaranja funkcionalnog državnog sistema u postkonfliktnom društvu.

2.1. Ustavno pravo u studijskim programima 1996–2006. godine

Shodno prethodno navedenom, novi nastavni program dvosemestralnog predmeta Ustavno pravo kreiran je 1996. godine, neposredno nakon što je BiH na Mirovnoj konferenciji dobila novi ustav. Sadržaj predmeta Ustavno pravo je u velikoj mjeri izmijenjen, prije svega shodno promjeni društveno-ekonomskog uređenja, nastavni program je rasterećen od ranijih

neki od radova su: *Antička shvatanja političkog poretka i političkog režima* (Ljudska prava, 2005), *Izborni principi i konstitucija vlasti* (Ljudska prava, 2005), *Od Bodena do savremenog koncepta suvereniteta* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2008), *Pravna priroda federacije i pitanje suvereniteta u federalno uređenoj državi* (Pravna misao, 2008), *Problemi suverenosti i suvereniteta u Bosni i Hercegovini: državni (dis)kontinuitet Bosne i Hercegovine* (Pregled, 2008) itd.

⁹ Aneks IV Okvirnog sporazuma za mir (Dejtonski sporazum).

ideoloških tema, a fokus je stavljen na opšta pitanja ustavnog prava, pojam i vrste ustava, razvoj ustavne vladavine, ljudska prava i slobode, kontrolu ustavnosti i zakonitosti, temelje državne vlasti, načela podjele vlasti, izborni sistem i složene državne zajednice. Ipak, najznačajnije izmjene ticale su se novog ustavnog poretka Bosne i Hercegovine koji su oblikovala dva međunarodna ugovora – Vašingtonski sporazum kao Ustav Federacije BiH i Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma kao Ustav BiH. Novim nastavnim programom obuhvaćene su brojne kontroverze postojanja ustavnog prava BiH, a komparativni i analitički metod korišteni su za izučavanje sljedećih tema: utjecaj susjednih država na preoblikovanje R BiH u složenu državnu strukturu i funkcionisanje BiH i njenih entiteta, pravna priroda Dejtonskog ustava, uspostavljanje demokratske vlasti u R BiH, donošenje ustava F BiH, zaštita ljudskih prava u BiH. U nastavni program uvršteno je i posebno poglavlje o novoj organizaciji i funkcionisanju državne vlasti u BiH i F BiH i primijenjen je normativni metod u izučavanju novih instituta ustavnog prava kao što su: entitetsko uređenje BiH, državne institucije s potpuno novom strukturom i organizacijom i nadležnostima, ustavni položaj i organizacija kantona u F BiH, Komisija za ljudska prava u BiH, ombudsmeni, Dom za ljudska prava, izborni sistem BiH (Privremena izborna komisija OSCE), organizacija i dr.

Na nastavnom predmetu Politički sistemi odgovorni nastavnik bio je prof. dr. Čazim Sadiković¹⁰, koji je kroz svoj nastavno-naučni rad kreirao novi nastavni program. U vezi s tim, studenti/ce su izučavali obilježja modernih demokratskih političkih sistema kako u kontekstu organizacije državne vlasti, tako i kroz ulogu političkih stranaka, interesnih grupacija, medija i javnog mnijenja. Nakon što je prof. dr. Sadiković izabran za sudiju Ustavnog

¹⁰ Prof. dr. Čazim Sadiković je kroz svoj naučni rad dao veliki doprinos proučavanju Evropske konvencije za zaštitu temeljnih prava i sloboda i sistema zaštite ljudskih prava u okviru Vijeća Evrope. Prof. dr. Sadiković objavio je knjige: *Ljudska prava na udaru globalizacije* (Centar za sigurnosne studije, Sarajevo, 2006), *Evropsko pravo ljudskih prava* (Magistrat, Sarajevo, 2003), *Human rights without protection: war against B&H and human rights* (FOD, Sarajevo 1999), *Sumrak Ujedinjenih nacija* (Centar za mir, Sarajevo, 1995), *Agression and genocide: falsification and revision* (Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1994) i udžbenik *Politički sistemi* (Sarajevo, 1998, 2000, 2002). Prof. Sadiković je objavio i brojne naučne radove, među kojima se mogu izdvojiti: *Bosna i Hercegovina i Savjet Evrope* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2002), *Bosna i Hercegovina u evropskom javnom poretku* (Pregled, 2007), *Interesne asocijacije u ustavnom sistemu* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1999), *Ujedinjene nacije i BiH* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1999), *Ustav BiH i evropska konvencija – usklađivanje ustava BiH sa evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2002), *Za državu novog stoljeća: Bosna i Hercegovina kao savremena demokratska država* (Dijalog, 2006) itd.

suda BiH, nastavu na predmetu Politički sistemi izvodio je prof. dr. Nijaz Duraković, redovni profesor Fakulteta političkih nauka u Sarajevu.

Važno je spomenuti da je akademske 1996/1997. godine na Katedri za državno i međunarodno javno pravo pokrenut reformirani postdiplomski studij pod nazivom “Sistem normativnih akata i preobražaj prava u BiH”. Naučna oblast ustavno pravo bila je zastupljena s predmetima Ustavno pravo i Politički sistemi, na kojima su izučavana tada aktualna ustavnopravna pitanja i problematika novog ustavnog poretka. Polaznici postdiplomskog studija bili su među prvima koji su imali priliku slušati o evropskom sistemu zaštite ljudskih prava i Evropskoj konvenciji o zaštiti prava i temeljnih sloboda, kao i posebnom statusu koji EKLJP ima u ustavnom poretku BiH.

2.2. Ustavno pravo i bolonjska reforma studija

Prva studijska godina po reformiranom studijskom programu dodiplomskog studija počela je u akademskoj 2005/2006. godini, a novi program na nastavnim predmetima Ustavno pravo I i II prvi put je izvođen akademske 2006/2007. godine. Nastavni plan i program nekadašnjeg dvosemestralnog predmeta Ustavno pravo reformiran je u dva jednosemestralna predmeta i to Ustavno pravo I, koje se izvodi u trećem semestru i Ustavno pravo II, koje se izvodi u četvrtom semestru. Fakultet je nakon samoevaluacije u akademskoj 2011./2012. godini usvojio novi nastavni plan i program dodiplomskog studija u skladu s bolonjskim standardima studiranja, te su u daljnjem periodu uslijedile još dvije izmjene i dopune studijskog programa prvog ciklusa studija.

Reforma nastavnog kurikuluma, koja je pratila uvođenje cikličnog obrazovanja na predmetima naučne oblasti ustavno pravo, osmišljena je na način da se znanja i vještine stečene na I ciklusu studija produbljuju i razvijaju na četiri različita smjera II ciklusa koji se izvode na Katedri za državno i međunarodno javno pravo. Predmeti naučne oblasti ustavno pravo izvode se na Državno-pravnom smjeru, Upravno-pravnom smjeru, Međunarodno-pravnom smjeru i smjeru Pravo Evropske unije.

Ustavno pravo I izvodi se u fondu od 45 časova predavanja, 15 časova vježbi i 15 časova studentske prakse tokom semestra, te nosi 7 ECTS bodova. Nastavni program predmeta Ustavno pravo I kreiran je s ciljem da studentima omogući sticanje znanja iz područja organizacije državne vlasti, osnovnih načela demokratske vlasti i vladavine prava, te ljudskih prava i sloboda. Nastavne aktivnosti osmišljene su na način da studenti uspješno usvoje i ovladaju ključnim pojmovima, institutima i kategorijama ustavnog prava,

što treba rezultirati razumijevanjem i sticanjem spoznaja o ustavnom pravu kao temeljnoj grani pravnog sistema i specifičnom odnosu s drugim granama pravnog sistema, budući da se na drugoj godini studenti po prvi put susreću i s drugim pozitivnopravnim naučnim disciplinama – krivičnim, građanskim i porodičnim pravom. Cilj druge tematske cjeline je razumijevanje osnova demokratskog ustavnog sistema, odnosno načina organizacije državne vlasti na načelima narodnog suvereniteta, podjele vlasti, predstavničke vladavine, vladavine prava i zaštite ljudskih prava i sloboda. Također, detaljno se izučavaju načela ustavnosti i zakonitosti, kao i sistemi ocjene ustavnosti zakona. Studenti/ce se upoznaju i sa specifičnostima Ustava BiH u korelaciji s konceptima ustavne vladavine i zaštite ljudskih prava kao jednog od primarnih zadataka moderne demokratske države. Ljudska prava i slobode su nastavna jedinica kojoj je posvećeno najviše vremena i koju studenti/ce slušaju u najvećem fondu časova, budući da su vježbe organizovane po principu *case study* metode. Osim teorijskih saznanja o konceptu sistema ljudskih prava i sloboda, program je osmišljen da studenti/ce steknu i određene vještine interpretiranja i procjenjivanja u oblasti ostvarivanja zaštite ljudskih prava i sloboda u kontekstu internacionalizacije sistema ljudskih prava i direktne primjene međunarodnih dokumenata i standarda. Časovi vježbi uključuju istraživačke aktivnosti studenata i studentica te se oslanjaju na analize sudskih predmeta pred Ustavnim sudom BiH i Evropskim sudom za ljudska prava. Studenti/ce se osposobljavaju da pravilno koriste različite elektronske baze podataka sudskih predmeta, da proučavaju predmete od prvostepene presude pa do konačne odluke u Strasbourgu. Učestvujući u *case study* projektima, studenti/ce stiču osnovna znanja i bazično osposobljavanje da savladaju koncept miješanja i opravdanosti miješanja u ljudska prava i slobode, da analiziraju materijalni, personalni, temporalni i teritorijalni obim djelovanja ljudskih prava i sloboda, da prepoznaju da li je došlo do ograničenja ili lišavanja prava i sloboda, te da shvate koncept analize opravdanosti miješanja u ljudska prava i slobode iz ugla načela proporcionalnosti i adekvatnosti.

Od akademske 2019/2020. godine u okviru nastavnog predmeta Ustavno pravo I obavezan dio nastavnog fonda je studentska praksa koja nosi 2 ECTS boda. Radi se o praktičnoj nastavi koja se realizuje s ciljem pripreme studenata za poslove iz područja ustavnog prava. Studenti praksu mogu obavljati u odgovarajućim radnim sredinama u kojima se izvode poslovi čiji sadržaj je iz područja ustavnog prava, ali i pohađajući predavanja koja na Pravnom fakultetu održavaju stručnjaci iz prakse. U dosadašnjoj praksi pokazalo se da se studenti u većem broju opredjeljuju da studentsku praksu obave u organizaciji Fakulteta, gdje, osim što slušaju predavanja, učestvuju i u praktičnim zadacima koje su obavezni uraditi da bi uspjeli ostvariti

bodove iz studentske prakse. Studentska praksa na Fakultetu organizovana je u skladu sa sadržajem predmeta Ustavno pravo I odnosno tematskim cjelinama, te su kao predavači u tri akademske godine bili sudije Ustavnog suda BiH i Ustavnog suda Federacije BiH, predstavnici nevladinih organizacija čije aktivnosti su vezane za oblasti ljudskih prava i sloboda, ombudsmeni BiH, predstavnici OSCE-a, stručni saradnici pri Ustavnom sudu BiH i Uredu Vijeća ministara pri Evropskom sudu za ljudska prava.

Ustavno pravo II je obavezni predmet I ciklusa studija koji se izvodi u IV semestru i nosi 6 ECTS bodova. Izvodi se u fondu od 3 časa predavanja i 1 časa vježbi sedmično, a program je tematski povezan i čini zaokruženu cjelinu s programom Ustavnog prava I. Predmet je namijenjen sticanju znanja i vještina iz područja temeljnih načela izbornog prava, organizacije državne vlasti shodno načelima podjele i jedinstva vlasti, te osnovnih elemenata složenih država i državnih zajednica. Cilj prema kojem su usmjerene studentske aktivnosti u procesu učenja je razumijevanje, usvajanje i ovladavanje ključnim pojmovima, institutima i kategorijama izbornog prava putem kojih će studenti/ce steći spoznaje o: evoluciji i vrstama biračkog prava, različitim izbornim sistemima, te utjecaju izbornog sistema na ustavni sistem. Specifičan cilj predmeta je osvijestiti studente/ice o temeljnim pitanjima organizacije državne vlasti, te posebnostima i sadržaju zakonodavne, izvršne i sudske funkcije. U vezi s tim, cilj je studente upoznati s načelima podjele i jedinstva vlasti i oblicima njihove primjene u uporednom ustavnom pravu. Konačno, cilj predmeta je vezan za poznavanje organizacije vlasti u Bosni i Hercegovini, s posebnim akcentom na specifičnosti BiH kao složene države. Studenti/ce se nastoje usmjeriti da samostalno istražuju relevantne teme, da savladaju vještine interpretiranja i procjenjivanja pročitanih tekstova, te da ponude rješenja za odgovarajuće probleme vezane za izborni sistem i organizaciju državne vlasti. Kritičko mišljenje, istraživački rad i argumentiranu raspravu s neistomišljenicima studenti/ce vježbaju kroz debate na aktuelne ustavnopravne i političke teme koje se redovno održavaju u okviru časova vježbi.

Na Državno-pravnom smjeru II ciklusa studija naučna oblast ustavno pravo zastupljena je s obaveznim predmetom Ustavno pravo – izabrane teme i izbornim predmetom Ustavno pravo – uporedno pravni aspekti. Nastavni program oba predmeta osmišljen je kao produbljeno proučavanje instituta i pojmova ustavnog prava, s kojima su se studenti/ce susreli na I ciklusu studija. Na nastavnom predmetu Ustavno pravo – izabrane teme, fokus izučavanja je na tri velike tematske cjeline: izorno pravo, federalizam i evropski sistem zaštite ljudskih prava. Posebna pažnja posvećena je konceptu federalizma, složenih država i federacija. Radi se o uvijek aktuelnoj i

dinamičnoj temi koja se oslanja na analizu pravne prirode Ustava Bosne i Hercegovine, kao i teorijskog određenja BiH kao složene države. Proučavanje sistema zaštite ljudskih prava oslanja se na analitički i komparativni metod, te se osim pravne zaštite prava u okviru Vijeća Evrope studenti/ce upoznaju sa sistemom zaštite ljudskih prava u Evropskoj uniji.

Izborni predmet Ustavno pravo – uporednopravni aspekti sadržajno se oslanja na nekadašnji predmet Politički sistemi. Predmet je namijenjen sticanju dodatnih znanja iz političkih i institucionalnih temelja savremenih demokratskih država, vezanih za položaj šefa države, sastav vlade, položaj i ulogu parlamenta, odnose između izvršne i zakonodavne funkcije i stranački sistem. Posebna tema ovog predmeta je osvrst na tranzicijske države. Studenti/ce izučavaju pojam političkog sistema, faktore koji oblikuju različite modele parlamentarnih i predsjedničkih sistema, te ulogu političkih stranaka, nevladinih organizacija, medija i drugih aktera političkog sistema.

Na smjeru Pravo Evropske unije izvodi se obavezni predmet Ustavno pravo Evropske unije. Nastavni program je osmišljen s ciljem sistematičnog razumijevanja Evropske unije kao nadnacionalne, pravne, ekonomske i političke zajednice. Tematskim cjelinama obuhvaćeno je izučavanje pravne prirode i ustavnog sistema Evropske unije, kroz načela supsidijarnosti, proporcionalnosti, predstavničke demokratije, institucionalnog balansa, podijeljivih nadležnosti, transparentnosti, odgovornosti i zaštite ljudskih prava. Specifičan cilj je uputiti studente u višeslojnu strukturu ustavnog sistema Evropske unije, odnosno na procedure donošenja odluka u kojima uz institucije Evropske unije učestvuju i institucije država članica. U konačnici, cilj je usmjeriti studente u razumijevanje Evropske unije i kao političke zajednice utemeljene na evropskom građanstvu i političkim pravima koje ono podrazumijeva.

Izborni predmet Lokalna samouprava izvodi se na Upravnompravnom smjeru. Nastavni program oslonjen je na dvije uzajamno povezane tematske cjeline – evropski standardi lokalne samouprave s naglaskom na Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi i organizacija lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini.

Na Međunarodnompravnom smjeru naučna oblast ustavno pravo izučava se kroz jedan od dva modula na obaveznom predmetu Država u međunarodnom pravom sistemu. Teme modula iz ustavnog prava proučavaju ulogu državnih institucija u međunarodnom pravnom sistemu, sadržaj poslova vanjske politike kao državne funkcije, te organizaciju i vođenje poslova vanjske

politike u BiH. Cilj predmeta je upoznavanje studenata s praktičnim aspektima kreiranja državnih politika i provedbe međunarodnih sporazuma.

Zaključak

Razvoj ustavnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu neizostavno je pratio evoluciju i transformaciju ustavnopravnog uređenja i političkog sistema Bosne i Hercegovine koja je obilježila prvu polovinu 90-ih godina 20. vijeka. U vezi s tim, dio sadržaja nastavnih programa na predmetima ustavnog prava oslonjen je na proučavanje složenog pozitivnopravnog okvira ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine uspostavljenog na različitim nivoima državne vlasti. Reformom nastavnog programa studija shodno bolonjskom procesu, na predmetima naučne oblasti ustavnog prava nastojalo se harmonizovati programe na sva tri ciklusa studija, a sadržaj i metode poučavanja kreirati prema utvrđenim očekivanim ishodima učenja.

U vezi s tim, dio sadržaja nastavnih programa na predmetima ustavnog prava oslonjen je na proučavanje složenog pozitivnopravnog okvira ustavnog uređenja Bosne i Hercegovine uspostavljenog na različitim nivoima državne vlasti. Teorijskopравни aspekti ustavnog prava usmjereni su na analizu ustavne istorije, uzajamnu povezanost ustavne politike i političkih institucija te izučavanje uporednog ustavnog prava. Na obaveznim i izbornim predmetima naučne oblasti ustavno pravo, osim spomenutih oblasti, izučavaju se i sekundarne discipline kao što su: savezno i regionalno pravo koje proučava federalizam i federalne države, izborno pravo, parlamentarno pravo, komparativno ustavno pravo i dr.

Bibliografija

- Ademović N., Marko J. & Marković G. (2012). *Ustavno pravo BiH*. Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung.
- Gradašćević-Sijerčić, J., Bakšić-Muftić, J & Izmirlija, M. (prir.). (2005). *Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Imamović, M. (ured.) *55 godina Pravnog fakulteta 1946-2002*. Sarajevo: Pravni fakultet. Marković (1998). *Ustavno pravo i političke institucije*. Beograd: Pravni fakultet u Beogradu.

- Petrović, B. (ured.) (2016). *Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946–2016*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Petrović, B., Halapić, E., Imamović-Čizmić, K., Duman, Dž., Izmirlija, M. & Ferhatović, A. (prir.). (2013). *Vodič kroz Prvi ciklus studija*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Pobrić N. (2000). *Ustavno pravo*. Mostar: Slovo.
- Sokol S. & Smerdel B. (2006). *Ustavno pravo*. Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu.
- Trnka K. (2006). *Ustavno pravo*. Sarajevo: Univerzitetska knjiga
Pravni fakultet u Sarajevu 1946/47 – 1986/87. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (1982). *Nastavni plan i program*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (1997). *Nastavni plan i program*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (2017). *Nastavni plan i program I ciklusa studija*. Dostupno na: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. (2018). *Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus*. Dostupno na: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu Pravni fakultet. (2018). *Doktorski univerzitetski studij prava – III ciklus studija*. Dostupno na sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu Pravni fakultet. (2018). *Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija*. Dostupno na sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu. (1953). *Pregled predavanja za školsku 1952/53 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1954). *Pregled predavanja za školsku 1953/54 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1955). *Pregled predavanja za školsku 1954/55 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1956). *Pregled predavanja za školsku 1955/56 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1957). *Pregled predavanja za školsku 1956/57 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

- Univerzitet u Sarajevu. (1958). *Pregled predavanja za školsku 1957/58 godinu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Univerzitet u Sarajevu. (1959). *Pregled predavanja za školsku 1958/59*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Univerzitet u Sarajevu. (1960). *Pregled predavanja za školsku 1959/60 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1961). *Pregled predavanja za školsku 1960–61 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1962). *Pregled predavanja za školsku 1961–1962. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1962). *Pregled predavanja za školsku 1962–1963. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1964). *Pregled predavanja za školsku 1963–1964. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1965). *Pregled predavanja za školsku 1964–1965. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1966). *Pregled predavanja 1965–1966*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1966–1967*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1967–1968*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1968). *Pregled predavanja 1968–1969*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1970). *Pregled predavanja 1969–1970*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1972). *Pregled predavanja 1971–1972*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1973). *Pregled predavanja 1972–1973*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1974). *Pregled predavanja 1973–1974*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1975). *Pregled predavanja 1974–1975*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Univerzitet u Sarajevu. (1976). *Pregled predavanja 1975–1976*. Sarajevo:
Univerzitet u Sarajevu.

Univerzitet u Sarajevu. (1979). *Pregled predavanja 1978–1979*. Sarajevo:
Univerzitet u Sarajevu.

Univerzitet u Sarajevu. (1980). *Pregled predavanja 1979–1980*. Sarajevo:
Univerzitet u Sarajevu.

Lejla Balić, PhD

Associate professor
University of Sarajevo
Faculty of Law
l.balic@pfsa.unsa.ba

THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL LAW IN STUDY PROGRAMS OF THE FACULTY OF LAW IN SARAJEVO

Summary

Constitutional law as a scientific discipline has been part of the curriculum of the Law Faculty of the University of Sarajevo since its establishment. The development of constitutional law at the Law Faculty inevitably followed the evolution and transformation of the constitutional order and political system of Bosnia and Herzegovina, which marked the first half of the 1990s. In this regard, part of the contents of curricula in constitutional law subjects are based on the study of the complex positive legal framework of the multilevel constitutional order of B&H. Theoretical and legal aspects of constitutional law are focused on the analysis of constitutional history, the interconnectedness of constitutional policy and political institutions and the study of comparative constitutional law. With the reform of the curriculum in accordance with the Bologna process, the subjects of the scientific field of constitutional law sought to harmonize programs for all three cycles of study and create content and teaching methods according to the established expected learning outcomes.

Keywords: *constitutional law, political systems, curriculum, Bologna study reform*

Dr. sc. Vildana Pleh
Vanredna profesora
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
v.pleh@pfsa.unsa.ba

UDK 343.8:378
Izvorni naučni rad

RAZVOJ PENOLOGIJE NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU

Sažetak

Put razvoja Penologije kao predmeta na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na Katedri krivičnog prava podijeljen je u nekoliko etapa i prati faze reforme obrazovanja od 1946. godine, kada je osnovan Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, pa sve do danas. Prva etapa razvoja traje do 1963. godine, u kojoj se pojedine penološke teme predaju u okviru nastavnih sadržaja drugih predmeta iz oblasti krivičnog prava. Drugu etapu predstavlja period od 1963. pa do 1972. godine, u kojoj se Penologija, kao predmet Osnovi kriminologije sa penologijom, izučavala kao izborni predmet. Treća etapa razvoja Penologije kao predmeta traje od 1972. do 1979. godine u kojoj je Penologija, zajedno s Kriminologijom, sastavni dio obaveznog nastavnog plana i programa na trećoj godini dodiplomskog studija. Od 1979. pa do 2005. godine traje četvrta etapa njenog razvoja. U tom periodu je Penologija kao predmet pod nazivom Kriminologija s penologijom bila izborni sadržaj na četvrtoj godini studija. Od 2005. godine i provođenja bolonjskog procesa i uvođenja bolonjskih pravila studiranja, počinje njena peta etapa razvoja i Penologija postaje obavezni predmet u osmom semestru na četvrtoj godini studija, a taj status ima i danas. Posebno ističemo da se bolonjskom reformom, iako sam predmet egzistira u okviru nastavnih planova i programa jako dugo u statusu obaveznog ili izbornog predmeta, po prvi put u dodiplomskom studiju odvajaju od Kriminologije u samostalni predmet. S druge strane, put razvoja na postdiplomskom studiju, danas drugi ciklus studija, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu je nešto "brži", pa je Penologija kao samostalan i obavezan predmet na Katedri krivičnog prava nešto ranije uvedena u nastavni plan i program. Na doktorskom studiju (treći ciklus studija), uvodi se od početka njegovog uspostavljanja i primjene bolonjskih pravila studiranja 2005. godine. Na ovaj način je Penologija kao predmet "utrla" stabilan i dug put svoga razvoja, zadržavajući tradiciju izučavanja na višim godinama prvog ciklusa studija, izučavanja na

drugom ciklusu studija kroz različite smjerove Katedre krivičnog prava te uspostavljanjem i razvojem na trećem ciklusu studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Ključne riječi: *Penologija, razvoj nauke, razvoj predmeta, ciklusi studija, obrazovanje pravnika*

Uvodna razmatranja

Put razvoja penologije kao nauke započeo je “tek” u 18. vijeku, iako se njen predmet izučavao mnogo prije u okviru drugih krivičnopравnih nauka. Tako tokom 19. vijeka, a posebno u 20. vijeku, penologija kao nauka dobija svoju punu afirmaciju odvajajući se od kriminologije u posebnu načnu disciplinu. Dvadeset i prvi vijek je penološkoj nauci donio nove izazove kroz koje se širi njen predmet izučavanja, kako u pogledu vrsta intervencija, mjera i sankcija, uticaja koncepta restorativne pravde te njihove primjene i izvršenja, tako i uključivanjem novih subjekata, odnosno proširivanjem nadležnosti postojećih subjekata krivičnog pravosuđa u “penološke procese”.

Danas govorimo o penologiji kao nauci čiji predmet izučavanja obuhvata primjenu i izvršenje velikog broja alternativnih mjera, alternativnih sankcija i krivičnih sankcija institucionalnog tretmana usko povezanih s drugim naukama koje se bave ličnošću učinioca krivičnog djela. Govoreći o psihologiji, pedagogiji, andragogiji, socijalnom radu i sociologiji govorimo o srodnim naukama čiji je put razvoja bio sličan i blizak putu razvoja penologije. Specifična međusobna povezanost, uslovljenost i dopunjavanje, govore o svojevrsnoj multidisciplinarnosti penologije kao jednoj od karakteristika koju ostale krivičnopравne nauke nemaju u tolikoj mjeri. Tako kažemo da je penologija na svom razvojnom putu dobila zadatak da doprinese naučnoj razradi psiholoških, bioloških, pedagoških, socioloških i drugih elemenata modernog sistema borbe protiv kriminaliteta putem različitih mehanizama intervencije.

Danas se ova nauka izučava kao poseban nastavni predmet, ali i u okviru niza srodnih nastavnih predmeta (Maloljetničko izvršno krivično pravo, Restorativna pravda, Krivičnopравna zaštita ljudskih prava i Evropska unija i sl.), koji se bave pojedinim penološkim institutima, te ima značajno mjesto u obrazovanju savremenog pravnika. Penologija se kao nastavni predmet na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu izučava još od početka šezdesetih godina prošlog vijeka, a posebno se afirmirala početkom 21. vijeka. Njeno postojanje prati niz faza razvoja od kojih svaka nosi određene specifičnosti.

1. Penološka misao nekad i sad

Dugo su krivičnopravne nauke egzistirale kao jedinstvena nauka prateći postojeće kodifikacije unutar država. Tokom vremena dolazi do diferenciranja i osamostaljivanja pojedinih nauka, a kriminologija i penologija su posljednje koje su se “odvojile”. Put razvoja pojedinih nauka i njihovo odvajanje i osamostaljivanje prati razvoj njihovih predmeta izučavanja kao i njihovu pravnu prirodu, te se tako iz spomenute “grupe” nastavnih predmeta prvo odvaja Krivično pravo, zatim Krivično procesno pravo, dok se predmet penologije dugo izučavao u okviru nastavnog predmeta Kriminologija, kao njen zasebni dio. S Buržoaskom revolucijom, krajem 18. vijeka, u krivična zakonodavstva se prvi put kodificirala kazna zatvora kao samostalna sankcija.¹ S obzirom na sve specifičnosti izvršenja kazne zatvora, ubrzo se pokazala potreba za reguliranjem procesa njenog izvršenja. Tada nastaje prvo, odvojeno pravo koje uređuje izvršenje kazne zatvora pod nazivom penitensijarno pravo (Sijerčić-Čolić & Vranj, 2011, str. 92). Pojavom novih sankcija, a kasnije i mjera, predmet penologije se postepeno proširivao tokom 19, a naročito 20. vijeka. Značajnu ekspanziju bilježimo u periodu druge polovine 20. i početka 21. vijeka, kada se u sistemu intervencija države protiv kriminaliteta pojavljuju novi, alternativni modeli, nastali na ideji koncepta restorativne pravde (Pleh, 2019). Njihova primjena i izvršenje, kao i izvršenje kazne lišenja slobode, predmet su savremene penologije. Broj, vrste, kao i promjene uloga subjekata krivičnog pravosuđa u ovom sistemu primjene i izvršenja alternativnih mjera, alternativnih sankcija i krivičnih sankcija, također su jedna specifičnost razvoja penologije koja se ovom prilikom mora spomenuti. Naime, pored subjekata penitensijarnog prava: zatvorskog osoblja, uprave, tijela vlasti i sl., sve veću ulogu imaju socijalne službe, ustanove za liječenje od bolesti ovisnosti, ustanove za očuvanje mentalnog zdravlja, škole, razna savjetovališta, odnosno evidentno je intenzivnije učešće zajednice u cjelini kao značajnog subjekta za realizaciju penoloških procesa. Na ovaj način se širi i predmet penologije na aktivnosti i uloge svih navedenih subjekata. Posljednjih godina posebno je aktuelno proširenje nadležnosti suda, kao posebnog i značajnog autoriteta u krivičnom pravu, na postupak primjene i izvršenja krivičnih sankcija (Pleh, 2021). Ulazeći na “velika vrata” u izvršno krivično pravo, s ciljem što bolje individualizacije sankcija u procesu izvršenja, njihovom većom efektivnošću i na kraju zaštitom zagwarantiranih ljudskih prava, sud učvršćuje puteve uspješnije resocijalizacije učinilaca krivičnih djela i ostvarivanja svrhe sankcije.

¹ Vidi: Mladenović (1981), Konstantinović Vilić & Kostić (2011), Radoman (2019)...

Razvojem svijesti o važnosti individualizacije intervencije prema počiniocu krivičnog djela i njegove resocijalizacije, uloge i drugih nauka, penologija kao nauka ne samo da širi svoj predmet izučavanja i krug subjekata koji učestvuju u tom procesu, nego se pojedini penološki instituti sve više izučavaju u okviru drugih nauka koje nisu iz oblasti prava. Tako danas govorimo o penološkoj psihologiji, penološkoj andragogiji, penološkoj kriminalistici, penologiji mladih i sl.

Kao što je rečeno, tok razvoja Penologije kao nastavnog predmeta ne samo na Pravnom fakultetu u Sarajevu nego i u Evropi, veoma je sličan opisanom putu razvoja penologije kao nauke, što ćemo vidjeti u nastavku ovog rada. Tako, značajno ime za ovu temu je njemački teoretičar Franz Lieber, poznat kao teoretičar koji je, još 1845. godine u svom djelu *Bruchstücke über Gegenstände der Strafkunde*, prvi put upotrijebio pojam “penologija”, definirajući je kao nauku koja se naučno bavi kaznama, njihovom primjenom i dejstvima (Mladenović, 1981; Milutinović, 1969). On postaje još značajniji po svojoj tezi o važnosti penologije kao nauke u univerzitetskoj nastavi, preporučujući, štaviše, osnivanje zasebne katedre za penologiju!

Od tada pa do danas, penologija kao nauka, u okviru univerzitetskog obrazovanja, nalazi svoje mjesto u mnogim naučnim oblastima, kako pravu tako i, kao što je spomenuto, u pedagogiji, psihologiji, defektologiji, sociologiji, socijalnom radu i kriminalistici. Na ovaj način želimo naglasiti da se danas predmeti izučavanja penologije studiraju na različitim fakultetima sa specifičnog aspekta date nauke, ali svi s istim ciljem, a to je obezbjeđenje efektivne resocijalizacije osoba koje se ponašaju na nedozvoljen način, odnosno sa aspekta krivičnog prava čine krivična djela.²

² Tako, naprimjer, na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Univerziteta u Tuzli imamo Odsjek poremećaji u ponašanju koji se bavi primarnom prevencijom, detekcijom, identifikacijom, dijagnosticanjem, ranim intervencijama i tretmanom, procesuiranjem i naknadnom brigom za djecu, mlade i odrasle osobe s rizikom za poremećaje ili s poremećajima u ponašanju, te njihovim socijalnim okruženjem, u funkciji odgoja, socijalizacije, rehabilitacije i socijalne integracije.
https://unitz.ba/wp-content/uploads/2021/01/ERF_Poremecaji_u_ponasanju_I_cikls_2015_16.pdf

Zatim, na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci na Odsjeku za pedagogiju, kao poseban cilj studijskog obrazovanja budućih pedagoga navodi se: “Uvođenje u pedagoško-metodološke naučno-istraživačke koncepte, istraživačke metode i tehnike istraživanja, statističke obrade i analize rezultata u funkciji unapređivanja vaspitno-obrazovnog procesa u porodicama, pedagoškim ustanovama i organizacijama, slobodnom vremenu, sportu, školama, dječijim i đaćkim domovima, široj zajednici, i drugim faktorima u čijem fokusu je vaspitanje djece i mladih i permanentno obrazovanje odraslih.” <https://ff.unibl.org/studij/pedago->

Pored sve veće društvene svijesti o značaju adekvatne primjene i izvršenja mjera i sankcija u krivičnom pravu i direktne uslovljenosti njihovog uspjeha s uspjehom rada cijelog krivičnog pravosuđa, u univerzitetskom obrazovanju savremenog diplomiranog pravnika penologija ima itekako značajno mjesto. Dodamo li i multidisciplinarnost kao njenu posebnu dimenziju, jasno možemo zaključiti da je slična situacija i u obrazovanju savremenih pedagoga, psihologa, socijalnih radnika i kriminalista.

2. Etape razvoja penologije na prvom ciklusu studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

Šezdesetih godina prošlog vijeka, tačnije akademske 1963/1964, u nastavne planove i programe Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu po prvi put uvodi se nastavni predmet Osnovi kriminologije sa penologijom. Predmet je bio u statusu izbornog ili jednog iz grupe predmeta “usmjeravanja na IV godini”, odnosno grupe predmeta Pravosudnog smjera, na četvrtoj godini studija, u zimskom semestru u fondu od tri časa sedmične nastave.³ Znači, penologija kao nastavna disciplina u okviru predmeta Osnovi kriminologije sa penologijom uvedena je Statutarnom odlukom Fakultetskog savjeta Pravnog fakulteta donesenom na sjednici održanoj 1. 7. 1963. godine. U članu 2. Statutarne odluke o nastavnom planu i programu studija na Pravnom

gija. Iste pristupe imamo u slučajevima preodgoja osoba koje su počinile krivično djelo.

Ono što se izučava u okviru spomenutog odsjeka na Univerzitetu u Tuzli i u Banjoj Luci, usko je povezano s predmetom Penologije kako s aspekta prevencije, naročito maloljetničkog prestupništva, a što je uzročno-posljedično vezano za individualizaciju intervencije prema počiniocu krivičnog djela, tako i u pogledu vrste i načina provođenja izrečene intervencije, mjere ili sankcije. S obzirom na to da se resocijalizacija počinioca djela postiže adekvatnim tretmanima kroz individualne programe upoznavanja ličnosti i života počinioca krivičnog djela, detekcijom različitih poremećaja i s njima povezanih problema, kao i njihovim otklanjanjem kroz razne metode preodgoja, onda su prethodni primjeri jasan pokazatelj ne samo uske povezanosti navedenih nauka i njihovih predmeta, nego i “ulaznica” u sofisticiraniji i širi prostor borbe protiv kriminaliteta. Takav pristup borbi protiv kriminaliteta utemeljen je na principima humanosti, socijalne uključenosti i osjetljivosti, što značajnijem učešću zajednice u individualnim programima koji vode ka resocijalizaciji i kasnijoj reintegraciji u zajednicu, a sve s ciljem što veće efektivnosti izrečenih mjera i sankcija.

³ Pored ovog predmeta, u istoj grupi bili su ponudeni predmeti Sudska medicina i psihijatrija, koja se u fondu od po dva časa sedmično izvodila u oba semestra te školske godine, i Osnovi kriminalistike, koji se izvodio također u zimskom semestru u fondu od dva časa sedmične nastave. Pored pravosudnog smjera, studenti su mogli birati još Privredno-pravni smjer i Političko-upravni smjer (Univerzitet u Sarajevu, 1964, str. 341).

fakultetu Univerziteta u Sarajevu utvrđen je nastavni plan i program drugog stupnja, koji sprema stručnjake s visokom spremom (diplomirane pravnike) (Univerzitet u Sarajevu, 1964, str. 341).

Razvoj Penologije odvijao se u više faza odnosno u pet etapa tokom kojih se mijenjao status, fond časova i na koncu i sam naziv predmeta.

Prva etapa razvoja traje do 1963. godine u kojoj se pojedine penološke teme izučavaju i predaju u okviru sadržaja drugih nastavnih predmeta iz oblasti krivičnog prava. Izučavanjem sistema sankcija, njihovog trajanja i odmjerenja u okviru nauke materijalnog krivičnog prava, izučavale su se i teme koje se odnose na njihovo izvršenje, a naročito na izvršenje kazne zatvora. Penitensijarno pravo – pravo izvršenja kazne zatvora, odnosno penologija u užem smislu, kako to danas u nauci zovemo, prvo je kodificirano pravo izvršenja krivične sankcije. Kao takvo se izučavalo u okviru materijalnog krivičnog prava.

Jedan od predmeta izučavanja penologije je i izvršenje mjere pritvora koje je primarno krivičnoprocesni institut. Uvažavajući činjenicu da se ova mjera, pored tema koje se odnose na uslove, razloge, trajanje itd. za njeno izricanje, izučava i s aspekta uslova izvršenja u ustanovama za smještaj osoba lišenih slobode, onda je ispravan zaključak da su se pojedine penološke teme izučavale i u okviru krivičnog procesnog prava. Vrlo brzo će se teme koje su predmet izučavanja penologije izdvojiti iz grupe krivičnopravnih nauka, odnosno nastavnih predmeta, u poseban nastavni predmet i zajedno s kriminologijom izučavati još dugi niz godina. Tako je penologija kao nauka najduže bila povezana s kriminologijom pa se, kako smo to već u uvodnom dijelu naglasili, tek u 20. vijeku odvaja od nje u samostalnu nauku.

Drugu etapu predstavlja period od 1963. do 1972. godine u kojoj se penologija počinje izučavati kao nastavni predmet pod nazivom Osnovi kriminologije s penologijom. Ovaj period, tačnije 1963. godinu, označili smo i kao godinu uvođenja nastavnog predmeta Penologija u obrazovni sistem pravnika na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Predmet je uveden kao izborni sadržaj na četvrtoj godini u okviru studija drugog stepena, koji sprema stručnjake s visokom spremom odnosno diplomirane pravnike. Kako smo već naveli, predmet je bio jedan od ponuđenih izbornih sadržaja u okviru grupe predmeta Pravosudnog smjera i prvobitno se izvodio u zimskom semestru, da bi već sljedeće akademske godine, 1964/1965, bio prebačen u ljetni, odnosno u VIII semestar. Također, iste akademske godine je fondu časova od tri časa nastave dodat i jedan čas

vježbi. Ovu poziciju i broj časova će zadržati sve do ponovne izmjene nastavnog plana i programa 1972. godine, kada mijenja naziv, status, godinu studija, odnosno semestar.

Nastavni sadržaji koji su se tada izučavali, pored kratkog historijskog osvrta na razvoj sistema kažnjavanja, odnosili su se primarno na penitensijarno pravo SFRJ. Izvršenje ostalih krivičnih sankcija bilo je također tema izučavanja, a studenti su se ukratko upoznavali s pravom izvršenja ostalih kazni i to: smrtne kazne, novčane kazne i kazne konfiskacije imovine. Pored njih, studenti su se upoznavali sa izvršenjem mjera sigurnosti, a posebna pažnja bila je posvećena izvršenju odgojnih mjera zavodskog karaktera za maloljetnike.

“Ulazak” penologije u nastavne sadržaje Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu vezuje se za ime prof. dr. Rajke Mladenović-Kupčević. Ujedno, nježno ime je posebno značajno i zbog činjenice da je ona autorica prvog udžbenika iz penologije na ovim prostorima. Tako je 1969/1970. godine napisan prvi rukopis pod naslovom *Osnovi penologije*.⁴ Ujedno, ovo je prvi materijal za pripremanje ispita na području čitave SFRJ koji obrađuje penološke institute u obimu i na način prilagođen potrebama studenata prava.⁵ U *Predgovoru* udžbenika prof. dr. Mladenović-Kupčević navodi:

“Kao nastavnik Pravnog fakulteta u Sarajevu, smatrala sam za svoju dužnost da studentima pružim sistematski izložene osnovne institute penologije koji predmet se predaje zajedno sa kriminologijom. U ovoj knjizi obrađeni su skoro svi osnovni penološki problemi, s tim što je težište stavljeno na pitanja kazni lišenja slobode, koje kazne zbog svog centralnog položaja u sistemu krivičnih sankcija, u svijetu i kod nas, predstavljaju i najznačajnije naučno područje penologije.”

U nastavku *Predgovora* autorica naglašava da knjiga predstavlja svojevrsni pokušaj sistematskog izlaganja osnovne penološke problematike, o čemu ustvari i govori sam naslov knjige *Osnovi penologije*. Kao što smo i naglasili, činjenica da do tada nije bilo adekvatne literature, odnosno da je ovo prvi univerzitetski udžbenik, proizlazi također iz navoda u *Predgovoru* u kojem autorica ističe: “Rad na ovoj knjizi bio je znatno otežan time što naša jugoslovenska i strana literatura iz ove oblasti sadrži vrlo malo monografskih

⁴ Mladenović-Kupčević, R. (1969. i. e. 1970). *Osnovi penologije*. Sarajevo.

⁵ Ova tvrdnja proizlazi iz *Predgovora* spomenutog udžbenika, koji se još uvijek vjerno čuva u Biblioteci Pravnog fakulteta u Sarajevu: “(...) studenti su do sada bili upućeni na svoje bilješke a djelimično na materijale po časopisima, kao i neke monografije koje uglavnom nisu pisane na osnovu pozitivnog zakona o izvršenju krivičnih sankcija.”

radova, dok udžbenik penologije još uvijek ne postoji.” Prema raspoloživim informacijama, spomenuta knjiga se već u augustu 1971/72. godine izdaje i postaje univerzitetski udžbenik. Na taj način se potpuno obezbjeđuje literatura za savladavanje gradiva iz nastavnog plana i programa koji od naredne školske godine 1972/1973. doživljava određenu reformu, čime počinje i naredna, treća etapa razvoja Penologije.

Treća etapa razvoja Penologije kao nastavnog predmeta na prvom ciklusu studija traje od 1972. pa do 1979. godine, u kojoj se Penologija zajedno sa Kriminologijom izučava kao obavezni predmet na trećoj godini studija i u petom i šestom semestru s po dva časa nastave bez časova vježbi, znači u fondu od četiri časa. Tada mijenja naziv i izučava se kao predmet Kriminologija s penologijom. Nastavni sadržaji koji su se izučavali u okviru dijela penologija vidljivi su iz tada korištene literature, odnosno prethodno spomenutog udžbenika i u njemu opisanog sadržaja.⁶ Promjene koje su obilježile taj period rezultat su reformi nastavnih planova i programa na Univerzitetu u Sarajevu, ali i značajnih promjena u nadležnosti pravnog uređivanja izvršenja krivičnih sankcija u okviru tadašnje države SFRJ,⁷ kada i počinje četvrta faza razvoja Penologije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

U periodu od 1979. pa do 2005. godine traje *četvrta* etapa njenog razvoja. U tom periodu Penologija kao predmet, sad pod nazivom Kriminologija i penologija, odnosno kasnije Kriminologija s penologijom, ponovo mijenja svoj status u opcioni ili izborni predmet te se “vraća” na četvrtu godinu studija, VIII semestar, kao jednosemestralni predmet.

Istovremeno, to je period posebnih društvenih promjena u smislu donošenja novog Zakona o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija SRBiH, ali i promjena pravnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine koja 1992. godine postaje

⁶ Mladenović-Kupčević, R. (1972). *Osnovi penologije*. Sarajevo: Svjetlost.

⁷ Reguliranje izvršenja krivičnih sankcija je do Ustavnog amandmana 1971. godine bilo u nadležnosti federacije i važio je Zakon o izvršenju krivičnih sankcija SFRJ iz 1961. sa izmjenama i dopunama iz 1964. i 1968. godine. Nakon podnošenja navedenog ustavnog amandmana, ova nadležnost prešla je na nivo republika. Realizirajući ovo ovlaštenje, SRBiH je 1973. godine donijela Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija (Službeni list SRBiH, 16/73), kao i Zakon o privrednim jedinicama kazneno-popravnih ustanova i okružnih zatvora (Službeni list SRBiH, 19/73). Međutim, prilikom usaglašavanja tih propisa sa Ustavom SFRJ iz 1974. godine, a istovremeno i sa izmjenama u sistemu krivičnih sankcija (unifikacija kazni zatvora), izmjenama Krivičnog zakona SFRJ iz 1977. godine, SRBiH je donijela Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija 1977. godine. Vidi: Mladenović-Kupčević, 1972, str. 181, 184–186.

samostalna država.⁸ U skladu s ovim promjenama dolazi do promjena u nastavnim planovima i programima, u okviru kojih se predmet izučavanja penologije širi dodatnim temama. Prema dostupnim podacima, u okviru nastavnog plana i programa za 1979/1980. akademsku godinu detaljno je predstavljen nastavni sadržaj koji se izučava iz dijela predmeta koji se odnosi na penologiju. U ovom periodu izdato je drugo izdanje udžbenika *Osnovi penologije* iz 1981. godine i treće 2001. godine autorice Rajke Mladenović-Kupčević. Navedena literatura, uz važeće propise, koristila se kao obavezna za izučavanje nastavnog predmeta Penologija na dodiplomskom i postdiplomskom studiju.

Prema spomenutom planu i programu za akademsku 1979/1980. nastavni sadržaj obuhvatao je šest dijelova koji su se odnosili na različite teme. Na samom početku studenti su se upoznavali s pojmom i predmetom izučavanja penologije. Svrha krivičnih sankcija u savremenom društvu je tema koja je obuhvatala rasprave o evoluciji shvatanja cilja krivičnih sankcija, kaznama, posebno smrtnoj kazni i kažnjavanju, kao i o njenim osnovnim karakteristikama te razgraničenju od drugih krivičnih sankcija. Posebna pažnja posvećena je penitensijarnom pravu, odnosno izvršenju kazne lišenja slobode, njenom historijskom razvoju i savremenim shvatanjima i sistemima izvršenja kazne lišenja slobode. Tako su se iz penitensijarnog prava obrađivale teme koje se odnose na posebne probleme savremenog sistema izvršenja kazni lišenja slobode u vezi s promatranjem osuđenika i njihovom internom klasifikacijom. Pored tema koje su obrađivale zatvorski sistem i probleme izvršenja kratkih kazni zatvora, posebna pažnja bila je posvećena shvatanjima i koncepcijama zavodskog tretmana osuđenih lica kroz analizu i učenja o penitensijarnoj individualizaciji. Tako su analizirani medicinsko-psihološki metod, metod racionalne psihoterapije, psihoanalitički metod i metod grupne psihoterapije, što je predstavljalo veliki iskorak u oblasti pristupa izučavanju penitensijarnog prava u obrazovanju pravника. Ovdje je posebno došla do izražaja multidisciplinarnost penologije i značaj takvog pristupa za sveobuhvatno obrazovanje studenata iz ove oblasti. Iako u nastavnom planu i programu nije posebno izdvojeno, u udžbeniku *Osnovi penologije* pod naslovom *Penitensijarna individualizacija u našem sistemu* izučavale su se teme koje su se odnosile na izučavanje ličnosti osuđenog, klasifikaciju osuđenih osoba kao i njihova pojedinačna prava i dužnosti. Pod naslovom četvrtog poglavlja nastavnog sadržaja penologije *Ostale krivične sankcije* izučavale su se teme koje su se odnosile na pojam i izvršenje kazne maloljetničkog zatvora i izvršenje odgojnih mjera prema maloljetnicima. Veoma je značajno

⁸ Osamostaljivanjem BiH 1992. godine preuzeto je tada važeće zakonodavstvo i u oblasti izvršenja krivičnih sankcija.

da se gradivo koje se odnosi na izvršenje krivičnih sankcija prema maloljetnicima, odvaja u posebno poglavlje i izučava odvojeno od punoljetnih počini-laca te tako naglašava potrebu i važnost odvojenog izučavanja problematike maloljetničkog prestupništva. Osim teme koja se odnosila na izvršenje mjera sigurnosti, izučavane su i druge krivične sankcije odnosno njihova primjena i izvršenje poput smrtne kazne, novčane kazne i kazne konfiskacije imovine.

Postpenalnim mjerama bila je posvećena posebna pažnja. U okviru ove teme obrađivala su se savremena shvatanja o postpenalnim mjerama i njihovom značaju za resocijalizaciju delinkvenata, organizacija sredstava i metodi pružanja postpenalne pomoći licima otpuštenim sa izdržavanja kazne, dok je posebna pažnja bila posvećena različitim metodama organiziranja post-penalne pomoći za maloljetne i punoljetne delinkvente. Šesto i posljednje poglavlje posvećeno je jugoslavenskom sistemu izvršenja sankcija, u okviru kojeg su izučavane teme koje se odnose na zatvorski sistem SFRJ i sistem izvršenja kazne zatvora unutar zatvorskih ustanova, znači penitensijarno pravo. Tako su izučavane teme koje se odnose na upućivanje i prijem osuđe-nika u zatvorsku ustanovu, položaj osuđenika za vrijeme izvršenja kazne za-tvora, odlaganje i prekid izvršenja, uslovni otpust te otpuštanje osuđenika iz kazneno-popravne ustanove. Na kraju zadnjeg poglavlja posvećena je pažnja izvršenju mjera sigurnosti i izvršenju odgojnih mjera prema maloljetnicima u sistemu SFRJ.

Iz navedenog plana i programa jasno je vidljivo da su u najvećoj mjeri obrađivane teme iz oblasti penitensijarnog prava, pored rasprava o mjerama si-gurnosti i kratko o izvršenju odgojnih mjera prema maloljetnicima, s posebnim osvrtom na zavodske odgojne mjere.

Ako se podsjetimo na prethodne rečenice u kojima smo se osvrtili na razvoj penologije kao nauke, vidimo da se upravo u većem dijelu 20. vijeka uglav-nom izučavalo penitensijarno pravo ili pravo izvršenja kazne zatvora kao dominantne krivične sankcije. Ovaj period obilježavaju promjene u pristupu pojedinim vrstama kriminaliteta i počiniocima krivičnih djela i pokreću se reforme u pogledu vrsta krivičnih sankcija. Tako se početkom ovog perio-da, u nauci, ali i u zakonodavstvima mnogih zemalja, propisi o maloljetnim prestupnicima izdvajaju od punoljetnih počinitelaca krivičnih djela. Ukidanje smrtne kazne 50-ih godina 20. vijeka u velikom broju zemalja, značajno je utjecalo na događaje koji su uslijedili. Sve navedeno je znatno “oblikovalo” penološku nauku, a samim tim i njeno izučavanje na univerzitetima.

Iako planom i programom iz ove etape nisu obuhvaćene teme koje su se od-nosile na druge krivične sankcije, kao što su: novčana kazna, uslovna osuda

i sudska opomena, možemo zaključiti da su studenti Pravnog fakulteta imali mogućnost steći znanja iz oblasti savremene penologije toga vremena, izučavajući posebno značajne teme, kao što su tretmani maloljetnih prestupnika i postpenalne mjere, kojima je zaista bila posvećena izuzetna pažnja.

Na ovaj način postavljena je odlična platforma promjenama koje su uslijedile, a koje su obilježene kao ekspanzija razvoja penologije i širenje njenog predmeta interesa u 21. vijeku, što se reflektiralo na položaj i značaj Penologije kao nastavnog predmeta na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Stoga je peta etapa razvoja Penologije izuzetno značajna i prati savremene tendencije penološke misli i proširenje njenog predmeta izučavanja, uzimajući u obzir sve promjene, kako u oblasti savremenih propisa usklađenih s međunarodnim dokumentima i standardima, tako i u razvoju penologije kao nauke i njene multidisciplinarne dimenzije.

Bolonjskom reformom i otvaranjem niza mogućnosti proširenja naučnih disciplina koje su se izučavale, Penologija kao predmet dobija konačno mjesto koje zaslužuje i postaje samostalni, bez Kriminologije, obavezni predmet na četvrtoj godini studija u fondu od dva časa nastave i jednog časa vježbi. Kasnijim reformama nastavnog plana i programa taj fond je povećan na tri časa nastave zadržavajući jedan čas vježbi, a konačno, nakon posljednje reforme nastavnog plana i programa Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 2018. godine, pored časova nastave i vježbi, na Penologiji se izvode i obavezujući sadržaji “studentske prakse”. Tako se studentima omogućava sticanje dodatnih znanja kroz praktična iskustva osoba koje predmete izučavanja penologije realiziraju u praksi. Ovako postavljeni plan i program nastavnog predmeta daju poseban značaj.

Naime, BiH se od 2003. godine uključuje u bolonjski proces reforme visokog obrazovanja. Tako je u okviru Tempus III programa, Evropska komisija u junu 2003. godine odobrila zajednički evropski projekat pod nazivom *Reforma curriculuma Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* koji je proveden u periodu od 1. 9. 2003. do 31. 8. 2005. godine.⁹ Prva studijska godina po reformiranom studiju počela je akademske 2005/2006. godine. Nakon toga uslijedile su tri izmjene nastavnih planova i programa i njihovo usklađivanje s bolonjskim standardima studiranja.

Ovim reformama nastavni predmet Penologija učvrstio je svoje mjesto u sistemu obrazovanja savremenog pravnika, proširujući i produbljujući predmete izučavanja kroz dio izbornih sadržaja također na četvrtoj godini studija.

⁹ Više: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2018a.

Tako danas govorimo o predmetima Maloljetničko krivično pravo i Sudstvo za maloljetnike, u okviru kojih se izučava i izvršenje krivičnih sankcija, alternativnih sankcija i alternativnih mjera prema maloljetnicima. Pored samostalnih nastavnih predmeta koji izučavaju isključivo penološke teme, na sva tri ciklusa studija, navedeni pristup prati sadržaje i drugih predmeta koji se izučavaju na Katedri krivičnog prava. Naime, u okviru planova i programa prvog, drugog i trećeg ciklusa studija, pored nastavnog predmeta Penologija, penološke teme se izučavaju i u okviru drugih predmeta Katedre zajedno s temama iz oblasti materijalnog krivičnog prava i krivičnog procesnog prava kao treća “karika” u lancu borbe protiv kriminaliteta. Od 2008. predmeti na Univerzitetu u Sarajevu organizirani su prema Frascatijevoj klasifikaciji u naučne oblasti, pri čemu je Penologija pripala naučnoj oblasti krivično procesno pravo. Pored Penologije, u ovu naučnu oblast svrstani su Krivično procesno pravo I i II, Pravna klinika iz krivičnog procesnog prava, Maloljetničko krivično pravo i Sudstvo za maloljetnike s prvog ciklusa studija. Tu je još veći broj predmeta s drugog i trećeg ciklusa studija, o čemu će u nastavku biti više riječi.

Nastavni sadržaji koji se danas izučavaju na predmetu Penologija prate savremena shvatanja i penološke trendove u svijetu. Od akademske 2008/2009. godine, kada se prvi put izvodi kao obavezni predmet na IV godini studija, do danas, njen predmet izučavanja se postepeno širio temama koje su u tom periodu u nauci i pravnoj praksi postajale sve aktuelnije. To se posebno odnosi na maloljetničko krivično pravo, naročito nakon velikih promjena i donošenja posebnih zakona o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku na nivou entiteta i Brčko distrikta BiH, ali i uvođenja niza alternativnih sankcija prema punoljetnim učiniocima krivičnih djela, čija primjena i izvršenje upravo čine predmet izučavanja penologije. Koncept restorativne pravde u nauci krivičnog prava uopće, a posebno u oblasti penologije, donosi mnogo noviteta nošen idejom blažeg i humanijeg postupanja prema počiniocima krivičnih djela i njihovim tretmanom u zajednici, van ustanova i bez lišenja slobode kada god je to moguće. Taj koncept “prebacuje” fokus s institucionalnog tretmana na zajednicu i učešće većeg broja subjekata iz zajednice u radu i tretmanu počinitelaca krivičnih djela, što u mnogome mijenja i sam nastavni sadržaj predmeta izučavanja Penologije. Tako se u planove i programe uvode nove teme koje skreću pažnju s penitencijarnog prava i institucionalnog tretmana na boravak počinitelaca na slobodi, što s aspekta penologije čini značajnu razliku. Pored ove, još jedna specifičnost “krasi” Penologiju, a odnosi se na proširenje uloge i nadležnosti suda i u postupku primjene i izvršenja alternativnih mjera, alternativnih sankcija i krivičnih sankcija. Međunarodni dokumenti i savremene teorije u krivičnom pravu, a samim tim i zakonodavstva savremenih država, daju posebno

mjesto sudu u postupku izvršenja krivičnih sankcija i institucionalnog tretmana, kako za punoljetne tako posebno za maloljetne počiniocce. Na ovaj način se “usavršava” i penitensijarno pravo. Također, proširenjem sudske nadležnosti jača spona između Krivičnog procesnog prava i Penologije.

Studenti na Pravnom fakultetu u Sarajevu imaju priliku steći bogat, sofisticiran i sveobuhvatan fond znanja iz oblasti penologije, upoznavajući se s temama koje se odnose prvenstveno na pojam i predmet penologije, koji je ustanovljen prateći najnovije trendove i izazove u penološkoj teoriji, predstavljajući, pored temeljnih predmeta koji se odnose na izvršenje kazne zatvora tj. penitensijarno pravo, i izvršenje i primjenu alternativnih sankcija i mjera. Naznačeni alternativni modeli imaju čitav niz specifičnosti te promoviraju metode i izazove savremenog pristupa u borbi protiv kriminaliteta, u skladu s načelom humanosti, minimalnog ograničavanja slobode, najboljeg interesa djeteta, većim učešćem zajednice i subjekata iz obrazovnog i zdravstvenog sistema, “slobodne resocijalizacije i reintegracije”, kao i principom veće uloge suda u postupku izvršenja i primjene alternativnih mjera i krivičnih sankcija, oslanjajući se na koncept restorativne pravde. Ovako postavljen predmet izučavanja penologije određuje niz tema za proučavanje iz oblasti izvršnog krivičnog prava, ali i drugih srodnih nauka s kojima je penologija veoma usko povezana. Ovdje govorimo o naukama čiji predmeti izučavanja nisu pravni, već izučavaju čovjeka i njegov psihofizički rast i razvoj opisujući različita stanja i tretmane prevazilaženja neželjenih stanja, poremećaja u ponašanju, procese i metode upoznavanja ličnosti i života čovjeka u cilju što bolje individualizacije intervencije, kao i načine i tretmane prevazilaženja dijagnostificiranih problema. Misli se u prvom redu na psihologiju, pedagogiju i socijalni rad.

Pored bogatog historijskog dijela u kojem se upoznaju s nastankom i razvojem penološke misli, najznačajnijim konceptima i sistemima sankcija u borbi protiv kriminaliteta, studenti imaju priliku susresti se i sa savremenim shvatanjima, pristupima i izazovima u kategorizaciji i razvoju sistema reagiranja države na kriminalitet. Izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine je centralni dio izučavanja i odnosi se na opće teorijske naznake i konkretna pravna rješenja u pogledu izvršenja i primjene krivičnih sankcija, alternativnih sankcija i mjera u Bosni i Hercegovini. Na poseban način predstavljen je penitensijarni sistem Bosne i Hercegovine, pri čemu se analiziraju zatvorski sistem i sistem izvršenja kazne zatvora. Veoma značajno i s razlogom posebno odvojeno poglavlje je poglavlje koje upoznaje studente sa izvršenjem i primjenom alternativnih mjera, alternativnih sankcija i krivičnih sankcija prema maloljetnicima.

Do sada smo spomenuli udžbenike prof. Mladenović-Kupčević, koji su se sve do ove pete etape razvoja Penologije na Pravnom fakultetu u Sarajevu koristili kao osnovna literatura. Nakon bolonjske reforme, tačnije 2006. godine, u obaveznu literaturu uvrštava se udžbenik autora prof. dr. Borislava Petrovića i prof. dr. Dragana Jovaševića pod nazivom *Izvršno krivično/kazneno pravo*. Od 2011. godine u obaveznoj literaturi za izučavanje Penologije na prvom ciklusu studija, ali i u dopunskoj na drugom i trećem ciklusu studija, nalazi se udžbenik autorica prof. dr. Hajrije Sijerčić-Čolić i prof. dr. Vildane Pleh *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Pored udžbenika, prateći propisi iz oblasti izvršnog krivičnog prava i maloljetničkog krivičnog prava, kao i niz naučnih članaka, čine obavezne sadržaje za pripremanje ispita iz penološke oblasti.

Iz navedenog je očigledno da se penologija u ovoj etapi razvoja oblikovala u vrlo značajnu nauku, proširujući svoj predmet izučavanja, prateći trendove i zahtjeve novih koncepata te međunarodnih dokumenata i standarda. Prateći ovakav trend razvoja penologije kao nauke oblikovala se i Penologija kao nastavni predmet te se obogatila udžbeničkom literaturom i nizom drugih rukopisa, o čemu će u nastavku biti više riječi.

3. Razvoj penologije na postdiplomskom studiju Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Prvi postdiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu otvoren je 1965. godine, gdje je između ostalih smjerova, organiziran i Krivičnopravni smjer. Tada se u okviru ovog smjera izvodila nastava na predmetu Kriminologija s penologijom. Sljedeća reforma studijskih programa pokrenuta je akademske 1996/1997. godine i donosi određene promjene i u pogledu izučavanja predmeta Penologija. Reformirani postdiplomski studij na Katedri krivičnog prava izvodio se od akademske 2002/2003. godine, na kojem se predmet Penologija, po prvi put, izučavao kao samostalni predmet i to u fondu od 15 časova nastave.

Naziv tadašnjeg postdiplomskog studija bio je “Aktuelna pitanja savremenog materijalnog i procesnog krivičnog prava sa posebnim osvrtom na sistem krivičnih sankcija i zaštitu ljudskih prava u domaćem i uporednom krivičnom zakonodavstvu”. Iz naziva ovog studija jasno je da je cilj studija bio obrazovanje diplomiranih pravnika u oblasti materijalnog, procesnog i izvršnog krivičnog prava. Navedeno potvrđuje i nastavni plan i program prema kojem se, pored predmeta iz oblasti metodologije društvenih i pravnih nauka, izvodilo šest obaveznih predmeta i to: Krivično pravo, Krivično procesno pravo,

Penologija, Kriminalistika, Kriminologija i Međunarodno krivično pravo. Na ovaj način Penologija je dobila svoje mjesto i na postdiplomskom studiju i do danas se izvodi na svakom smjeru drugog ciklusa studija Katedre krivičnog prava, ali ne pod nazivom penologija nego pod nazivima predmeta koji odgovaraju nazivu i cilju smjera drugog ciklusa studija, a o čemu će u nastavku više biti riječi. Što se tiče nastavnog sadržaja Penologije u okviru navedenog postdiplomskog studija, on je sadržavao teme koje su obuhvatale savremene nivoe penološke misli i bavile su se teorijskim aspektima modernog penitensijarnog sistema. Pod naslovom “Osnovni problemi institucionalnog tretmana osuđenika” obrađivali su se ključni penitensijarni problemi, i to diferencirano prilaženje tretmanu te ispitivanje i klasifikacija osuđenika. Na ovaj način penitensijarna individualizacija i problemi u praksi postavljeni su kao najvažniji faktor uspješnog preodgoja i resocijalizacije. Tema “Tretman maloljetnih delikvenata” našla je posebno mjesto u ovom nastavnom predmetu, dok su se posljednje tematske cjeline odnosile na sistem izvršenja kazne zatvora u Bosni i Hercegovini, kao i sisteme izvršenja kazne u zemljama bivše Jugoslavije i u pojedini evropskim zemljama. Na ovaj način predmet izučavanja Penologije je produbljen na konkretne penitensijarne institute i proširen na zemlje u okruženju i Evropi. Očigledno je da su se izučavale teme samo iz oblasti penitensijarnog prava, dok je problematika izvršenja ostalih krivičnih sankcija bila izostavljena.

Godine 2003. pokrenuta je reforma postdiplomskog studija i u okviru spomenutog Tempus projekta provedena je reforma i uveden model drugog ciklusa studija, koji je i zvanično usvojen 2010. godine.¹⁰ Sve do uspostavljanja i pokretanja drugog ciklusa studija, izvodio se postdiplomski studij pod istim nazivom i sadržajem, koji je obuhvatao i predmet Penologija. Od tada do danas, predmeti izučavanja penologije se izučavaju i izvode kroz različite smjerove drugog ciklusa studija na Katedri krivičnog prava. Tako se u okviru smjera Maloljetničko prestupništvo u drugom semestru studija izvodi obavezni predmet Maloljetničko izvršno krivično pravo u fondu od 30 časova nastave. Nastavni sadržaji na ovom predmetu se odnose na definiranje, opis i prezentiranje pojma, predmeta i subjekata maloljetničkog pravosuđa; programe prevencije i kategorizaciju intervencije, to jest oblike reagiranja na maloljetničko prestupništvo; primjenu i izvršenje alternativnih mjera i alternativnih sankcija te sankcija institucionalnog tretmana kako u BiH tako i u mnogim zemljama u svijetu. Sudska i penitensijarna individualizacija zauzimaju posebno mjesto, s posebnim osvrtom na proces opservacije i dijagnostike maloljetnih prestupnika u svim fazama postupanja prema maloljetniku. Završne teme odnose se na penitensijarno pravo, odnosno sistem izvršenja

¹⁰ Više: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2018c.

kazne maloljetničkog zatvora te zavodskih odgojnih mjera. Postpenalna podrška je našla svoje posebno mjesto i njen značaj kao i modaliteti su važan dio sistema borbi protiv maloljetničkog prestupništva. Širenje predmeta izučavanja na Maloljetničkom izvršnom krivičnom pravu ide u pravcu primjene programa restorativne pravde u ustanovama i njihovog uključivanja u redovne programe tretmana maloljetnika, s posebnim osvrtom na položaj maloljetnica kao specifične kategorije šticećenika u svakom smislu. Očigledna je tendencija širenja predmeta izučavanja na teme koje se odnose na specifične penološke oblasti koje obuhvataju prevenciju, kao i razne inovativne programe vođene idejom restorativne pravde. Penitensijarna individualizacija je izuzetno značajan iskorak u savremenoj penologiji i akcentiranje uloge suda u fazi izvršenja mjera i sankcija otvara velike mogućnosti intervencije i prilagođavanja mjera i sankcija ličnosti i životu maloljetnog prestupnika.

Na istom smjeru, kao izborni predmet izvodi se i predmet Međunarodni standardi u borbi protiv maloljetničkog prestupništva u fondu od 15 časova nastave. Kroz ovaj predmet, studenti se, između ostalog, upoznaju s međunarodnim dokumentima i standardima i iz oblasti penologije. S obzirom na već spomenuti trend uvođenja restorativnih modela u mehanizme borbe, naročito protiv maloljetničkog prestupništva, najveći broj međunarodnih dokumenata odnosi se upravo na mjere i sankcije te njihovu primjenu i izvršenje.

Na Krivičnopravnom smjeru drugog ciklusa studija, u okviru predmeta Krivičnopravna zaštita ljudskih prava i Evropska unija, izučavaju se teme koje su usko povezane s predmetima izučavanja Penologije. Tako govorimo o pravima i dužnostima osoba lišenih slobode, o pravu na obrazovanje, pravu na rad u zatvorima, zabrani torture i drugim oblicima kršenja ljudskih prava, zaštiti prava najboljeg interesa djeteta itd. Ova i još mnoga druga prava posmatrana su kroz prizmu međunarodnih dokumenata i standarada, kao i uloge pojedinih međunarodnih tijela. Posebno se izdvajaju Evropski sud za ljudska prava i Evropski sud pravde, Evropski komitet za zabranu torture i mnogi drugi.

Koliki je iskorak napravljan u odnosu na teme prethodnog postdiplomskog studija i koliko su se penološke misli, ideje, praksa, propisi i međunarodni dokumenti i standardi podigli na "ljestvici" obrazovanja pravnika na drugom ciklusu studija, sasvim je jasno.

4. Izučavanje penoloških disciplina na trećem ciklusu studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu

Pravni fakultet u Sarajevu jedan je od najstarijih fakulteta Sarajevskog univerziteta i kao takav je još od 1952. godine obrazovao i “doktoe pravnih nauka”, odnosno obrazovao studente koji su izradom i odbranom doktorske disertacije sticali zvanja doktora pravnih nauka. Do bolonjske reforme i organiziranja trećeg ciklusa studija, doktorat pravnih nauka sticao se na osnovu istraživanja i odbrane doktorske disertacije (Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2018b). Nakon bolonjske reforme na Pravnom fakultetu u Sarajevu izvodi se doktorski studij prava kao završni nivo visokog obrazovanja za osmi stepen stručne spreme. Treći ciklus studija, odnosno doktorski studij, izvodi se od akademske 2011/2012. godine. Traje tri godine i izvodi se u šest semestara, a završava se izradom i odbranom doktorske disertacije. Naučnu oblast studijskog programa predstavljaju društvene nauke, naučno polje pravo i uže naučne oblasti svih naučnih oblasti koje se izučavaju na Pravnom fakultetu, a, između ostalih, to su krivično pravo i krivično procesno pravo. Doktorski studij se izvodi u dva dijela kao opći studij i studij smjera.

Opći studij predstavlja zajedničku nastavno-naučnu osnovu za sve studente i predmeti koji se izvode obavezni su za sve studente. U okviru ovog općeg studija izvodi se jedan predmet Katedre krivičnog prava pod nazivom Krivično pravo – izabrane teme u fondu od 30 časova, od kojeg se 10 časova odnosi na krivičnoprocesne i penološke teme koje nose naslov Pravne posljedice osude. Predmet se sastoji od predavanja, rješavanja primjera, diskusije, gostujućih predavanja eksperata, studija slučaja, individualnih projekata i pojedinačnih konsultacija s predavačem.

Nastavni sadržaj obuhvata sljedeće sadržaje: pojam i pravna priroda pravnih posljedica osude, nastupanje pravnih posljedica osude, vrste pravnih posljedica osude, prestanak ili gubitak određenog prava, zabrana sticanja određenog prava, početak i trajanje pravnih posljedica osude i prestanak pravnih posljedica osude na osnovu sudske odluke, postupak za donošenje odluke o prestanku pravnih posljedica osude i pravne posljedice osude u uporednom krivičnom zakonodavstvu. Iz samih naslova vidljivo je da se studenti upoznaju s pravnim posljedicama osude počinitelaca krivičnih djela u mnogim segmentima, proširujući teme znanjima o vrstama i načinima provedbe sankcija na koje se osuda odnosi. Zato kažemo da je riječ i o penološkim temama.

Kako na doktorskom studiju vrijedi princip individualizacije smjera, drugi dio studija odnosi se na studij smjera koji obuhvata i Krivičnopravni smjer. Kada su u pitanju penološke teme, i u okviru studija smjera izvodi se izborni predmet pod nazivom Penitensijarni sistem u uporednom pravu u fondu od 30 sati. Nastavni sadržaj obiluje temama o sistemima izvršenja kazne zatvora i zatvorskim sistemima širom svijeta, kako je to i navedeno u nastavnom planu i programu trećeg ciklusa studija za ovaj predmet:

“Obzirom na karakteristiku multidisciplinarnog pristupa u penitensijarnom sistemu pitanja koja se uređuju ovim pravom su specifična i veoma značajna za obrazovanje polaznika dokorskog studija prava. Ako ovome dodamo i spoznaju posebnosti uporednopravnih rješenja, onda je jasno da je u cilju razvijanja znanja i sposobnosti za teorijsku spoznaju i praktičnu primjenu spomenutih rješenja potrebno penitensijarni sistem jedne države predstaviti na poseban način. Analiziraju se prvenstveno materijalno-pravni aspekti kazne zatvora, zatim posebno ukazuje na eventualne specifičnosti prilikom izricanja – individualizacije kazne, a najvažniji segment je predstavljanje penitensijarnog sistema jedne države. Potrebna znanja i vještine polaznici dokorskog studija mogu steći proučavajući penitensijarne sisteme drugih država kroz analizu ova tri segmenta, pri tome uvažavajući standarde i normative koje postavljaju međunarodni dokumenti.” (Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet, 2018b)

Iz svega navedenog je jasno vidljivo da je zastupljenost penoloških tema u obrazovanju doktora pravnih nauka bitna. To je izuzetno veliki napredak u odnosu na period prije provođenja bolonjskog procesa i velikih reformi u obrazovanju, što govori o spomenutoj ekspanziji u razvoju penologije kao nauke, odnosno uviđanju značaja sticanja znanja i iz oblasti penologije radi kompletnog obrazovanja savremenog pravnika i sticanja naučnog stepena doktora pravnih nauka.

5. Nastavnici i saradnici

Na kraju, neophodno je spomenuti one koji su penologiju kao nauku, kroz predmet Penologija i ostale navedene predmete, doveli na mjesto koje danas ima u sistemu pravničkog obrazovanja. Put razvoja penologije u Bosni i Hercegovini usko se vezuje za već više puta spomenuto, značajno ime iz ove oblasti, a to je prof. dr. Rajka Mladenović-Kupčević.

Nastavno osoblje na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu čiji se rad i angažman vezuje za Penologiju predstavljaju prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić

i prof. dr. Vildana Pleh te asistentica Ena Gotovuša, MA iur.¹¹ Profesorice Sijerčić-Čolić i Pleh ovaj predmet, kao i sve druge obavezne i izborne predmete koji izučavaju penološke teme, predaju na prvom, drugom i trećem ciklusu studija.

Pored nastavnika iz Bosne i Hercegovine, u obrazovanju studenata, na sva tri ciklusa studija učestvovali su i profesori s drugih fakulteta i univerziteta u Bosni i Hercegovini i van nje, kao i gosti predavači iz prakse. Od navedenih, ovom prilikom spomenuli bismo samo jedno ime koje se na svoj način upisuje u “penološku historiju”, a to je ime prof. dr. Dragana Petrovca, redovnog profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. Pored toga što je doprinio razvoju Penologije na Pravnom fakultetu u Sarajevu kao gost predavač, značajan doprinos dao je i kao član komisije za izradu i odbranu doktorskih disertacija, zatim kao međunarodni recenzent iz oblasti penologije za tekstove autora iz BiH, a posebno autora s Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, te kao recenzent spomenutog aktuelnog udžbenika. I sam je autor veoma značajnih i zanimljivih rukopisa iz oblasti penologije.¹²

5.1. Prof. dr. Rajka Mladenović-Kupčević (1927–2012)

Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu diplomirala je 1953. godine, a 1954. godine na istom fakultetu izabrana je za asistenta na Krivičnopravnoj katedri. Školsku 1959/60. godinu provela je na specijalizaciji u Institutu za inostrano i međunarodno krivično pravo u Freiburgu (Njemačka). U školskoj 1961/62. godini boravila je na specijalizaciji na Institutu za krivično pravo i kriminologiju u Bonu (Njemačka) kao stipendista Fondacije Alexandra von Humboldta. Na Pravnom fakultetu u Sarajevu odbranila je 1965. godine doktorsku disertaciju “Recidivizam u krivičnom pravu” i iste godine u martu izabrana je za docenta na predmetu Kriminologija s penologijom. U zvanje vanrednog profesora izabrana je 1970. godine, a 1976. godine u zvanje redovnog profesora na predmetima Krivično pravo i Kriminologija s penologijom. Od školske 1965/1966. godine izvodila je nastavu na Pravnom fakultetu u Sarajevu na dodiplomskom i na postdiplomskom studiju. Na dodiplomskom studiju izvodila je nastavu iz predmeta Osnovi kriminologije s penologijom, a na postdiplomskom studiju Krivičnopravnog smjera iz

¹¹ Ena Gotovuša je asistentica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu od 2018. godine na Katedri krivičnog prava na naučnoj oblasti krivično procesno pravo. U okviru svojih poslova i zadataka održava časove vježbi i na predmetu Penologija.

¹² Više: Dragan Petrovec, <https://www.yumpu.com/xx/document/read/38806872/dragan-petrovec-biografija-curriculum-vitae-institut-za-kriminologijo>

predmeta Krivično pravo, Kriminologija sa penologijom i Kriminološka metodologija. Na Pravnom fakultetu je učestvovala kao predavač i na predmetu Penologija na postdiplomskom studiju na Katedri krivičnog prava akademske 2002/2003. godine. Paralelno s tim, aktivno je bila angažirana i u ulozi mentora pri izradi magistarskih radova i doktorskih disertacija.

Za svoj univerzitetski i pedagoški angažman odlikovana je Ordenom rada sa zlatnim vijencem i Ordenom zasluga za narod u bivšoj SFRJ. Od 1995. godine bila je član Odbora za pravne nauke Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Po osnivanju Fakulteta kriminalističkih nauka, u školskoj 1993/1994. godini, aktivno se uključuje ne samo u nastavni proces, već i u sveukupno organizaciono uspostavljanje Fakulteta. Na ovom fakultetu birana je u zvanje redovnog profesora na četiri predmeta i to: Krivično pravo, Kriminologija, Krivično procesno pravo i Međunarodno krivično pravo, a od školske 1998/1999. godine i na predmetu Penologija.

Na Odsjeku odbrana i sigurnost Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, bila je angažirana od školske 1995/1996. godine na predmetu Osnovi kriminologije.

Naročito se ističe angažman prof. dr. Rajke Mladenović na Pravnom fakultetu u Sarajevu tokom ratnog i poslijeratnog perioda 1992–1998, gdje je kao jedini nastavnik na Krivičnopravnoj katedri održala aktivan nastavni proces ne samo u Sarajevu, već i u odjeljenjima dislocirane nastave u Mostaru i Zenici, i to iz tri predmeta: Krivično pravo, Krivično procesno pravo i Kriminologija.

Što se tiče njene naučne djelatnosti, izdvajamo već spomenutu činjenicu da je autorica prvog udžbenika 1969/1970. godine pod nazivom *Osnovi penologije*. Drugo izdanje ovog udžbenika izdato je 1981. godine, a posljednje, treće izdanje 2001. godine. Udžbenik je 1988. godine preveden na albanski jezik radi potreba Pravnog fakulteta u Prištini. Paralelno s aktivnostima na izradi spomenutih udžbenika, u intervalu od dvadeset godina (1968–1989), kontinuirano se bavila naučnoistraživačkim radom u okviru naučne djelatnosti Kriminološkog instituta Pravnog fakulteta u Sarajevu, kao glavni i odgovorni rukovodilac četiri naučna projekta, u jedno vrijeme i kao šef Instituta. U sklopu te aktivnosti realizirala je za teritoriju SRBiH važne makroprojekte interdisciplinarnog karaktera: “Krivična djela ubistva u BiH”, “Saobraćajni delikti u BiH”, “Privredni kriminalitet u BiH” i “Kriminalitet maloljetnika u industrijskim naseljima BiH”.

Pored udžbenika iz oblasti penologije, prof. Mladenović-Kupčević je 1982. godine objavila i svoj drugi udžbenik pod naslovom *Kriminologija*, koji je doživio četiri obnovljena izdanja, od kojih je posljednje objavljeno u Sarajevu 2003. godine. Dugo vremena, udžbenici prof. Mladenović bili su osnovna udžbenička literatura na pravnim fakultetima u BiH ali i van njenih granica, Fakultetu kriminalističkih nauka, Fakultetu političkih nauka i Defektološkom fakultetu, a ti i ostali rukopisi i danas se koriste u obrazovanju studenata na svim ciklusima studija.

5.2. Prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić (1955–)

Kao redovna profesorica na naučnoj oblasti krivično procesno pravo, uz obavezne predmete na dodiplomskom studiju Krivično procesno pravo I i Krivično procesno pravo II i s njima povezane izborne predmete, predaje i Penologiju, te objavljuje naučne i stručne radove s područja izvršnog krivičnog prava i restorativne pravde: *Evropska zatvorska pravila (2006) iz 2007; Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*, 2011 (koautorica); *Kućni zatvor s elektronskim nadzorom u Federaciji Bosne i Hercegovine*, 2013; *Specifičnosti novih alternativnih sankcija u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine*, 2013; *Restorative justice in Bosnia and Herzegovina*, 2015; *Kriminalitet žena u Bosni i Hercegovini*, 2018; *Bosnia and Herzegovina u International Encyclopaedia of Laws: Criminal Law (2021)*.

5.3. Prof. dr. Vildana Pleh (1975–)

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu završila je 2001. godine, a od novembra 2002. godine zaposlena je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Za višeg asistenta izabrana je 2008. godine, u zvanje docentice 2016. godine, a vanredne profesorice 2021. godine. Magistarski rad “Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine” odbranila je 2008. godine, a doktorsku disertaciju “Izvršenje kazne zatvora i sudski nadzor izvršenja” odbranila je 2016. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Autorica i koautorica je niza monografija, naučnih i stručnih članaka iz oblasti krivičnog procesnog prava, a posebnu pažnju posvetila je temama iz oblasti penologije. Pored spomenutog udžbenika iz penologije, od monografija koje obrađuju penološke teme izdvajamo: *Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u Bosni i Hercegovini iz 2009. godine*, *Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini (zbirka propisa, stručnih mišljenja i sudskih odluka)*

u dva izdanja i to 2009. i drugo 2011. godine te *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine iz 2020. godine*. Pored navedenih, autorica je objavila više članaka koji se bave temama iz oblasti krivičnog procesnog prava, a naročito penologije, koji prate savremene tokove kako na teorijskom tako i na polju međunarodnih dokumenata i standarda i njihove integracije u nacionalna zakonodavstva. Posebnu pažnju posvećuje maloljetničkom prestupništvu s krivičnoprocesnog i penološkog aspekta, kao i savremenim penitensijarnim problemima i izazovima te temama koje se odnose na alternativne mjere i alternativne sankcije kao značajne izazove 21. vijeka.¹³ Ovakav rad rezultirao je i većim brojem urađenih i odbranjenih završnih radova na drugom ciklusu studija. Na trećem ciklusu studija mentorica je na doktorskim disertacijama iz oblasti penitensijarnog prava – *Izvršenje kazne maloljetničkog*

¹³ Ovom prilikom navest ćemo radove objavljene u posljednjih nešto više od 10 godina. Zatvorski sistem u Bosni i Hercegovini: stanje u praksi, problemi i načini njihovog prevazilaženja. *Pravo i pravda*, 2010, god, IX, br. 1, str. 303–327; Krivične sankcije prema maloljetnicima u duhu novog Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Nova pravna revija*, 2010, br. 1–2, str. 34–40; Nacionalni preventivni mehanizam protiv torture i njegova uspostava u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LV, 2012. str. 459–485; Prikaz knjige: Alenka Šelih, Aleš Završnik (ur.). “Crime and Transition in Central and Eastern Europe”, *Nova pravna revija*, 2012, br. 2, str. 85–88; Primjena restorativne pravde u izvršenju kazne zatvora GRIP program – nova šansa za zatvorski sistem Bosne i Hercegovine, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LVII, 2014. godine, str. 273–292; Uloga suda u postupku izvršenja kazne zatvora u Hrvatskoj, Francuskoj i Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXI, 2018. godine, str. 279–314. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2019/01/Godisnjak-PFSA-2018-za-web.pdf>; Alternativni modeli u krivičnom zakonodavstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* LXII, 2019. str. 127–155. <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/01/Godisnjak-PFSA-2019-za-web1.pdf>; Uloga i značaj sudije za maloljetnike u postupku izvršenja krivičnih sankcija prema maloljetnicima u Bosni i Hercegovini, *Pregled: časopis za društvena pitanja*, 2020. LXI br. 2 str. 45–68; Pandemija i izvršenje krivičnih sankcija u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXIII 2020. str. 211–231. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/01/Godisnjak-PFSA-2020-za-web5-25-01-2021.pdf>; Pleh, V., Omersoftić, E., Prevencija maloljetničkog prestupništva i program (sekundarne) prevencije i neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo. Zbornik radova Porodica i savremeno društvo izazovi i perspektive, Peta međunarodna naučna konferencija “Društvene devijacije”, Banja Luka 2020. str. 494–504. Autorica ovog članka svojim radom i angažmanom posebno je doprinijela razvoju penologije kao nauke na ovim prostorima, a posebno razvoju Penologije kao predmeta na prvom ciklusu studija i drugih predmeta koji se bave penološkim temama na sva tri ciklusa studija.

*zatvora i Individualizacija kazne zatvora za žene u sistemu krivičnog pravo-
suda u Bosni i Hercegovini*, a čija je izrada u toku.

Zaključna razmatranja

Put razvoja Penologije nije bio jednostavan, ali je imao stabilan kontinuitet pa je od početka šezdesetih godina prošlog vijeka do danas “izvajana” ne samo u važan obavezni predmet na prvom ciklusu studija, već i kao izborni sadržaj. Izborni predmeti na sva tri ciklusa studija, odnosno penološke teme, izučavaju se gotovo u svim predmetima iz naučne oblasti krivičnog procesnog prava.

Prateći savremene penološke misli i trendove i idući ususret novim, uzmemo li u obzir njenu multidisciplinarnost, možemo reći da penologija kao nauka u 21. vijeku doživljava pravu ekspanziju, a samim tim i nastavni predmet Penologija na Pravnom fakultetu u Sarajevu, šireći tako teme kojima se bavi, ali i uvodeći nove predmete izučavanja koji iz nje proizlaze. Tako danas, kako kroz nove nastavne predmete naročito na drugom i trećem ciklusu studija, tako kroz mnoštvo obrađenih završnih radova i određeni broj doktorskih disertacija na trećem ciklusu studija, penologija kao nauka sve više širi svoje predmete izučavanja, a koje studenti Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu istražuju i kroz njih stiču nova znanja i vještine i iz ove oblasti.

Ovakav trend razvoja Penologije prati i omogućava njenu afirmaciju. Kadrovski kapaciteti, zahvaljujući svojoj posvećenosti, “znatiželji” i svijesti o značaju izučavanja penoloških tema u obrazovanju savremenog pravnika, uspješno prate savremene penološke misli, ali i reforme, kako na polju nauke tako i u praktičnoj primjeni njenih instituta.

S druge strane, zahvaljujući svojoj multidisciplinarnosti, penologija ostavlja velike mogućnosti povezivanja kroz predmet izučavanja, ne samo na naučnom nivou i saradnji unutar specifičnih projekata, nego i na nivou univerziteta odnosno fakulteta. Također omogućava uvođenje novih studijskih programa, naročito na drugom ili trećem ciklusu studija, što otvara mogućnosti za nove izazove i svestranu edukaciju velikog broja studenata s različitih fakulteta.

Tendencija proširenja predmeta penologije, kao i njihovo kritičko promatranje i konkretna primjena u praksi kod nas i u uporednom pravu, trasira nove puteve razvoja penološke nauke i značajne pomake u obrazovanju na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. U prilog ovome govori i činjenica da je nakon prvog doktorata na Pravnom fakultetu u Sarajevu koji je u

velikoj mjeri obrađivao i penološke aspekte recidivizma u krivičnom pravu, sljedeća doktorska disertacija na temu izvršenja kazne zatvora i sudskog nadzora izvršenja odbranjena pedeset godina kasnije, 2016. godine. Ali od tada do danas su u izradi dvije doktorske disertacije koje se bave specifičnim aspektima penitensijarnog sistema za žene i za maloljetnike. Želimo primijetiti da su rezultati pažljivog i kontinuiranog ulaganja u ovu naučnu oblast ostvarili efekte ne samo na znanje, nego i na interese studenata da pojedine teme samostalno istražuju i produbljuju.

Zahvaljujući svojim karakteristikama penologija kao nauka, a naročito kao predmetna Pravnom fakultetu u Sarajevu, ima “široko otvorena vrata” za nove izazove, ali i nove rezultate kako na polju obrazovanja i nauke tako i u njenoj praktičnoj primjeni, što je u konačnici i značajan cilj pozitivnopravnih predmeta.

Bibliografija

- Gradašćević-Sijerčić, J., Bakšić-Muftić, J. & izmirlija, M. (prir.). (2005). *Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Imamović, M. (ured.) *55 godina Pravnog fakulteta 1946-2002*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Konstantinović-Vilić, S. & Kostić, M. (2011). *Penologija*. Niš: Pravni fakultet, Centar za publikacije.
- Mladenović, R. (1981). *Osnovi penologije*. Sarajevo: Svjetlost.
- Petrović, B. (ured.) (2016). *Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946-2016*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Petrović, B. & Jovašević, D. (2006). *Izvršno krivično/kazneno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet
- Petrović, B., Halapić, E., Imamović-Čizmić, K., Duman, Dž., Izmirlija, M. & Ferhatović, A. (prir.). (2013). *Vodič kroz Prvi ciklus studija*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Pleh, V., (2019). Alternativni modeli u krivičnom zakonodavstvu za maloljetnike u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu LXII*, 127–155. Preuzeto 6. 9. 2021: <http://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/01/Godisnjak-PFSA-2019-za-web1.pdf>

- Pleh, V. (2020). Uloga i značaj sudije za maloljetnike u postupku izvršenja krivičnih sankcija prema maloljetnicima u Bosni i Hercegovini. *Pregled: časopis za društvena pitanja*, LXI (2), 45–68.
- Radoman, M. (2019). *Penologija i kazнено izvršno pravo*. Beograd: Udruženje pravnika Srbije.
- Sijerčić-Čolić, H. & Vranj, V. (2011). *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. (2018a). Dodiplomski univerzitetski studij prava. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Preuzeto 6. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. (2018b). Doktorski univerzitetski studij prava. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Preuzeto 6. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf>
- Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. (2018c). Master univerzitetski studij prava. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Preuzeto 6. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Univerzitet u Sarajevu. (1964). *Pregled predavanja za školsku 1963–1964. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1965). *Pregled predavanja za školsku 1964–1965. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1966). *Pregled predavanja 1965–1966*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1966–1967*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1967–1968*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1968). *Pregled predavanja 1968–1969*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1970). *Pregled predavanja 1969–1970*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

- Univerzitet u Sarajevu. (1972). *Pregled predavanja 1971–1972*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1973). *Pregled predavanja 1972–1973*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1974). *Pregled predavanja 1973–1974*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1975). *Pregled predavanja 1974–1975*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1976). *Pregled predavanja 1975–1976*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1979). *Pregled predavanja 1978–1979*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1980). *Pregled predavanja 1979–1980*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Vildana Pleh, PhD

Associate professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

v.pleh@pfsa.unsa.ba

THE DEVELOPMENT OF PENOLOGY AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO'S FACULTY OF LAW

Summary

The path of development of Penology as a faculty course at the Department of Criminal Law of the University of Sarajevo's Faculty of Law is divided into several stages and it follows the stages of educational reform since the establishment of University of Sarajevo's Faculty of Law in 1946 and to this day. The first stage of development took place until 1963, and during this period, specific subjects of penology were taught within the teaching contents of other courses from the field of criminal law. The second stage encompasses the period from 1963 to 1972 during which Penology, this time as a course entitled the Basics of Criminology with Penology, was studied as an elective course. The third stage of the development of Penology as a faculty course took place from 1972 to 1979, during which period Penology, together with Criminology, was an integral part of the compulsory curriculum in the third year of undergraduate studies. From 1979 to 2005 and large-scale education reform in Bosnia and Herzegovina, the fourth stage of its development took place. In this period, Penology as a study course entitled Criminology with Penology was an elective course in the fourth year of studies. Since 2005 and the implementation of the Bologna Process and the introduction of Bologna rules of studying began its fifth stage of development and Penology became a compulsory course in the eighth semester of the fourth study year, and it still holds this status today. We need to particularly underline that the Bologna reforms, even though the course itself exists as a compulsory or elective course within the curricula for quite some time, it was for the first time separated from Criminology in undergraduate studies as an independent study course and along with lecture classes, it also included practical exercise classes. On the other hand, the development path in post-graduate studies, today referred to as the second cycle degree, at the University of Sarajevo's Faculty of Law was fairly "quicker", so Penology was introduced into curriculum as an independent

and compulsory course at the Department of Criminal Law somewhat earlier. In doctoral studies (third cycle degree), it was introduced since its establishment and the introduction of the Bologna rules of studying in 2005 as part of compulsory courses in the first semester, and also as one of elective courses in the second semester of doctoral studies. This way, Penology as a faculty course has “paved” a steadfast and long path of its development, retaining the tradition of studying this course in senior years of the first cycle degree, studying in the second cycle degree through different sections of the Department of Criminal Law and by its establishment and development in the third cycle degree of the University of Sarajevo’s Faculty of Law. The development of Penology as a faculty course follows the path of development of penology as a science and the development of awareness of its significance as the “third link in criminal law” in the fight against crime, which will be further studied in this paper.

Keywords: *Penology, development of science, development of faculty course, cycle degrees, legal education*

Dr. sc. Hajrija Sijerčić-Čolić

Redovna profesorica

Univerzitet u Sarajevu

Pravni fakultet

h.sijercic.colic@pfsa.unsa.ba

UDK 343.1:378

Izvorni naučni rad

RAZVOJ NAUČNE DISCIPLINE KRIVIČNO PROCESNO PRAVO NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU

Sažetak

U radu se obrađuje razvoj naučne discipline krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu od njegovog osnivanja 1946. do danas. Kao prve korake možemo označiti predmete koji se od akademske 1947/48. godine predaju na Fakultetu pod nazivima Krivični sudski postupak sa seminarom i Organizacija sudova i javnih tužilaštava FNRJ. Istraživanja ukazuju na reorganizaciju predmeta Krivično procesno pravo sa osnovima kriminalistike i Krivično procesno pravo, kao i širenje pitanja koja oni proučavaju, što sve omogućava formiranje naučne discipline krivično procesno pravo s pripadajućim obaveznim i izbornim predmetima na svim ciklusima studija.

Istraženi dokumenti upućuju na zaključak da je okosnica razvoja krivičnog procesnog prava svestrana analiza odnosa između zaštite osnovnih prava i sloboda čovjeka i efikasnog krivičnog postupka, te da se u tom razvoju moraju uzeti u obzir međunarodno i evropsko krivično procesno pravo.

Osim spomenutih pitanja, u radu se daje osvrt na doprinos izabranog akademskog osoblja razvoju ove naučne discipline.

Ključne riječi: *krivično procesno pravo, historijski razvoj, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Bosna i Hercegovina*

1. Uvod

Zakonom o Pravnom fakultetu koji je objavljen 23. augusta 1946. u “Službenom listu Narodne Republike Bosne i Hercegovine” osnovan je Pravni fakultet sa sjedištem u Sarajevu. Prva predavanja na Fakultetu održana

su 7. februara 1947. godine. Tim povodom “Oslobođenje” je objavilo tekst na čijem početku možemo pročitati: “Značaj otvaranja Pravnog fakulteta u Sarajevu je vrlo veliki i dan njegovog otvaranja će ući u kulturnu istoriju naše republike. Potreba za novim pravnicima je u nekoliko mahova isticana u našoj štampi, a i izgradnja i razvijanje narodne vlasti i sudstva učinila je ovu potrebu još prešnjijom” (Oslobođenje, 9. februar 1947, str. 3).

Zagovarajući otvaranje pravnih studija, matičari i prvi profesori dijelili su uvjerenje da Pravni fakultet treba biti okrenut ne samo školovanju stručnih kadrova i podizanju pravne svijesti, već i odgajanju naučnog podmlatka i razvoju pravnih nauka. Utkana u njegove temelje, ova multidisciplinarnost i otvorenost bitno je odredila razvojni put Fakulteta, pa i put naučne discipline krivično procesno pravo. Naime, prvi izabrani nastavnici birali su druge nastavnike i predavače, starije asistente i asistente, među njima i one koji su svoje dodiplomske i postdiplomske studije između dva svjetska rata završavali na uglednim evropskim i drugim univerzitetima. Plejada profesora i saradnika, ostvarujući zapažene rezultate u nastavnom i naučnoistraživačkom kontekstu, ostavila je neizbrisiv trag u razvoju krivičnih i drugih pravnih nauka.

Jedno od dominantnih obilježja novoosnovanog Pravnog fakulteta predstavljao je nastavni plan i program koji je kroz četverogodišnji studij trebao omogućiti kvalitetno opšte pravno obrazovanje, pokrivanje potreba poslijeratnog razvoja, te popunjavanje ne samo tradicionalnih pravničkih zanimanja, već i različitih drugih u društveno-ekonomskoj sferi, političkom životu, obrazovanju i nauci. U tom svjetlu, prvi dekan dr. Aleksandar Solovjev, osnivač Katedre za historiju prava i naučnik svjetskog glasa, govoreći o osnovnim principima novog nastavnog plana istakao je, između ostalog, da je on “(...) izgrađen tako da odgovara savremenim i naprednim metodama u izučavanju prava i da postiže opšti nivo pravnih studija (...) [te da] teži da ostvari vezu između teoretske obrade i praktičnog osposobljavanja, jedinstvo teorije i prakse” (Oslobođenje, 7. februar 1947, str. 1).

Ovi, ali i drugi osnovni principi¹ *curriculum*a Pravnog fakulteta, održali su se svih ovih 75 godina uspješno prateći promjene u društvu i međunarodnim odnosima, te aktuelnu nacionalnu i komparativnu teoriju o raznovrsnim pravnim disciplinama i granama. U tom smislu posebno značajni procesi odvijaju se početkom XXI vijeka jer je novi milenijum donio i nove izazove akademskom osoblju i studentima Pravnog fakulteta. Reforma visokog obrazovanja u Evropi krajem XX vijeka, poznata kao bolonjski proces, prvi put

¹ Naprimjer, četverogodišnji studij, otvorenost prema uvođenju novih predmeta, specijalizacija, praktični studentski rad.

je našla svoje mjesto u fakultetskom nastavnom planu i programu u studijskoj 2005/2006. godini, čime je potvrđeno da je najvredniji dio tradicije Fakulteta održavanje kontinuiteta naučno-nastavnog i naučnoistraživačkog rada, te prilagođavanje novim okolnostima u kontekstu pravnog obrazovanja (Diplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija, 2018, str. 5). U tom smislu posebno je značajno širenje lepeze predmeta nastavnog *curriculum*a, među njima i onih koji se primarno fokusiraju kako na naučnu disciplinu krivično procesno pravo, tako i na druge s njom povezane naučne oblasti.

2. Naučna disciplina krivično procesno pravo – razvoj do kraja 90-ih godina

2. 1. Prikaz kroz nastavne planove i programe

U nastavne discipline pravnog studija sve vrijeme inkorporirana je i naučna disciplina krivično procesno pravo, koja, kroz specifične samostalne predmete, prati razvoj univerzitetskog obrazovanja na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Tako se već u akademskoj 1947/48. godini, u zimskom i ljetnom semestru druge godine studija izučavaju Krivični sudski postupak sa seminarom (3 časa sedmično) i Organizacija sudova i javnog tužilaštava (2 časa sedmično). U godinama koje dolaze složena procesnopravna pitanja izučavaju se na trećoj godini studija prvo u okviru predmeta Krivični postupak, a od akademske 1954/55. godine kroz nastavni predmet Krivično procesno pravo. Plan i program tog predmeta, pored predavanja *ex katedra*, obuhvata i praktične vježbe koje su se izvodile u VI semestru u fondu od 2 časa sedmično (Pregled predavanja, 1955, str. 110). Na taj način studenti su pored produbljenog poznavanja krivičnoprocesnih normi kao okvira susretanja tendencija o funkcionalnom krivičnom postupku, s jedne strane, te zaštititi osnovnih ljudskih prava, s druge strane, učili i o njihovoj primjeni u sudskoj praksi. Počev od akademske 1973/74. godine mijenja se naziv predmeta u Krivično procesno pravo s Osnovima kriminalistike (4 časa sedmično tokom V i VI semestra), čime se pravnička edukacija veže uz kriminalistiku kao naučnu disciplinu i praktičnu djelatnost koja se bavi otkrivanjem krivičnih djela i njihovih učinilaca (Pregled predavanja, 1974, str. 291). Krajem 70-ih godina u Statutu Pravnog fakulteta² utvrđen je novi nastavni plan kojim se

² Statut Pravnog fakulteta usvojen je na referendumu 28. 6. 1979. i potvrđen Odlukom Skupštine SR Bosne i Hercegovine od 4. 12. 1979. ("Službeni list SRBiH", 40/79).

ovom predmetu vraća raniji naziv – Krivično procesno pravo.³ Istaknuti će naziv ostati sve do prilagođavanja studijskog plana i programa bolonjskim standardima i pravilima kroz implementaciju evropskog projekta pod nazivom *Reforma curriculuma Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*.

2. 2. Akademsko osoblje

Profesori koji su od početka uključeni u rad novoosnovanog fakulteta, i koji će zadržati primat u godinama koje dolaze, kako u naučnim tako i u nastavnim aktivnostima, bili su dr. Mihajlo Ilić i dr. Dragoljub Dimitrijević.

2. 2. 1. Prof. dr. Mihajlo Ilić (1910–1990) diplomirao je 1934. godine na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je dvije godine kasnije promovisan za doktora prava (Pravni fakultet u Zagrebu, 1996, str. 602). Profesor Ilić, uz obavljanje istaknutih funkcija u krivičnom pravosuđu, preuzima i poslove honorarnog nastavnika Pravnog fakulteta u Sarajevu gdje predaje ne samo krivičnoprocesne teme, već i posebni dio materijalnog krivičnog prava;⁴ za stalnog vanrednog profesora krivičnog procesnog prava izabran je 1961. godine, a za redovnog 1966. Uključen je i u rad Kriminološkog instituta koji je osnovan 1955. godine i u okviru kojeg se organizuju ciklusi predavanja za organe krivičnog pravosuđa⁵ i kriminološka istraživanja⁶. Od 1967. do 1969.

³ Bez obzira na promijenjeni naziv predmeta, prema novom nastavnom programu koji je utvrđen Odlukom Savjeta Pravnog fakulteta u Sarajevu od 28. 2. 1980. godine, metodskim jedinicama iz Krivičnog procesnog prava dodati su odgovarajući sadržaji iz Osnova kriminalistike (kriminalistička tehnika i kriminalistička taktika). Time su spomenuti specifični sadržaji programskim osnovama uključeni u predmet Krivično procesno pravo. V. Nastavni plan i program, 1982, str. 73–78.

⁴ Prema Rješenju Komiteta za fakultete, visoke škole i naučne ustanove pri Vladi NR Bosne i Hercegovine broj: 7/1948. od 8. januara 1948. potvrđuje se izbor dr. Mihajla Ilića, sudije Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine, za honorarnog nastavnika za predmet Organizacija sudova i javnog tužilaštva na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Ovo rješenje doneseno u smislu čl. 23. Zakona o državnim službenicima potvrdio je i Božo Cikota, predsjednik Vrhovnog suda NR Bosne i Hercegovine, broj: 46/1948. od 15. januara 1948.

⁵ Tako je 1956. organizovan ciklus od 32 predavanja za sudije i organe krivičnog gonjenja. Krndija, 1957, str. 9.

⁶ U naučnoistraživačke projekte ubrajaju se *Kriminalitet maloljetnika u Bosni i Hercegovini* i *Krivična djela ubistva u Bosni i Hercegovini u periodu 1962–1966. godine* (Mladenović, Rajka, Ilić, Mihajlo, Stajić, Aleksandar. *Krivična djela ubistva u Bosni i Hercegovini* : [u periodu 1962–1966] / [pojedine dijelove su pisali Rajka Mladenović, Mihajlo Ilić, Aleksandar Stajić] ; [projekat istraživanja vodio Aleksandar Stajić] ; [istraživanje realizovali Aleksandar Stajić, Mihajlo Ilić, Rajka Mladenović, Vlasta Horvat, Milanka Dejanović, Boris Mišić, Zdravko Tomašević]. Sarajevo : Pravni fakultet u Sarajevu, Kriminološki institut, 1971).

bio je dekan. U zvanju redovnog profesora krivičnog procesnog prava penzionisan je 1982. godine, ali je svoje profesorske aktivnosti nastavio sve do kraja 80-ih godina prošlog vijeka doprinoseći razvoju postdiplomskog studija na Fakultetu i, kao mentor, pružajući pomoć magistrantima i doktorantima u obradi teorijsko-pravnih i praktičnih pitanja iz oblasti krivičnog pravosuđa i krivičnog procesnog prava. Profesor Ilić imao je zapažene aktivnosti na konferencijama i interkatedarskim sastancima katedri za krivičnopravne nauke pravnih fakulteta Jugoslavije. Katedre za krivično i krivično procesno pravo bile su poznate po interkatedarskim sastancima u nekadašnjoj Jugoslaviji, a jedan takav je u organizaciji našeg fakulteta održan 27. i 28. maja 1988. godine (Tomić, 1988, str. 517–520). Kroz svoj naučni i nastavni rad profesor Ilić je stekao reputaciju i afirmisao se kao “istaknuti naučni radnik i pravni mislilac koji je dao značajne doprinose unapređenju naše nauke o krivičnom i uopće procesnom pravu” (Horvat, 1990, str. 306). Upravo zbog toga serija članaka iz krivičnopravne oblasti objavljena 1990. u Godišnjaku Pravnog fakulteta predstavlja spomenicu povodom njegove smrti. Njegova predavanja nisu bila odlična samo zato što je vješto i argumentovano spajao pravnu teoriju s konkretizacijom normativnih rješenja u praksi, već i zbog nastojanja da studenti kao aktivni sagovornici samostalno donose sudove o pitanjima o kojima se razgovaralo. Zbog posebnog odnosa prema studentima, od kojih na ispitu nije tražio ono što ne znaju već ono što znaju, profesor Ilić će ostati upamćen kao vrstan pedagog i sagovornik ne samo u sali III godine, već i prilikom polaganja ispita. Umro je u Sarajevu 16. januara 1990. godine.

Kao pedagog i naučni radnik prof. dr. Mihajlo Ilić odgojio je brojne generacije diplomiranih pravnika i pravica. Tokom studija oni su koristili njegova *Predavanja iz krivičnog procesnog prava*, koja su u prvom izdanju kao univerzitetska skripta objavljena 1962. godine. Struktura *Predavanja* bila je sljedeća. U *Prvom dijelu* pod nazivom *Osnovni instituti krivičnog procesnog prava* bila su izložena poglavlja o: opštim pojmovima krivičnog postupka i krivičnog procesnog prava; osnovnim istorijskim tipovima krivičnog postupka; osnovnim načelima krivičnog postupka; predmetu i subjektima krivičnog postupka; krivičnoprocesnim radnjama; mjerama za obezbjeđenje prisustva okrivljenog i uspješno vođenje krivičnog postupka; dokazima i dokazivanju. *Tok krivičnog postupka* je naziv *Drugog dijela*; tradicionalno obuhvata tekstove o: stadijima krivičnog postupka; pretkrivičnom postupku; optuživanju i glavnom pretresu; presudi i pravnim lijekovima; te skraćenom krivičnom postupku pred opštinskim sudom. *Treći dio* bio je posvećen posebnim postupcima, koji su se odnosili na: primjenu mjera bezbjednosti i oduzimanje imovinske koristi; pružanje međunarodne krivičnopravne pomoći i izručenje okrivljenih i osuđenih osoba; naknadu štete, rehabilitaciju i ostvarivanje drugih prava neopravdano osuđenih i neosnovano lišenih

slobode – izdavanje potjernice i objave. Uz navedeno, *Predavanja* su obuhvatila i izlaganja o pomilovanju i izvršenju krivičnih sankcija. Posljednja poglavlja ovog udžbenika obuhvatila su pregled sudske prakse na način da su sudske odluke bile sistematizovane prema relevantnim članovima Zakona o krivičnom postupku. Važno je navesti da su ta izlaganja bila organski povezana s prethodno navedenim segmentima sistema krivičnog procesnog prava, kako bi studenti uz proučavanje procesnih instituta i judikature stekli uvid u praktičnu primjenu procesnopravnih normi (Ilić, 1962, str. 514). Novo, prerađeno i izmijenjeno univerzitetsko izdanje skripata iz 1962. štampano je 1968. godine pod naslovom *Krivično procesno pravo*, zbog, kako je to zapisano u Predgovoru, izmjena i dopuna procesnog zakonodavstva 1965. i naročito 1967. godine (Ilić, 1968, str. [3]). Interes za sistematizovana izlaganja o noveliranom krivičnom postupku i krivičnom procesnom pravu bio je naročito izražen, i zato su 1971. objavljena izmijenjena i dopunjena *Predavanja iz krivičnog procesnog prava* (Ilić, 1971, str. 1). Navedeni materijal obuhvatio je ne samo promjene procesnih normi iz 1965. i 1967, već i izmjene Zakonika o krivičnom postupku SFRJ iz 1970. Usklađivanje udžbeničkog materijala s novelama procesnog zakona o naknadi štete neopravdano osuđenim osobama i posebno novim (iz razloga efikasnosti krivičnog postupka) ovlaštenjima organa unutrašnjih poslova objavljeno je 1973. godine. Udžbenik *Krivično procesno pravo* je iz pera profesora Ilića posljednji put napisan krajem 70-ih te objavljen 1980. Nakon toga, autorica ovog članka je, u dva navrata, prilagodila njegov tekst promjenama koje su zabilježene u državno-pravnom sistemu Bosne i Hercegovine poslije 1992. Prvo priređeno izdanje (1997) obuhvatilo je intervencije u krivičnoprocesnom pravu koje su posljedica gašenja SFRJ. Drugo izdanje (2001) bilo je podstaknuto donošenjem Zakona o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu krajem 1998. godine.

Uzimajući u obzir prethodno izloženu strukturu udžbenika za krivično procesno pravo te kontinuirano praćenje reformi krivičnoprocesnog zakonodavstva, može se zaključiti da je navedeno predstavljalo temelj za teorijska razmatranja tadašnjih krivičnoprocesnih normi sadržanih u osnovnim i dopunskim izvorima krivičnog procesnog prava, kao i njihovu primjenu u praksi. Proučavanje u historijskom kontekstu temeljilo se na tradicionalnoj teorijskoj podjeli na akuzatorski, inkvizitorski i mješoviti tip krivičnog postupka, uz naglasak da je mješoviti kontinentalni sistem krivičnog postupka ugrađen i u krivičnoprocesno pravo SFRJ, odnosno Bosne i Hercegovine. U ovom razdoblju među načelima posebno mjesto pripada načelu materijalne istine, proučava se njegov sadržaj doktrinarno i normativno, te naglašava da se ona ne smije utvrđivati nedopuštenim sredstvima, iako je u “krivičnom postupku dužnost svih organa da utvrđuju materijalnu istinu koja je

preduslov za pravilnu primjenu krivičnog zakona” (Ilić, 1997, str. 46). Taj pogled na odnos procesnopravne dogmatike i kriminalne politike usvojio je i tadašnji zakonodavac, i on u značajnoj mjeri potvrđuje stav da je proučavanje krivičnog procesnog prava vezano za procesne garancije i zaštitu osnovnih ljudskih prava, pravnu sigurnost u krivičnom procesu i zahtjev “da pravno uređenje i pravno-sudski postupak bude jednako važeći za sve i svakoga, ‘danas i ovdje’, uvijek, u svim okolnostima” (Horvat, 1990, str. 305). Navedena tvrdnja ni po čemu nije nova. Naime, u teoriji, a nakon istraživanja reformi krivičnog postupka u bivšoj Jugoslaviji, zaključuje se da su ostvarene krupne promjene u razvoju krivičnoprocesnog prava u smislu zaštite ljudskih prava u krivičnom postupku, a u skladu sa savremenim postulatima ustavnog i međunarodnog prava. Brojne produbljene rasprave ističu da je “(...) prednost jugoslovenske teorije u odnosu na teoriju drugih komunističkih zemalja bila u tome što je prva bila puno više otvorena prema rezultatima doktrinarnog razvoja u zapadnim zemljama i njihovom povoljnom utjecaju na konceptualizaciju i formiranje procesnih instituta kojima se štite ljudska prava u kaznenom postupku” (Krapac, 1994, str. 93).⁷ U sferi krivičnoprocesnog prava bio je to ustvari uticaj zapadnonjemačke procesne teorije, naročito vodećih teoretičara kao što su Peters, Roxin i Schmidt, kao i vrlo dobro poznavanje kolijevke mješovitog krivičnog postupka, tj. francuskog procesnopravnog sistema jer su “(...) autori teksta Novele ZKP iz 1967. godine, koja je prvi put u kazneni postupak unijela izdvajanje zapisnika o nevaljanim dokazima iz spisa dobro poznavali francusku ustanovu *l’extract des actes du dossier* iz čl. 174. st. 3. francuskog ZKP iz 1959. godine, koja ih je po svojoj prilici inspirirala za rješenja iz čl. 73. ZKP/1967” (Krapac, 1994, str. 93). Nije stoga čudno da su se pravci razvoja naučne discipline krivično procesno pravo i na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu iskazivali kroz spomenute uporednopravne perspektive.

2. 2. 2. Prof. dr. Dragoljub Dimitrijević (1913–1991) diplomirao je 1935. na Pravnom fakultetu u Beogradu. Doktorat pravnih nauka stekao je 1950. na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Godine 1948. izabran je za asistenta Pravnog fakulteta u Sarajevu, na predmetu Krivično pravo. Narednu deceniju provest će na Fakultetu i biti biran u docenta (1951) kao i vanrednog profesora (1957). Osnovao je Kriminološki institut 1955. godine i bio njegov prvi rukovodilac. S ponosom je vodio prvi institut koji je osnovan na Pravnom fakultetu i s entuzijazmom pratio inostranu periodiku. Kriminološki institut je tako bio pretplaćen na relevantne francuske, engleske, njemačke i italijanske časopise iz oblasti krivičnopravnih nauka, kriminologije i krivičnog pravosuđa. I danas

⁷ U prilog navedenom govori i činjenica da je profesor Ilić podnio komunikaciju, na francuskom jeziku, na IX međunarodnom kongresu za krivično pravo održanom u Hagu 1964. godine pod naslovom “Uloga organa gonjenja u krivičnom pravu”.

se dio te građe nalazi u Kriminološkom institutu i svjedoči o tom vremenu. Na Pravni fakultet u Beogradu prešao je 1958. godine u zvanju vanrednog profesora na predmet Krivično procesno pravo. Na istom fakultetu je 1964. biran za redovnog profesora Krivičnog procesnog prava, a penzionisan je 1981. godine (Stefanović, 1991). Umro je 22. aprila 1991. u Beogradu.

Profesor Dimitrijević je do kraja života zadržao vezu s Pravnim fakultetom u Sarajevu i Katedrom za krivično pravo. Treba izdvojiti da je kao gostujući profesor učestvovao u postdiplomskoj nastavi na Fakultetu; istovremeno je asistentima s Katedre za krivično pravo, koji su upisali postdiplomske studije na Pravnom fakultetu u Beogradu, pružao pomoć pri izradi seminarskih i magistarskih radova. Autorica ovog članka je imala privilegiju da kao polaznica magistarskog studija na beogradskom Pravnom fakultetu početkom 80-ih godina prošlog vijeka sluša predavanja profesora Dimitrijevića i o nauči krivičnog procesnog prava uči od jednog od najjemenentnijih poslijeratnih procesualista u Jugoslaviji i šire.

Profesor Dimitrijević je svoju naučnu karijeru započeo u oblasti krivičnog prava, ali se istovremeno interesovao za kriminologiju i druge krivičnopravne discipline, zatim uporedno krivično i krivično procesno pravo. Iz spomenutih oblasti objavljuje udžbenik - *Osnovi krivičnog prava Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Opšti deo, Uvod* (1953), ali i članke u Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu: *O istini u krivičnom postupku* (1954); *Krivični postupak kao krivično-procesni odnos* (1955); *Krivično pravo i kriminologija* (1956); *Okrivljenik u prethodnom krivičnom postupku* (1957); *Maloletnik pred krivičnim sudom* (1958). Poseban doprinos dao je razvoju naučne discipline krivično procesno pravo kroz njegovo najznačajnije naučno djelo – udžbenik *Krivično procesno pravo*. Doživjevši brojna izdanja, u udžbeniku se razvija učenje o krivičnom postupku kao “krivično-procesnom odnosu”, i to se učenje dosljedno primjenjuje u ostalim naučnim radovima, npr.: *Varijacije raspravnog načela u krivičnom postupku* (Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, 1961, br. 4); *Les preuves dans le droit contemporain yougoslave* (Les editions de la librairie encyclopedique, S.P.R.L., Bruxelles, 1963); *Kriminologija i krivični postupak* (Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1968, br. 4); *Kriminologie und Strafprozess* (Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft. Berlin, 1969, Heft 2). Na ovu listu treba uvrstiti i radove poput: *Pojam radnje i pravni odnos u krivičnom postupku*; *Za uspješni krivični postupak*; *Dokazi u savremenom jugoslovenskom pravu* (Stefanović, 1991, str. 533).

2. 2. 3. Doc. dr. Vlasta Horvat (1940–2000). Na Katedri za krivično pravo predavala je i Vlasta Horvat od 1965, kad je odlukom Savjeta Pravnog fakulteta potvrđen njen izbor u zvanje asistentice na predmetu Krivično procesno

pravo. Diplomirala je 1964. na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Na istom fakultetu magistrirala je 1972. na temu “Položaj okrivljenog u jugoslovenskom prethodnom krivičnom postupku”, te doktorirala 1982. godine odbranivši tezu pod naslovom “Krivično procesna zaštita ličnih sloboda i prava čovjeka u prethodnom postupku SFRJ”. Za docenticu na predmetu Krivično procesno pravo izabrana je iste godine kad je stekla doktorat pravnih nauka (1982). Bila je dekanesa 1989. i 1990. godine. Umrkla je u Zagrebu 13. januara 2000.

U svom naučnoistraživačkom radu docentica Horvat je naročito problematizirala sljedeća pitanja: zaštita osnovnih prava i sloboda čovjeka u krivičnom pravosuđu; međunarodna saradnja u krivičnopravnoj oblasti te uporednopravna analiza krivičnopravnih normi u širem smislu. U tim je područjima istraživala⁸, magistrirala i doktorirala, te objavila radove u referentnim naučnim i stručnim časopisima⁹: *Lične slobode i prava čovjeka u Ustavu SFRJ i etički i pravni osnovi zaštite tih sloboda i prava u krivičnom postupku* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1980); *O garantnoj funkciji krivičnog postupka u odnosu na osumnjičenu osobu* (Pravna misao, 1981, br. 5–6); *Neki aspekti opšteg pristupa reguliranju i zaštiti ličnih sloboda i prava čovjeka* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1983); *Izvršenje strane krivične presude kao savremeni oblik međunarodne saradnje u krivičnim stvarima* (Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, 1987, br. 1); *Repatrijacija osuđenih osoba prema federalnom transfer zakonodavstvu SAD* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1990); *Nove tendencije u razvoju međunarodne kaznene politike i jugoslovensko krivično zakonodavstvo* (Pravna misao, 1990, br. 3–4); *O liku i djelu Mihajla Ilića* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 1990¹⁰).

Zato možemo zaključiti da njen naučni opus predstavlja važan segment bosanskohercegovačke teorije krivičnog procesnog prava, posebno onih strujanja koja ističu sve veću osjetljivost krivičnog pravosuđa za stvarne nejednakosti stranaka u krivičnom postupku.

2. 2. 4. Prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić (1955–). Akademskom osoblju na Katedri za krivično pravo priključila se i autorica ovog članka izborom za asistenticu pripravnicu 1979. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta

⁸ Kao asistentica uključena je u već spomenuto istraživanje Kriminološkog instituta o krivičnim djelima ubistva u Bosni i Hercegovini.

⁹ Poput: *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Pravna misao, Odjek.*

¹⁰ U ovom radu docentica Horvat sagledavajući akademsku karijeru profesora Ilića uporedo analizira i tadašnji obim zaštite ljudskih prava, posebno se osvrćući na jugoslavensko krivično procesno zakonodavstvo i krivično pravosuđe.

u Sarajevu 1978. Magistrirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1985. godine, s magistarskom radnjom pod naslovom “Obrana okrivljenog u prethodnom krivičnom postupku u jugoslovenskom krivičnom procesnom pravu”. Doktorat društvenih nauka – polje pravne nauke stekla je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Splitu, nakon što je 1998. odbranila doktorsku disertaciju pod naslovom “Svjedok u kaznenom postupku”.

Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu kao asistentica, odnosno viša asistentica na predmetu Krivično procesno pravo radila je do početka rata u Bosni i Hercegovini. U periodu od kraja aprila 1992. do početka marta 1996. godine boravila je na Institutu za kriminologiju i Katedri za krivično pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Ljubljani. U zvanje više asistentice za predmet Krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu ponovo je izabrana 1996. godine. Na istom predmetu u zvanje docentice izabrana je 1998, a u zvanje vanredne profesorice 2003. Od 2009. godine je u zvanju redovne profesorice na naučnoj oblasti Krivično procesno pravo. Bila je dekanesa Pravnog fakulteta (2017–2021).

Realizovala je brojne aktivnosti u okviru naučnog i stručnog rada (među njima i studijske boravke u inostranstvu i učešće u međunarodnim projektima), te objavila veći broj naučnih i stručnih radova s područja krivičnog procesnog prava, međunarodnog prava o pravima čovjeka, međunarodnog krivičnog procesnog prava, evropskog krivičnog prava, maloljetničkog krivičnog prava, izvršnog krivičnog prava, alternativnih oblika reakcije na kriminalitet, restorativne pravde. Objavljuje u domaćim naučnim i stručnim časopisima, stranim pravnim časopisima indeksiranim u međunarodnim referentnim publikacijama, kao i pri uglednim izdavačkim kućama (poput: *Springer, Wolters Kluwer, Forum Verlag Godesberg, Lexpera - GV založba*). Autorica je više izdanja udžbenika iz naučne discipline krivično procesno pravo (2005., 2008., 2012., 2017., 2019), a kao autorica i koautorica objavila je: *Enciklopediju bosanskohercegovačkog krivičnog prava – Bosnia and Herzegovina*. In *International Encyclopaedia of Laws: Criminal Law* (2021); komentare zakona o krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini (1998, 1999, 2005); višejezični terminološki rječnik – *Dictionary of Criminology and Criminal Justice – Wörterbuch der Kriminologie und Strafrechtslehre - Rječnik kriminologije i krivičnopravnih nauka* (2001); te monografska izdanja o temama iz krivičnog procesnog prava.

Učestvuje u ekspertnim radnim grupama za pripremanje prijedloga zakonskih propisa iz oblasti krivičnog procesnog prava i sudstva za maloljetnike.¹¹

¹¹ ABA – Rule of Law Initiative; Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine; Ministarstvo pravde Federacije Bosne i Hercegovine; Ministarstvo civilnih poslova i komu-

2. 3. Magistarski i doktorski studij

U prethodno opisanom okruženju nastajao je i razvijao se postdiplomski studij koji se do kraja prošlog vijeka organizuje kao naučni magistarski studij i čiji nastavni plan i program na Katedri za krivično pravo obuhvata i naučnu disciplinu krivično procesno pravo. Snažnu privrženost savremenim temama oslikavaju nastavni *curriculum*, ugledni profesori koji učestvuju u predavanjima na postdiplomskom studiju,¹² kao i odbranjeni magistarski radovi. Sveobuhvatnu analizu prava i dužnosti krivičnoprocesnih subjekata, zatim dokazivanja u krivičnom postupku, te isticanje da garantna funkcija krivičnog zakonodavstva u širem smislu riječi jamči jednakost u krivičnom postupku i zaštitu osnovnih prava i sloboda pred arbitrarnim djelovanjem države i njenih službenika, moguće je razabrati iz naslova magistarskih radova kao što su: “Položaj okrivljenog u jugoslovenskom prethodnom krivičnom postupku” (1972); “Položaj oštećenog u krivičnom postupku” (1974); “Evolucija porote i njen položaj u našem samoupravnom društvu” (1975); “Evolucija dokaza u krivičnopravnom postupku” (1976); “Položaj i uloga tužioca u ostvarenju funkcije krivičnog gonjenja” (1979); “Vještačenje u krivičnom postupku” (1980); “Saobraćajna nedisciplina kao uzrok saobraćajnih nezgoda – problem suzbijanja i sprečavanja s posebnim osvrtom na mjesto i ulogu organa unutrašnjih poslova” (1981); “Krivično djelo neprijateljske propagande u jugoslovenskom krivičnom zakonodavstvu” (1982); “Krivičnopravna zaštita komandnih odnosa u oružanim snagama SFRJ” (1985); “Krivična djela protiv vojne imovine” (1990) (65 godina Pravnog fakulteta, 2011, str. 137–139).

Od ranih 50-ih godina prošlog vijeka na Fakultetu se brane i doktorske disertacije. Da ni u tom vremenu nije nedostajalo vizije i stava oko proučavanja

nikacija; Fond otvoreno društvo BiH; OSCE; UNICEF, 1997; kopr predsjedavajuća Tim za praćenje i ocjenu primjene krivičnih zakona (CCIAT) (Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, 2003–2013); članica Stručnog savjeta za praćenje, proučavanje i unapređenje sistema izvršenja krivičnih sankcija u Bosni i Hercegovini (Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, 2010–2014); članica ekspertne grupe za pripremanje prijedloga Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (OHR, 2002–2003).

¹² S Pravnog fakulteta u Sarajevu predavali su: prof. dr. Aleksandar Stajić, prof. dr. Mihajlo Ilić i prof. dr. Rajka Mladenović; s Pravnog fakulteta u Ljubljani: prof. dr. Ljubo Bavcon, prof. dr. Alenka Šelih i prof. dr. Peter Kobe; prof. dr. Vladimir Bayer i prof. dr. Davor Krapac s Pravnog fakulteta u Zagrebu; prof. dr. Momčilo Grubač s Pravnog fakulteta u Novom Sadu; prof. dr. Dragoljub Dimitrijević, prof. dr. Ljubiša Lazarević i prof. dr. Živojin Aleksić s Pravnog fakulteta u Beogradu; prof. dr. Marina Panta, prof. dr. Đorđi Marjanović i prof. dr. Nikola Matovski s Pravnog fakulteta u Skoplju.

bitnih tema iz krivičnog prava i krivičnog pravosuđa potvrđuju i ovi naslovi odbranjenih doktorata: “Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci” (1958); “Politički delikt” (1961); “Recidivizam u krivičnom pravu” (1965); “Ubistva s predumišljajem” (1965); “Krivično djelo *ratni zločin* i krivično djelo *narodni neprijatelj* u toku NOR-a i revolucije” (1977); “Krivičnopravna zaštita maloljetnika s posebnim osvrtom na jugoslovensko krivično pravo” (1978); “Krivično procesna zaštita ličnih sloboda i prava čovjeka u prethodnom postupku” (1982); “Krivična djela protiv braka i porodice na Kosovu” (1983); “Krivičnopravna zaštita vojne službe i vojne obaveze” (1987) (65 godina Pravnog fakulteta, 2011, 133–135).

3. Razvoj naučne discipline krivično procesno pravo u posljednjih 20 godina

3. 1. Reforma *curriculum*a akademske 2005/06. godine

S obzirom na to da je bolonjski proces omogućio okvir za modernizaciju pravnog obrazovanja i prilagođavanje studijskih programa aktuelnim reformama nacionalnog i međunarodnog pravnog poretka, intenzivira se razvoj naučne discipline krivično procesno pravo. Na ovom mjestu ćemo naglasiti, a detaljnije u nastavku rada izložiti, da je došlo do oblikovanja dva obavezna predmeta na trećoj godini studija: Krivično procesno pravo I, koje se predaje u zimskom semestru sa sedmičnim fondom od 3 časa predavanja i 1 časom vježbi (5 ECTS), i Krivično procesno pravo II u ljetnom semestru sa sedmičnim fondom od 3 časa predavanja i 2 časa vježbi (5 ECTS). Oba predmeta su u strukturi odgovarala dotadašnjem dvosemestralnom nastavnim predmetu Krivično procesno pravo. Novi pristup obrazovanju budućih pravnika definisao je i nove sadržaje u Nastavnom planu i programu diplomskog studija. Oni su ponuđeni kroz izborne predmete na trećoj godini: Pravna klinika iz krivičnog procesnog prava (V semestar, 2 časa predavanja sedmično; 2 ECTS) i Krivičnopravna zaštita ljudskih prava (VI semestar, 2 časa predavanja sedmično; 2 ECTS), kao i izborne predmete u ljetnom semestru četvrte godine: Sudstvo za maloljetnike (2 časa predavanja sedmično; 2 ECTS), Krivično pravo Evropske unije (2 časa predavanja sedmično; 2 ECTS) i Restorativna pravda (2 časa predavanja sedmično; 2 ECTS).¹³

¹³ Opširnije o Nastavnom planu i programu diplomskog studija koji je razvijan kroz *EU Tempus Project: Reform of the Law Faculty Curriculum of the University of Sarajevo CD_JEP-17122-2002 v. Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo, 2005.

3. 1. 1. Osnovne karakteristike. Što se tiče sadržaja predmeta Krivično procesno pravo I i Krivično procesno pravo II, naučna disciplina krivično procesno pravo obrađuje se kao samostalna pravna disciplina i to u svjetlu savremenih tendencija i vrijednosnih orijentacija koje se izražavaju kao tendencije za (većom) efikasnošću krivičnog postupka u borbi protiv kriminaliteta, s jedne strane, i zaštitom osnovnih ljudskih prava i sloboda, s druge strane. Prihvatanje postojanja tih tendencija znači, također, priznanje njihovog uticaja na uređenje krivičnog postupka u smislu da je rasprava o strukturi i organizaciji krivičnog postupka i zaštiti prava i sloboda čovjeka razmatranje odnosa između države i pojedinca u slučaju sumnje da je izvršeno krivično djelo (Sijerčić-Čolić, 2019). S obzirom na to da je uvođenje novog krivičnoprocesnog zakonodavstva 2003. godine bilo jedno od osnovnih pitanja reforme pravnog sistema u Bosni i Hercegovini, nastavni plan i program naučne discipline krivično procesno pravo na dodiplomskom univerzitetskom studiju prava povezuje u zaokružen sistem osnovne teorijske, zakonodavne i praktične sadržaje aktuelnih domaćih i međunarodnih pravnih normi krivičnoprocesne prirode.

Nastavljajući razmatrati specifičnosti savremenog krivičnog postupka i krivičnog pravosuđa, treba naglasiti da se doktrinarni okvir proučavanja krivičnog procesnog prava mijenja početkom XXI vijeka. Novi pristup se prenosi i na nacionalno krivičnoprocesno pravo povezujući tako različite normativne elemente i funkcije kako bi se identifikovali i analizirali ciljevi krivičnog postupka. To nije iznenađujuće, a razlozi su višestruki. Tako, naprimjer, predmet interesovanja nisu više samo tri tradicionalna oblika krivičnog postupka (akuzatorski, inkvizitorski i mješoviti akuzatorsko-inkvizitorski model) i njihova karakteristična procesna forma, već i razvoj novih modela postupka kroz međunarodno krivično procesno pravo, kao i procesnih oblika koji su povezani s pravnim redom Vijeća Evrope i Evropske unije. Proučavanje historijskog razvoja krivičnog procesnog prava ima višestruki značaj za razvoj naučne discipline krivično procesno pravo. Od različitih prednosti, upoznavanje s historijskim razvojem je značajno zbog boljeg razumijevanja pozitivnopravnih rješenja, koja su namijenjena konkretnim potrebama društva u borbi protiv kriminaliteta, te predlaganju boljih i svrsishodnijih rješenja *de lege ferenda*. Također, ono ukazuje na društvene, političke, socijalne, ekonomske, kulturne i druge prilike u kojima se razvijaju konkretno društvo, država i njen pravni sistem. Konačno, ova razmatranja doprinose ocjeni instituta ove grane prava, kako kroz njihovu praktičnu primjenu, tako i kroz teorijsku raspravu (Sijerčić-Čolić, 2019). A sagledavanje međunarodnih i evropskih aktivnosti u razvijanju i unapređivanju krivičnog zakonodavstva i krivičnog pravosuđa predstavlja ključne segmente garantnih funkcija krivičnog postupka i njegove efikasnosti u rješavanju nastalog spora.

S obzirom na to da nam je ovdje zadatak opisati osnovne metodске јединице nastavnih predmeta Krivično procesno pravo I i Krivično procesno pravo II, u nastavku ćemo istaknuti da је научна дисциплина о којој пишемо обухватила и специфичности развоја кривичног поступка након потписивања Дејтонског мировног споразума у новембру мјесецу 1995. године, када се интензивније предузимају реформски кораци у систему кривичног правосуђа и кривичном (материјалном, процесном и извршном) законодавству. Уважавajući, с једне стране, чињеницу да је преузето југославенско кривично процесно прavo поставило законске оквире за заштиту основних права и слобода човјека у кривичном поступку и, с друге стране, искуства у савременим кривичним поступцима, а нарочито оним који припадају континенталном правном окружењу, у споменутој реформи кривичног процесног права узети су у обзир и инструменти међународног права о правима човјека.

Idejnim postavkama реформских корака почетком XXI вијека отварају се врата интензивним и крупним промјенама у босанскохерцеговачком кривичном правосуђу и кривичном законодавству који одмах на почетку представљају позив да кривичнопроцесна доктрина започне анализирати домаћи кривични поступак као компромис између континенталног права мјешовитог типа и англосаксонског, односно англоамеричког права акузатorskог типа, јер узима облике и елементе из оба кривичнопроцесна система и покушава их spojiti у заокружену cjelinu (Sijerčić-Čolić, 2005).

Prva proučavanja novog кривичнопроцесног законодавства из 2003. била су, између осталог, у свjetлу основних циљева реформе кривичног процесног права, који су се односили на: ефикасност кривичног поступка и propisivanje правног instrumentariја за борбу против криминалитета; заштиту међународним правом афирмисаних права и слобода човјека; otklanjanje дуготрајности кривичних поступака; rasterećenje кривичног правосуђа pojednostavljenjem процесних облика и instituta; harmonizaciju домаћих propisa с међународним правом о правима човјека и dokumentima који се односе на suzbijanje криминалитета; harmonizaciju у okviru nacionalног правног sistema; te uvažavanje и zadržavanje određenih segmenata naslijeđenog кривичног процесног права (Sijerčić-Čolić, 2003). Konačno, novi zakoni о кривичном поступку у Bosni и Hercegovini prvi су, uzimajući у obzir nacionalne процесне zakone који су почетком 90-ih година naslijedili *jugoslavenski model кривичног поступка*, otvorili врата процесним institutima који су omogućili правну obnovu и prilagođavanje, razvoj, modernizaciju и harmonizaciju кривичног законодавства и кривичног правосуђа (Sijerčić-Čolić, 2013).

Nije stoga чудно да је tim kretanjima prilagođena sistematika izlaganja у obaveznoj literaturi за pripremanje ispita из predmeta Krivično procesno

pravo I i Krivično procesno pravo II. Riječ je o udžbeničkom materijalu izloženom, u sadržajnom smislu, kroz dvije međusobno povezane knjige: *Krivično procesno pravo. Knj. 1, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje* i *Krivično procesno pravo. Knj. 2, Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci*.

3. 2. Nastavak reforme

Sastavni dio bolonjskog procesa jeste kontinuirano unapređivanje studijskih programa, posebno zbog relevantnosti ponuđenih visokoobrazovnih kvalifikacija na tržištu rada (Dodiplomski univerzitetski studij prava, 2018, str. 6). Potvrda navedenog može se najbolje naći analizom dodiplomskog univerzitetskog studija prava (I ciklus studija), zatim master univerzitetskog studija prava (II ciklus studija), te doktorskog univerzitetskog studija prava (III ciklus studija). Svi spomenuti studijski programi usvojeni su Odlukom Senata Univerziteta u Sarajevu od 25. aprila 2018. godine. U naučnoj disciplini krivično procesno pravo iskorišteni su odgovarajući obrasci prilagođavanja različitim reformskim iskoracima u nacionalnom krivičnom zakonodavstvu i međunarodnom, posebno evropskom, krivičnom pravu. Poneki elementi *curriculumuma* rezultat su i normativnih zahvata u oblast visokog obrazovanja, zbog čega se u izučavanje krivičnog procesnog prava uvodi i studentska praksa. Promjene, u tom kontekstu, posebno su vidljive u nastavnom predmetu Krivično procesno pravo II čiji se sedmični fond od 3 časa predavanja i 1 časa vježbi širi i na 1 čas studentske prakse (6 ECTS). Od izbornih predmeta na listi su Pravna klinika iz krivičnog procesnog prava i Sudstvo za maloljetnike (u istim kapacitetima kao i 2005. godine; v. 3. 1.). Transformacija nastavnog *curriculumuma* kad je riječ o razvoju naučne discipline krivično procesno pravo (u vremenu od 2005/06. do 2018/19) pokazuje da se određeni sadržaji iz dodiplomske nastave (poput proučavanja evropskog krivičnog prava) premještaju u studijski program II ciklusa, čime se opravdano favorizuju proučavanja nastajanja i razvoja novih nastavnih predmeta u naučnoj oblasti krivično procesno pravo.

Na ovom mjestu treba napraviti osvrt i na promjene nastavnog plana i programa tokom 2011, 2015. i 2016. godine. Prateći izmjene i dopune Nastavnog plana i programa 2011. uočava se da je lista izbornih predmeta VIII semestra koji se vežu za naučnu disciplinu krivično procesno pravo pretrpjela promjene u smislu da su povučeni predmeti Sudstvo za maloljetnike i Krivično pravo EU. Razmatranja kategorija i institucija maloljetničkog pravosuđa te sagledavanje složenih pitanja maloljetničkog prestupništva organizuju se u okviru novog predmeta Maloljetničko krivično pravo (VIII

semestar, 2 časa predavanja sedmično, 2 ETCS).¹⁴ Prema Prečišćenom tekstu Nastavnog plana i programa, a u skladu s odlukama Senata Univerziteta u Sarajevu o davanju saglasnosti na izmjene i dopune nastavnog plana i programa tokom 2015. i 2016. godine, Sudstvo za maloljetnike se vraća u izborne predmete koji se izučavaju u ljetnom semestru 4. godine studija (Nastavni plan i program I ciklusa studija, 2017). U novim okolnostima razvoja maloljetničkog krivičnog pravosuđa u Bosni i Hercegovini, i uzimajući u obzir nastavne sadržaje Maloljetničkog krivičnog prava (materijalne, procesne i izvršne segmente maloljetničkog prestupništva, te zaštitu djeteta i maloljetnika kao žrtve krivičnog djela), Sudstvo za maloljetnike ima zadatak da osvijetli ne samo osnovne karakteristike organizacijskog i izvršnog maloljetničkog krivičnog prava, već i alternativne oblike reakcije na maloljetničko prestupništvo i restorativnu pravdu kao specifičan odgovor na devijantna ponašanja maloljetnika.

3. 3. Magistarski, master i doktorski studij

Razloge za razvijanje i favorizovanje II i III ciklusa univerzitetskog studija nije teško pronaći. U tom pravcu, pogledajmo neke implikacije sklonosti i potreba prema organizovanju postdiplomskih studija prije i poslije bolonjskog procesa.

3. 3. 1. Magistarski i doktorski studij prije reforme prema bolonjskim principima. U tekstu pod 2. 3. predstavili smo aktuelnost magistarskih i doktorskih studija do kraja XX vijeka. Na ovom mjestu dodajmo još i informacije o reformisanom postdiplomskom studiju za sticanje naučnog stepena magistra pravnih nauka koji se od studijske 2002/03. godine izvodi na Katedri za krivično pravo i u okviru kojeg se na naučnoj disciplini krivično procesno pravo naročito izučavaju sljedeće oblasti: 1. Temeljna načela krivičnog postupka (poput akuzatornosti, legaliteta i oportuniteta krivičnog gonjenja, slobodne ocjene dokaza u svjetlu utvrđivanje istine, kontradiktornosti, pravičnog postupka i zakonitih dokaza); 2. Zaštita prava i sloboda čovjeka u krivičnom postupku (pravo na odbranu, zaštita lične slobode i privatnosti, pravo na upotrebu pravnog lijeka); 3. Radnje i mjere u prikupljanju dokaza (pretresanje, privremeno oduzimanje predmeta i imovine, prikrivene istražne mjere u otkrivanju i dokazivanju krivičnih djela); 4. Položaj i uloga tužioca u toku krivičnog postupka; 5. Položaj i uloga okrivljenog i branioca

¹⁴ Odlukom Senata Univerziteta u Sarajevu od 25. maja 2011. usvojen je novi Nastavni plan i program dodiplomskog studija Pravnog fakulteta, koji se počinje primjenjivati od akademske 2011/12. godine. Detaljnije: Vodič kroz Prvi ciklus studija na Pravnom fakultetu u Sarajevu (2013).

u krivičnom postupku i 6. Novi pristupi i iskustva savremenih pravnih sistema u postupku reformisanja krivičnog postupka. Ovaj magistarski studij izvodit će se sve do uvođenja modela II ciklusa studija 2010. godine.

Sistemska proučavanja krivičnog procesnog prava i sudskog postupka zahtijeva i adekvatne odgovore u postupku sticanja naučnog stepena doktora pravnih nauka, koji se sve do početka doktorskog studija prava u akademskoj 2011/12. godini organizovao kroz istraživanja i odbrane doktorske disertacije (Doktorski univerzitetski studij prava, 2018, str. 2). Među temama koje se obrađuju u okviru naučne discipline o kojoj pišemo su: predmeti i tragovi kao izvor saznanja o odlučnim činjenicama u krivičnom postupku, procesuiranje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, izvršenje kazne zatvora i sudski nadzor izvršenja, pravni i praktični aspekti žalbe na prvostepenu presudu pred krivičnim sudovima u Bosni i Hercegovini, identitet presude i optužbe, izvršenje strane presude u krivičnim stvarima.

Za naša izlaganja značajno je napisati da je krivično procesno pravo bilo predmetom interesovanja i na specijalističkom studiju pod nazivom “Zakovitost u istraživanju i dokazivanju organiziranog kriminala”.

3. 3. 2. Master i doktorski studij poslije reforme prema bolonjskim principima. Uvođenjem novog Nastavnog plana i programa II ciklusa studija, a na osnovu Odluke Senata Univerziteta u Sarajevu od 28. aprila 2010, izvršena je reforma dotadašnjeg postdiplomskog studija. Cijeneći uticaj prava Vijeća Evrope i Evropske unije na nacionalne pravne sisteme, u okviru reformisanog modela postdiplomskih studija ponuđeni su produbljeni i kompleksniji sadržaji koji uključuju nadgradnju teorijskih sadržaja usvojenih na dodiplomskom studija, te adekvatno usklađivanje, u studijskom programu, sadržaja koji se odnose na prilagođavanje pravnog sistema Bosne i Hercegovine pravnom redu Vijeća Evrope i Evropske unije (Master univerzitetski studij prava, 2018, str. 4–5).

Prvim generacijama postdiplomaca, u okviru planiranog smjera (Međunarodnopravni, Krivičnopravni, Maloljetničko prestupništvo) i vezano za naučnu disciplinu krivično procesno pravo, ponuđeni su sljedeći predmeti: Krivično pravo Evropske unije (obavezni jednosemestralni predmet; fond sati: 30; 10 ECTS); Otkrivanje i dokazivanje krivičnih djela – okvirne odluke (izborni jednosemestralni predmet; fond sati: 15; 5 ECTS); Krivičnopravna zaštita ljudskih prava i Evropska unija (izborni jednosemestralni predmet; fond sati: 15; 5 ECTS); Maloljetničko krivično procesno pravo (obavezni jednosemestralni predmet; fond sati: 30; 10 ECTS); Restorativna pravda za maloljetnike (izborni jednosemestralni predmet; fond sati: 15;

ECTS); Međunarodni dokumenti i standardi u borbi protiv maloljetničkog prestupništva (izborni jednosemestralni predmet; fond sati: 15; 5 ECTS); Kriminalitet na štetu maloljetnika (izborni jednosemestralni predmet; fond sati: 15; 5 ECTS).

Nakon donošenja novog studijskog programa II ciklusa studija, od 2018/19. godine krivičnoprocenane teme razmatraju se u okviru dva smjera: Krivičnopravni i Maloljetničko prestupništvo. Nije teško uočiti da su oba smjera aktuelna i da na njihovu realizaciju utiču brojni faktori. Ako se može pokazati takav uticaj, onda je dobar primjer nastanak i razvoj evropskog krivičnog prava. U tom smislu, dominantno obilježje razvoja naučne discipline krivično procesno pravo jeste da ga usmjerava uporednopravna perspektiva, te univerzalna i regionalna krivičnoprocenana pravna pravila. U opštem pregledu normi krivičnopravne prirode u međunarodnom pravu prihvata se podjela krivičnog prava na njegov materijalnopravni (opšti i posebni), procesnopravni, izvršni i organizacijski dio. U tom smislu, međunarodno krivično procesno pravo obuhvata norme za zaštitu ljudskih prava u svim represivnim postupcima, međunarodnu pomoć u krivičnim stvarima i saradnju država u borbi protiv kriminaliteta, te krivični postupak pred međunarodnim sudom. Evropsko krivično pravo, također, slijedi ideju podjele na tri, odnosno četiri dijela. Sadržajno, riječ je o evropskom krivičnom materijalnom pravu, evropskom krivičnom procesnom pravu i evropskom krivičnom izvršnom pravu. U pogledu četvrtog dijela – ili evropskog krivičnog organizacijskog prava – ne možemo govoriti u onom smislu kao kad je u pitanju ovaj segment međunarodnog krivičnog prava, jer još uvijek nije ustanovljen evropski krivični sud. Ipak, literatura, kao i realnost evropskih kretanja i integracija, dopušta da u tom kontekstu istaknemo Evropski suda za ljudska prava, koji se u doktrini označava i kao evropski ustavni sud, kao i Sud Evropske unije.

Kao što smo već istakli, evropsko krivično procesno pravo razvija se u okviru Vijeća Evrope i Evropske unije. Nastojanja oko ujednačavanja evropskog krivičnog procesnog prava, kao segmenta evropskog krivičnog prava, dolaze naročito do izražaja u aktivnostima Vijeća Evrope. To je omogućilo prihvatanje i širenje osnovnih principa i procesnih instituta na kojima se gradi savremeni krivični postupak u Evropi. U tom smislu, Vijeće Evrope se naročito bavi zaštitom osnovnih prava i sloboda osumnjičenog i optuženog, kao i žrtve krivičnog djela, zatim zaštitom svjedoka, razvojem biomedicine i uvođenjem savremenih tehnologija u krivični postupak (npr. analiza DNK), rasterećenjem krivičnog pravosuđa (putem medijacije), razvojem krivičnopravne pomoći, ekstradicijom i transferom krivičnih postupaka, kao i drugim pitanjima koja su od značaja za međunarodno krivično procesno pravo. Za razvoj krivičnoprocenog prava u okviru Evropske unije bitan je Lisabonski

ugovor, koji je široko otvorio vrata za prenošenje nacionalnih nadležnosti u oblasti krivičnog zakonodavstva i krivičnog pravosuđa na Evropsku uniju. Evropska unija se više ne bavi samo unapređenjem pravosudne saradnje u krivičnim stvarima, nego i direktno utiče na razvoj krivičnog procesnog prava država članica kroz njihovu harmonizaciju.

Ovo poglavlje želimo završiti specifičnostima razvoja doktorskih studija i naučne discipline o kojoj pišemo u tom ciklusu pravničkog obrazovanja. Nova zanimanja se kontinuirano otvaraju, jer pravo prati razvoj društva, ekonomije i tehnologije. To neminovno utiče na izbor nastavnih predmeta i tematskih sadržaja III ciklusa studija. Zato pažljiviju analizu, s procesnopravnog aspekta, zaslužuju, prema aktuelnom nastavnom planu i programu, komparativno i međunarodno krivično pravo, odgovornost pravnih osoba za krivična djela, te pravne posljedice osude.

3. 4. Akademska osoblje

Uz autoricu ovog članka, članovi akademskog osoblja izabranog na naučnu oblast krivično procesno pravo su i prof. dr. Vildana Pleh i ass. Ena Gotovuša, MA.

3. 4. 1. Prof. dr. Vildana Pleh (1975–) diplomirala je 2001. na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Na istom fakultetu magistrirala je 2008. na temu “Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine”, te doktorirala 2016. godine odbranivši tezu na temu “Izvršenje kazne zatvora i sudski nadzor izvršenja”.

Izabrana je u zvanje asistentice 2002. godine, a 2008. u zvanje više asistentice. Nakon odbrane doktorske disertacije slijedi izbor u zvanje docentice 2016. godine. Za vanrednu profesoricu izabrana je 2021.

U svom naučnoistraživačkom radu profesorica Pleh, uz sagledavanje specifičnih pitanja iz naučne discipline krivično procesno pravo, posebnu pažnju posvećuje penologiji, koja je kao samostalna naučna disciplina inkorporirana u naučnu oblast krivično procesno pravo. U tom okviru naročito sagledava sljedeća pitanja: zaštitu osnovnih prava i sloboda čovjeka u krivičnom pravosuđu i penitensijarnom sistemu u Bosni i Hercegovini; alternativne oblike reakcije na kriminalitet; alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u Bosni i Hercegovini; maloljetničko krivično pravosuđe i krivične sankcije prema maloljetnicima; konsenzualnu pravdu u nacionalnom krivičnom pravosuđu; restorativnu pravdu. S tim u vezi objavljuje radove u referentnim naučnim i stručnim časopisima, kao i stranim

pravnim časopisima indeksiranim u međunarodnim referentnim publikacijama. Kao autorica i koautorica objavila je: udžbenički materijal iz nastavnog predmeta Penologija (*Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*, 2011); te monografije *Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u Bosni i Hercegovini* (2009), *Primjena propisa o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera u Bosni i Hercegovini (zbirka propisa, stručnih mišljenja i sudskih odluka)* (2009. i 2011) i *Opservacija i dijagnostika ličnosti maloljetnih prestupnika u krivičnom zakonodavstvu i praksi Bosne i Hercegovine* (2020).

3. 4. 2. Ass. Ena Gotovuša (1988–) diplomirala je 2010. godine na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Na istom fakultetu 2012. odbranila je završni rad na II ciklusu studija pod naslovom “Praksa Evropskog suda za ljudska prava u oblasti radnih i socijalnih sporova” i time stekla zvanje master prava. U zvanje asistentice na naučnoj oblasti Krivično procesno pravo izabrana je 2018. godine. Asistentici Gotovuši je 2021. godine odobrena izrada doktorske disertacije na temu “Prikupljanje i prihvatljivost dokaza u krivičnom procesnom pravu Evropske unije”. Objavljuje u domaćim i stranim relevantnim naučnim časopisima: *Kazneni nalog u funkciji rasterećenja krivičnog pravosuđa?* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2019); *Criminal Liability of Legal Persons in Bosnia And Herzegovina and Croatia* (Regional Law Review, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2020); *Uredba 2018/1805 Evropskog parlamenta i Vijeća o uzajamnom priznavanju naloga za zamrzavanje i naloga za oduzimanje* (Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, 2020); *Pregovaranje o krivnji u kaznenom pravosuđu i zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini* (Policija i sigurnost, 2021).

4. Zaključno o razvoju naučne discipline krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu u Sarajevu

U nastavku naše analize i pripremi zaključnog osvrta, želimo potvrditi dotirne tačke između razvoja naučne discipline krivično procesno pravo na Pravnom fakultetu u Sarajevu (od njegovog osnivanja do danas) i normativne historije te funkcija krivičnog postupka.

Naime, u normativnoj historiji krivičnog postupka (kao prava države na ostvarenje krivičnopravnog zahtjeva i njegovog sudskog utvrđivanja) bilježe se različita stremljenja: - smjelosti pri uvođenju novih rješenja (npr. reforme u postrevolucionarnoj Francuskoj, vremenom i u drugim evropskim državama, koje su u velikoj mjeri prihvatile ideje engleskog krivičnog postupka); - suštinske reforme krajem 80-ih godina u Italiji kojima su u krivični

postupak uvedene osobine akuzatorskog sistema “(...) prema načelima i kriterijima koji su tom modelu svojstveni” (Talijanski kazneni postupak, 2002, str. 5); - reforme krivičnog postupka u Bosni i Hercegovini početkom XXI vijeka koje su donijele novo procesno zakonodavstvo (vremenski, u odnosu na prošlost, i prostorno, u odnosu na države nastale gašenjem SFRJ); - kontinuirane reforme krivičnog postupka (takav vid “stalne reforme jedne kodifikacije” predstavlja njemački Zakon o krivičnom postupku koji potiče iz 1877, do danas noveliran putem mnogobrojnih zakonskih izmjena koje su često obuhvatale i čitave odjeljke); o kontinuiranim reformama u oblasti krivičnog postupka može se govoriti i na području bivše Jugoslavije, kako ranije tako i danas; - mijenjanje krivičnog postupka i krivičnog procesnog zakonodavstva zbog složenih i naglih promjena u društvenom, političkom, ekonomskom, socijalnom, pravnom ili kulturnom segmentu (ove promjene posljednjih decenija naročito su izražene u zemljama u tranziciji); - otklanjanje stvarne neravnopravnosti stranaka u krivičnom postupku razvijanjem načela pravičnog postupka koje obuhvata veći broj prava svakog protiv koga se vodi krivični postupak i koje određuje uslove koji su potrebni da bi se određeni postupak mogao označiti kao pravičan; - umanjenje slabosti koje su posljedica neefikasnosti krivičnog postupka, a da to, istovremeno, ne bude na štetu istinitog utvrđivanja činjeničnog stanja i pravilne primjene pravnih normi; - zaštita osnovnih i međunarodnim pravom priznatih prava i sloboda čovjeka; - rasterećenje krivičnog pravosuđa pojednostavljenjem procesnih oblika, naročito za lakša krivična djela; - otklanjanje krivičnog postupka kroz primjenu načela oportuniteta krivičnog gonjenja; - razvijanje konsenzualnih modela (npr. kroz sve širu primjenu instituta pod nazivom “pregovaranje o krivnji”); - konstitucionalizacija krivičnog postupka u smislu da ustavne norme obavezuju zakonodavca u pogledu zaštite osnovnih prava i sloboda čovjeka i djeluju ograničavajuće u odnosu na pravo države na kažnjavanje; - prihvatanje odluka Evropskog suda za ljudska prava u smislu da se u nacionalno krivično procesno pravo ugrađuju stavovi te sudske instance u tumačenju evropskog krivičnog procesnog prava; - promjene koje su u međunarodnoj krivičnopravnoj pomoći i međudržavnoj saradnji na području krivičnog zakonodavstva i krivičnog pravosuđa unesene kroz pravni red Evropske unije; - zakonski projekti koji su namijenjeni društvima koja izlaze iz ratnih i konfliktnih situacija i čiji je razvoj obilježen postratnim i postkonfliktnim okolnostima (Sijerčić-Čolić, 2012).

Iz navedenog već na prvi pogled proizlazi da su krivični postupak i krivično procesno pravo te njihove funkcije “proizvodi” razvoja pravne i socijalne države i ljudske civilizacije. U svom sadašnjem (ili aktuelnom) obliku oni su rezultat složenih i dugotrajnih historijskih procesa, koje konstantno prati, na jednoj strani, promocija osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i njihova

zaštita u kontekstu kriminalne politike, krivičnog prava i međunarodnog krivičnog prava i, na drugoj strani, zahtjevi (danas sve glasniji) za postizanjem zapaženih rezultata u borbi protiv kriminaliteta, naročito onih njegovih oblika koji dovode u pitanje međunarodnim, ustavnim i krivičnim pravom zaštićene vrijednosti ljudskog roda i društva. Od opisanog razvoja danas niko nije “amnestiran”, niti demokratske i razvijene države, niti one zajednice koje se ubrajaju u krug “država u tranziciji”. Uostalom, tih rasprava nije lišena ni međunarodna zajednica (na univerzalnom ili regionalnom nivou), naročito ako uzmemo u obzir internacionalizaciju kriminaliteta i brojne aspekte njegovog otkrivanja, suzbijanja i dokazivanja u svjetlu “vaganja” efikasnih instrumenata u borbi protiv kriminaliteta i onih pravnih mehanizama kojima se obezbjeđuje zaštita osnovnih prava i sloboda čovjeka. Uz ove konstatacije može se zaključiti da putevi u razvoju krivičnog postupka vode na različite strane i da se odlikuju različitim shvatanjima o tome koje sve funkcije (u isto vrijeme) treba postići krivično procesno zakonodavstvo: zaštititi prava i slobode čovjeka i ostvariti efikasnost u suzbijanju kriminaliteta; omogućiti utvrđivanje istine o krivičnom djelu i osigurati pravičnost postupka prema njegovom učiniocu; zadržati dominaciju nacionalnih tijela u vođenju krivičnog postupka i popustiti pred zahtjevima supranacionalnog krivičnog prava (međunarodnog i evropskog krivičnog procesnog prava)! Evolucija krivičnoprocesnih reformi, u bližoj ili daljoj prošlosti, u nacionalnim granicama ili uporednopravno, mogla bi omogućiti evaluaciju trendova i procjenu strukture planiranih, ostvarenih i budućih promjena (Sijerčić-Čolić, 2012).

Prethodna izlaganja o fakultetskim nastavnim planovima i programima, metodskim sadržajima koji se decenijama izučavaju, akademskom osoblju, udžbeničkoj i drugoj literaturi te položaju naučne discipline o kojoj govorimo potvrđuju trajnu važnost praćenja i povezivanja akademskog obrazovanja o krivičnom postupku i realnosti krivičnoprocesnih odnosa sa doktrinarnim, normativnim i istraživačkim radovima o sistemu krivičnog procesnog prava i krivičnom pravosuđu. Također, svrha napisanog ogleđa se i u pokazivanju kako se ranije razvijeni okvir proučavanja krivičnog procesnog prava može koristiti za rasvjetljavanje specifičnosti na osnovu kojih funkcioniše recen-tni model krivičnog pravosuđa i krivičnog postupka. Opisani trend se treba nastaviti jer je to put za adekvatno i pravilno razvijanje naučne discipline krivično procesno pravo na različitim razinama tokom pravnih studija.

Bibliografija

- Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Preuzeto 4. 7. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Doktorski univerzitetski studij prava – III ciklus studija*. (2018). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. Preuzeto 24. 7. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf>
- Horvat, V. (1990). O liku i djelu Mihajla Ilića. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 37, 305–307.
- Ilić, M. (1962). *Predavanja iz krivičnog procesnog prava*. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Ilić, M. (1968). *Predavanja iz krivičnog procesnog prava*. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Ilić, M. (1971). *Predavanja iz krivičnog procesnog prava. Izmjene i dopune uz skriptu iz 1962. godine*. Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
- Ilić, M. (1997). *Krivično procesno pravo*, Sijerčić-Čolić, Hajrija (urednik). (Edicija Univerzitetska knjiga). Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta.
- Krapac, D. (1994). Reforma kaznenog postupka i zaštita ljudskih prava (pregled glavnih reformskih težnji kaznenog postupovnog prava u Republici Hrvatskoj u usporedbi s istom reformom u Republici Sloveniji i s nekim suvremenim postulatima zaštite ljudskih prava). *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 1 (1), 81–121.
- Krndija, D. (1957). Dvije godišnjice. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, V, 7–13.
- Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija*, (2018). Univerzitet u Sarajevu - Pravni fakultet. Preuzeto 14. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Nastavni plan i program*. (1982). Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.
- Nastavni plan i program I ciklusa studija. Prečišćeni tekst*. (2017). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo, 2017. Preuzeto 4. 7. 2021:

<https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>

Oslobođenje, 7. februar 1947.

Oslobođenje, 9. februar 1947.

Pravni fakultet u Zagrebu. I. Prilozi za povijest Fakulteta. (1996). Sv. 1. Zagreb, Pravni fakultet.

Pregled predavanja za školsku 1954/55. godinu. (1953). Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo.

Pregled predavanja za školsku 73-74 godinu. (1974). Univerzitet u Sarajevu. Sarajevo.

Sijerčić-Čolić, H. (2003). Rasprava o reformi u krivičnom pravosuđu i krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, s posebnim osvrtom na novo krivično procesno pravo. *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 10 (1), 181–208.

Sijerčić-Čolić, H. (2005). Akuzatorske i inkvizitorske forme u krivičnom procesnom pravu u Bosni i Hercegovini. *Pravo i pravda*, god. 4 (1), 181–213.

Sijerčić-Čolić, H. (2012). Aktuelna pitanja krivičnog postupka u Bosni i Hercegovini: (ustavnopravni, legislativni i praktični aspekti). *Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva: (normativni i praktični aspekt)*. Beograd: Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu: Inter-mex, 288–315.

Sijerčić-Čolić, H. (2013). Krivično procesno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini - glavni izazovi nakon reforme krivičnog zakonodavstva 2003. godine. *Pravo i pravda*, god. 12 (1), 57–92.

Sijerčić-Čolić, H. (2019). Krivično procesno pravo. Knj. 1, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje. 5. izmijenjeno i dopunjeno izd. Sarajevo: Pravni fakultet.

Stefanović, Z. (1991). In memoriam Dragoljub Dimitrijević (1913-1991). *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, XXXIX, 4, 532–533.

65 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu : 1946-2011. Glavni i odgovorni urednik Borislav Petrović. Sarajevo, Pravni fakultet, 2011.

Talijanski kazneni postupak (2002). Redakcija Berislav Pavišić. Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci – Zavod za kaznene znanosti Mošćenice. Rijeka.

Tomić, Z. (1988). Interkatedarski sastanak katedri za krivičnopravne nauke pravnih fakulteta Jugoslavije: (Sarajevo, 27-28. maj 1988. g.). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 36, 517–520.

Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. (2005). Sarajevo: Pravni fakultet.

Vodič kroz Prvi ciklus studija na Pravnom fakultetu u Sarajevu. (2013). Sarajevo: Pravni fakultet.

Hajrija Sijerčić-Čolić, PhD

Full Professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

h.sijercic.colic@pfsa.unsa.ba

**THE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC DISCIPLINE
CRIMINAL PROCEDURE LAW AT THE UNIVERSITY OF
SARAJEVO FACULTY OF LAW**

Summary

The paper focuses on the development of a scientific discipline Criminal Procedure Law at the Faculty of Law of the University of Sarajevo since its establishment in 1946 until today. As first steps towards this direction, we can point to subjects that were taught at the Faculty from the academic year of 1947/1948, entitled Criminal Judicial Procedure with seminar and the Organisation of Courts and Public Prosecutors' Offices of the FNNRY. Research also directs attention to the reorganisation of the subject Criminal Procedure Law with the Basics of Criminology and Criminal Procedure Law, as well as the enlargement of the matters that they study, which all enables the formation of the scientific discipline Criminal Procedure Law with the accompanying compulsory and elective subjects in all study cycles.

Researched documents point to the conclusion that the backbone of the development of criminal procedure law is an all-round analysis of the relation between the protection of fundamental rights and freedoms and an efficient criminal procedure, and that both international and European criminal procedure law must be taken into account in this development.

Along with the aforementioned questions, the paper also provides a review of the contribution of the selected faculty staff to the development of this scientific discipline.

Keywords: *criminal procedure law, historical development, Faculty of Law of the University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina*

Akademik dr. sc. Borislav Petrović

Redovni profesor
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
b.petrovic@pfsa.unsa.ba

UDK 343:378
Pregledni naučni rad

Dr. sc. Amila Ferhatović

Vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
a.ferhatovic@pfsa.unsa.ba

RAZVOJ KRIVIČNOPRAVNE NAUČNE OBLASTI NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU

Sažetak

Krivičnopravna naučna oblast razvijala se i razvija zahvaljujući naučnim doprinosima pojedinih profesora Krivičnog prava koji su djelovali u okviru ove naučne oblasti u različitim vremenskim periodima na Katedri krivičnog prava. Njen razvoj na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu započeo je prije 75 godina, kada je 1946. godine Fakultet osnovan i upisana prva generacija studenata.

Autori u svom prilogu istražuju historijski razvoj krivičnopravne naučne oblasti od osnivanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu do danas, analizirajući nastavne djelatnosti, predstavljajući njihove nositelje, kao i razvoj krivičnopravne naučne misli kroz teoriju. Također istražuju i predstavljaju i podoblasti u okviru naučne oblasti krivičnog prava kojima su se pojedini profesori bavili u svom naučnoistraživačkom radu, ali i kroz mentorski rad prijavljenih i odbranjenih doktorskih disertacija.

Na kraju priloga autori zaključuju da je razvoj krivičnopravne naučne oblasti na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu doprinio razvoju brojnih nastavnih predmeta, obaveznih i izbornih, ali imao i značajan utjecaj na sudsku praksu u oblasti krivičnog prava, obrazujući, između ostalih, nositelje pravosudnih funkcija, te na taj način pružio značajan doprinos vladavini prava u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: *krivičnopravna naučna oblast, krivično pravo, historijski razvoj, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu*

Uvod

Pravni fakultet u Sarajevu najstarija je visokoškolska ustanova u Bosni i Hercegovini. Osnovan je neposredno nakon Drugog svjetskog rata, 1946. godine. Stariji je čak i od Univerziteta u Sarajevu, čiji je član, budući da je Univerzitet osnovan tri godine kasnije, 1949. godine. Na samom početku svog osnivanja i postojanja suočio se sa izuzetno zahtjevnim zadatkom – izgradnjom visokokvalificiranih stručnjaka iz oblasti prava koji će dati doprinos izgradnji Bosne i Hercegovine, kako u okvirima Socijalističke Federativne Narodne Republike Jugoslavije, tako i nakon proglašenja neovisnosti (70 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946–2016, 2016). Uspješno je preživio i period rata 1992–1995. godine kada je, uprkos znatnom gubitku, kako ljudskih, tako i materijalnih resursa, nastavio s radom u gotovo nemogućim uvjetima. Tokom 75 godina postojanja prošao je kroz nekoliko reformi visokog obrazovanja, od kojih je najznačajnija vezana za uvođenje bolonjskih standarda visokog obrazovanja. U tom smislu, danas je obrazovni proces na Pravnom fakultetu organiziran u tri ciklusa: I ciklus koji čini osnovni četvorogodišnji studij i vodi do stjecanja zvanja bakaleurat prava (*bachelor*); II ciklus koji čini jednogodišnji master studij prava i vodi do stjecanja zvanja master prava i III ciklus studija, na koji smo posebno ponosni, koji traje tri godine i vodi do stjecanja prestižnog zvanja doktora pravnih nauka.

Nastavni kadar i nastavni predmeti organizirani su kroz katedre. Pravni fakultet danas broji pet katedri: Katedra građanskog prava, Katedra krivičnog prava, Katedra pravno-ekonomskih nauka, Katedra za državno i međunarodno javno pravo i Katedra za pravnu historiju i komparativno pravo.

Krivičnopravna naučna oblast zastupljena je od samog osnivanja Pravnog fakulteta, i to kroz temeljne discipline: Krivično pravo (opći dio) i Krivično pravo (posebni dio). Prema historijskim izvorima, koji su nam prilikom istraživanja za potrebe ovog rada bili dostupni, krivičnopravna naučna oblast je, pored navedenih, razvila i druge naučne discipline, ali je najznačajnija reforma uslijedila upravo uvođenjem bolonjskih standarda u visokom obrazovanju. Nakon toga krivičnopravna naučna oblast danas broji znatno veći broj predmeta (disciplina), kako slijedi:

- u okviru dodiplomskog univerzitetskog studija prava - I ciklusa studija: 1) Krivično pravo I, 2) Krivično pravo II, 3) Kriminalistika, 4) Kriminologija, 5) Medicinsko krivično pravo, 6) Međunarodno krivično pravo, 7) Viktimologija;
- u okviru master univerzitetskog studija prava - II ciklusa studija: 8) Organizirani kriminal, 9) Metodika istraživanja privrednog kriminala,

- 10) Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, 11) Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom, 12) Maloljetničko krivično pravo (materijalnopravni aspekt), 13) Maloljetničko prekršajno pravo, 14) Kriminal na štetu maloljetnika (materijalnopravni aspekt);
- u okviru doktorskog univerzitetskog studija prava – III ciklusa studija: 15) Krivično pravo (materijalnopravni aspekt), 16) Komparativno i međunarodno krivično pravo – izabrane teme (materijalnopravni aspekt), 17) Aplikativna kriminologija, 18) Ekološki kriminal (materijalnopravni aspekt), 19) Mjere sigurnosti u savremenom uporednom krivičnom pravu (materijalnopravni aspekt), 20) Odgovornost pravnih osoba za krivična djela (materijalnopravni aspekt) i 21) Penitencijarni sistem u uporednom pravu (materijalnopravni aspekt).

1. Krivičnopravna naučna oblast u periodu od osnivanja Fakulteta 1946. do uvođenja bolonjskih standarda 2005. godine

Osnivanjem Pravnog fakulteta 1946. godine krivičnopravna naučna oblast sadržavala je samo dva predmeta: Krivično pravo – opći dio i Krivično pravo – posebni dio. U nastavnom planu i programu Krivično pravo – opći dio bio je predviđen kao obavezni dvosemestralni predmet koji se izvodio u II godini studija (III i IV semestru) u fondu od tri časa predavanja sedmično. Krivično pravo – posebni dio bio je također obavezni dvosemestralni predmet koji se izučavao u istom fondu sati, ali u III godini studija (V i VI semestar) (Pregled predavanja za školsku 1952./1953. godinu, 1953). Ovaj predmet predavao je profesor Aleksandar Stajić, tada u zvanju vanrednog profesora. Akademske 1954./1955. godine Krivično pravo opći i posebni dio bivaju sjedinjeni u jedan obavezni dvosemestralni predmet koji je ostao pozicioniran na II godini studija s povećanim sedmičnim fondom – četiri časa predavanja (Pregled predavanja za školsku 1954./1955. godinu, 1955). Od akademske 1955./1956. godine uvode se i praktične vježbe u fondu od jednog časa sedmično (Pregled predavanja za školsku 1955./56. godinu, 1956).

Kriminalistika je predmet koji je u nastavni plan našeg fakulteta uveden akademske 1956./1957. kao opcioni jednosemestralni predmet na III godini studija (VI semestar) u fondu od dva časa sedmično (Pregled predavanja za školsku 1956./1957. godinu, 1957). I ovaj predmet iz krivičnopravne naučne oblasti povjeren je profesoru Stajiću. Već dvije godine kasnije, akademske 1958./1959. postaje obavezni jednosemestralni predmet na III godini studija, koji se izvodio u V semestru u fondu od dva časa sedmično (Pregled predavanja za školsku 1958./1959. godinu, 1959). Naziv predmeta promijenjen

je u Osnovi kriminalistike akademske 1963/1964. godine kada je vraćen u opcione predmete. Naime, te akademske godine dolazi do izmjena u nastavnom planu, a tiču se i krivičnopravne naučne oblasti. Tako se na IV godinu studija uvodi tzv. usmjeravanje. Studenti su mogli birati između tri ponuđena smjera: Pravosudni, Privredno-pravni i Političko-upravni smjer. Pravosudni smjer obuhvatao je tri predmeta: Sudska medicina i psihijatrija, Osnovi kriminalistike i Osnovi kriminologije sa penologijom (Pregled predavanja za školsku 1963–1964. godinu, 1964). Time dosadašnji obavezni jednosemestralni predmet Kriminalistika mijenja naziv u Osnovi kriminalistike i vraća se u opcione predmete u istom fondu sati, tj. dva, a tri godine kasnije (1966/1967.) sedmični fond sati se povećava na tri. (Pregled predavanja 1966–1967, 1967). Akademske 1973/1974. godine ovaj predmet iz krivičnopravne naučne oblasti prelazi u krivičnoprocesnu naučnu oblast (Pregled predavanja 1973–1974, 1974). Naime, postaje dio obaveznog predmeta na III godini studija u fondu od četiri časa sedmično pod nazivom Krivično procesno pravo sa osnovima kriminalistike. Odgovorni nastavnik na ovom predmetu bio je redovni profesor Mihajlo Ilić. Prema dostupnim nastavnim planovima koje smo pretraživali za potrebe izrade ovog rada, predmet Osnovi kriminalistike ne spominje se u periodu od 1982. godine do 1997. godine (Nastavni plan i program, 1982). Predmet Krivično procesno pravo se izvodio bez osnova kriminalistike u tom periodu. Međutim, akademske 1997/1998. godine pa sve do 2005. godine, ponovo se vraća u nastavni plan i to kao fakultativni jednosemestralni predmet u III godini studija (Nastavni plan i program, 1997).

Osnovi kriminologije s penologijom je predmet koji je u krivičnopravnu naučnu oblast i nastavni plan našeg fakulteta uveden akademske 1963/1964. godine (Pregled predavanja za školsku 1963–1964. godinu, 1964). Predstavljao je jedan od tri predmeta iz Pravosudnog smjera koji su studenti mogli birati u IV godini studija, a predavao ga je profesor Stajić. Te godine, izvodio se, dakle, kao opcioni jednosemestralni predmet u VII semestru u fondu od tri časa predavanja sedmično, a tri godine kasnije (akademske 1966/1967) dodaje se i jedan čas vježbi (Pregled predavanja 1966–1967, 1967). Prema izvorima koji su nam bili dostupni, od akademske 1968/1969. godine ovaj predmet povjeren je profesorici Rajki Mladenović (Pregled predavanja 1968–1969, 1968). Akademske 1971/1972. godine predmet mijenja naziv u Kriminologija sa penologijom i postaje obavezni dvosemestralni predmet u III godini studija u fondu od dva časa sedmično (Pregled predavanja 1971–1972, 1972). Prema dostupnim nastavnim planovima koje smo pretraživali za potrebe izrade ovog rada, nismo pronašli podatak da se ovaj predmet izvodio u periodu od 1982. godine do 1997. godine (Nastavni plan i program, 1982). Od akademske 1997/1998. godine pa sve do 2005. godine,

ponovo se pojavljuje u nastavnom planu pod istim nazivom, i to kao opcioni jednosemestralni predmet u IV godini studija u fondu od dva časa sedmično (Nastavni plan i program, 1997).

Međunarodno krivično pravo je također predmet koji je pripadao krivičnopravnoj naučnoj oblasti i uvodi se u nastavni plan 1997. godine (Nastavni plan i program, 1997). Bio je predviđen kao fakultativni jednosemestralni predmet u III godini studija.

2. Krivičnopravna naučna oblast nakon uvođenja bolonjskih standarda 2005. godine

U okviru *Tempus III* projekta, Evropska komisija je u junu 2003. godine odobrila zajednički evropski projekat pod nazivom *Reforma curriculumum Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* koji je implementiran u periodu od 1. 9. 2003. do 31. 8. 2005. godine. Partneri Fakulteta bili su Univerzitet u Grazu – Pravni fakultet Karl-Franzens, te univerziteti u Bolonji (Italija) i Orebru (Švedska). Pored ovog projekta, u istom m periodu, Fakultet je bio učesnik i u projektu Vijeća Evrope *Revizija pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini*. U prilagođavanju studijskog programa bolonjskim standardima, Fakultet je pošao od premise da je najvažnije ispravno razumijevanje bolonjskog procesa odlučivši se za promjene koje poštuju autonomiju i raznolikost, a ne podrazumijevaju unifikaciju i standardizaciju. U tom svjetlu, reformi *curriculumum* dodiplomskog studija pristupilo se procjenjujući iskustva drugih pravnih fakulteta i prilagođavajući ih sopstvenim posebnostima i potrebama. Fakultet je usvojio model dodiplomskog studija po shemi 4 + 1, kao i većina drugih pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini. Prema procjeni Fakulteta, model 4 + 1 omogućava primjenljive promjene s najviše rezultata i to u smislu čvrste uvezanosti pravnog obrazovanja na dva nivoa (Dodiplomski univerzitetski studij prava – Prvi ciklus studija, 2018).

Prva studijska godina prema reformiranom studijskom programu dodiplomskog studija počela je u akademskoj 2005/2006. godini. Nakon prvih iskustava, Fakultet je nakon samoevaluacije, ocjenjujući uspješnost promjena, u akademskoj 2011/12. godini usvojio novi Nastavni plan i program dodiplomskog studija u skladu s bolonjskim standardima studiranja. U daljnjem periodu uslijedile su još dvije izmjene i dopune studijskog programa prvog ciklusa studija (Dodiplomski univerzitetski studij prava – Prvi ciklus studija, 2018).

2.1. Period od 2005. do 2011. godine

Nakon najznačajnije i najobimnije reforme visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini od 2005. godine primjenjuje se novi Nastavni plan i program usklađen s bolonjskim standardima. U tom smislu, svaka od katedri obogata je predmete iz svojih naučnih oblasti, pa je tako i krivičnopravna naučna oblast doživjela velike izmjene i dopune. Nakon uvođenja bolonjskih standarda 2005. godine, krivičnopravna naučna oblast brojala je ukupno 15 jednosemestralnih predmeta, od kojih četiri obavezna i 11 izbornih (Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2005).

Obavezni predmeti bili su: Krivično pravo I i II – dotadašnji predmet Krivično pravo (opći i posebni dio) dijeli se na dva jednosemestralna predmeta pod različitim nazivom, ali sa istim sadržajem. Tako Krivično pravo I obuhvata materiju koja se odnosi na: 1. krivično zakonodavstvo (ciljevi krivičnog zakonodavstva, izvori krivičnog prava i važenje krivičnog zakonodavstva); 2. krivično djelo (pojam krivičnog djela, opći osnovi koji isključuju postojanje krivičnog djela, stadiji u učinjenju krivičnog djela, mjesto, vrijeme i način učinjenja krivičnog djela i sticaj krivičnih djela) i 3. krivičnu odgovornost (pojam krivične odgovornosti, uračunljivost, krivnja i oblici krivnje i zablude i njihov značaj u krivičnom pravu), dok Krivično pravo II obuhvata materiju koja se odnosi na 1. saučesništvo u krivičnom djelu (opći pojam saučesništva, uslovi za postojanje saučesništva, pojedini oblici saučesništva i krivična odgovornost saučesnika), 2. krivične sankcije (pojam i vrste krivičnih sankcija, pojam kazne, opravdanost i svrha kazne, sistem kazni u domaćem krivičnom pravu, odmjeravanje kazne, sankcije opominjanja, mjere sigurnost i sankcije prema maloljetnicima) i 3. posebni dio (krivična djela propisana u KZ BiH, krivična djela propisana u KZ FBiH i analiza nekih najtipičnijih krivičnih djela). Izvodili su se u II godini studija u fondu od četiri časa predavanja i jednog časa vježbi.

Predmet pod nazivom Kriminologija uvodi se, također, kao obavezni predmet u I godinu studija, u fondu od dva časa predavanja i dva časa vježbi.

Međunarodno krivično pravo također postaje obavezni predmet i izvodi se u III godini studija u fondu od dva časa predavanja i jednog časa vježbi.

Izborni predmeti krivičnopravne naučne oblasti bili su brojni:

- Viktimologija u I godini studija, u II semestru, u fondu od dva časa sedmično;
- Pravna klinika iz krivičnog prava u II godini, IV semestru, u fondu od dva časa sedmično;

- Osnovi kriminalistike u III godini, V semestru u fondu od 2 časa sedmično;
- Politika suzbijanja kriminala u III godini, V semestru u fondu od 2 časa sedmično;
- Krivičnopravna zaštita okoline u III godini, VI semestru u fondu od 2 časa sedmično kao jedan od predmeta s liste Krivično-pravne nastavne grupe;
- Organizirani kriminal u III godini, VI semestru u fondu od 2 časa sedmično, također kao jedan od predmeta sa liste Krivično-pravne nastavne grupe;
- Etiologija narkomanije i narkokriminala u IV godini studija, VII semestar u fondu od 2 časa sedmično;
- Osnovi kriminalistike kao predmet u okviru Krivičnopravne grupe I, u IV godini, VIII semestru u fondu od 2 časa sedmično;
- Prekršajno pravo također kao predmet u okviru Krivičnopravne grupe I, u IV godini, VIII semestru u fondu od 2 časa sedmično;
- Krivično pravo Evropske unije (materijalnopравни aspekt), predmet u okviru Krivičnopravne grupe II, u IV godini, VIII semestru u fondu od 2 časa sedmično;
- Restorativna pravda (materijalnopравни aspekt), također kao predmet u okviru Krivičnopravne grupe II, u IV godini, VIII semestru u fondu od 2 časa sedmično (Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2005).

2.2. Period od 2011. do 2018. godine

Nakon šest godina, u maju 2011. godine Senat Univerziteta u Sarajevu usvojio je novi Nastavni plan i program dodiplomskog studija koji se primjenjivao od akademske 2011/2012. godine do 2018. godine. Tada je krivičnopravna naučna oblast pretrpjela određene izmjene, te je prema novom Nastavnom planu i programu smanjen broj predmeta sa 15 na 9, od toga četiri obavezna i pet izbornih (Vodič kroz Prvi ciklus studija na Pravnom fakultetu u Sarajevu, 2013).

Obavezni predmeti ostali su isti, uz male izmjene u pogledu broja časova predavanja i vježbi. Izborni sadržaji pretrpjeli su najviše izmjena. Brisane su krivičnopravne grupe predmeta a ostali su pojedinačni izborni predmeti. Tako su, prema novom Nastavnom planu i programu, kao izborni sadržaji nuđeni sljedeći:

- Viktimologija, u II godini studija, IV semestar u fondu od dva časa sedmično;

- Organizirani kriminal, u III godini studija, VI semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Kriminalistika, u IV godini studija, VIII semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Maloljetničko krivično pravo je novi predmet koji se uvodi prvi put kao izborni u IV godini studija, VIII semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Prekršajno pravo, koji se također uvodi kao novi izborni predmet u IV godini studija, VIII semestar u fondu od dva časa sedmično.

2.3. Period od 2018. godine do danas

Od akademske 2018/2019. godine do danas, prvi ciklus studija izvodi se po novom studijskom programu. Krivičnopravna naučna oblast danas sadrži sljedeće predmete:

- Krivično pravo I, obavezni predmet u II godini, III semestar u fondu od tri časa predavanja, jednog časa vježbi i jednog časa studentske prakse;¹
- Krivično pravo II, obavezni predmet u II godini, IV semestar u fondu od tri časa predavanja, jednog časa vježbi i dva časa studentske prakse;
- Kriminalistika, obavezni predmet u III godini, VI semestar u fondu od dva časa predavanja, jednog časa vježbi i jednog časa studentske prakse;
- Kriminologija, izborni predmet u II godini, IV semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Medicinsko krivično pravo, izborni predmet u II godini, IV semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Međunarodno krivično pravo, izborni predmet u III godini, VI semestar u fondu od dva časa sedmično;
- Viktimologija, izborni predmet u IV godini, VIII semestar u fondu od dva časa sedmično (Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija, 2018).

¹ Studentska praksa je praktična nastava koja se realizira s ciljem da se student pripremi za praktičnu primjenu pozitivnog krivičnog materijalnog zakonodavstva. Nakon obavljene studentske prakse, student je u mogućnosti da jedan događaj (činjenični opis djela) podvede pod pravnu normu i na osnovu teorijskog znanja o institutima materijalnog krivičnog prava riješi hipotetički slučaj ili slučaj iz studentske prakse.

3. Postdiplomski studij

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu već preko pedeset godina uspješno realizira pravne studije za obrazovanje i sticanje naučnog stepena magistra pravnih nauka (Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018). Postdiplomski studij na Pravnom fakultetu otvoren je 1965. godine, i to u tri smjera: imovinskopravni, krivičnopravni i državnopravni, što je predstavljalo novu etapu u radu Fakulteta kao pedagoške i naučne institucije (Pravni fakultet u Sarajevu 1946/47 – 1986/87). Uvođenjem Postdiplomskog studija Pravni fakultet je prešao u novu fazu razvoja i pozicionirao se kao jedan od vodećih pravnih fakulteta u tadašnjoj državi, a diplomirani pravnici u Bosni i Hercegovini su po prvi put dobili šansu da prodube i prošire znanja stečena na dodiplomskom studiju. Sadržaji studijskih programa pratili su tendencije u svim oblastima prava, kao i promjene političkog, ekonomskog i državnog sistema, te se reformirali tako da polaznicima studija osiguraju relevantna i stručna znanja, vještine i sposobnost rješavanja problema u novim društvenim okolnostima (Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018).

Postdiplomski studij trajao je dvije godine, tj. četiri semestra. Nakon odslušanog predavanja prijavljivao se i polagao usmeni magistarski ispit, a nakon toga je slijedila prijava i izrada magistarskog rada. Magistarski rad je bio samostalni naučni rad, a zvanje koje se sticalo odbranom magistarskog rada bilo je magistar pravnih nauka.

Krivičnopravna naučna oblast bila je neizostavni dio svakog postdiplomskog studija u okviru Katedre krivičnog prava. Od 1965. do 2002. godine na postdiplomskom studiju izvodila se nastava i produbljivalo znanje polaznicima studija iz sljedećih predmeta: Krivično pravo, Kriminologija sa penologijom i Kriminalistika (Pregled predavanja 1969–1970, 1970).

Od akademske 2002/2003. godine na Katedri krivičnog prava izvodi se reformirani postdiplomski studij. Predmeti iz krivičnopravne naučne oblasti bivaju izmijenjeni i dopunjeni: Krivično pravo, Međunarodno krivično pravo, Kriminologija, i Kriminalistika.

Akademske 2006/2007. godine Katedra krivičnog prava je također organizirala i specijalistički postdiplomski studij pod nazivom *Zakonitost u istraživanju i dokazivanju organiziranog kriminala*. Ovaj studij organiziran je u saradnji s Vladom Federacije Bosne i Hercegovine, a bio je namijenjen pripadnicima Ministarstva unutarnjih poslova i drugih agencija koje se bave istragom organiziranog kriminala.

Predmeti iz krivičnopravne naučne oblasti koji su se izvodili na ovom specijalističkom studiju bili su:

- Osnovi krivičnog prava,
- Krivičnopravni aspekt organiziranog kriminala,
- Kriminalistički aspekt organiziranog kriminala,
- Otkrivanje, istraživanje i dokazivanje narkokriminala,
- Istraživanje i dokazivanje terorizma,
- Istraživanje i dokazivanje trgovine ljudima i
- Otkrivanje i dokazivanje privrednog kriminala.

Fakultet je 2002. godine krenuo ka reformiranju dodiplomskih, ali i postdiplomskih studija s ciljem njihovog harmoniziranja s programima sličnih institucija u okviru evropske akademske zajednice, te prema standardima ustanovljenim u zemljama učesnicama Bolonjskog procesa. Imajući u vidu da je Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu ne samo najstariji, već i vodeći Pravni fakultet u Bosni i Hercegovini, utvrđena je misija da se pristupi reformi studijskih programa i ispunjenju bolonjskih zahtjeva. Utvrđena misija Fakulteta oslonjena je na činjenicu da je Bosna i Hercegovina u procesu reforme pravosuđa, uprave, zakonodavstva, privrede, te da je reforma pravnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini potrebna da bi se studentima, budućim magistrima prava, osigurala akademska znanja i vještine neophodne za njihove buduće karijere. U okviru reformske strategije koja se temeljila na modernizaciji i evropeizaciji pravnog obrazovanja Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu putem *Tempus* projekta *Reforma curriculuma Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* proveo je prvu reformu prvog ciklusa studija, nakon čega je uslijedila i reforma postdiplomskog studija, te uvođenje novog modela II ciklusa studija. Novi nastavni plan i program usvojen je od strane Senata Univerziteta 2010. godine. Iskustva u reformi pravnog studija i usklađivanja s bolonjskim procesom uzeta su u obzir, te je Fakultet procijenio da je optimalni model reformiranog studijskog programa 4 + 1, odnosno dva semestra na II ciklusu studija. U okviru provedbenog modela studija studentima su ponuđeni produbljeni i kompleksniji sadržaji koji uključuju nadgradnju teorijskih sadržaja usvojenih na I ciklusu studija, te adekvatno usklađivanje u studijskom programu sadržaja koji se odnose na prilagođavanje pravnog sistema Bosne i Hercegovine sadržajima koji se odnose na pravni poredak EU. Studij II ciklusa, osim teorijskog aspekta koji podrazumijeva sistematično razumijevanje i savladavanje proširenih znanja, predviđa i praktično osposobljavanje studenata primjereno različitim kontekstima zapošljavanja i razvijanja budućih karijera. Struktura i obim praktične nastave na II ciklusu studija uključuje rad na seminarima, pristupnim radovima, te posebno

izradu završnog rada čijom se odbranom stiče zvanje magistar prava (Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018).

Drugi ciklus izvodi se od 2010. godine, a u okviru smjerova koji se izvođe po katedrama. Katedra krivičnog prava II ciklus studija organizirala je u dva smjera: Krivičnopravni smjer i Međunarodnopravni smjer, s tim da Katedra donosi odluku koji smjer će biti ponuđen u jednoj akademskoj godini (Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018). Od akademske 2015/2016. godine Katedra krivičnog prava uvodi još jedan novi smjer – Maloljetničko prestupništvo. Predmeti na smjerovima krivičnopravne naučne oblasti bili su:

- Međunarodnopravni smjer:
 - o Fenomenologija narkomanije i narkokriminala (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Međunarodna krivična djela (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Etiologija narkomanije i narkokriminala (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati);
 - o Klasična međunarodna krivična djela (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati).

- Krivičnopravni smjer:
 - o Osnovi kriminalistike (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Organizirani kriminal (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Prekršajno pravo (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati);
 - o Metodika istraživanja privrednog kriminala (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati).

- Maloljetničko prestupništvo:
 - o Maloljetničko krivično pravo (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Maloljetničko prekršajno pravo (obavezni predmet u I semestru u fondu od 15 sati);
 - o Kriminalitet na štetu maloljetnika (izborni predmet koji se izvodi u II semestru u fondu od 15 sati, ali s obzirom na prirodu predmeta pripada oblasti i krivičnog materijalnog i procesnog prava, tako su ga izvodili nastavnici obje naučne oblasti u fondu od po osam sati).

Od akademske 2018/2019. godine i danas izvodi se novi program II ciklusa studija, izmijenjen i dopunjen na osnovu iskustava u periodu od 2010. do 2018. godine. U tom smislu, II ciklus studija zadržao je isti model, a Katedra krivičnog prava je organizirala II ciklus studija u dva smjera: Krivičnopravni i Maloljetničko prestupništvo. Krivičnopravna naučna oblast zastupljena je u oba smjera, ali sa izmijenjenim i dopunjenim sadržajima u Krivičnopravnom smjeru, kako slijedi:

- Krivičnopravni smjer:
 - o Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Prošireno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati);
 - o Organizirani kriminal (obavezni predmet u I semestru u fondu od 30 sati);
 - o Metodika istraživanja privrednog kriminala (izborni predmet u I semestru u fondu od 15 sati);

Smjer Maloljetničko prestupništvo zadržao je iste sadržaje u pogledu krivičnopravne naučne oblasti kao i prethodnih godina.

4. Doktorski studij

Pravni fakultet ima bogato iskustvo i u obrazovanju doktora pravnih nauka. U periodu od 1952. do 2011. godine, doktorat pravnih nauka sticao se na osnovu istraživanja i odbrane doktorske disertacije. Oslanjajući se na promjene visokoškolskog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini, tj. primjenu bolonjskih standarda na osnovu kojih se visoko obrazovanje organizira kroz tri ciklusa studija, Fakultet je organizirao doktorski studij prava kao završni nivo visokog obrazovanja. Prvi doktorski studij na Fakultetu, kao treći ciklus visokog obrazovanja, organiziran je i realiziran akademske 2011/2012. godine, i to kao prvi doktorski program u naučnom polju prava. Doktorski studij traje tri godine i vrednuje se sa 180 ECTS bodova (Doktorski univerzitetski studij prava – III ciklus studija, 2018). Naučno-nastavni dio programa dokorskog studija u funkciji je istraživačkog rada i obuhvata opći studij i studij smjera. Opći studij predstavlja zajedničku naučno-nastavnu osnovu studija i obavezan je za sve studente. Studij smjera obuhvata usmjerene tematske cjeline u okviru pravnih grana i naučnih disciplina (Doktorski univerzitetski studij prava – III ciklus studija, 2018).

Sadržaji krivičnopravne naučne oblasti izučavaju se u okviru općeg, kao i studija smjera pod nazivom Krivičnopravni smjer. U okviru općeg studija

krivičnopravna naučna disciplina izučava se na predmetu Krivično pravo kroz produbljena znanja u okviru sljedećih oblasti: a) oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom; b) pravne posljedice osude i c) teorijski aspekti problematike saučesništva. U okviru studija smjera, polaznicima će se osigurati i kompetencije iz jednog ili više sljedećih područja iz krivičnopravne naučne oblasti: krivičnog prava, komparativnog i međunarodnog krivičnog prava (materijalnopravni aspekt), aplikativne kriminologije, ekološkog kriminala, mjera sigurnosti u savremenom uporednom krivičnom pravu (materijalnopravni aspekt), odgovornosti pravnih osoba za krivična djela (materijalnopravni aspekt) i penitencijarnog sistema u uporednom pravu (materijalnopravni aspekt).

Od osnivanja do danas, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu iz krivičnopravnopravne naučne oblasti odbranjeno je 18 doktorskih disertacija.²

5. Profesori krivičnopravne naučne oblasti

5.1. Prof. dr. sc. Aleksandar Stajić

Rođen je 20. 9. 1907. godine u Rumi. Radio je na Pravnom fakultetu od 1948. do 1979. godine. Predavao je Krivično pravo i Kriminalistiku (55 godina Pravnog fakulteta 1946–2002, 2002).

² Milović, Đorđe. (1958). Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci; Ibrahimpašić, Besim. (1960). Politički delikt (prilog učenju o krivičnim djelima protiv države); Kupčević, Rajka. (1963). Recidivizam u krivičnom pravu; Tepavac, Milorad. (1965). Ubistva sa umišljajem s posebnim osvrtom na ubistva s umišljajem izvršena na području Okružnog suda u Sarajevu u vremenu od 1952-1961. godine; Malešević, Lazar. (1977). Krivično djelo ratni zločin i krivično djelo narodni neprijatelj u toku NOR-a i revolucije; Vešović, Milanka. (1978). Krivičnopravna zaštita maloljetnika s posebnim osvrtom na jugoslovensko krivično pravo; Halili, Ragip. (1982). Krivična djela protiv braka i porodice na Kosovu; Belić, Milovan. (1987). Krivičnopravna zaštita vojne službe i vojne obaveze; Balić, Hasan. (1999). Genocid nad Bošnjacima 1992.-1995. godine s posebnim osvrtom na općinu Foča; Tafa, Ljulezim. (2010). Organizirani kriminal na Kosovu u periodu tranzicije; Babajić, Nermina. (2014). Krivičnopravni položaj pravnih osoba; Ferhatović, Amila. (2014). Pokušaj krivičnog djela u zakonodavstvu, teoriji i praksi; Halilagić, Nermin. (2014). Zločin protiv čovječnosti u savremenom krivičnom pravu; Latić, Sanela. (2014). Nezavisnost i nepristrasnost kao osnovni principi domaćeg i međunarodnog krivičnog pravosuđa; Čosičkić, Enver. (2016). Krivičnopravna zaštita okoliša u Federaciji Bosne i Hercegovine; Vrdoljak, Damir. (2018). Compliance kao instrument preveniranja i sankcioniranja zloupotreba u privrednom poslovanju; Kazić, Ena. (2018). Seksualno nasilje u savremenom krivičnom pravu; Pleh, Hasan. (2020). Pravne posljedice osude u savremenom krivičnom pravu.

Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1932. godine. Godine 1948. izabran je za docenta na Katedri krivičnog prava novoosnovanog Pravnog fakulteta u Sarajevu. Godine 1952. izabran je u zvanje vanrednog profesora, a 1960. godine u zvanje redovnog profesora na predmetima Krivično pravo i Kriminalistika. Godine 1964. bio je i Dekan Pravnog fakulteta. Funkciju Šefa Katedre krivičnog prava obavljao je u dva navrata, od 1957. do 1964. godine i ponovo od 1968. do 1979. godine. Bio je šef Kriminološkog instituta od 1958. do 1961. godine.

Kao jedan od utemeljivača pravnog studija u Bosni i Hercegovini, bio je i ostao dosljedni borac u širenju krivičnopravne misli. Djelatnost profesora Stajića odvijala se u tri pravca: nastavnom, stručnom i naučnom. Posebno bismo istakli da je velika zasluga upravo profesora Stajića da je nastavni plan Pravnog fakulteta obogaćen uvođenjem novih naučnih disciplina koje se bave problematikom kriminala, slijedeći na taj način savremene tendencije u evropskim zemljama, pa i u nekim našim univerzitetskim centrima. Među prvima je na Fakultetu organizirao postdiplomske studije iz oblasti krivičnopravnih nauka, učestvujući permanentno u nastavi, čak i nakon odlaska u mirovinu (Mladenović, 1989).

U želji da se u tadašnjoj Republici stvore solidne pretpostavke za organizaciju empirijskih istraživanja u oblasti kriminala, pružio je značajnu podršku osnivanju Kriminološkog instituta akademske 1954/1955. godine, kao naučne institucije Pravnog fakulteta u Sarajevu i dao doprinos u izradi i koncipiranju dugoročnog programa naučnih istraživanja, ali i osobno učestvovao u naučno-istraživačkim projektima ovog instituta.

Dakle, bio je angažiran u redovnoj i postdiplomskoj nastavi iz dva predmeta, naučno stvarao u oblasti teorije krivičnog prava, aktivno učestvovao u radu Udruženja za krivično pravo i kriminologiju, kao i u nizu komisija republičkih i saveznih organa, komiteta i savjeta u kojima je njegovo znanje bilo neophodno pri izradi tadašnjeg krivičnopravnog sistema. Za svoj plodni nastavni, stručni i naučni rad profesor Stajić je odlikovan Ordenom zasluga za narod sa crvenom zvijezdom, Ordenom rada sa crvenom zastavom i Ordenom rada sa zlatnim vijencem (Mladenović, 1989).

Naučna djelatnost profesora Stajića je izuzetno bogata. U bivšoj jugoslovenskoj poslijeratnoj krivičnopravnoj teoriji spada u vrh krivičnopravne misli. Autor je koji u stručnim krugovima bez rezerve uživa ugled najboljeg poznavaoaca fundamentalnih problema savremene teorije krivičnog prava. U bivšoj Jugoslaviji svoju reputaciju je sticao decenijama, prije svega, brojnim

izdanjima udžbenika krivičnog prava i naučnim radovima,³ ali i vlastitim neposrednim doprinosom u pripremi Krivičnog zakona SFRJ i Krivičnog zakona SRBiH.

Najpoznatije djelo profesora Stajića po kojem ga pamte generacije pravnika širom Jugoslavije je, bez sumnje, udžbenik: *Srzentić, N., Stajić, A. (1952). Krivično pravo, Opšti deo*. Ovaj udžbenik objavljen je i na francuskom jeziku. U to je vrijeme ovaj udžbenik, pored djela Stanka Franka *Teorije kaznenog prava*, bio jedino cjelovito djelo iz oblasti materijalnog krivičnog prava u cijeloj bivšoj Jugoslaviji, a i danas u svom dvadesetom izdanju iz 1998. godine predstavlja jednu od najtraženijih naučnih jedinica iz oblasti krivičnog prava. Vremenom im se, kao koautor, pridružio i Ljubiša Lazarević, profesor Pravnog fakulteta iz Beograda. Kao pravni realista, profesor Stajić je smatrao da budućim pravnicima prilikom stjecanja njihovih prvih, elementarnih znanja iz krivičnog prava treba pružiti prvenstveno ona koja najneposrednije odražavaju duh i stanovište pozitivnog krivičnog prava, mada je kao naučnik širokih vizija u svojim naučnim raspravama zastupao i najsavremenija shvatanja. To je, prije svega, izraženo prilikom postavljanja koncepcije pojma krivičnog djela bazirane samo na društvenoj opasnosti, a ne i na protupravnosti, koja sasvim sigurno izlazi iz okvira tradicionalnog jugoslavenskog

³ Izdvajamo najznačajnije: Stajić, A., et al. (1998). *Krivično pravo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije – opšti deo* (20. izdanje). Beograd: Savremena administracija; Stajić, A., et al. (1995). *Komentar Krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* (peto izdanje). Beograd: Savremena administracija; Stajić, A., et al. (1995). *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije* (peto izmenjeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Savremena administracija; Stajić, A. & Vešović, M. (1987). *Krivično pravo: posebni dio* (drugo izdanje). Sarajevo: Svjetlost; Stajić, A., et al. (1981). *Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine*. Beograd: Savremena administracija; Srzentić, N. & Stajić, A. (1970). *Krivično pravo: opšti i posebni deo* (6. izdanje). Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika; Stajić, A. (1950). *Krivično pravo: opšti deo* (Sv. 1. 1. izdanje). Sarajevo: Komisija za izdavanje udžbenika i skripata Univerziteta u Sarajevu; Stajić, A. (1987). Rehabilitacija u jugoslovenskom krivičnom pravu. *Pravna misao*, (5-6), 5–10; Stajić, A. (1986). Ublažavanje kazne i oslobođenje od kazne. U: *Aktuelna pitanja kriminalne politike u Jugoslaviji* (str. 139). Institut za kriminološka i sociološka istraživanja; Stajić, A. (1986). Ublažavanje kazne i oslobođenje od kazne. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, (1-2), 147; Stajić, A. (1982). Savremeni problemi kriminaliteta i drugih društveno negativnih pojava u privredi i zaštita od njih. *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, (4), 505; Stajić, A. (1961). Kaznenopravna zaštita društvene imovine. *Pravna misao*, (9-10), 5-15; Stajić, A. (1961). Mjere bezbjednosti (istorijsko komparativni osvrt i klasifikacija). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, IX, 11–37; Stajić, A. (1960). Pojave i uzroci saobraćajnih delikata. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, VIII, 59–81; Stajić, A. (1959). Pravni i stvarni osnovi odmeravanja kazne. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, VII, 31–50.

određenja ovog pojma (Mladenović, 1989, citirano prema Komentar krivičnog zakona SFRJ, 1978). U tom istom širokom naučnom kontekstu nalazi se izrazita težnja profesora Stajića za inoviranje krivnje u jugoslavenskom krivičnom pravu na bazi psihološko-normativne teorije vinosti (Mladenović, 1989, citirano prema Stajić, 1974). U naučnom opusu profesora Stajića izdvajaju se brojne druge rasprave, studije i članci. Posljednja decenija stvaralaštva profesora Stajića obuhvata, pored udžbenika *Krivično pravo – Posebni dio, drugo izdanje, 1987.* (koautorski rad sa profesoricom Milankom Vešović), i njegovo učešće u izradi dva najveća jugoslavenska krivičnopravna komentara: *Komentar Krivičnog zakona SFRJ* i *Komentar krivičnog zakona SR Srbije – SAP Kosova – SAP Vojvodine*. Ovi radovi, pored udžbenika, predstavljaju bez sumnje njegov najznačajniji doprinos jugoslavenskoj krivičnopravnoj nauci.

5.2. Prof. dr. sc. Rajka Kupčević-Mladenović

Rođena je 4. 11. 1927. godine u Sarajevu. Radila je na Fakultetu od 1954. do godine do 1987. godine. Predavala je Krivično pravo i Kriminologiju sa penologijom (55 godina Pravnog fakulteta 1946–2002, 2002).

Izabrana je u zvanje asistenta Kriminološkog instituta 1956. godine. Nakon odbranjene doktorske disertacije na našem fakultetu na temu *Recidivizam u krivičnom pravu* (1963. godine), godine 1965. birana je u zvanje naučnog saradnika. U zvanje docenta na predmetu Osnovi kriminologije sa penologijom izabrana je 1968. godine, u zvanje vanrednog profesora 1971. godine, da bi 1978. bila izabrana u zvanje redovnog profesora. Bila je šef Katedre krivičnog prava i rukovoditelj Kriminološkog instituta u okviru kojeg je organizirala nekoliko kriminoloških istraživanja. Kao umirovljenik, bila je angažirana na Katedri krivičnog prava u periodu od 1996. do 1999. godine.

Prema dostupnim podacima objavila je tri univerzitetska udžbenika⁴ i devet naučnih i stručnih radova.⁵

⁴ Kupčević Mladenović, R. (1982). Kriminologija. Sarajevo: Svjetlost; Kupčević, R. (1977). Kriminologija. Sarajevo: Univerzitet; Kupčević Mladenović, R. (1972). Osnovi penologije. Sarajevo: Svjetlost.

⁵ Mladenović, R. (1988). Proces diferencijacije u krivičnopravnim naukama i razvoj penologije u autonomnom pravcu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVI, 195–214; Kupčević Mladenović, R. (1977). Uzročnost i protivpravnost kod krivičnih djela nečinjenja. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXV, 259–284; Kupčević Mladenović, R. (1973). Uloga alkoholnog faktora u etiologiji krivičnih djela ubistva. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXI, 259–274; Kupčević Mladenović, R. (1972). Društvene i individualne homicidalne populacije u Bo-

5.3. Prof. dr. sc. Besim Ibrahimpašić

Rođen je 12. 10. 1926. godine u Bosanskom Petrovcu. Radio je na Fakultetu od 1955. do 1973. godine. Predavao je Krivično pravo i Opću sociologiju (55 godina Pravnog fakulteta 1946–2002).

Godine 1956. biva izabran u zvanje asistenta. Nakon odbranjene doktorske disertacije na našem fakultetu na temu *Politički delikt (prilog učenju o krivičnim djelima protiv države)* 1960. godine, godine 1961. izabran je u zvanje docenta na predmetu Krivično pravo. U periodu od 1961. do 1969. godine bio je šef Kriminološkog instituta. Međutim, akademske 1965/1966. godine napušta Katedru krivičnog prava i počinje s radom na predmetu Nauka o društvu.

5.4. Prof. dr. sc. Milanka Dejanović-Vešović

Rođena je 6. 2. 1941. godine u Sarajevu. Radila je na Fakultetu od 1965. do 1992. godine. Predavala je Krivično pravo (55 godina Pravnog fakulteta 1946–2002, 2002).

Godine 1965. izabrana je u zvanje asistenta Kriminološkog instituta. Nakon odbranjenog magistarskog rada 1972. godine pod nazivom *Nesvjesni nehat (negligentia) kao oblik vinosti*, 1973. godine izabrana je u zvanje asistenta magistra na predmetu Krivično pravo. Doktorirala je 1979. godine na temu *Krivičnopravna zaštita maloljetnika*, nakon čega je birana u zvanje docenta, dok je u zvanje vanrednog profesora birana 1986. godine. Usavršavala se na Columbia University, School of Law, New York (Fulbright's scholar). Obavljala je sve oblike nastave na predmetu Krivično pravo na dodiplomskom i postdiplomskom studiju, a u jednom mandatu bila je i šef Katedre. U okviru Kriminološkog instituta učestvovala je u radu naučnoistraživačkih projekata *Kriminalitet maloljetnika u Bosni i Hercegovini* i *Krivična djela ubistva u Bosni i Hercegovini u periodu 1962. do 1966. godine*.

sni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XX, 99–122; Kupčević Mladenović, R. (1971). Motivi ubistava u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XIX, 107–139; Kupčević Mladenović, R. (1968). Deficijentna porodica u etiologiji maloljetničke delikvencije. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XVI–XVII, 191–207; Kupčević Mladenović, R. (1967). Saučesništvo u krivičnim djelima maloljetnika. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XV, 269–290; Kupčević, R. (1961). O položaju krivca iz navike u materijalnom krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, IX, 99–127; Kupčević Mladenović, R. (1959). Mjesto i značaj ustanove uslovne osude u savremenom krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, VII, 109–131.

Prema podacima koji su nam bili dostupni, kao autor i koautor objavila je tri univerzitetska udžbenika (monografiju)⁶ i 11 naučnih i stručnih radova.⁷

5.5. Prof. dr. sc. Nada Mićanović-Pavelić

Rođena je 14.12.1945. godine u Sarajevu. Radila je na Fakultetu od 1972. do 1992. godine. Predavala je Krivično pravo (55 godina Pravnog fakulteta 1946–2002).

Godine 1978. izabrana je za asistenta magistra na predmetu Kriminologija sa penologijom. Nakon odbrane doktorske disertacije pod naslovom *Olakšavajuće i otežavajuće okolnosti prilikom odmjerenja kazne*, birana je u zvanje docenta, a potom i u zvanje vanrednog profesora.

Prema podacima koji su nam bili dostupni, kao autor objavila je 10 naučnih i stručnih radova.⁸

⁶ Stajić, A. & Vešović, M. (1987). *Krivično pravo: posebni dio* (2. izdanje). Sarajevo: Svjetlost; Vešović, M. (1981). *Praktikum za krivično pravo: opšti dio*. Sarajevo; Vešović, D., Dejanović, M. (1973). *Profesionalna tajna novinara*. Sarajevo: Oslobođenje.

⁷ Vešović, M. (1990). Zapovijesti vojnog pretpostavljenog. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVIII, 239–244; Vešović, M. (1990). Osnovi za isključenje kazne – domet i perspektive. *Pravna misao*, (3–4), 124–143; Vešović, M. (1989). Komparativni prikaz alternativa kazni zatvora u francuskom i engleskom krivičnom pravu. *Pravna misao*, (5–6), 31–42; Vešović, M. (1987). O alternativnim krivičnim sankcijama ili poticaj na razmišljanje o sistemu krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXV, 181–194; Vešović, M. (1987). Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu. *Pravna misao*, (5–6), 11–32; Vešović, M. (1986). Povodom predloga za dekriminalizaciju osnovnih oblika krivičnih djela uvrede i klevete u Krivičnom zakonu SR Bosne i Hercegovine. *Pravna misao*, (9–10), 57–68; Vešović, M. (1985). Prilog rješavanju pitanja regulisanja novčane kazne u našem krivičnom zakonodavstvu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXIII, 25–45; Vešović, M. (1981). Problematika blanketnih krivičnih djela na štetu društvene imovine. *Pravna misao*, (9–10), 30–38; Vešović, M. (1978). Biće krivičnog djela izbjegavanja izdržavanja. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXVI, 257–277; Vešović, M. (1978). Maloljetnik kao objekt krivičnopravne zaštite. *Pravna misao*, (7–8), 139–157; Dejanović, M. (1969). Problem opravdanosti instituta oslobođenja od kazne u našem krivičnom pravu. *Pravna misao*, (7–8), 75–83.

⁸ Mićanović Pavelić, N. (1990). O interpretaciji instituta olakšavajućih okolnosti. *Pravna misao*, (3–4), 115–123; Mićanović Pavelić, N. (1989). Pomaci u razgraničenju krivičnog i administrativnog kaznenog prava. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVII, 135–143; Mićanović Pavelić, N. (1987). O procjeni značaja stepena ugrožavanja ili povrede zaštićenog dobra pri odmjerenju kazne. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXV, 121–132; Mićanović Pavelić, N. (1987).

5.6. Dr. Zvonimir Tomić, profesor emeritus

Rođen je 9. 11. 1951. godine u Sarajevu. Bio je zaposlen na Pravnom fakultetu od 1977. do 2017. godine.

Diplomirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1976. godine, a magistrirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1984. godine na temu *Nasilničko ponašanje*. Doktorirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 1990. godine na temu *Mjere bezbjednosti u jugoslovenskom krivičnom pravu*. Na Pravnom fakultetu u Sarajevu u zvanje asistenta biran je 1976. godine, u zvanje višeg asistenta 1978. godine, u zvanje docenta 1991. i reizabran 1998. godine, u zvanje vanrednog profesora 2003. godine, te je u zvanje redovnog profesora izabran 2010. godine. Predavao je predmete: Krivično pravo, Međunarodno krivično pravo, Kriminologiju i Prekršajno pravo. Bio je prodekan i šef Katedre krivičnog prava. Nakon odlaska u mirovinu septembra 2017. godine, uživajući reputaciju istaknutog teoretičara materijalnog krivičnog prava, decembra iste godine izabran je za profesora emeritusa Univerziteta u Sarajevu.

Kao autor objavio je šest univerzitetskih udžbenika i monografija,⁹ te je kao autor i koautor objavio oko 40 naučnih i stručnih radova.¹⁰ Učestvovao je

Temeljne pretpostavke odmjeravanja kazne u granicama propisanih okvira. *Pravna misao*, (5–6), 33–47; Mićanović Pavelić, N. (1986). Čisto objektivne okolnosti izvršenja djela kao kriterij odmjeravanja kazne. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXIV, 133–142; Mićanović Pavelić, N. (1985). O pojmu olakšavajućih i otežavajućih okolnosti i njihovom mjestu u krivičnopravnom sistemu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXIII, 49–66; Mićanović Pavelić, N. (1984). Odnos stepena krivične odgovornosti i drugih subjektivnih okolnosti predviđenih u čl. 41. KZ SFRJ. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXII, 115–126; Mićanović Pavelić, N. (1983). Neka rješenja u francuskom Krivičnom zakoniku proizašla iz zakona br. 81-82 od 1981. godine. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXI, 117–126; Mićanović Pavelić, N. (1981). O zakonskom određenju opšteg pojma kažnjivih pripremnih radnji. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXIX, 89–100; Mićanović Pavelić, N. (1977). O aktuelnom pojmu kriminalne ličnosti. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXV, 183–190.

⁹ Mašić, I., Toromanović, S., Riđanović, Z., Hajdarević, B., Tomić, Z., Petrić, S., ... Cepulić, E. (2010). *Medical deontology: medical law, medical ethics and medical hodegetics in healthcare*. Sarajevo: Avicena; Tomić, Z. (2008). *Krivično pravo I: Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu*; Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo I: krivično djelo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo II: posebni dio* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Tomić, Z. (2001). *Nirnberska presuda*. Sarajevo: Magistrat; Tomić, Z. (prir.) (1991). *Krivični zakon SR Bosne i Hercegovine - prema stanju od 1. oktobra 1991*. Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta.

¹⁰ Izdvajamo najznačajnije: Tomić, Z. (2013). Uvjetna osuda u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Bihacu*, 5(2),

na brojnim domaćim i međunarodnim skupovima od kojih su najznačajniji: savjetovanja pravnika i psihijataru Bosne i Hercegovine 1987, 1989. i 1991. godine; godišnja savjetovanja Udruženja za kriminologiju i krivično pravo, Sarajevo 1988. godine i Tuzla 1989. godine, Neum 2003. i 2005. godine; *1st Turkish – Bosnian Herzegovinian Jurist days*, Istanbul 2012. godine; *Drugi Bosanskohercegovačko-turski pravnički dani*, Sarajevo 2013. godine; *3th Turkish – Bosnian Herzegovinian Jurist Days* Istanbul 2014. godine. Bio je član ekspertnog tima Ministarstva pravde Federacije BiH za praćenje provedbe krivičnog zakonodavstva.

5.7. Prof. dr. sc. Hasan Bakalović

Rođen je 1937. godine u Bratuncu. Završio je Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, a doktorirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu na temu *Istraga u krivičnom postupku*. Bio je profesor Pravnog fakulteta u Mostaru, a u periodu 1994–1995. godine i u Sarajevu. Ono što je posebno krasilo profesora Bakalovića jeste njegovo ogromno iskustvo u pravosudnoj praksi. Naime, bio je sudija Okružnog suda u Tuzli, republički javni tužitelj i sudija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Na našem fakultetu bio je kratko, dvije godine, ali je ostao upamćen kao profesor koji se posebno zalagao za kriminalistiku. Smatrao je da tužitelji i sudije moraju poznavati ovu naučnu i stručnu disciplinu, koja je od velikog značaja za njihov praktični rad, posebno u istrazi.

7–22; Tomić, Z. & Pajić, D. (2012). Krivično djelo nesavjesnog liječenja (uporednopravna analiza krivičnih zakonodavstava u Bosni i Hercegovini). U: *Međunarodni simpozij Medicina i pravo II* (str. 11–23). Mostar: Liječnička/ljekarska komora HNŽ/K; Tomić, Z. (2009). O učiniteljstvu i posrednom učiniteljstvu u materijalnom krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LII, 465–488; Tomić, Z. (2009). O pojmovnom određenju saučiniteljstva u materijalnom krivičnom pravu. *Pravna misao*, (9–10), 5–30; Tomić, Z. (2009). O krivnji i pravnoj zabludi u našem i uporednom krivičnom pravu. *Pregled*, (3), 53–76; Tomić, Z. (2008). O tumačenju krivičnih zakona i analogiji u materijalnom krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LI, 631–658; Tomić, Z. (2008). Krivična odgovornost liječnika i drugih zdravstvenih djelatnika za delicta propria protiv zdravlja ljudi. U: *I simpozijum Medicina i pravo sa međunarodnim učešćem* (str. 21–45). Mostar: Liječnička/ljekarska komora HNŽ/K; Tomić, Z. (2007). *Delictum collectivum i delictum continuatum* u našem krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, L, 569–589; Tomić, Z. (2006). O uzročnosti u krivičnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLIX, 459–478; Tomić, Z. (2005). O nekim pitanjima krivične odgovornosti u našem krivičnom pravu. *Pravo i pravda*, (2), 261–283.

5.8. Akademik prof. dr. sc. Borislav Petrović

Rođen je 17. 5. 1957. godine u Banjoj Luci. Prije dolaska na Univerzitet, trinaest godina radio je u Ministarstvu unutarnjih poslova bivše Jugoslavije kao istražitelj, a potom i rukovoditelj Odjela istraga organiziranog narkokriminala. Od strane predsjednika države odlikovan je Medaljom zasluga na radu.

Na Pravnom fakultetu angažiran je od 1993. godine na predmetima krivičnopravne naučne oblasti. U periodu 1994–2006. godine bio je angažiran na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu na predmetima Krivično pravo, Krivično procesno pravo, Međunarodno krivično pravo i Kriminalistika. Završio je Višu kriminalističku školu u Beogradu i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Magistrirao je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1996. godine na temu *Krivičnopravni, kriminološki i kriminalistički aspekti zloupotrebe opojnih droga*. Doktorirao je na Fakultetu kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu 2002. godine na temu *Kriminalistički sadržaji anticipiranih istražnih radnji iz područja kriminaliteta vezanog uz drogu* i tako postao prvi doktor kriminalističkih nauka na Balkanu. U zvanje višeg asistenta biran je 1996. godine, u zvanje docenta 2002. godine, u zvanje vanrednog profesora 2006. godine, a u zvanje redovnog profesora 2011. godine. Za redovnog člana Internacionalne akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini (IANUBIH) i za voditelja razreda za društvene znanosti izabran je maja 2021. godine. Također je izabran za potpredsjednika Internacionalne akademije nauka i umjetnosti. Dobitnik je priznanja *Isa-beg Ishaković* (utemeljitelj Sarajeva) za doprinos u nauci i obrazovanju od 2008. godine.

Bio je prodekan (2006–2009), a u dva mandata i dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, od 2009. do 2017. godine. Za vrijeme obavljanja te funkcije, između ostalog, utemeljio je tripartitnu međunarodnu konferenciju Bosanskohercegovački – tursko – hrvatski pravnički dani, koja se, počev od 2011. godine, održava jednom godišnje, naizmjenično na pravnim fakultetima u Sarajevu, Istanbulu i Zagrebu. Posebno plodnu saradnju uspostavio je s Univerzitetima u Istanbulu, Zagrebu, Ljubljani, Mariboru, Berlinu, Grazu i Heidelbergu, što je omogućilo razmjenu akademskog osoblja kako u okviru učešća u postdiplomskoj nastavi, tako i edukaciji asistenata i viših asistenata. Nadalje, saradnja s Njemačkom fondacijom za međunarodnu pravnu saradnju (IRZ) rezultirala je uspostavom biblioteke njemačkog prava (Njemačka čitaonica) na našem fakultetu, kao i uvođenjem Dopunskog studija njemačkog prava (*Begleitstudium im deutschen Recht*) na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Naučni opus akademika Petrovića je iznimno širok i bogat. Kao autor i koautor objavio je 21 univerzitetskih udžbenika, monografija i skripti,¹¹ te preko 80 naučnih i stručnih radova.¹² Posebno se izdvajaju udžbenici *Krivično*

¹¹ Petrović, B. (2016). *Kriminalistika*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B., Jovašević, D. & Ferhatović, A. (2016). *Krivično pravo II: Saučesništvo, krivične sankcije i posebni dio*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B., Jovašević, D. & Ferhatović, A. (2015). *Krivično pravo I: Uvod u krivično pravo, krivično djelo i krivnja*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B., Bisić, M. & Perić, V. (2011). *Međunarodno kazneno sudovanje: pregled sudske prakse i relevantnih dokumenata*. Sarajevo: Privredna štampa; Petrović, B. (ured.) (2011). *Šezdeset pet godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu: 1946–2011*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Jovašević, D. (2010). *Međunarodno krivično pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Meško, G. (2008). *Kriminologija 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Dobovšek, B. (2007). *Mreže organiziranog kriminaliteta*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Peršak, N. (ured.) (2007). *Sigurnost i suradnja kao reakcija na organizirani kriminalitet u Srednjoj i Jugoistočnoj Europi*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Jovašević, D. (2006). *Izvršno krivično/kazneno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. (2006). *Krivično pravo*, prevedeno na albanski jezik. Priština: AAB Univerzitet Priština/Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo; Petrović, B. (2006). *Uvod u kriminalistiku sa kriminalističkom taktikom*, prevedeno na albanski jezik. Priština; Petrović, B. & Jovašević, D. (2005). *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine: opći dio*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Petrović, B. & Jovašević, D. (2005). *Krivično pravo 2: krivično pravo posebni dio*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Ramljak, A. & Petrović, B. (2005). *Viktimološki pojmovnik*. Sarajevo: Udruženje/Udruga diplomiranih kriminalista u Bosni i Hercegovini; Petrović, B. (2004). *Narkokriminal: krivičnogpravn, kriminološki, krivičnogprocesni i kriminalistički aspekti*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Modly, D., Petrović, B. & Korajlić, N. (2004). *Uvod u kriminalistiku*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka; Wagner, W., Petrović, B., Bojanić, B. & Korajlić, N. (2004). *Balkanski putevi droge i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka; Petrović, B. (1998). *Kriminalistička metodika istraživanja krivičnih djela zloupotrebe droga* (2. izdanje). Sarajevo: Fakultet kriminalističkih nauka; Sijercić Čolić, H., Petrović, B., Bisić, M. & Kreho, S. (prir.) (1997). *Zbirka propisa iz oblasti krivičnog prava*. Ministarstvo pravde i uprave Kantona; Petrović, B. (1994). *Krivično pravo: skripta za učenike Srednje policijske škole*. Sarajevo: MUP Bosne i Hercegovine.

¹² Izdvajamo najznačajnije: Petrović, B. (2021). Criminal aspects of the COVID-19 pandemic in Bosnia and Herzegovina and the region. *Psychiatria Danubina*, 33 (3), 117–125; Petrović, B. & Kulušić, N. (2021). Opće karakteristike imovinskih krivičnih djela. U: *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Bihaću*, XVIII, 39–55; Petrović, B. & Boban, H. (2020). Pravni okvir i mjere zaštite od nasilja u porodici u Republici Hrvatskoj. U: *Zbornik radova "Pravo, tradicija i promjene"* (str. 367–390). Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta Istočno Sarajevo; Petrović, B. & Miletić, A. (2020). Objektivni uvjet inkriminacije kod krivičnih djela zloupotrebe opojne droge marihuane. *Pravna misao*, 11–12, 7–37; Petrović, B.,

pravo I (2005) i *Krivično pravo II* (2005) kao prvi univerzitetski udžbenici iz ove oblasti u Bosni i Hercegovini. Također, treba istaći i udžbenike iz kriminologije (2004, 2008), izvršnog krivičnog prava (2005), kao i međunarodnog krivičnog prava (2010). Najzad, monografije *Krivično pravo* i *Uvod u kriminalistiku* (2006) prevedene su na albanski jezik, a bile su obavezna literatura studentima AAB Univerziteta u Prištini. Omiljen među studentima, posebno je posvećen i mentorskom radu, u okviru kojeg se ističe mentorstvo za jedanaest kandidata koji su danas univerzitetski nastavnici. Trenutno je mentor za osam doktoranata. Također je bio mentor za preko 70 magistranata, među njima i mentor najboljem studentu u historiji Pravnog fakulteta u Sarajevu.

U kontinuiranim godišnjim anonimnim studentskim evaluacijama nastave uvijek je među prvih pet mjesta, a 1999. i 2000. godine od strane studenata izabran je za najboljeg profesora. Također je i na nekoliko drugih fakulteta, kao gostujući profesor, bio biran za najboljeg profesora. Godine 2020. izabran je za najboljeg profesora zbog posebnog doprinosa u izvođenju *online* nastave za vrijeme pandemije COVID-19. Prvo javno predavanje na temu *Krivičnopravni i medicinskopravni aspekti pandemije COVID-19* održao je *online* 26. 3. 2020. godine i time proširio i usmjerio svoj naučni opus ka društvenim potrebama. Također, u većini printanih i elektronskih medija u našoj zemlji, tumačio je krivičnopravne i medicinskopravne aspekte pandemije COVID-19 i tako informirao građane i stručnu javnost o postupanju u ovoj vanrednoj situaciji. Time je dokazao da znanstvenici sa svojim iznadprosječnim znanjima i vještinama mogu biti odlični lideri i krizni menadžeri.

U periodu 2005–2007. predavao je *Krivično pravo* i *Uvod u kriminalistiku* sa kriminalističkom taktikom na AAB Univerzitetu u Prištini. Od 2013. godine angažiran je na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru na kriminalističkim disciplinama i Međunarodnom kaznenom pravu. Predavač je

Ferhatović, A. & Pruščanović, K. (2019). Kućni zatvor sa elektronskim nadzorom. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXII, 673–708; Petrović, B. & Mrkaljević, N. (2018). Pomilovanje u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine – *De lege lata* i *de lege ferenda* – aktuelna rješenja i perspektive. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXI, 45–72; Petrović, B. & Artuković, K. (2017). Historijski razvoj instituta krajnje nužde. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LX, 259–278; Petrović, B. & Smailagić, N. (2016). Načelo zakonitosti u savremenom međunarodnom krivičnom pravu: srednji put između kontinentalnog i angloameričkog koncepta zakonitosti. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIX, 297–324; Petrović, B. & Redžić, S. (2015). Teorijski osvrt na odnos organiziranog kriminala i terorizma. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LVIII, 55–76; Petrović, B. & Ferhatović, A. (2013). Uvjetni otpust u savremenom krivičnom zakonodavstvu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LVI, 89–113.

na postdiplomskim studijima na fakultetima u zemlji i inozemstvu. Bio je idejni tvorac, organizator i rukovoditelj drugog specijalističkog postdiplomskog studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu pod nazivom “Zakonnost u istraživanju i dokazivanju organiziranog kriminala”, akademske 2006/2007. godine. Dugogodišnji je edukator Centra za edukaciju sudija i tužitelja i Policijske akademije Federalnog ministarstva unutarnjih poslova.

Bio je glavni i odgovorni urednik časopisa *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* od 2007. do 2017. godine. U okviru te funkcije posebno je doprinio indeksiranju Godišnjaka u nekoliko međunarodnih baza podataka. Dopisni je član uredništva *Godišnjaka Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, član međunarodnog uređivačkog odbora časopisa *Journal of Criminal Justice and Security* Univerziteta u Mariboru. Predsjednik je Savjeta za nadzor izvršenja krivičnih sankcija Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine. Prvi je predsjednik Neovisnog odbora za izbor i kontrolu rada policijskog komesara u Bosni i Hercegovini.

Bio je član ekspertnog tima Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine za praćenje provedbe krivičnog zakonodavstva, član radne skupine za izradu nacrtu Zakona o kućnom zatvoru sa elektronskim nadzorom, zatim član ekspertnog tima za izradu prednacrtu prvog Krivičnog zakona Federacije BiH (1997. godine), a trenutno je član radne skupine za izradu nacrtu novog Krivičnog zakona Federacije BiH. U više navrata bio je član radnih skupina za izmjene i dopune krivičnog zakonodavstva iz oblasti zloupotrebe droga, terorizma i trgovine ljudima. Na konferencijama Udruženja za krivično pravo i kriminologiju u Neumu, kao i savjetovanju tužitelja Federacije BiH, posebno se zalagao za donošenje Zakona o oduzimanju nezakonito stečene imovine, a prvi je predložio uvođenje obrnutog, odnosno balansirano tereta dokazivanja u naše krivično zakonodavstvo.

Tokom svoje karijere često je, u elektronskim i printanim medijima, tumačio pojave i događaje iz različitih oblasti krivičnog prava, kao i postupanja nadležnih državnih organa u borbi protiv organiziranog kriminala.

Sudjelovao na mnogobrojnim domaćim i inozemnim konferencijama, savjetovanjima i seminarima, od kojih su najznačajniji: *Kongres krivičnog prava* (Istanbul 2015), Tripartitne konferencije *Bosanskohercegovačko – tursko – hrvatski pravnički dani* u Istanbulu i Sarajevu, šest puta, *International Crime and Punishment Film Festival* u Istanbulu, tri puta; *Policing in Central and Eastern Europe* u Ljubljani, tri puta; *Slovenski Dnevi varstvoslovja*, Bled, tri puta; Regionalna konferencija *Mjere bezbjednosti medicinskog*

karaktera – pravni i medicinski aspekt (Beograd, 2017); također, učestvo-
vao je na nekoliko domaćih i međunarodnih naučnoistraživačkih projekata
od kojih se posebno izdvajaju *Tempus* projekti na Univerzitetima u Grazu i
Ljubljani, SEELS projekat u Tirani, Ohridu i Beogradu, te *Academic coope-
ration of South East European Law Faculties*, koji je okončan u Istanbulu
2011. godine. Za vrijeme rada u Ministarstvu unutarnjih poslova sudjelovao
je na nekoliko stručnih seminara u organizaciji Agencije za suzbijanje
ilegalne trgovine drogom ministarstva pravosuđa SAD-a (*Drug Enforcement
Administration – DEA*), od kojih se posebno izdvajaju oni održani u Sutomoru
(1978) i Beogradu (1984).

Šef je Katedre krivičnog prava od 2017. godine.

Zahvaljujući veoma bogatom profesionalnom iskustvu, kao i širokom i bo-
gatom naučnom opusu, akademik Petrović je bez sumnje najzaslužniji za
uvođenje novih disciplina u okviru krivičnopravne naučne oblasti na našem
fakultetu, kao što su međunarodno krivično pravo i medicinsko krivično
pravo. Također, kao doktor kriminalističkih nauka, predmet kriminalistike
je vratio u krivičnopravnu naučnu oblast, ali i u naš nastavni plan i pro-
gram kao obavezni predmet za studente prava, dok je drugi ciklus studija
obogatio disciplinama organizirani kriminal, narkokriminal i privredni krimi-
nal. Nakon profesora Stajića, prvi je napisao udžbenike materijalnog kri-
vičnog prava Bosne i Hercegovine, koji su i danas najtraženija literatura iz
ove oblasti na svim pravnim fakultetima u državi. Time je ostvario neizmje-
ran doprinos razvoju krivičnopravne naučne oblasti na Pravnom fakultetu
Univerziteta u Sarajevu.

5.9. Prof. dr. sc. Amila Ferhatović

Rođena je 26. 9. 1979. godine u Bijeljini. Na Pravnom fakultetu zaposlena je
od 2006. godine na predmetima krivičnopravne naučne oblasti. Diplomirala
je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 2005. godine. Magistrirala je na temu
Pretresanje i pregled stana, drugih prostorija i osoba 2009. godine. Doktorirala
je na istom Fakultetu 2013. godine na temu *Pokušaj krivičnog djela u zako-
nodavstvu, teoriji i praksi*.

U zvanje asistenta na Pravnom fakultetu birana je 2006. godine, u zva-
nje višeg asistenta 2009. godine, u zvanje docenta 2014. godine, i u zvanje
vanrednog profesora 2019. godine. Aprila 2017. godine položila je pravo-
sudni ispit pri Ministarstvu pravde Republike Srpske. Za suradnog čla-
na Internacionalne akademije nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini

(IANUBIH) (Razred društvenih znanosti i Razred mladih znanstvenika) izabrana je maja 2021. godine.

Kao autor i koautor objavila je pet univerzitetskih udžbenika i monografija¹³ i 25 naučnih i stručnih radova.¹⁴ Imenovana je za mentora pri izradi šest

- ¹³ Ferhatović, A. (2021). Medical Law in Bosnia and Herzegovina. U: R. Jusufović (ed.), *Medical Ethics and Legal Aspects of Medical Practice*. Sarajevo: University Sarajevo School of Science and Technology; Ferhatović, A. (2016). Izvršenje sudskih presuda kojima je određeno oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. U: Mujanović, Eldan, Datzer, Darko, ur., *Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom – Priručnik za praktičare*. Sarajevo: CPRS; Petrović, B., Jovašević, D. & Ferhatović, A. (2016). Krivično pravo II: *saučesništvo, krivične sankcije i posebni dio*. Sarajevo: Pravni fakultet univerziteta u Sarajevu; Petrović, B., Jovašević, D. & Ferhatović, A. (2015). *Krivično pravo I: uvod u krivično pravo, krivično djelo, krivnja*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu; Ferhatović, A. (2011). Pretresanje stana, prostorija i osoba. U: Petrović, Borislav, ur., *Istraživanje krivičnih djela*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- ¹⁴ Izdvajamo najznačajnije: Ferhatović, A. (2021). Govor mržnje u praksi sudova Bosne i Hercegovine. U: A. Murtezić (ured.). *Izabrani segmenti iz oblasti ljudskih prava* (str. 141–159). Sarajevo: JU Centar za edukaciju sudija i tužilaca FBiH; Ferhatović, A. & Prušćanović, K. (2020). Teorijsko razgraničenje saučiniteljstva i saučesništva u užem smislu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXIII, 71–98; Petrović, B., Ferhatović, A. & Prušćanović, K. (2019). Kućni zatvor sa elektronskim nadzorom. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXII, 673–708; Ferhatović, A. & Trlin, D. (2019). Krivičnopravni aspekt govora mržnje kao zloupotrebe prava na slobodu izražavanja. *Pregled*, LX, 133–157; Ferhatović, A. (2018). Die Abgrenzung des Eventualvorsatzes von der bewussten Fahrlässigkeit und die Irrtümmel im Strafrecht. In: 13. Türkische Strafrechtstage (str. 265–279). Ankara: Universit t in Istanbul, Kassationshof; Ferhatović, A. & Boban, H. (2017). Oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom u Federaciji Bosne i Hercegovine. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 60, 153–179; Ferhatović, A. (2017). Fight Against Terrorism – Between Ideal and Reality Country Report Bosnia and Herzegovina. In: *7th International Crime and Punishment Film Festival „Protection of the Rule of Law Against Terrorism and the Coups“* (str. 7–14). Istanbul; Petrović, B. & Ferhatović, A. (2017). Mjere bezbjednosti medicinskog karaktera i materijalno krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine. U: Mere bezbjednosti medicinskog karaktera – pravni i medicinski aspekt (regionalna zakonodavstva, iskustva u primeni i mere unapređenja) (str. 191–205). Misija OEBS-a u Srbiji; Ferhatović, A. (2016). *Sentencing of Drug Offenders: Legislators’ Policy and the Practice of the Courts* - Country Report Bosnia and Herzegovina (str. 57–95). Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications; Ferhatović, A. (2016). Zloupotreba položaja ili ovlaštenja u zakonodavstvu i praksi. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIX, 9–33; Ferhatović, A. & Mujanović, E. (2015). Samostalno oduzimanje imovinske koristi (oduzimanje u odsustvu osuđujuće presude). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LVIII, 33–53; Sutović, A. & Ferhatović, A. (2010). Bitno smanjena uračunljivost. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIII, 431–462;

doktorskih disertacija i 17 završnih radova. Do sada je uspješno okončala mentorstvo na 17 završnih radova.

Osim matičnog Pravnog fakulteta u Sarajevu, predaje i na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, a kao gostujući profesor predavala je na Pravnom fakultetu u Zagrebu i DePaul univerzitetu, Chicago, SAD. Zbog dobrog poznavanja njemačkog jezika, veći dio školovanja provela je u Njemačkoj. Zahvaljujući tome, bila je predavač na različite teme iz njemačke krivičnopravne teorije i prakse na njemačkom jeziku, u okviru Dopunskog studija njemačkog prava (*Begleitstudium im deutschen Recht*) na Pravnom fakultetu u Sarajevu, u organizaciji Njemačke fondacije za međunarodnu pravnu saradnju (IRZ).

Profesorica Ferhatović se posebno ističe po brojnim naučnoistraživačkim studijskim boravcima u inozemstvu i svaki od njih je imao unaprijed određen cilj – proširiti specifična znanja iz krivičnopravne naučne oblasti. Tako je za potrebe izrade magistarskog rada pohađala određene kurseve u organizaciji Max-Planck Instituta za uporedno i međunarodno krivično pravo. Za potrebe izrade doktorske disertacije provela je jedan semestar na Institutu za istočnoeuropske studije Slobodnog univerziteta u Berlinu (*Freie Universität Berlin*). Također za potrebe izrade doktorske disertacije boravila je dva semestra na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istanbulu. Ljubav i znatiželja i prema drugim naukama, posebno medicini, odvela ju je na Institut za njemačko, evropsko i međunarodno medicinsko pravo, zdravstveno pravo i bioetiku Univerziteta u Heidelbergu i Mannheimu, čime je dala doprinos uvođenju predmeta Medicinsko krivično pravo u naš nastavni plan i program. Na DePaul univerzitetu, Chicago, SAD, boravila je mjesec dana kao gostujući predavač na postdiplomskom i doktorskom studiju na temu *Vladavina prava i suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala u Bosni i Hercegovini*.

Dugogodišnji je edukator u Centru za edukaciju sudija i tužitelja i Policijskoj akademiji Federalnog ministarstva unutarnjih poslova. Tokom 2013. i 2014. godine bila je učesnik istraživač u projektu Evropske komisije *Strengthening NGO Capacity and Promoting Public Health and Human Rights oriented Drug Policy in South Eastern Europe - Drug Strategy and Drug Legislation in Bosnia and Herzegovina*. U periodu od 2015. do 2018. godine bila je edukator na seminarima i učesnik istraživač u projektu *Jačanje lokalnih kapaciteta u Federaciji BiH u borbi protiv korupcije i teških oblika kriminala, putem oduzimanja imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom*, finansiran od strane Ambasade Velike Britanije u BiH. Također, tokom 2018. i 2019. godine bila je edukator i učesnik u projektu *Prošireno oduzimanje imovinske*

koristi pribavljene krivičnim djelom u organizaciji Centra za edukaciju sudija i tužitelja, Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalu i Ministarstva pravosuđa SAD.

Član je većeg broja domaćih i međunarodnih tijela iz oblasti krivičnog prava, a posebno se ističu sljedeće aktivnosti: 1) član radne skupine za izradu Zakona o suzbijanju korupcije i organiziranog kriminala u Federaciji Bosne i Hercegovine; 2) član radne skupine za izradu Zakona o oduzimanju imovinske koristi ostvarene krivičnim djelom u Federaciji Bosne i Hercegovine; 3) član Organizacionog odbora Kongresa krivičnog prava (Ankara, 2018); 4) član Izvršnog odbora za *7th International Crime and Punishment Film festival* sa akademskim programom (Istanbul, 2017); 5) član Organizacionog odbora *3. međunarodnog film festivala "Zločin i kazna"* na temu *Maloljetnička delinkvencija* u organizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Istanbulu (2013); 6) član Savjetodavnog odbora *2. međunarodnog film festivala "Zločin i kazna"* na temu *Nasilje i diskriminacija nad ženama* u organizaciji Pravnog fakulteta Univerziteta u Istanbulu (2012); 7) član Radne skupine za izradu Nastavnog plana i programa sveučilišnog diplomskog studija *Kriminalistika i sigurnosni menadžment* na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

Pored fakultetskih, uključena je i u rad tijela drugih institucija: član je Upravnog odbora LOK mikrokreditne fondacije Sarajevo i član je Etičkog komiteta Javne ustanove "Dom zdravlja Kantona Sarajevo". Aktivno govori engleski, njemački i turski jezik.

Do sada je učestvovala na 26 međunarodnih i domaćih naučnih i stručnih skupova, od kojih su najznačajniji: *Kongres krivičnog prava*, dva puta (Ankara, 2018. i Istanbul 2015), Tripartitne konferencije *Bosanskohercegovačko – tursko – hrvatski pravnički dani* u Istanbulu i Sarajevu, šest puta, *International Crime and Punishment Film Festival* u Istanbulu, četiri puta; Regionalna konferencija *Mjere bezbjednosti medicinskog karaktera – pravni i medicinski aspekt* (Beograd, 2017) itd.

Naučni opus profesorice Ferhatović u početku je bio fokusiran na kriminalistiku i kriminologiju, da bi se rodila ljubav za općom problematikom materijalnog krivičnog prava, te je i doktorska disertacija iz te oblasti. Postdoktorski se usmjerava na specifične oblasti kao što su: oduzimanje nezakonito stečene imovine, medicinsko krivično pravo, korupcija, ekološki kriminal, sportsko pravo, govor mržnje. Razvijajući svoje naučno polje interesovanja, pored medicinskog krivičnog prava, dala je odlučujući doprinos da se u naš nastavni plan i program po prvi puta uvede disciplina oduzimanje nezakonito stečene imovine na II i III ciklusu studija.

5.10. Stručna saradnica Kanita Prušćanović, MA

Rođena je 27. 3. 1995. godine u Zenici. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu diplomirala je 2017. godine kao najbolji student prvog ciklusa studija, za što je odlikovana i posebnim priznanjem *Zlatna značka Univerziteta u Sarajevu*, a uz redovni studij pohađala je i *Dopunski studij njemačkog prava (Begleitstudium im deutschen Recht)* u organizaciji matičnog fakulteta i Njemačke fondacije za međunarodnu pravnu saradnju (IRZ), koji okončava 2018. godine. Magistrirala je na Katedri krivičnog prava 2018. godine i stekla zvanje magistra prava, za što je također odlikovana priznanjem *Zlatna značka Univerziteta u Sarajevu*. Tokom školovanja bila je polaznica mnogih edukacija, radionica i ljetnih škola u Bosni i Hercegovini i inostranstvu.

Od 2018. godine je zaposlena na Katedri krivičnog prava Pravnog fakulteta u Sarajevu kao stručna saradnica za naučnu oblast krivično pravo. Doktorantica je na Pravnom fakultetu u Sarajevu, gdje je 2021. godine pod mentorstvom prof. dr. Amile Ferhatović prijavila izradu doktorske disertacije na temu *Saučiniteljstvo kao oblik saučesništva u savremenom krivičnom pravu*. Aktivno govori engleski, njemački i turski jezik.

Do sada je objavila sedam naučnih i stručnih radova;¹⁵ kao izlagač učestvovala na pet međunarodnih konferencija; učestvovala na pet takmičenja u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj (dva puta osvojeno prvo mjesto, jednom osvojeno 2. mjesto, i dva puta kao trener tima); učestvovala je u radu šest ljetnih škola (od toga dva puta kao gostujući predavač na Pravnom fakultetu

¹⁵ Ferhatović, A. & Prušćanović, K. (2020). Teorijsko razgraničenje saučiniteljstva i saučesništva u užem smislu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXIII, 71–98; Petrović, B., Ferhatović, A. & Prušćanović, K. (2019). Kućni zatvor sa elektronskim nadzorom. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LXII, 673–708; Hebib, M., Ruhotina, A. & Prušćanović, K. (2019). Prednosti alternativnog rješavanja sporova. *Pravna misao*, 7–8, 103–107; Prušćanović, K. (2017). The 1973 Coup in Chile: Dealing with the Pinochet-Era Crimes, the Fight against Impunity and the Chilean path to democracy. In: *7th International Crime and Punishment Film Festival "Protection of Rule of Law against Terrorism and The Coups"* (str. 210–218). Istanbul: On iki levha; Herenda, T., Išerić, H., Odošić, N., Prušćanović, K. & Šaćirović, E. (2017). World Universities Comparative Law Project, Legal rating of Bosnia and Herzegovina. *Allen & Overy Global Law Intelligence Unit*. Preuzeto 2. 7. 2021. sa: http://www.worldunilaw.com/media/1120/bosnia-herzegovina_bk-41917897-v1-bosnia_herzegovina_university_project.pdf; Prušćanović, K. (2016). Poverty as a post-war struggle in Bosnia and Herzegovina. *6th International Crime and Punishment Film Festival "Poverty"* (str. 463–478). Istanbul: On iki levha; Prušćanović, K. (2015). Memorijalizacija i novi pristup memorijalizacijskoj praksi u BiH. Preuzeto 2. 7. 2021. sa: <http://www.mreza-mira.net/vijesti/memorijalizacija-i-novi-pristup-memorijalizacijskoj-praksi-u-bih/>

Univerziteta u Istanbulu); učestvovala u pet projekata, tri seminara i 14 radionica.

Zaključak

Krivičnopravna naučna oblast na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu ove godine slavi svoj 75. rođendan. Dakle, od samog osnivanja Fakulteta do danas, neizostavni je dio Katedre krivičnog prava, pored naučne oblasti krivično procesno pravo i interdisciplinarne naučne oblasti.

Prateći njen razvoj proteklih 75 godina postojanja kroz predmetni rad, zaključujemo da se, uprkos neočekivanim i teškim izazovima kroz koje je prošla i prolazi i danas (rat 1992–1995, brojne reforme visokog obrazovanja, pandemija COVID-19) tokom svih godina, zahvaljujući profesorima koji djeluju u okviru krivičnopravne naučne oblasti i koji su nositelji nastavnih i naučnih aktivnosti, konstantno razvijala i razvija. Naime, od početka djelovanja do najznačajnije i najobimnije reforme visokog obrazovanja – uvođenja bolonjskih standarda 2005. godine, izučavala je pet disciplina. Danas krivičnopravna naučna oblast izučava ukupno 21 različitu disciplinu u okviru I, II i III ciklusa studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Nositelji nastavnih i naučnih aktivnosti krivičnopravne naučne oblasti tokom 75 godina postojanja su nesumnjivo ostavili svoj trag postojanja kako na Fakultetu, tako i u društvu. Iz onoga što smo iznijeli u ovom radu nedvojbeno proizlazi da se u tadašnjem jugoslavenskom, današnjem bosanskohercegovačkom krivičnom pravu uvijek osjećao i osjeća utjecaj značajnih imena Katedre krivičnog prava Pravnog fakulteta. Pored toga što su i sami učestvovali i učestvuju i danas u izradi krivičnih zakona i njihovih komentara, o problemima s kojima su se susretali tražeći bolja zakonska rješenja pisali su i pišu u svojim stručnim i naučnim radovima, koji zauzimaju veoma važno mjesto u bosanskohercegovačkoj krivičnopravnoj literaturi, kao i u regionu.

Evaluirajući naučne djelatnosti pojedinih profesora Katedre krivičnog prava iz krivičnopravne naučne oblasti, zaključujemo da u današnjoj bosanskohercegovačkoj, ali i bivšoj jugoslavenskoj poslijeratnoj krivičnopravnoj teoriji, spadaju u vrh krivičnopravne misli i uživaju ugled i reputaciju koju su stjecali godinama brojnim izdanjima udžbenika krivičnog prava, komentara krivičnih zakona i naučnih radova. Također, evaluirajući njihove doprinose možemo zaključiti da su se pod njihovim utjecajem razvili svojevrsni pravci, od kojih je najznačajniji krivičnopravno-dogmatski (Stajić – Tomić – Ferhatović), a potom i kriminalističko-pravni (Petrović). Uz to, značajna pažnja posvećena je i razvoju pojedinih disciplina kao što su kriminologija,

međunarodno krivično pravo i medicinsko krivično pravo. Nadalje, doprinosi pojedinih velikih imena Katedre od iznimnog su značaja i u drugim (interdisciplinarnim) područjima, a različitost interesa uspješno su prenosili i na svoje studente obrazujući izborne predmete naučne oblasti.

Najzad, evaluirajući biografije pojedinih profesora zaključujemo da su i odgovorne društvene pozicije pojedinih profesora, pored nastavno-naučnih aktivnosti, neizostavni dio radnog angažmana i da je odgovornost za društvene promjene ono što su nam naši profesori ostavili u naslijeđe.

Bibliografija

- Gradašćević-Sijerčić, J., Bakšić-Muftić, J & Izmirlija, M. (prir.). (2005). *Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Imamović, M. (ured.) *55 godina Pravnog fakulteta 1946-2002*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Lopičić, Đ., & Memedović, N. (2008). *Bibliografija krivičnog prava 1976-2005*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mladenović, R. (1988). In memoriam Prof. dr Aleksandar Stajić (1907–1988). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XXXVI.
- Petrović, B. (ured.) (2016). *Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946–2016*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Petrović, B., Halapić, E., Imamović-Čizmić, K., Duman, Dž., Izmirlija, M. & Ferhatović, A. (prir.). (2013). *Vodič kroz Prvi ciklus studija*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Pravni fakultet u Sarajevu 1946/47 – 1986/87*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (1982). *Nastavni plan i program*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (1997). *Nastavni plan i program*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (2017). *Nastavni plan i program I ciklusa studija*. Preuzeto 5. 6. 2021. sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Simović, M. & Jovašević, D. (2015). *Bibliografija krivičnog prava Bosne i Hercegovine 1914–2014*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

- Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet. (2018). *Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus*. Preuzeto 29. 5. 2021. sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu Pravni fakultet. (2018). *Doktorski univerzitetski studij prava – III ciklus studija*. Preuzeto 15. 6. 2021. sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu Pravni fakultet. (2018). *Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija*. Preuzeto 9. 6. 2021. sa: <http://www.pfsa.unsa.ba/>
- Univerzitet u Sarajevu. (1953). *Pregled predavanja za školsku 1952/53 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1954). *Pregled predavanja za školsku 1953/54 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1955). *Pregled predavanja za školsku 1954/55 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1956). *Pregled predavanja za školsku 1955/56 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1957). *Pregled predavanja za školsku 1956/57 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1958). *Pregled predavanja za školsku 1957/58 godinu*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Univerzitet u Sarajevu. (1959). *Pregled predavanja za školsku 1958/59*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Univerzitet u Sarajevu. (1960). *Pregled predavanja za školsku 1959/60 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1961). *Pregled predavanja za školsku 1960–61 godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1962). *Pregled predavanja za školsku 1961–1962. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1962). *Pregled predavanja za školsku 1962–1963. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1964). *Pregled predavanja za školsku 1963–1964. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1965). *Pregled predavanja za školsku 1964–1965. godinu*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

- Univerzitet u Sarajevu. (1966). *Pregled predavanja 1965–1966*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1966–1967*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1967). *Pregled predavanja 1967–1968*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1968). *Pregled predavanja 1968–1969*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1970). *Pregled predavanja 1969–1970*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1972). *Pregled predavanja 1971–1972*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1973). *Pregled predavanja 1972–1973*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1974). *Pregled predavanja 1973–1974*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1975). *Pregled predavanja 1974–1975*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1976). *Pregled predavanja 1975–1976*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1979). *Pregled predavanja 1978–1979*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Univerzitet u Sarajevu. (1980). *Pregled predavanja 1979–1980*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.

Borislav Petrović, PhD

Academician
Full professor
University of Sarajevo
Faculty of Law
b.petrovic@pfsa.unsa.ba

Amila Ferhatović, PhD

Associate professor
University of Sarajevo
Faculty of Law
a.ferhatovic@pfsa.unsa.ba

**DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC FIELD OF CRIMINAL LAW
AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW**

Summary

The scientific field of criminal law has developed and is developing thanks to the scientific contributions of individual professors of Criminal Law who have worked within this scientific field in different periods of time at the Department of Criminal Law. Its development at the University of Sarajevo Faculty of Law began 75 years ago, in 1946, when the Faculty was founded and first generation of students enrolled.

In their contribution, the authors explore the historical development of the scientific field of criminal law from the founding of the University of Sarajevo Faculty of Law until today, by analyzing teaching activities, as well as by presenting academic staff and the development of criminal law scientific thought through theory. They also observe and represent sub-areas within the scientific field of criminal law which individual professors have dealt with in their scientific research and through the mentoring of submitted and defended doctoral dissertations.

At the end of the article, the authors conclude that the development of scientific field of criminal law at the University of Sarajevo Faculty of Law has contributed to the development of many compulsory and elective subjects, and also had a significant impact on criminal law jurisprudence, educating,

among others, members of the judiciary, thus making a significant contribution to the rule of law in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: *scientific field of criminal law, criminal law, historical development, Faculty of Law, University of Sarajevo*

Dr. sc. Kanita Imamović-Čizmić

Vanredna profesora
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
k.imamovic-cizmic@pfsa.unsa.ba

UDK 346:378
Pregledni naučni rad

DRŽAVNA INTERVENCIJA U EKONOMIJI – OD EKONOMSKE POLITIKE DO EKONOMSKE ANALIZE PRAVA

Sažetak

Nauka se dugo bavi odnosom države i ekonomije pokušavajući iznaći adekvatne zakonitosti koje će objasniti kako država usmjerava privrednu aktivnost radi održavanja tržišne stabilnosti i ostvarivanja ekonomskog razvoja. Jednostavno, u teoriji se često pravi paralela koja kaže “kao što demokratija ne može postojati bez vladavine prava tako ni privredne aktivnosti ne mogu postojati bez adekvatne državne regulative”. Ekonomska politika je naučna disciplina koja se bavi pitanjem iznalaženja odnosa i zakonitosti u vezi s mjerama i aktivnostima koje država poduzima radi ostvarivanja određenih makroekonomskih ciljeva. U tom kontekstu uloga prava, odnosno pravne struke, jeste pretvaranje određenih instrumenata i mjera ekonomske politike u dobru pravnu normu. Iz toga je nedvosmislen značaj povezanosti pravne i ekonomske nauke koji se dalje razvija kroz mnogobrojne naučne discipline, od prava konkurencije, prava tržišta vrijednosnih papira do ekonomske analize prava. U radu će se ukazati na taj razvojni put koji se odvijao u najmanje dva povezana smjera u formi nastavnih predmeta i u okviru naučnih istraživanja. Konceptualna nit, označena kao regulatorna uloga države, koja se održava u naučnim disciplinama okupljenim na Katedri pravno-ekonomskih nauka, svakako predstavlja potvrdu o nerazdvojivosti države, prava i ekonomije u najširem smislu riječi te je neiscrpno izvorište za naučnoistraživački rad.

Ključne riječi: *regulatorna uloga države, ekonomske politike, pravo i ekonomija*

Uvod

Izučavanje naučnih disciplina “okupljenih” u okviru nastavnih planova i programa, koje na svim ciklusima studija na Pravnom fakultetu Univerziteta

u Sarajevu nudi Katedra pravno-ekonomskih nauka, ukazuje na multidisciplinarnost pristupa obrazovanju pravnika. Aktuelna struktura naučnih disciplina koje se izučavaju u okviru Katedre pravno-ekonomskih nauka je rezultat razvojnog procesa i činjenice da se od pravnika za kvalitetno obavljanje raznih profesija zahtijeva poznavanje elementarnog ekonomskog kategorijalnog aparata utjelotvorenog u jedan kompleksan odnos države i ekonomije. U okviru nastavnih planova na predmetima I, II i III ciklusu studija, Katedra pravno-ekonomskih nauka nastoji studentima ponuditi sadržaje kako bi što bolje shvatili pravnu infrastrukturu svakodnevnih ekonomskih aktivnosti i značaj prisustva države u ekonomiji. Multidisciplinarnost pristupa obrazovanju pravnika je odgovor Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu na potrebe tržišta rada i postojanje mnogobrojnih profesija koje svršeni studenti mogu obavljati. Stoga se na Pravnom fakultetu Univerziteta studentima ukazuje na ekonomski, sociološki, historijski i filozofski pristup pravnoj problematici i institutima. Za ekonomski aspekt, kroz analizu kompleksne veze države, prava i ekonomije, zadužena je Katedra pravno-ekonomskih nauka, nekadašnja Katedra ekonomskih nauka. Do bolonjskog reformskog procesa visokog obrazovanja na Pravnom fakultetu, u okviru Katedre ekonomskih nauka izučavali su se Politička ekonomija, Ekonomska politika i Finansije i finansijsko pravo kao obavezni predmeti, te Međunarodno finansijsko pravo kao izborni predmet. Nakon reforme, Katedra pravno-ekonomskih nauka se “modernizira” i dijeli na dvije naučne oblasti: pravno-ekonomska naučna oblast i finansijsko-pravna. Po principu razvoja naučnih disciplina od općeg kao posebnom, nastavnici i saradnici (jedan profesor i tri asistentice) razvili su 11 obaveznih predmeta i 13 opcionih predmeta na tri ciklusa studija. Pitanje opravdanosti državne intervencije u ekonomiji je deplasirano, kao što i ekskluzivitet bavljenja tematikom ne pripada samo “ekonomistima”. Aktuelnu tematiku u nauci i praksi čine kategorije poput: *good governance*, *good regulation*, *smart regulation*, *better regulation*, odnosno problematika stvaranja adekvatnog, stimulativnog regulatornog okvira za privredne aktivnosti. U radu će se predstaviti razvoj četiri naučne discipline i preteča nastavnog predmeta, čija je osnovna poveznica regulacija tržišta. Izabrane nastavnice na spomenutim predmetima su kroz izradu naučnih radova svakako dale doprinos razvoju ovih disciplina na Pravnom fakultetu.

Ekonomska politika i prvi ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

Ekonomska politika spada u red ekonomskog aktiviteta društvene zajednice (države) o kojem se kontinuirano vodi rasprava, izriču kritike, daju naučne i stručne ocjene, jer od njene efikasnosti u konačnici zavisi društveno

blagostanje. Naučno izučavanje ekonomske politike je tradicionalno na pravnim fakultetima i u funkciji je stručnog osposobljavanja pravnika koji će u okviru svoje profesije na različite načine biti involvirani u rješavanje ekonomsko-političkih problema i regulatornih pitanja. To ne isključuje da i druge pravničke profesije zahtijevaju poznavanje ekonomskog instrumentarija, razumijevanje ekonomske uloge države i njene implikacije na uvjete privređivanja, tako da pravnici koji rade u privredi u okviru privrednih društava ili banaka, sudije koje rade na civilnim premetima jednako kao i na krivičnim trebaju takva znanja.

U domenu ekonomske teorije pojam ekonomska politika koristi se za označavanje dvije pojave. Prva se odnosi na aktivnosti nosilaca privredno-sistemskih i ekonomsko-političkih odluka i mjera s ciljem stvaranja adekvatnog društvenog okvira za ostvarivanje optimalnog ekonomskog razvoja date društvene zajednice (države). Kvalitet i konačni ishod poduzetih aktivnosti, koje mogu biti u vidu privredno-sistemskih (pravo privrednog sistema) ili ekonomsko-političkih mjera, ovisi o nizu ekonomskih i društvenih determinanti koje čine obilježja svake države. Druga pojava koju označava pojam ekonomska politika jeste ekonomska politika kao naučna disciplina koja se bavi iznalaženjem odnosa i zakonitosti povezanih s ekonomskom politikom u prethodno navedenom značenju.

Ekonomska politika kao predmet koji se izučavao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu sadržajno je nudio studentima oba aspekta u mjeri koja je određena potrebom oplemenjivanja znanja studenata prava te spoznajom o nerazdvojivoj vezi između države, prava i ekonomije. Od osnivanja Fakulteta do danas, ovaj nastavni predmet je doživio određene razvojne promjene koje su se odrazile kako na sadržaj, tako i na sam njegov naziv. Promjene sadržaja i naziva su, s jedne strane, uzrokovane društveno-ekonomskim promjenama na području Bosne i Hercegovine (bivše Jugoslavije), a s druge strane, potrebom praćenja trendova kako u naučno-istraživačkoj sferi, tako i u obrazovnom sistemu. S bolonjskim procesom i reformom visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, ovaj razvojni proces dobio je posebnu dinamiku u oba navedena pravca.

Ekonomska politika, koja se izučavala na Pravnom fakultetu do 2006. godine i velike reforme nastavnih planova i programa u skladu s bolonjskim procesom (*Tempus III program, Reforma curriculuma Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu broj CD_JEP-17122-2002*), sadržajno je obuhvatala opći dio u kojem su studentima nuđena znanja o pojmovnom određanju i elementima ekonomske politike te posebni dio u kojem su se predstavljale pojedine privredne grane i politike. Ekonomska politika koja se u

tom periodu izučavala determinirana je tadašnjim društveno-ekonomskim sistemom Bosne i Hercegovine koja je bila federalna članica Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. To konkretno znači da su se sadržajno, uz prikaz osnovnih elemenata ekonomske politike, analizirali proizvodni odnosi i proizvodne snage u okviru privrednih sistema administrativnog i samoupravnog, koji su bili karakteristični za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju. Kod izučavanja državnih tijela kao nosilaca ekonomske politike, imajući u vidu rješenja u Ustavu SFRJ od 21. 2. 1974. godine, studentima su se nudila saznanja o Skupštini SFRJ, Saveznom izvršnom vijeću te Saveznoj upravi. U tom kontekstu analizirane su nadležnosti Skupštine SFRJ, kao najvišeg zakonodavnog organa vlasti, koju su sačinjavala dva vijeća: Savezno vijeće i Vijeće republika i pokrajina, pri čemu je ovo potonje imalo poseban značaj za privrednu regulativu. U okviru javno-pravnih tijela, pored privrednih komora i berzi, studenti su izučavali problematiku utjecaja radničkih komora i zajedničkih organizacija udruženog rada na kreiranje ekonomske politike.¹ U proučavanju utjecaja društveno-političkih tijela na kreiranje ekonomske politike, pored političkih partija i društvenih organizacija, kao institucija koje su se tada smatrale imanentnim za “kapitalističke ekonomije”, izučavala se uloga Saveza komunista Jugoslavije, Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije te Saveza sindikata Jugoslavije. Prema nastavnim planovima, kao nosioci privredne aktivnosti izučavana su operativna tijela, odnosno privredne organizacije, njihov razmještaj, veličina te za njih imanentni principi poslovanja (čuvanje integriteta vrijednosti društvenih sredstava, proizvodnosti, ekonomičnosti, udovoljavanja društvenim obavezama). U okviru ovog dijela materije izučavali su se sistemi upravljanja, i to individualni i kolektivni. Specifičnosti društvenog konteksta SFRJ odrazile su se i na proučavanje ciljeva i sredstava ekonomske politike, koji su se tada izučavali i koji jesu određeni ukupnim državnim uređenjem. Međutim, u konačnici suština ovih elemenata ekonomske politike je ista, jer je cilj bio ukupni napredak i ekonomski razvoj, a mjere za njihovo ostvarivanje bile su u okviru centralnog sistema planiranja.

¹ Iz obavezne literature koja je pratila nastavne sadržaje Ekonomske politike do reforme, a dijelom i poslije, neophodno je izdvojiti udžbenike dr. Stjepana Lovrenovića, *Ekonomska politika*, Univerzitetska knjiga, Veselin Masleša, 1988. godine, dr. Kasima I. Begića, *Ekonomska politika*, Univerzitetska knjiga, Veselin Masleša, 1990. godine, dr. Kasima I. Begića, *Ekonomska politika*, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, 1998. godine, dr. Kasima I. Begića, *Ekonomska politika*, dr. Kasima I. Begića, *Ekonomska politika – Uvod u ekonomsku politiku*, *Opća pitanja ekonomske politike*, Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Sarajevo, 2000. godine.

Reforma *curriculum*a Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu donijela je velike promjene u percepciji važnosti pravno-ekonomskih nauka. Nastavnim planom i programom iz 2006. godine predmet Ekonomska politika mijenja svoj naziv u Privredno-pravni sistem i politika s umanjenim fondom sati i prelaskom iz režima dvosemestralnog u jednosemestralni predmet. Sadržajno predmet Privredno-pravni sistem i politika obuhvatao je pet cjelina u kojima su studentima nuđena osnovna znanja o privredno-pravnom sistemu i politici kao naučnoj disciplini i praktičnoj aktivnosti, o ekonomskom razvoju kao cilju ekonomske politike, njegovom mjerenju i faktorima koji ga određuju. Sadržajno posmatrano, posebno mjesto je posvećeno elementima i determinantama privrednog sistema, praktičnim aspektima privrednog sistema i politike te razvoju i tranziciji privrednog sistema u BiH. Sadržaj predmeta je osmišljen kako bi se ostvario cilj, a to je upoznati studente sa osnovnim kategorijalnim aparatom neophodnim za razumijevanje kompleksne veze između države i ekonomije. Poznavanje takvog kategorijalnog instrumentarija je osnova za razumijevanje značaja kvaliteta pravne regulacije ekonomskih tokova kako u zaštiti i artikulaciji pojedinačnih, zajedničkih i općih interesa, tako i u stvaranju društvenog okvira za efikasan ekonomski razvoj.² Izmjenom Nastavnog plana i programa 2011. godine mijenja se naziv predmeta u Pravo privrednog sistema, pri čemu sadržajno predmet nije trpio veće promjene. Tek s izmjenama Nastavnog plana i programa u 2018. godini dolazi do značajnih promjena u pogledu sadržaja, ciljeva i ishoda učenja. Predmet sada ima za primarni cilj osposobljavanje studenata za razumijevanje aktivnosti i mjera koje država poduzima u izgradnji adekvatnog poslovnog ambijenta s akcentom na regulatorni okvir. U tom kontekstu sadržajno predmet nudi teorijski aspekt prava privrednog sistema kao naučne discipline koja korijene razvoja ima na Pravnom fakultetu u Beogradu u radovima prof. dr. Vladete Stankovića. Sistemski prikaz privrede, gdje pravo predstavlja mehanizam harmonizacije i povezivanja privrede, polazna je osnova koja u vremenu iznalaženja efikasnog modela ekonomske regulacije predstavlja aktuelnu tematiku. Globalni ekonomski tokovi iziskuju promjene u modelima državne intervencije koja ni u jednom slučaju nije dovedena u pitanje. U stvaranju regulatornog okvira za poslovanje država treba da djeluje brzo i efikasno, a to je moguće samo kroz moderne alate kakva je procjena učinka propisa. Sadržajno, pored polaznih osnova o pojmu, predmetu i pozicioniranju prava privrednog sistema u okviru pravnih nauka, studentima

² Uz predmet Privredno-pravni sistem i politika, koji je bio obavezan sa 4 ECTS boda u ljetnom semestru na II godini studija, studenti su mogli da steknu dodatna znanja o osnovnim elementima privredno-pravnog sistema i politike u Evropskoj uniji u okviru izbornog predmeta na III godini studija koji je sadržajno pokrivaio tematske cjeline iz domene regulatornog okvira i politika koje provodi Evropska unija kao ekonomska zajednica ili tvorevina *sui generis*.

se nude znanja o ekonomskoj regulaciji, odnosno regulativnoj i operativnoj ulozi države te osnovnim elementima javnih politika. Da bi privredna aktivnost polučila očekivane rezultate, koji u konačnici doprinose povećanju društvenog blagostanja, neophodan je adekvatan društveni ambijent. Dio tog ambijenta su svakako zakoni i druga pravna pravila ponašanja za učesnike u privredi. Sistemski prikaz privrede, povezanosti i korelacije njenih elemenata, kako samih sa sobom tako i s okruženjem, svakako doprinosi iznalaženju najboljeg modela regulatorne uloge države jer pravna pravila povezuju elemente privrede i trebaju biti harmonizirana. Ekonomska historija je davno pokazala neophodnost regulacije ekonomskih tokova, a ekonomska budućnost, koju karakterizira digitalna ekonomija, digitalne platforme, algoritmi za određivanje cijena, pametni ugovori, upotreba AI i dr., otvara i pitanje u kojem pravcu treba ići modernizacija regulative i propisa. Jedno je nesporno, a to je da modernizacija propisa podrazumijeva regulaciju novih činjenica i instituta na način da promiču investicije, konkurenciju i inovacije u cijelom ekosistemu digitalne ekonomije istovremeno štiteći interese i očekivanja svih učesnika u ekonomskom procesu, ne zanemarujući principe održivosti. Stoga se nauka, praksa, a i obrazovni sistem stavljaju pred izazove iznalaženja novih modela i zakonitosti te njihovog uključenja u nastavne planove i programe.

Naučnoistraživački rad nositelja predmeta Ekonomska politika

U naučnoistraživačkom smislu poseban doprinos razvoju ove discipline na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu dao je prof. dr. Kasim I. Begić³ koji je pored udžbenika Ekonomska politika bio autor i niza drugih značajnih publikacija⁴ u kojim je akcentirao problematiku bosanskohercegovačkog društva i ekonomske politike. Autor je i značajnog broja članaka, objavljenih u domaćim i međunarodnim publikacijama, od kojih se na ovom mjestu posebno izdvajaju članci objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta*, što je nesumnjivo imalo utjecaj na kvalitetu sadržaja ovog renomiranog časopisa.⁵

³ Prof. dr. Kasim I. Begić je bio i sudija Ustavnog suda BiH.

⁴ *Finansijska nadležnost u razvitku federalizma* (1984), *Porezni sistem – oporezivanje građana* (1985), *Ekonomski dnevnik* (1988), *Jugoslovenski “Sjever” i “Jug”* (1989), *Porezni sistem i porezna politika BiH* (1990), *Bosanski kudret-sahat* (1994), *BiH od Vencove misije do Daytonskog sporazuma* (1997), *Ima li ekonomske politike u BiH* (1999), *Teorijsko institucionalni okvir sistema javnih prihoda i rashoda* (1991).

⁵ Begić, Kasim I. *Slobodna razmjena rada kao opšti oblik sticanja dohotka organizacija udruženog rada društvenih djelatnosti*. 1977, god. 25, str. 403–410; Begić, Kasim I. *O nekim aspektima sistema dohotka kao društveno-ekonomskog opredjeljenja SFRJ*. 1978, god. 26, str. 11–24; Begić, Kasim I. *Geneza podjele i koordi-*

Prof. dr. Kasim I. Begić se uvijek bavio aktuelnim ekonomsko-političkim pitanjima, pri čemu je njegov poseban naučni interes bio usmjeren na pitanje ekonomskog, odnosno finansijskog federalizma. U razmatranju federalizma i federalnog sistema jeste bitna podjela vlasti između federacije i federalnih jedinica, ali je jednako važna i gotovo neodvojiva i društveno-ekonomska komponenta. Profesor Begić je tu problematiku analizirao u SFRJ, ističući da je za analizu fiskalnog federalizma, pored pravno-političkog aspekta, bitan i ekonomski, a za ostvarivanje finansijskog izravnavanja bitna je međurepublička finansijska solidarnost u uvjetima polarizacije jugoslavenske privrede na razvijene i nerazvijene republike i pokrajine (“sjever i jug”). Analizirajući teorijski okvir i uporednu praksu, prof. Begić daje kritički osvrt na tadašnje rješenje fiskalnog federalizma u Jugoslaviji. Oslanjajući se na tadašnju tranziciju privrede, prof. Begić je naglašavao neminovnost redefiniranja dometa postojeće finansijske aktivnosti, ciljeva i zadataka fiskalnog sistema. On je smatrao da tada postojeći finansijski sistem nije u funkciji ni dogovorne ekonomije, kao izvedbenog oblika dirigirane privrede, a još je manje kompatibilan s tržišnim ekonomijama. Također, mišljenja je bio da je sistem javnih finansija u Jugoslaviji znatno uže dimenzioniran u odnosu na status u dirigiranim socijalističkim privredama, koji je, pored općedržavnog plana, smatran najznačajnijim ekonomsko-političkim instrumentom. Komparirajući ga s fiskalnim sistemima tržišnih ekonomija ukazuje na razliku u vezi s naglašenosti korektivne funkcije države, što je i logično zbog prirode samoupravne privrede. Ovo preusko dimenzioniranje, kako prof. Begić navodi, odnosi se samo na postojanje alokativnih učinaka u užem smislu, odnosno na obezbjeđivanje sredstava na ime javne potrošnje sa zanemarivim učincima na ekonomskom i socijalnom planu. Uz ovaj nedostatak profesor ističe da je neadekvatno definiranje uloge poreza i doprinosa, koje je uslovalo niz disonantnosti u vezi s elementima koji se smatraju zajedničkim imeniteljima savremenih finansijskih sistema, dovelo u pitanje i efikasnost samog finansijskog sistema (Begić, 1989, str. 265). Kao rješenje profesor predlaže refokusiranje na stabilizaciju, ekonomske, razvojne i redistributivne učinke sistema javnih prihoda, odnosno da reforma i

nacije finansijske nadležnosti u specifičnim jugoslovenskim uslovima. 1979, god. 27 str. 125–146. Begić, Kasim I, *O nekim karakteristikama podjele finansijske nadležnosti u Sjedinjenim Američkim Državama.* 1981, str. 161–175, Begić, Kasim I. *Finansijsko izravnavanje i “fiskalni federalizam”.* 1983, god. 31, str. 189–197. Begić, Kasim I. *Gradske zajednice i sistem društvenog finansiranja.* 1984, god. 32, str. 201–213. Begić, Kasim I. *Neke napomene o idejno-teorijskoj osnovi mjesnog samodoprinosu.* 1985, god. 33, str. 249–259. Begić, Kasim I. *Opšte naznake dometa privrednih reformi.* 1987, god. 35, str. 233–243. Begić, Kasim I. *Opšte naznake problema “ekonomskog federalizma”.* 1988, god. 36, str. 375–383. Begić, Kasim I. *Opšte naznake dometa fiskalnog sistema.* 1990, god. 38. str. 257–268 (Rožajac-Zulčić, 2018).

definiranje dometa fiskalnog sistema trebaju biti izraz naglašene ekonomske uloge države koji prate dva zadatka, i to stvaranje adekvatnog okvira za prilaz s netržišnog na tržišni sistem privređivanja te prevazilaženje tadašnje ekonomske krize. Analizirajući fiskalni federalizam u SAD-u, što je poseban doprinos u ovoj naučnoj sferi, profesor ističe da je poreski sistem, iako se radi o razuđenoj strukturi nosilaca finansijske nadležnosti sa širokim ovlaštenjima na pojedinim nivoima vlasti, u funkciji privrede. Dokaz tvrdnji da je profesor analizirao i razvoj instituta fiskalnog federalizma komparativno i kroz vrijeme, jeste činjenica da je u svom djelu "Ima li Bosna i Hercegovina ekonomsku politiku" akcentirao kompleksnost raspodjele državnih ovlasti, odnosno ekonomsko-političkih ovlaštenja. Iz radova profesora Begića nesumnjivo se može uočiti njegov sistemski pristup analizi određenog problema gdje pored nomotehničke, dogmatske te historijske metode koristi i komparativnu analizu, uzimajući za predmet institute iz najrazvijenijih privrednih sistema.

Prerana smrt prof. dr. Kasima I. Begića je svakako utjecala na dalji razvoj ekonomske politike kao nastavne i naučne discipline na Pravnom fakultetu.

Drugi ciklus studija i nadogradnja pravno-ekonomskih nauka

Konceptualna nit u vidu pravnog uređenja ekonomskih odnosa, odnosno regulacije odnosa na tržištu, utjelovljena u Pravu privrednog sistema, nadalje se razrađuje na II ciklusu studija u okviru predmeta Pravo i politika konkurencije te Pravo tržišta vrijednosnih papira na Pravno-ekonomskom smjeru. Po prvi put je na studiju na Pravnom fakultetu uveden poseban pravno-ekonomski smjer i on se izvodi već deset godina. U okviru ovog smjera ponuđeni su sasvim novi predmeti s kojima se studenti u toku I ciklusa studija nisu susretali, a koji nude određena produbljena znanja o specifičnom odnosu države i ekonomije, koja su neophodna za obavljanje kako profesija pravnik-a u privredi, tako i u pravosuđu i advokaturi.

Pravo i politika konkurencije je obavezni predmet na Pravno-ekonomskom smjeru II ciklusa studija, koji se izučava u zimskom semestru i nosi 10 ECTS bodova.⁶ Diplomirani pravnici koji svoje radne zadatke obavljaju u

⁶ Literatura koja prati ovaj predmet obuhvata kako domaće tako i međunarodne izvore od kojih treba izdvojiti: Ernest Gellhorn, William E. Kovacic, Stephen Calkins, "Antitrust Law And Economics in a Nutshell" (Nutshell Series) [Paperback] West Group; 5 edition (August 30, 2004), Deša Mlikotin Tomić, Hana Horak, Vedran Šoljan, Jasminka Pecotić-Kaufman, "Europsko tržišno pravo", Školska knjiga Zagreb, 2006, Kanita Imamović-Čizmić, "Market competition protection mechanism in Bosnia and Hercegovina", Lambert Academic Publishing, 2014,

okviru privrednih društava, specifičnih državnih i regulatornih tijela te Suda BiH trebaju saznanja o pravu i politici konkurencije. Ovo je posebno važno s obzirom na činjenicu da BiH nema dugogodišnju tradiciju baštinenja konkurencijskopravne kulture kakvu npr. imaju zapadnoevropske države ili SAD. U posttranzicijskom periodu i u smislu ispunjavanja uvjeta približavanja članstvu EU, od krucijalne važnosti je poznavanje konkurencijskih pravila, odnosno postulata politike konkurencije, njenih ciljeva i korijena. To je upravo i cilj navedenog predmeta koji sadržajno obrađuje, pored osnovnih teorijskih postavki, u okviru kojih se stavlja akcent na makroekonomske aspekte prava konkurencije, i pravo konkurencije u SAD-u, EU i BiH, i to kako u materijalnom, tako i u procesnom smislu. SAD se smatra kolijevkom antitrustovskog prava. U literaturi se može naći stav da je američko antitrustovsko pravo veoma jednostavno zbog fokusa na tri zakonske odredbe (Shermanov zakon, Odjeljak 1, 15 U. S. C. § 1; Shermanov zakon, Odjeljak 2, 15 U. S. C. § 2 i Claytonov zakon, Odjeljak 7, U. S. C. § 18). Ove odredbe u suštini reguliraju tri temeljna instituta antitrustovskog prava – kartelev, zloupotrebu vladajućeg položaja i prekomjerne koncentracije. Autori koji smatraju da je američko antitrustovsko pravo jednostavno tvrde da su navedene odredbe, uz nekoliko iznimki, cjelokupno statutarno pravo (*statutory law* – pisano pravo) koje je potrebno poznavati. Međutim, stvarnost je sasvim drugačija. Iako su pravila jasna i široko postavljena, njih je ponekad teško primijeniti na kompleksne slučajeve, pogotovo s obzirom na činjenicu da se radi o *common law* sistemu koji s druge strane daje slobodu razvoja pravnih standarda kako bi pratili razvoj ekonomije. Ovo će imati poseban značaj u regulaciji i “podvlačenju pod pravne norme” novih činjenica vezanih za ulogu digitalnih platformi ili pametnih algoritama u pravu konkurencije. U nastavnom sadržaju se stoga studenti upućuju na norme i izvore antitrustovskog prava koji su na snazi preko 130 godina. Također se studentima u okviru ovog predmeta, kroz izučavanje prava u procesnom smislu, ukazuje na ulogu koju imaju dvije državne agencije, državni tužitelji te na značaj privatne primjene prava (Imamović-Čizmić, 2013).

Pravo konkurencije EU jedan je od najpoznatijih i najcjenjenijih antitrust sistema u današnjem svijetu. Pravila konkurencije u EU su posljednjih godina dobila posebnu važnost kao inspiracija i osnova za mnoge pravne sisteme kako država koje teže članstvu EU, tako i onih iz drugih regija. Analogijom, komparirajući s američkim pravom, studenti uče o osnovnim izvorima prava konkurencije u EU koji reguliraju tri navedena instituta, ne zanemarujući

Zinka Grbo, Kanita Imamović-Čizmić, “Competition Law in Bosnia and Herzegovina”, Kluwer Law International, 2018.

činjenicu da se radi o kompleksnom pravu kojeg čine hiljade akata različite pravne snage.

Stoga cilj ovog predmeta jeste osposobiti studente za znanje i vještine za razumijevanje, primjenu i nadalje kritiziranje pravnih pravila koja se nalaze u pravnim sistemima i zakona o konkurenciji u cijelom svijetu. Pravo konkurencije kao skup pravnih propisa kojim se štiti tržišna konkurencija u svom trihotomnom smislu je sastavni dio regulatornog okruženja za poslovanje privrednih subjekata i većina država je usvojila takva pravna pravila. Praktičan rad sa studentima je omogućen kroz analize studija slučaja te saradnju sa istaknutim pravnicima i ekonomistima kao praktičarima prava konkurencije. Veliki interes studenata za ovu naučnu oblast potvrđuje i činjenica da je iz oblasti prava konkurencije urađeno preko 30 master radova i jedna doktorska disertacija.⁷

Do izmjene Nastavnog plana i programa II ciklusa studija 2011. godine kao opcionim predmet sa 5 ECTS bodova izučavao se predmet Pravo i politika konkurencije BiH koji je imao za cilj da studentima ponudi produbljena saznanja o pravu konkurencije u BiH. U tom smislu u uvodnom dijelu se analizirala problematika koncipiranja politike i prava konkurencije u manje razvijenim državama i pitanje njihovog ekonomskog suvereniteta te potrebe za unifikacijom prava konkurencije na globalnom nivou odnosno novim trendovima standardizacije u pravu. Posebna pažnja posvećena je regulaciji osnovnih instituta prava konkurencije (karteli, vladajući položaj i koncentracije) u BiH, odnosno usklađenosti zakonskih rješenja s evropskim standardima, a radi boljeg razumijevanja pravljena je komparacija sa susjednim državama, konkretno Republikom Hrvatskom. Od 2011. godine umjesto ovog opcionog predmeta, na Pravno-ekonomskom smjeru se nudi novi predmet, Pravo tržišta vrijednosnih papira. Bosna i Hercegovina ima bankarsko orijentiran finansijski sistem i nesporna je činjenica da je u svijesti građana vrlo malo prisutna mogućnost spajanja štednodeficitarnih sa štednosuficitarnim jedinicama putem berzi odnosno tržišta vrijednosnih papira. Tržište vrijednosnih papira u BiH je malo i nerazvijeno, ali to ne umanjuje potrebu da pravnici ovladaju posebnim znanjima vezanim za regulaciju i pravnu zaštitu učesnika na tom tržištu. Predmet ima za primarni cilj osposobljavanje studenata za razumijevanje osnovnih pojmova i instituta u vezi s regulacijom tržišta vrijednosnih papira. Student kroz sve oblike aktivnosti na nastavi stiče neophodna znanja o institutima, funkcioniranju i pravnoj zaštiti investitora tržišta vrijednosnih papira. Shodno naznačenom cilju kreiran je i sadržaj koji obuhvata četiri velike cjeline (Pravni fakultet Univerziteta u

⁷ U razvojnom smislu značajan doprinos imaju radovi nastavnika Katedre u kojima se obrađuje tematika prava konkurencije.

Sarajevu, 2018a). Na početku studenti izučavaju tržište vrijednosnih papira kao element finansijskog sistema, gdje se upoznaju s osnovnim pojmovnim određenjima finansijskog sistema i tržišta vrijednosnih papira kao njegovog podsistema. Zatim se studentima ukazuje na značaj prisustva države na ovom tržištu kroz njenu ulogu investitora, regulatora i kontrolora. U kontekstu regulatorne uloge države na tržištu vrijednosnih papira studenti izučavaju modele regulacije, da bi na kraju ovladali instrumentima zaštite investitora poput zakonske zabrane ponašanja označenih kao zabrana trgovine na bazi povlaštenih informacija i zabrana manipulacije tržištem (engl. *insider trading* i *market manipulation*). Studenti se upoznaju i sa specifičnostima tržišta vrijednosnih papira u BiH, koje su odraz ultrakompleksnog uređenja BiH, i koje nedvojbeno umanjuju efikasnost i utiču na spor razvoj tržišta vrijednosnih papira. Od studenata se očekuje da identificiraju osnovne pojmove i kategorije tržišta vrijednosnih papira, da prepoznaju mehanizme zaštite investitora, da analiziraju pravne norme koje reguliraju ovu materiju i daju kritički osvrt da bi u konačnici bili osposobljeni za rad u okviru privrednih društava čiji vrijednosni papiri kotiraju na berzama, državnim tijelima vezanim za aktivnosti tržišta vrijednosnih papira (komisije i registar) kao i na samim berzama.

Treći ciklus studija – novi pristup odnosu odnos države, prava i ekonomije

Savremeni uvjeti života stavljaju pravnu nauku i praksu pred izazov primjene efikasnosti kao ekonomskog principa, ne zanemarujući pri tome pravednost, legalnost i legitimnost kao osnovne postulate na kojima pravo počiva (Imamović Čizmić & Nikolajev, 2019). Donositelji pravnih akata bilo općih bilo pojedinačnih, sve se više koriste ekonomskim instrumentarijem u odgovoru na pitanja oskudnosti resursa, neizvjesnosti i rizika. Oskudnost, neizvjesnost, rizik i brzi odgovor na promjene od prava očekuju napuštanje tradicionalnih načina testiranja valjanosti nekog zakonskog rješenja. Jednostavno, nema se više vremena da se čeka protek vremena od pet ili više godina da se vidi kvalitet rješenja u primjeni zakona. Zbog toga je neophodna procjena učinaka propisa putem ekonomskog instrumentarija (Regulatory Impact Assessments). Ekonomska analiza prava se javlja kao relativno nova nauka koja se bavi primjenom ekonomske teorije i ekonomskih metoda u izučavanju formiranja, strukture, procesa i utjecaja zakona i pravnih instituta. Ronald Coase, Guido Calabresi, Commons i Hale općenito su identificirani kao autori s najvećim doprinosom i inicijalizacijom razvoja ove discipline. Poseban doprinos razvoju ekonomske analize prava svojim radovima dao je Richard Posner, skrenuvši pažnju pravne akademije na

ekonomsku analizu prava čime je često izazivao opću, ali i doktrinarnu kontraverzu. Ova posljednja tvrdnja izazvala je široku kontroverzu oko ocjenjivanja pravnih pravila općenito. Kontroverze su se ponavljale svaki put kad su se ekonomski analitičari prava obraćali drugom doktrinarnom području. Uvođenje ekonomske analize u proučavanje jedne doktrine često je mijenjalo to područje učenja. Neko je vrijeme ekonomska analiza dominirala proučavanjem privatnog prava u Sjedinjenim Državama. Mnogi stručnjaci i kritičari vjeruju da ekonomska analiza prava nudi sveobuhvatnu teoriju prava (Kornhauser, 2001, 2022). Postepeno se ova doktrina i promišljanja uvode i na područje Evrope s različitim intenzitetom u pojedinim granama prava.⁸

U nastavne planove i programe na Pravnom fakultetu Ekonomska analiza prava se uvodi 2006. godine kao opcioni predmet na I ciklusu studija koji ne zaživljava, da bi se s reformom NPP 2011. Ekonomska analiza prava uvela na III ciklus studija u I semestru sa 6 ECTS. Sadržajno, studentima se tokom izvođenja nastave nude saznanja o teorijskim osnovama i historijskom nastanku ekonomske analize prava, vezi između prava i ekonomije, značaju ekonomske analize prava, školama i pravcima ekonomske analize prava, ekonomskom pristupu pravu, problematici poticaja, općoj strukturi prava, ekonomskoj analizi u krivičnom i građanskom pravu, pitanju ekonomije blagostanja i procjeni učinaka propisa (Regulatory Impact Assessments) koja se smatra bratom blizancem ekonomske analize prava (Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2018b).

Zaključak

Trebaju li budućim pravnicima “ekonomska znanja” pitanje je koje se uvijek postavlja, a društvena stvarnost i tržište rada uvijek daju isti odgovor – “da”. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu svojim nastavnim planovima i programima ide u korak s potrebama društvene stvarnosti i tržišta rada, znajući da je budućim pravnicima u njihovim profesijama, bilo da rade u okviru privrednih društava, pravosuđa ili institucijama i tijelima državne vlasti, neophodno poznavanje osnova odnosa države, prava i ekonomije odnosno osnovnog pratećeg ekonomskog instrumentarija. Poseban fokus se stavlja na regulatornu ulogu države koja se izučava iz različitih uglova kroz nastavne predmete: Pravo privrednog sistema, Pravo i politika konkurencije, Pravo tržišta vrijednosnih papira te kroz posebnu prizmu u okviru Ekonomske analize prava. Regulacija je glavni način na koji država utječe na tržišnu ekonomiju odnosno tržište. Obim pravnih pravila koje donose

⁸ Primjera radi posebno je izražena ekonomska analiza prava konkurencije u Evropskoj uniji.

državna tijela je ogroman i zahvaća sve sektore ekonomije, upućujući učesnike ekonomskih odnosa na to kako nešto treba učiniti. Radi se o pravnim propisima, zakonima ili drugim aktima kao instrumentima kojima se ostvaruju određeni ekonomsko-politički ciljevi. Tržišne ekonomije trebaju jasna pravila za učinkovito funkcioniranje. Bez pravnog okvira koji uspostavlja i provodi imovinska prava i “pravila igre” sistem slobodnog preduzetništva ne bi mogao postojati. Tržišna ekonomija se može posmatrati kao jedan dobro uvezan sistem čiji su elementi regulirani zakonima i drugim pravnim pravilima. Harmonizacija zakona i pravnih pravila koja reguliraju ekonomiju, u smislu da efekti primjene jednog zakona ne potiru efekte drugih, odnosno da su instituti usklađeni, bitna je za funkcioniranje ekonomije kao sistema. Ako se kaže da je državna intervencija na tržištu opravdana, onda treba istaći da ona ne postiže uvijek svoj ideal “prvog najboljeg” izbora i podliježe analizi, kritici i redefiniranju, pogotovo ukoliko su u pitanju zakoni i pravna pravila. Pravnici trebaju razumjeti vezu između države, prava i ekonomije koja se simplificirano može predstaviti kroz rečenicu da država koristi pravo kao instrumentarij djelovanja na ekonomiju kako bi ostvarila određene ekonomske, socijalne i finansijske ciljeve, vodeći računa o kompatibilnosti tih “podciljeva” kako bi se ostvario konačni cilj, a to je društveno blagostanje. Pravnici moraju razumjeti razloge i efekte donošenja određenih zakona koji čine regulatorni okvir. Oni trebaju znati analizirati rješenja data u tim zakonima i eventualno predlagati nova, a za to su im neophodna znanja koja se nude u okviru predmeta Pravo privrednog sistema, Pravo i politika konkurencije, Pravo tržišta vrijednosnih papira, Ekonomska analiza prava, kao i drugih predmeta Katedre pravno-ekonomskih nauka. Stoga su u radu predstavljena četiri od preko dvadeset predmeta koji se izučavaju kao obavezni ili izborni na sva tri ciklusa studija u okviru ove katedre.

Bibliografija

- Begić, K. (1989). *Jugoslovenski “sjever” i “jug”: međurepublička finansijska solidarnost*. Sarajevo: Oslobođenje.
- Imamović-Čizmić, K. (2013). Hart-Scott-Rodinov zakon i koncentracije u američkom modalitetu pravne regulacije tržišne konkurencije. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 56, 67–87.
- Imamović-Čizmić, K. & Nikolajev, A. (2019). Primjena osnovnih ekonomskih principa u krivičnom pravu – primjer sporazuma o priznanju krivnje. *Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu*, 62, 651–664.
- Kornhauser, L. (2001, 2022). “The Economic Analysis of Law”. U: Edward N. Zalta (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Preuzeto 10.

1. 2022: <https://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=legal-econanalysis>

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (2018a). *Master univerzitet-ski studij prava: II ciklus studija*. Sarajevo: Pravni fakultet. Preuzeto 12. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. (2018b). *Doktorski univerzitet-ski studij prava: III ciklus studija*. Sarajevo: Pravni fakultet. Preuzeto 12. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf>

Rožajac-Zulčić, M. (2018). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu: (1953-2017); Istorisko-pravni zbornik: (1949-1950): bibliografija*. Sarajevo: Pravni fakultet. Preuzeto 12. 9. 2021: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/Bibliografija-Godisnjaka-Pravnog-fakulteta.pdf>

Kanita Imamović-Čizmić, PhD

Associate professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

k.imamovic-cizmic@pfsa.unsa.ba

STATE INTERVENTIONS IN THE ECONOMY – FROM ECONOMIC POLICY TO ECONOMIC ANALYSIS OF LAW

Summary

Science has long been concerned with the relationship between the state and the economy, trying to come up with adequate legalities that would explain how the state directs the economic activities in order to maintain market stability and achieve economic development. Quite simply, a parallel is often made in theory that says that “same as democracy cannot exist without the rule of law, the economic activities cannot exist without proper state regulations”. Economic policy is a scientific discipline that deals with the question of discovering the relations and legalities in regard to measures and activities the state undertakes in order to achieve specific macroeconomic goals. In that context, the role of law, meaning the role of legal profession, is to convert specific instruments and measures of economic policy into good legal norms. From that stems the unequivocal significance of the connection between legal and economic science which is further developed through many scientific disciplines, from competition law, securities market law, to economic analysis of law. The paper will point to this development path that took place in at least two connected directions in the form of teaching subjects and in the framework of scientific research. Conceptual thread, labelled as the regulatory role of the state, which is upheld in scientific disciplines gathered at the Department of legal and economic sciences, most certainly represents a confirmation on the infrangibility of the state, law and economy in the broadest sense of the word and is also an inexhaustible source for scientific research work.

Keywords: *regulatory role of the state, economic policies, law and economy*

Dr. sc. Amina Nikolajev

Vanredna profesora
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
a.nikolajev@pfsa.unsa.ba

UDK 33:34]:378
Pregledni naučni rad

PRAVO I EKONOMIJA – INTERDISCIPLINARNI PRISTUP

Sažetak

Uočene tendencije uvođenja interdisciplinarnog pristupa u obrazovanju pravnika proizlaze iz društvene potrebe za svestrano educiranim kadrom. U tom smislu interdisciplinarnost pravnog studija logičan je put kojim budući pravnici trebaju ići kako bi pravnička profesija zadržala epitet univerzalne upotrebljivosti zasnovane na kombinaciji različitih znanja i vještina. Šta se to promijenilo u odnosu na period kada su se u okviru Nastavnog plana i programa na Pravnom fakultetu u Sarajevu izučavala Politička ekonomija i Ekonomska politika, predmeti nekada zasebni, a danas dio pravno-ekonomske naučne oblasti koja pored navedenih obuhvata i niz drugih predmeta? Izazovi savremenog vremena zahtijevaju razumijevanje različitih dimenzija prava, izdvajanje posebnih pravnih disciplina, a što utječe na promjenu shvatanja načina obrazovanja pravnika. U skladu s dinamičkim promjenama na globalnom nivou kao i uvođenjem bolonjskog sistema visokoškolskog obrazovanja Nastavni plani program Pravnog fakulteta prilagođavan je iskazanim potrebama i zahtjevima. Samim time nametnulo se pitanje koliko se pravo i ekonomija susreću i isprepliću na putevima koji vode zajedničkom cilju – savremenom obrazovanju pravnika i ekonomista? Materija ove oblasti kontinuirano se izučavala na Fakultetu, čime se išlo u korak s društvenim promjenama, vodeći sve većoj povezanosti prava i ekonomije, a time i potrebi sagledavanja ove dvije naučne discipline kroz jednu drugačiju prizmu.

U radu se daje retrospektiva prakse izučavanja “ekonomskih predmeta” na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, predstavljaju tokovi razvoja pravno-ekonomske naučne oblasti, te se otvaraju nova pitanja od značaja za obrazovanje budućih pravnika.

Ključne riječi: *pravo, ekonomija, interdisciplinarnost*

Uvod

Iako možda ne na način kako je to danas prepoznato, od svog osnivanja Pravni fakultet djeluje kao svojevrsan multidisciplinarni studij jer su se pored temeljnih naučnih disciplina, građanske, ustavne, krivične... na Pravnom fakultetu izučavale i historijske, sociološke i ekonomske discipline. Razlog jednom ovako sveobuhvatnom pristupu situiran je u činjenici da pravnička profesija obuhvata širok dijapazon zanimanja kojima se pravnici mogu baviti, od poslova u pravosuđu, preko onih u javnoj upravi, pa sve do različitih poslova unutar privatnog sektora. Upravo je sistemsko izučavanje društveno-ekonomskih pojava i rješavanje problematike bilo moguće kroz sveobuhvatno izučavanje različitih disciplina, od kojih su značajno mjesto zauzimale i ekonomske naučne discipline kao neizostavne u savremenom obrazovanju pravnika, a u okviru njih predmeti: Politička ekonomija, Ekonomska politika, Finansije i finansijsko pravo. Imajući u vidu da se materija ove naučne discipline kontinuirano izučavala na Fakultetu, jasno je opredjeljenje usmjereno ka odgovoru na izazove koje sa sobom nose društveno-ekonomska kretanja i nove promjene. U nastavku rada pažnja će, u odnosu na sve “ekonomske predmete” koji su se izučavali i koji se izučavaju, više biti usmjerena ka nastavnom predmetu Politička ekonomija i nastavnim predmetima koji su se vremenom, a naročito nakon uvođenja bolonjskog sistema studiranja, razvili na temelju nje.

Izučavanje “ekonomskih predmeta” na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

Od osnivanja Pravnog fakulteta, u skladu s nastavnim planovima i programima izučavala su se, u okviru Katedre ekonomskih nauka, tri obavezna predmeta i to: Politička ekonomija, na prvoj godini studija; Ekonomska politika, na drugoj godini studija; Finansije i finansijsko pravo, na trećoj godini studija; te određeni izborni sadržaji ekonomske tematike na četvrtoj godini studija.

Iako je svaki od profesora koji su predavali *Političku ekonomiju*: Dragomir S. Krndija, predavao od 5. 1. 1948. do 1. 9. 1960. godine; Milovoje B. Erić, predavao od 1. 3. 1947. do 31. 10. 1982. godine; Ljubomir Bakić, predavao od 1. 1. 1981. do 18. 2. 1986. godine; Milan Tomić, predavao od 1. 7. 1975. do 4. 5. 1992. godine; Bajro Golić, predavao od 3. 11. 1993. do 13. 6. 2012. godine¹, dao svoj doprinos u podučavanju ove naučne discipline u pravnič-

¹ Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946. – 2016, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2016.

koj profesiji, period u kojem Političku ekonomiju počinje predavati prof. dr. Bajro Golić predstavljao je period u kojem dolazi do određenih prekretnica u razvoju ove naučne discipline, a koja počinje prevazilaziti okvire i sadržaje prvobitno definirane i određene. To je period promjene društveno-ekonomskog konteksta i prilika u kojima se i BiH našla, period u kojem BiH proživljava jedno burno razdoblje, od borbe za svoju neovisnost do prelaska na tržišno privređivanje, period tranzicije i period u kojem na temeljima globalizacijskih procesa zaživljava univerzalno povezano čovječanstvo. U tom kontekstu doprinos prof. dr. Bajre Golića ogleda se u promjeni pristupa i osavremenjivanju materije koja postaje dio izučavanja u okviru ovog predmeta. Ovo je za sobom posljedično dovelo i do promjene naziva predmeta *Politička ekonomija* u *Uvod u ekonomiju*, a prof. Golić 1996. godine izdaje knjigu *Osnove ekonomije*. Ova knjiga predstavljala je svojevrsan prvijenac na našim prostorima u odnosu na dotadašnje sadržaje udžbenika *Političke ekonomije*, jer je najavila promjenu dotadašnje orijentacije u sadržajnom smislu. Kasnije će, 2002. godine, biti izdat i drugi udžbenik *Principi ekonomije I – Uvod u ekonomske kategorije, principe i zakone* koji je urađen s namjerom da pomiri krajnosti tradicionalizma i teškoće da se odvoji od ranijih sadržaja političke ekonomije, s jedne strane, te potpunog napuštanja dotadašnjih sadržaja i uvođenja novih u kojima je isforsirana tematika tržišta, s druge strane. Time je nastojanje bilo usmjereno ka tome da se izbjegne nedostatak adekvatne valorizacije tržišta, ali i izostanak humane dimenzije ekonomije kao nauke. S uvođenjem bolonjskog sistema studiranja, naziv predmeta Politička ekonomija biva promijenjen u Ekonomske osnove države i prava, što, s obzirom na trendove, kretanja i inovacije u predmetu izučavanja, ima svoje puno opravdanje.

Kako se mijenjao društveno-ekonomski sistem, tako se mijenjao i sadržaj predmeta proučavanja političke ekonomije, od izučavanja teorija i problema društvenog privređivanja u doba socijalističkog društveno-političkog sistema, do savremenog demokratskog sistema. Shodno tome, kroz nastavni plan u okviru političke ekonomije izučavala se kratka historija razvoja ekonomske misli; potom osnovni pojmovi i zakonitosti unutar ekonomske reprodukcije društva, tj. u proizvodnji, raspodjeli, razmjeni i potrošnji materijalnih dobara i usluga; problematika nacionalnog i svjetskog ekonomskog rasta i razvoja; državna intervencija i monopolističke strukture; te generalno procesi privrednog i političkog života. Promjene unutar društveno-ekonomskog konteksta življenja i prelaska na tržišnu ekonomiju dovele su i do promjene predmeta proučavanja koji odgovara zahtjevima neoliberalizma i globalizacije.

O političkoj ekonomiji

U *Ekonomskom leksikonu* (1995) politička ekonomija definirana je kao “posebna disciplina ekonomske znanosti koje proučava i objašnjava načela, uvjete, oblike i zakone gospodarskog života i razvitka društva kroz različita povijesna razdoblja. (...) Proučavajući načela i oblike ukupnog društvenog djelovanja i života, odnos prema radu u aktu proizvodnje i odnose među ljudima koji proizilaze iz toga, p. e. postaje teorijska i integrativna ekonomska disciplina i temeljna društvena znanost. Ona promatra stvari i procese gospodarskog života kao izraz odnosa među ljudima. Ti se odnosi mijenjaju usporedno s povijesnim razvitkom znanosti i proizvodnih snaga pa je stoga p. e. i povijesno uvjetovana znanost.” (str. 674)²

S razvojem ekonomske znanosti i njezinom diverzifikacijom mijenjao se sadržaj političke ekonomije, ali i samo značenje pojma. Naziv politička ekonomija prvi je upotrijebio Antoine de Montchrétien u djelu *Rasprava o političkoj ekonomiji* (*Traité de l'économie politique*, 1615), u kojem je iznio preporuke franc. kralju kako bi trebalo upravljati gospodarstvom države radi povećanja prihoda i jačanja njezine ekonomske moći. U razdoblju merkantilizma i stvaranja nacionalnih država (od XV do polovine XVIII st.), politička ekonomija bila je shvaćena kao sistem vladanja i povećanja bogatstva vladara, pa odatle i atribut politička. Tek se s razvojem ekonomskih shvaćanja te pobjedom liberalnih stavova o gospodarstvu kao cjelini ekonomske aktivnosti društva, odvojenih od politike, mijenja predmet političke ekonomije, ograničavajući se na istraživanje načela slobodnoga djelovanja gospodarskih subjekata. U tom se djelovanju uloga države mijenja od upravljanja gospodarstvom prema uspostavi stabilnih i poticajnih okvira slobodnoga tržišnoga gospodarenja preko zakona i društvenih institucija. Već je 1767. J. Steuart u naslovu knjige *An Inquiry into the Principles of Political Economy* upotrijebio naziv politička ekonomija u smislu državnog upravljanja gospodarstvom (ekonomske politike), premda je tada novo liberalno shvaćanje s doktrinom *laissez-faire* već bilo široko prihvaćeno. Radikalno teorijsko odvajanje gospodarstva od politike proveo je A. Smith, označivši političku ekonomiju ne znanošću političara, već znanošću zakonodavca, a njezinim ciljem opći rast bogatstva društva (*Istraživanje naravi i uzroka bogatstva naroda*, 1776). To je značenje naziv politička ekonomija zadržao do kraja XIX st. uz uporednu upotrebu i drugih naziva, ovisno o tome kako su pojedine skupine shvaćale društvo: nacionalna ekonomija, društvena ekonomija; u hrvatskom se rabio naziv narodno gospodarstvo. A. Marshall je u anglosasko

² Ekonomski leksikon, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Masmedia 1995, Zagreb, str. 674.

govorno područje uveo termin ekonomika (*Načela ekonomike*, 1890), želeći obuhvatiti sva područja ekonomskih istraživanja koja su se brzo razvijala i metodološki diferencirala te naglasiti neutralni odnos ekonomije i politike, za razliku od staroga naziva, koji je tu vezu i dalje naglašavao. Naziv politička ekonomija zadržao se na drugim jezičkim područjima (francuskom, talijanskom, španjolskom, ruskom), i u nekim teorijskim orijentacijama, koje su posebno isticale nužnu povezanost ekonomskog sustava s političkim i soc. sustavima (marksizam, institucionalizam). Kao posebna nastavna disciplina politička ekonomija uvedena je na sveučilištima prilično kasno. Njezin se sadržaj predavao ili na tradicionalnim sveučilištima u okviru moralne filozofije ili u katedralnim školama zajedno s političkim znanostima. Prva katedra za političku ekonomiju bila je osnovana 1754. na Sveučilištu u Napulju, a prva takva katedra u Engleskoj 1805. na Koledžu Istočnoindijske kompanije u Herfordu. Osnivačima političke ekonomije smatraju se britanski ekonomisti W. Petty, D. Hume i J. Steuart, franc. ekonomisti R. Cantillon, F. Quesnay i A. R. J. Turgot, ital. ekonomisti A. Genovesi, C. B. de Beccaria i G. Ortes. Posebno mjesto zauzima A. Smith, koji je znatno utjecao na stvaranje političke ekonomije kao sistema međusobno povezanih doktrina te na njezinu popularizaciju. Važnost je A. Smitha i u tome što je utemeljio jednu od najznačajnijih i najpoznatijih škola političke ekonomije, engl. klasičnu školu (T. R. Malthus, D. Ricardo, J. S. Mill), koja je dala trajan pečat oblikovanju gl. smjera u kasnijem razvoju političke ekonomije, pa čak i onih smjerova koji su se prema njemu kritički odnosili (marksizam, neoklasična škola, kejnzijanstvo). Tako je npr. K. Marx izgradio cio sistem političke ekonomije oslanjajući se na ekonomska naučavanja klasične škole, ali izvlačeći posve suprotne ekonomske i političke zaključke u pogledu karaktera i budućega razvoja društvenog poretka. Smisao Marxovog shvaćanja političke ekonomije nije samo makroekonomske naravi, nego je riječ o obuhvatnoj doktrini koja funkcioniranje društva uvjetuje ekonomskim procesima koji stoje u temelju (bazi) svake društvene nadgradnje. Neki su se smjerovi ekonomskog mišljenja razilazili s gl. smjerom prema drugim teorijskim i metodološkim pitanjima te su razvili vlastite koncepcije političke ekonomije i ekonomske politike (historicizam, institucionalizam, intervencionizam). U novije doba postoji i težnja da se politička ekonomija ne promatra kao opća znanost o ekonomskim pojavama, već da se njezin predmet ograniči na proučavanje problema makroekonomske politike te da se još uže poveže s političkom znanostu.³

Analizirajući navedeno, različitosti u poimanju pojma politička ekonomija, ali i njene sadržajne dimenzije, kao rezultante društveno-ekonomskih

³ Politička ekonomija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 9. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49234>

promjena, čini se interesantnom konstatacija Schumpetera prema kojoj je “(...) politička ekonomija značila različite stvari u različitim autorima” (Schumpeter, 1975, str. 18, vidjeti i u Vranjican, 2009, str. 11).

Naslov koji je upotrijebio Montchretien ukazuje na to da se radi o odnosima i zakonima u okviru društva. U njegovoj etimologiji nalaze se tri grčke riječi: *polis* (grad, država, društvo); *oikos* (kuća, gazdinstvo); i *nomos* (pravilo, zakon), a politička ekonomija etablira se kao polazna disciplina na temelju koje se razvijaju ostale ekonomske, ali druge discipline.

Sam naziv ove discipline ukazuje na korelativnu vezu i međuvjetovanost politike i ekonomije, koje, u širem kontekstu promatrano i u skladu s ranije navedenim sažetim sagledavanjima pojma političke ekonomije, predstavljaju međuvjetovanost vještine upravljanja državom i društvom. U tom kontekstu, politička ekonomija u sebi sadrži normativni pristup (uključuje etičke propise i sudove o određenim vrijednostima, vezuje se za predlaganje propisa i institucija koje vode efikasnoj upotrebi resursa) i pozitivni pristup (promatra i analizira činjenice, realne pojave i procese, pronalazeći u tome veze i pravilnosti, predviđa posljedice i ukazuje na efikasnost primjene prava), odnosno sadrži moralne i vrijednosne sudove o tome šta jeste (kakvo je stanje proizvodnje ili društvenih odnosa) te kako bi trebalo biti (buduća kretanja). Imajući u vidu da politička ekonomija sadrži vještinu upravljanja državom i društvom, to važnost njenog učenja i proučavanja dodatno dobija na značaju za donositelje odluka, normotvorce, političare, državnike te u tom smislu može biti i svojevrsan vodič prilikom kreiranja privrednog sistema i izbora javnih politika kojima se ostvaruju ekonomski ciljevi usmjereni ka ekonomskom razvoju i općem blagostanju društva.

Bolonjski proces i izučavanje “ekonomskih predmeta” na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu

I ciklus studija

U kontekstu uvođenja bolonjskog sistema studiranja u Bosni i Hercegovini, i time izazvanom reformom visokoškolskog obrazovanja, desile su se stano-vite promjene, od općih prema usko specijaliziranim područjima, te je došlo do svojevrzne iscjepkanosti naučnih disciplina. Time se na određeni način otvorilo pitanje inter/multidisciplinarnosti, ali i specijalizacije u određenim područjima.

Uvođenjem bolonjskog sistema obrazovanja došlo je do izmjena nastavnog plana i programa na Pravnom fakultetu, a u pogledu “ekonomskih predmeta”

i do znakovitih promjena. Tako se prema novom Nastavnom planu i programu na Pravnom fakultetu⁴ izučavaju tri obavezna predmeta i to: Ekonomske osnove države i prava (6 ECTS), na prvoj godini studija – u I semestru; Pravo privrednog sistema (4 ECTS), na drugoj godini studija – III semestar; Finansije i finansijsko pravo (5 ECTS), na trećoj godini studija – V semestar. Na četvrtoj godini ne izučava se niti jedan obavezni “ekonomski predmet”, ali se nude određeni izborni sadržaji.

U cilju optimalizacije sadržaja pravnog studija i osposobljavanja budućih pravnika za tržište rada koje od njih očekuje stručna, savremena i specifična znanja, kreirani su i novi izborni sadržaji ekonomske tematike i interdisciplinarnog usmjerenja na drugoj, trećoj i četvrtoj godini, a koji nose po 3 ECTS. U okviru pravno-ekonomske naučne oblasti unutar Katedre do sada su se izvodili sljedeći izborni sadržaji: Ekološko pravo, na II godini studija – IV semestar i Pravo privrednog sistema EU, III godina studija – VI semestar.⁵

Pažljiviji čitatelj sigurno će zamijetiti razliku u pogledu izučavanja obaveznih predmeta unutar jedne akademske godine (kako je to bilo do uvođenja bolonjskog sistema obrazovanja) i toga da su predmeti postali jednosemestralni (nakon uvođenja “Bolonje”), kao i činjenice uvođenja izbornih sadržaja (kojih nije bilo prije “Bolonje”).

I pored toga što aktuelna globalizacijska kretanja upućuju na potrebu za pronalaskom uzroka i rješenja koja nude “ekonomski predmeti” u rješavanju društveno-ekonomske problematike, smanjenjem broja nastavnih sati ovi predmeti su dodatno potisnuti ka marginama nastavnog plana i programa, čime je njihov značaj na neki način minimiziran. Iako je broj izbornih sadržaja povećan, pitanje je da li je put ka multidisciplinarnosti otvoren ili ograničen.

⁴ Na osnovu prijedloga Nastavno-naučnog vijeća Pravnog fakulteta broj: 01-464/18 od 5. 4. 2018. god. i Odluke Senata Univerziteta u Sarajevu broj: 01-420/18 od 25. 4. 2018. godine od akademske 2018/19. godine, studij I ciklusa koji je važio do kraja akademske 2017/18. godine je izmijenjen te se organizira i izvodi po Studijskom programu za I ciklus studija – Dodiplomski univerzitetski studij prava 2018/19. Za više na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/studenti/model-studija/> pristupljeno 19. 9. 2021.

⁵ Na osnovu prijedloga Nastavno-naučnog vijeća Pravnog fakulteta broj: 01-464/18 od 5. 4. 2018.god. i Odluke Senata Univerziteta u Sarajevu broj: 01-420/18 od 25. 4. 2018. godine od akademske 2018/19. godine studij I ciklusa koji je važio do kraja akademske 2017/18. godine je izmijenjen te se organizira i izvodi po Studijskom programu za I ciklus studija – Dodiplomski univerzitetski studij prava 2018/19. Za više na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

Bolonjski proces za rezultat je imao izmjenu naziva predmetâ, te je *Politička ekonomija*, uz puno opravdanje preimenovana u *Ekonomске osnove države i prava*. Predmet ima za cilj usvajanje osnovnih znanja vezanih za temeljne odrednice društveno-ekonomskih odnosa i njihovih mehanizama u funkcioniranju države i prava. U okviru predmeta, pored sticanja osnovnih znanja i upoznavanja s osnovnim kategorijalnim aparatom, nastojanje je usmjereno ka razvijanju analitičkog promišljanja i logičkog zaključivanja vezanih za razumijevanje: veze između ekonomije, države i prava; uloge države u ekonomiji i ostvarenju države blagostanja te vezi između pravnog i privrednog poretka; osnovnih zakonitosti tokova društvene reprodukcije, ekonomskih procesa i odnosa u proizvodnji, razmjeni, raspodjeli i potrošnji; anatomije tržišnog sistema i djelovanja tržišta i tržišnih struktura; makroekonomskih pokazatelja i ekonomske uloge države u privredno-pravnom sistemu; međudržavnih ekonomskih odnosa, utjecaja države na ekonomski razvoj te globalizacijske tokove.⁶

U kontekstu uvođenja izbornih sadržaja u okviru pravno-ekonomske naučne oblasti uveden je izborni predmet Ekološko pravo. Prepoznat kao iznimno značajan u vremenu intenziviranja borbe za očuvanje planete Zemlje i održivog načina korištenja resursa na globalnom nivou, ovaj predmet ima za cilj da se studenti uvedu u filozofiju zaštite okoliša kroz upoznavanje s temeljnim ekološkim pojmovima, pozitivnopravnim propisima koji reguliraju materiju zaštite prirodne sredine u Bosni i Hercegovini, ali i na međunarodnom nivou te globalnim akcionim planovima i programima i mehanizmima za zaštitu okoliša. Time se studenti osposobljavaju za potpunije razumijevanje odnosa okoliša i pravnog uređenja, prepoznajući značaj normativne regulacije zaštite okoliša, ali i inter/multidisciplinarnosti s drugim granama prava, naročito u vremenu sveopće primjene modela i principa održivog razvoja.⁷

S obzirom na to da je nesporna činjenica međusobne povezanosti i uvjetovanosti prava i ekonomije u stvarnom životu, predmeti “ekonomske tematike” dodatno doprinose multidisciplinarnosti studija i kompetentnosti budućih pravnika. Jer, kako razumijevati promjene unutar društvene strukture bez razumijevanja ekonomske osnove koja uvjetuje pravnu i političku nadgradnju?

⁶ Nastavni plan i program 2018/2019, dostupan na <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, pristupljeno 19. 9. 2021.

⁷ Ibid.

II ciklus studija i Pravno-ekonomska katedra

Na Pravnom fakultetu, do uvođenja bolonjskog procesa, nije bio organiziran postdiplomski studij za “ekonomsku grupu predmeta”, zbog čega su studenti, u cilju svoje dalje naobrazbe, postdiplomski studij uglavnom upisivali na drugim univerzitetima, najčešće u Beogradu i Zagrebu.

Pozitivnija promjena do koje je došlo, a koja predstavlja potvrdu interdisciplinarnog usmjerenja, vezuje se ne samo za promjenu naziva Ekonomske katedre – koja je preimenovana u Pravno-ekonomsku katedru, nego i za činjenicu da je to na neki način predstavljalo promjenu kursa i nastojanje da se ide ukorak s društveno-ekonomskim promjenama i novim kontekstom u kojem smo se našli. Nadalje su u okviru Katedre uvedene dvije uže naučne oblasti, i to: pravno-ekonomska naučna oblast, te naučna oblast finansijsko pravo. Time su na određeni način stvoreni i preduvjeti za daljnji razvoj ovih naučnih disciplina koje su se pokazale iznimno značajnim za buduće obrazovanje pravnika. To je rezultiralo i uvođenjem jednog novog, Pravno-ekonomskog smjera II ciklusa studija na Pravnom fakultetu⁸ na kojem se izučavaju sljedeći obavezni predmeti koji nose po 10 ECTS: Ekonomske funkcije države, I semestar; Pravo i politika konkurencije, I semestar; Porezno pravo i porezni sistem, II semestar; te izborni sadržaji koji se izučavaju u I semestru, a nose po 5 ECTS: Budžetsko pravo; Pravo na razvoj – izabrane teme; te Pravo tržišta vrijednosnih papira.

Predmet Ekonomske funkcije države ima za cilj sticanje dodatnog znanja o ekonomskim funkcijama i ulozi države u ekonomiji; međuuvjetočnosti države, ekonomije i prava, pravnoj regulaciji ekonomskih tokova, alokativnoj funkciji države i ekonomiji blagostanja, redistributivnim funkcijama države, razvojnoj funkciji države; te međuuvjetočnosti društveno-ekonomskih procesa i kreiranja ekonomske politike države u funkciji zadovoljenja društvenih potreba. U okviru predmeta nastojanje je usmjereno ka sticanju naprednog znanja o teorijama ekonomskog razvoja, globalizacijskim procesima, razlozima i uzrocima uspjeha/neuspjeha uloge države u ekonomiji, razumijevanju procesa tranzicije ekonomskog sistema i razvijanju analitičkog promišljanja

⁸ Na osnovu prijedloga Nastavno-naučnog vijeća Pravnog fakulteta broj: 01-464/18 od 5. 4. 2018. god. i Odluke Senata Univerziteta u Sarajevu broj: 01-420/18 od 25. 4. 2018. godine od akademske 2018/19. godine studij II ciklusa organizira se i izvodi po Studijskom programu za II ciklus studija – Master univerzitetski studij prava, više na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf> pristupljeno 19. 9 .2021.

i logičkog zaključivanja vezanih za razumijevanje uloge države u ekonomiji i ekonomskih funkcija države kako općenito tako i na nivou BiH.⁹

Kada je riječ o izbornom predmetu Pravo na razvoj – izabrane teme, predmet ima za cilj da studenti prodube znanja u pogledu koncepta prava na razvoj (kao koncepta u sistemu ljudskih prava) i veze s ekonomskim razvojem općenito, a što ovom predmetu dodatno daje karakter multidisciplinarnosti. Iako koncept prava na razvoj težište usmjerava ka individui koja treba da je u centru razvojnog procesa, promociji ostvarenja društvene pravde te odgovarajućih politika nužnih za koordiniranje složenog procesa ekonomskog razvoja, njegov holistički pristup u ostvarenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava ukazuje na to da upravo dobro osmišljene i izvodive nacionalne razvojne strategije vode ne samo individualnom nego i sveopćem ekonomskom razvoju i ostvarenju države blagostanja.¹⁰

Završetkom II ciklusa studija i stjecanjem zvanja master prava – pravno-ekonomski smjer, student stječe dodatna znanja nužna za razumijevanje problematike društveno-ekonomskog procesa te veze između države, ekonomije i prava. Pored toga, u cilju jednog holističkog pristupa i punog razvoja individue, nova znanja i saznanja omogućavaju analitičko promišljanje i logičko zaključivanje u uočavanju funkcionalnih veza između različitih instituta unutar društveno-ekonomskog sistema. Time povezanost “ekonomskih predmeta” s pravom jasnije dolazi do izražaja, a intencija obuhvatnijeg obrazovanja i za tržište rada primjenjivijeg pravničkog zanimanja u svim sferama društveno-političkog života nalazi svoje opravdanje.

III ciklus studija i Ekonomska analiza prava

Možda zahvaljujući ponajviše pokretu Prava i ekonomije koji je 80-ih godina zaživio na tlu SAD-a, a potom se proširio i na Evropu, dolazi do promjene u razmišljanjima i zauzimanju jednog novog kursa u pogledu značaja i uloge ekonomskih disciplina u obrazovanju pravnika. Tako je u proteklom periodu predmet Ekonomska analiza prava (Pravo i ekonomija)¹¹ našao svoje mjesto

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Iako je naziv ekonomska analiza prava uobičajen u literaturi, neki autori smatraju da nije u potpunosti primjeren jer ne ukazuje na to da je riječ o zasebnoj pravnoj disciplini, nego o metodi ekonomske analize kakvu koristi ekonomija. Određeni broj autora ukazuje na to da bi mnogo primjereniji naziv ove naučne discipline mogao biti ekonomija prava, iako se vrlo često u literaturi može naići i na naziv pravo i ekonomija, čime se pak implicira da je riječ o dvije zasebne discipline između kojih se nastoji uspostaviti interaktivnost. Vidjeti: Nikolajev, A.

u *curriculumima* pravnih studija na brojnim pravnim fakultetima, pa i na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na III ciklusu studija.¹²

Kod analiziranja poveznica prava i ekonomije, najčešće se govori o međusobnoj povezanosti ekonomije i pravnih disciplina tržišnog natjecanja i ekonomske regulacije, ali se ona vrlo jasno vidi i u drugim oblastima, poput stvarnog, ugovornog, krivičnog, odštetnog... čime je “pokret” ekonomske analize prava unio dodatnu sinergiju ekonomskih i pravnih znanja.

Od svog osnivanja Pravni fakultet organizirao je i obavljao naučno-nastavni i naučnoistraživački rad za obrazovanje ne samo diplomiranih pravnika, nego i magistara pravnih nauka te doktora pravnih nauka. Imajući u vidu promjene u visokoškolskom obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini i primjenu bolonjskih standarda, na osnovu kojih se visoko obrazovanje organizira kroz tri ciklusa studija, Fakultet od akademske 2011/2012. godine organizira doktorski studij prava kao završni nivo visokog obrazovanja.¹³

Usmjerenost ka multidisciplinarnosti u istraživanjima i poticanje holističkog pristupa u promatranju međuuvjetovanosti prava i društvenih promjena i odnosa obilježenih procesima globalizacije otvorilo je prostor da se u okviru modela doktorskog studija uvrste i “ekonomski predmeti”. Model doktorskog studija koncipiran je tako da obuhvata opći studij i studij smjera. U tom kontekstu se u okviru općeg doktorskog studijskog programa, koji predstavlja zajedničku naučno-nastavnu osnovu studija za sve studente, kao obavezni predmet izučava Ekonomska analiza prava (I semestar). Ovaj predmet ima za cilj proučavanje osnovnih ideja naučne discipline ekonomske analize prava, analiziranje i sintetiziranje ekonomskog pristupa elementima pravnog sistema uz osvrt na pojedine grane prava, prvenstveno krivično i građansko. Ovakvim pristupom studentima se pruža mogućnost drugačijeg uvida u pravo i objašnjenje prava i pravnih instituta i ekonomskih efekata koje proizvode ekonomske, socijalne, ekološke posljedice donošenja, opravdanosti općih, ali i pojedinačnih pravnih akata. U okviru predmeta studenti se upoznaju i sa značajem ove naučne discipline, odnosno stiču uvid u korisnost poznavanja veze između prava i ekonomije koja nije ograničena samo na konvencionalne ekonomske pojmove, nego uključuje i neekonomske

Ekonomska analiza prava – nastanak, pojam i značaj, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* LV, 2012, str. 319–328, dostupno na <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/08/Godisnjak-2012.pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

¹² <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/Model-nastavnog-plana-doktorskog-studija.pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

¹³ Više na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

faktore, čime se studenti osposobljavaju za potpunije razumijevanje multi/interdisciplinarnosti prava.¹⁴

Putem studija smjera (pet)¹⁵, koji obuhvata usmjerene tematske cjeline u okviru pravnih grana i naučnih disciplina, naučno-nastavni i istraživački dio doktorskog programa, studentima se omogućava usmjerenje prema vlastitom izboru i usavršavanje u skladu s njihovim potrebama i interesima. U okviru studija Pravnoekonomskog smjera izučavaju se tri predmeta, i to: jedan obavezni (Finansijsko pravo – izabrane teme) i dva izborna s ponuđene liste predmeta (Ekonomska analiza okolišnog prava, Ekonomske osnove javno-privatnog partnerstva, Međunarodno porezno pravo, Pravo neprofitnih organizacija te Pravo međunarodnih finansijskih organizacija).¹⁶

Proučavanje interdisciplinarnosti prava i ekonomije kroz navedene predmete zasniiva se na osnovnim postavkama njihove disciplinarne povezanosti i međuvjetovanosti. Već dugo je prisutan trend u kojem se ekonomski i pravni tekstovi bave ekonomskom analizom zakona i institucija, što predstavlja potvrdu potrebe i značaja i ove discipline, kao i njenu moguću djelotvornost u društvu. Time je ujedno omogućeno i šire prihvatanje ekonomskog pristupa u onim područjima u kojima ekonomski sadržaji i relevantnost ekonomije nisu tako očiti, a bitan su dio samog prava. U ovom kontekstu treba imati na umu da ekonomski pristup pravu uspostavlja osnovu za teorijsko utemeljenje (ali i praktične implikacije) primjene ekonomskih metoda na pravne odnose, institucije i norme.

Zaključna razmatranja

Iako su temeljni ekonomski pojmovi prilično jednostavni, većina pravnika smatra da nemaju mnogo koristi od ekonomije, te da veza između ekonomije i prava nije opravdana. Najčešće pitanje koje budući pravници postavljaju je pitanje: “Zašto se na ‘Pravu’ izučava ‘ekonomija?’” To bi svoje opravdanje možda moglo naći u tvrdnji *Iudex non calculat*. Ovakav stav kasnije se, kroz praksu, svršenim pravnicima pokazuje kao pogrešan, s obzirom na to da oni tek tada prepoznaju i ističu vrijednost i potrebu za ekonomskim znanjem u pravničkoj profesiji.

¹⁴ <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

¹⁵ Na doktorskome studiju se izvode slijedeći smjerovi: 1. Državnopravni i međunarodno javni smjer, 2. Građanskopravni smjer, 3. Krivičnopravni smjer, 4. Pravno-ekonomski smjer, 5. Pravnohistorijski i komparativno pravni smjer

¹⁶ Za više: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf> pristupljeno 19. 9. 2021.

S obzirom na činjenicu da pravo nije samo sebi svrha, da se pojavljuje u funkciji uređenja sistema ekonomskog djelovanja ostvarujući društvenu vrijednost i dajući odgovore na praktične životne potrebe zajednice, pravo osigurava i dostojanstvo ljudskog opstanka posebno sa stanovišta potrebe i mogućnosti ekonomskog privređivanja. Time je jasno uspostavljena neraskidiva veza između prava i ekonomije, ali utemeljena i potreba njihove interdisciplinarnosti.

Kretanje u smjeru promjene percepcije nepotrebnosti i izlišnosti, ali i prepoznavanja i jačanja veze između prava i ekonomije, kao i popunjavanje postojećih praznina, očito se nameće kao potrebno i značajno. Tako, posljednjih godina polako nestaju rasprave o svrsishodnosti proučavanja “ekonomskih predmeta” u obrazovanju pravnika, a kao standard javlja se naglasak na onim dijelovima ekonomije koji imaju upotrebnu vrijednost u pravnoj struci. Upravo zbog sveprisutnog kapilarnog prodora ekonomskih disciplina u različite grane prava, faktor multidisciplinarnosti nameće se kao bitna determinanta kreiranja *curiculluma* pravnog studija. U tom smislu pravni studij zadovoljava kriterij multidisciplinarnosti, jer, pored pravnih, u svom *curriculumu* sadrži i druge discipline, historijske, sociološke, ali i ekonomske.

Budući pravници trebaju razumjeti opće ekonomske pojave i zakonitosti, način funkcioniranja ekonomskog procesa, kao i djelovanje svih aktera unutar društveno-ekonomskog sistema. Imajući u vidu da je na tržištu radne snage pravnička profesija vrlo tražena, pravnici, zbog kombinacije različitih znanja i vještina kojima raspolažu, mogu obavljati poslove u gotovo svim djelatnostima.

Važno je imati u vidu da povezanost prava i ekonomije te interdisciplinarnost u pristupu omogućava pravnicima da izbjegnu zamku onoga što Veblen naziva nedostatak strukturnih kapaciteta (engl. *trained incapacity*), razmišljaju “izvan okvira” (i pretpostavki koje su već formirali) i “široko” koriste stečena znanja i sposobnosti.

Bibliografija

Doktorski univerzitetski studij prava - III ciklus studija, dostupan na:
<https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2020/02/doktorski-studij-prava-elaborat-25.2.18..pdf>

Ekonomski leksikon (1995). Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb: Masmmedia.
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49234>

- Model nastavnog plana doktorskog studija. dostupan na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/Model-nastavnog-plana-doktorskog-studija.pdf>
- Nastavni plan i program 2018/2019, dostupan na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>
- Nikolajev, A. (2012), *Ekonomska analiza prava – nastanak, pojam i značaj*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu LV, 2012, str. 319–328, dostupno na <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/08/Godisnjak-2012.pdf>
- Schumpeter, J. A. (1975), *Povijest ekonomske analize*, Informator, Zagreb.
- Sedamdeset godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946. – 2016. (2016), Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Studijski program za I ciklus studija – Dodiplomski univerzitetski studij prava 2018/19. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Studijski program za II ciklus studija – Master univerzitetski studij prava, dostupan na: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>
- Vranjican, S. (2009), *Politička ekonomija*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta.

Amina Nikolajev, PhD

Associate Professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

a.nikolajev@pfsa.unsa.ba

LAW AND ECONOMY - INTERDISCIPLINARY APPROACH

Summary

The observed tendencies of introducing an interdisciplinary approach in the education of lawyers arise from the social need for comprehensively educated staff. In this sense, the interdisciplinarity of legal studies is a logical path that future lawyers should take in order for the legal profession to retain the epithet of universal applicability based on a combination of different knowledge and skills. What has changed in relation to the period when Political Economy and Economic Policy were studied within the Curriculum at the Faculty of Law in Sarajevo, subjects once separate, and today part of the legal-economic scientific field, which includes other subjects? The challenges of modern times require an understanding of different dimensions of law, the separation of special legal disciplines, which affects the change in understanding of the way of educating lawyers. In accordance with the dynamic changes at the global level as well as the introduction of the Bologna system of higher education, the Curriculum of the Faculty of Law has been adjusted to the expressed needs and requirements. Thus, the question arose as to how much law and economics meet and intertwine on the paths that lead to a common goal - modern education of lawyers and economists? The matter of this field was continuously studied at the Faculty, which kept pace with social changes, leading to a growing connection between law and economics, and thus the need to see these two scientific disciplines through a different prism.

The paper gives a retrospective of the practice of studying “economic subjects” at the Faculty of Law, University of Sarajevo, presents the development of legal and economic science, and opens new issues of importance for the education of future lawyers.

Keywords: law, economics, interdisciplinarity

Dr. sc. Zdravko Lučić

Vanredni profesor
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
z.lucic@pfsa.unsa.ba

UDK 34(37):378
Izvorni naučni rad

Mirza Hebib, mag. iur.

Viši asistent
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
m.hebib@pfsa.unsa.ba

RIMSKO PRAVO – LEGITIMACIJSKI FAKTOR EUROPSKOG IDENTITETA

Sažetak

Rimsko pravo predstavlja jedno od temeljnih civilizacijskih dostignuća i posebnosti europskog kontinenta. Ono je suvremenom europskom pravu podarilo temeljne vrijednosti, pojmove i institute, te bez njegovog proučavanja i poučavanja ne postoji mogućnost razumijevanja europske pravne kulture i privatnopravne teorije. Zbog posebne uloge u razvoju prava, katkad se romanitas nekog područja ističe kao jedno od mjerila europskog identiteta.

Autori u radu analiziraju položaj rimskog prava u okviru sveučilišnog pravnog obrazovanja na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi (1937–1945) i Pravnom fakultetu u Sarajevu (od 1946). Ukazuju na tradiciju združenosti mos italicus i mos gallicus u proučavanju i podučavanju rimskog prava, te izazove i perspektive s kojima se rimsko pravo kao nastavni predmet i znanstvena disciplina suočavalo imajući u vidu širi povijesni kontekst.

Ključne riječi: *Pravni fakultet u Sarajevu, Viša islamska šerijatsko-teološka škola, rimsko pravo, europski identitet*

1. Uvodne naznake

Rimsko pravo kao civilizacijski fenomen može se promatrati kao autohtona nastavna sveučilišna disciplina i kao poseban znanstveni korpus. Ove dvije

strane našeg fenomena se ne mogu i ne smiju mehanicistički razdvajati, već se moraju promatrati u koherentnom dijalektičkom jedinstvu. Propašću antičkog Rima nije došlo do propasti rimskog prava kao najvećeg civilizacijskog doprinosa do tada najmoćnije svjetske imperije. Tijekom 11. i 12. stoljeća dolazi do ponovnog rađanja rimskog prava u Europi (Rainer, 2021, str. V). Prvi počeci znanstvenog prilaza pravnim pitanjima utirali su put za stvaralački odnos između znanstveno postavljenih premisa i životnih potreba usložnjavajuće društvene prakse. Pozornica tih stvaralačkih odnosa bila su najstarija europska sveučilišta u sjevernoj Italiji smještena u gradske komune kao nove oblike međuljudske kooperativnosti. Upravo na tim sveučilištima kao posebna i prva znanstvena disciplina predaje se i proučava rimsko pravo.¹ Od tog vremena počinje razvoj znanstvene obrade rimskih pravnih koncepata, što paralelno učvršćuje položaj rimskog prava kao nastavne discipline. Ta međusobna korelacija će postati putokazom u stvaranju novih nastavnih pravnih disciplina s daljnjom izgradnjom novih pravnih grana.

Značaj i uloga rimskog prava prepoznata je od samih početaka sveučilišnog pravnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi (1937–1945) i Pravnom fakultetu u Sarajevu kao njezinom sljedniku od 1946. godine. Sačuvana arhivska građa u razdoblju od posljednjih više od osam desetljeća, unatoč različitim izazovima koje je donosilo vrijeme, jasno potvrđuje posebnost i značaj rimskog prava kao temeljne pravne discipline bez čijeg proučavanja i poučavanja ne postoji mogućnost razumijevanja europske pravne kulture i privatnopravne teorije.

2. Rimsko pravo kao europski fenomen

Ponovno otkriće Justinijanove kodifikacije i njena znanstvena obrada od strane glosatora i komentatora predstavlja svojevrsnu podlogu novog života rimskog prava u obliku srednjovjekovnog *ius commune*. Najveći interes iskazivan je prema privatnopravnoj problematici iz *Digesta*, na kojoj je i izgrađen sustav europskog privatnog prava. Sadržaj i metode rimskog privatnog prava bili su u središtu pozornosti modernih građanskih kodifikatora.² Na taj način su pandektistička pravna znanost, *Professorenrecht* i pojmovna jurisprudencija njemačkog pravničkog duha dale nemjerljiv doprinos cjelokupnom svjetskom pravu. Najnovija romanistička istraživanja sve više dokazuju kako su i određeni javnopravni koncepti rimskog antičkog naslijeđa

¹ Više o nastanku i razvoju europskih sveučilišta usp. De Ridder-Symoens, 1992; De Ridder-Symoens, 1996; Grendler, 2002.

² Više o rimskom pravu kao temelju europskog privatnog prava usp. Koschaker, 1953; Zimmermann, 2001; Stein, 2007; Grossi, 2011.

izrazito korišteni u profiliranju državnog i političkog života europskih državnih zajednica. Tako je slavni Montesquieu svoju državno-pravnu filozofiju koncipirao upravo analizirajući rimsko republikansko ustavnopravno uređenje (Montesquieu, 1989, str. 19 *et seq.*).

Povijest rimskog prava do današnjih dana mora se promatrati kao povijest jedne univerzalne znanstvene pravne discipline, koja se ne ograničava na pojedine države ili narode. Riječ je o disciplini koja pruža temeljne odgovore na fundamentalna pravna pitanja koja se dotiču gotovo svih ljudi na ovoj planeti. Duh rimskog prava je u različitim fazama svog povijesnog razvoja i postojanja determinirao državu i pravo cjelokupne Europe. Pred europske zemlje se postavlja problemski zadatak, na koji način obrazovati modernog pravnika, djelatnog na svim prostorima zajednice i osposobljenog za inovativne pravničke imaginacije u skladu s Celzovim poznatim načelom *ius est ars boni et aequi*. Može li se taj cilj ostvariti i kakvo je mjesto rimskog prava u obrazovnom procesu europskih pravnika? Polazeći od općeprihvaćenih povijesnih saznanja prema kojima je osebujno naslijeđe rimskog prava korišteno kao ključ rješavanja aktualnih životnih problema, odgovor na ovo pitanje bi morao biti pozitivan. Osnovne strukture rimskog prava, prvenstveno njegovi privatnopravni instituti, nikada nisu iščezle iz pravnog života Europe i jasno predstavljaju pregnantnu determinantu. Pravni život Europe je osebujno modificirani život rimskih pravnih figura i instituta (Coing, 1973, str. 346).

Drugi život rimskog prava odvija se u višeslojnom procesu recepcije ovog civilizacijskog fenomena. Recepcija rimskog prava je u stvari recepcija učenog prava sa stalnim i nikada dovršenim procesom pravnog umjetničkog stiliziranja i brušenja socio-jurističkih postulata. Bez čuvenog glosiranja izvornih rimskih pravnih tekstova nemoguće je zamisliti naknadni razvoj i pojavu škole u Orléanu, humanističke jurisprudencije, prirodNOPravne škole, *Usus modernus Pandectarum*, Savignyjeve povijesnopravne škole i teorijskih utemeljitelja francuske građanske kodifikacije. Rješavanje odnosa između carske i papinske vlasti bilo je nezamislivo bez uključivanja filozofskih komponenti rimskog prava i saznanja da sistematika i hermeneutika rimskog prava zadire u najdublje osnove prava, ideje pravednosti, prirodnog prava i pravnog pozitivizma (Schrage, 1987, str. 167).

Položaj rimskog prava kao znanstvene discipline i rimskog prava kao sveučilišnog nastavnog predmeta kroz tisućljetni recepcijski put mogao bi se predstaviti u neujednačenoj krivulji razvoja s velikim indeksima uspona i padova. Njegovom aktualnom pozicioniranju nakon Drugog svjetskog rata najviši doprinos je dao čuveni europski i svjetski romanist Paul Kosshaker. Svoja znanstvena istraživanja na polju rimskog prava i odnos prema srodnim

nastavnim znanstvenim disciplinama (antička pravna povijest, komparativno pravo) izložio je u epochalnom djelu *Europa und das römische Recht* objavljenom 1947. godine. Njegovi pogledi u najvišoj mogućoj mjeri utjecali su na trendove razvoja i međusobne odnose ovih srodnih znanstvenih disciplina, a i u suvremeno doba pokazuju svoju aktualnost za buduće perspektive razvoja. Tijekom cijelog svog radnog angažmana Koshaker se zalagao za ispravno pozicioniranje rimskog prava kao zasebne znanstvene discipline i u konceptualnom smislu se oštro protivio sve izraženijim tendencijama historiciziranja rimskog prava u periodu europskog preustroja nakon najveće povijesne kataklizme (Beggio, 2018, str. 181–191). Bio je protiv promatranja rimskog prava kao antikvarske znanstvene discipline. Zalagao se za pojačanje znanstvene argumentacije prema kojoj antičko pravo sa svojom povezanošću i cjelokupnim kulturnim korpusom ima veliki značaj za rješavanje suvremenih problema. Ovu hipotezu neophodno je stalno produbljivati i znanstveno verificirati. Rimsko pravo treba interpretirati kao klasični antički kulturološki fenomen. Osnove rimskog privatnog prava su najbolji metodološki uvod u europsko pravno mišljenje. Njihova temeljita znanstvena analiza je najbolji pristup u borbi protiv nepotpunosti i površnosti u pravu, gdje značajno dolazi do izražaja važnost znanstvene suodgovornosti za podizanje znanstvenog podmlatka i njegovog istraživačkog profiliranja. U konačnici, potpuno je jasno kako rimsko pravo predstavlja jedan od najznačajnijih faktora europske kulture za koji se u doglednoj budućnosti ne naziru obrisi pojave koje bi ga mogla zamijeniti. Ono je dokaz pravnog i kulturnog kontinuiteta europske povijesti (Garofalo, 2008, str. 178–234).

Kao najsavršenije poznato pravo, rimsko pravo postalo je osnovom građanskih kodifikacija i baza građanskopravnih teorija civiliziranih naroda. U modernoj romanistici istražuju se uzroci recepcije rimskog prava i determiniranost njezinih učinaka. Ideja *imperium romanum* kao osnovice autoriteta rimskog prava je tijekom dugog povijesnog razvoja modificirana u svojevrsnu internacionalnu europsku ideju. Osnovna tri principa koje je izgradilo rimsko pravo: neograničena pravna zaštita privatnog vlasništva, sloboda ugovaranja i autonomija građanskopravnih subjekata i mogućnost oporučnog raspolaganja svojom imovinom u slučaju smrti, činili su pravnoteorijski okvir procesa recepcije. Glosatori i postglosatori su preobimno rimsko pravo iz Justinijanove kodifikacije sistematski prerađivali i na taj način ga učinili primjenjivim novonastalim društvenim okolnostima. To su bili prvi koraci znanstvenog istraživanja i razrađivanja rimskog privatnog prava koje će vremenom prerasti u sistematsku romanističku pravnu znanost utjelovljenu na većini tada poznatih europskih sveučilišta. Njeni plodovi će biti upravo recipirano rimsko pravo u obliku “općeg” ili pandektnog prava – *usus modernus pandectarum*, čime će rimsko pravo postati ponovo pozitivnim

pravom većine europskih zemalja. Iz bogatog kazuističkog izvornog materijala rimskih klasičnih pravnika mukotrpnim znanstvenim radom bit će izvedeni opći teorijski principi s elementima generaliziranja, pravni principi i pokušaji sistematiziranja prava. U moderne građanske kodifikacije ugrađeni su osnovni principi rimskog prava, sistematika i podjele pravnih sadržaja po Gajevom principu *res – personae – actiones*, najvažniji pojmovi i instituti obveznog, stvarnog i nasljednog prava. Zahvaljujući tome u potpunosti je zaštićen položaj rimskog prava kao sveučilišne nastavne discipline. Svijest o tome kako je poznavanje rimskog prava *conditio sine qua non* za ozbiljni pristup pozitivnom građanskom pravu nikada nije bila dovedena u pitanje.

3. Rimsko pravo i pravno obrazovanje u Bosni i Hercegovini

Kontekstualno promatrajući položaj rimskog prava kao nastavne discipline na najstarijim i najprestižnijim europskim sveučilištima, neophodno je istaknuti kako je rimsko pravo u Europi tradicionalno bilo sinonim za visoku pravnu naobrazbu, zauzimajući značajan prostor u konceptima pravnog studija. U prvim stoljećima razvoja europskih sveučilišta, rimsko pravo je bilo u najužoj povezanosti s kanonskim pravom te su se obje discipline predstavljale kao jedinstvena cjelina pravnog obrazovnog procesa (tzv. *ius utrumque*). Za rimsko pravo su upotrebljavane različite metode proučavanja i različiti kutovi promatranja koji su privlačili najpoznatije velikane pravne misli. Na Pravnom fakultetu u Beču, smještenom u sjedištu kulturno-povijesnog kruga kojem Bosna i Hercegovina pripada od druge pol. 19. stoljeća, dugo vremena vršene su poduke iz različitih disciplina romanističkog korpusa (institucije i prirodno pravo, *Digesta, Codex*). Rimsko pravo je bila dominantna nastavna disciplina na prve dvije godine studija u odnosu prema drugim povijesno-teorijskim disciplinama. Kod studenata se stalno razvijala sposobnost praćenja izvora, a udžbenička literatura bila je tako koncipirana da su studenti mogli doći do autorovih zaključnih razmatranja tek nakon iscrpne analize činjeničnog tekstualnog supstrata u uskoj povezanosti s dosta široko postavljenom bibliografskom listom. Detaljno je bila normirana procedura viših stupnjeva studiranja, a osobito stjecanja znanstvenog zvanja doktora prava. Beč je dugo vremena bio jedino središte u kojem se moglo steći doktorsko zvanje pa su mnogi znanstveni novaci iz provincija tadašnje imperije dolazili na verificiranje svojih znanstvenih istraživanja. To je bilo vrijeme kada su europska sveučilišta bila ključni nositelji obrazovanja intelektualne elite (Apostolova-Maršavelski, 1977, str. 75 *et seq.*).

Pravno obrazovanje u Bosni i Hercegovini baštini dugu tradiciju, usko vezanu uz razvoj Univerziteta u Sarajevu kao najstarije visokoškolske ustanove.

Početke možemo vezati čak za daleku 1537. godinu i osnivanje Gazi Husrev-begove medrese u okviru koje su se proučavale tri tradicionalne discipline – teologija, pravo i filozofija. Gazi Husrev-begova biblioteka, u svojstvu pridružene članice, danas predstavlja najstariju instituciju u okviru Univerziteta u Sarajevu. Ipak, ukoliko bi se medresa kao ustanova srednjeg obrazovanja iz današnje perspektive osporila, otvaranje Šerijatske sudačke škole (*mektebinuvab*) (1887), Vrhbosanske katoličke bogoslovije (1890), Sarajevsko-reljevske pravoslavne bogoslovije (1892), Zemaljskog muzeja (1888) i u konačnici Više islamsko šerijatsko-teološke škole (1937) postupno uvode Sarajevo, ali i Bosnu i Hercegovinu, u sustav visokog obrazovanja u oblasti prava u suvremenom kontekstu (Hebib, 2017, str. 19). Nažalost, zbog nastojanja da institucionalizacija visokog obrazovanja, uključujući i pravo, bude vezana za strogo sekularni koncept, u Bosni i Hercegovini, i na Univerzitetu u Sarajevu, kao ishodišna godina za pravno obrazovanje utvrđena je 1946. godina, čime je došlo do odricanja jednog dijela tradicije u pravnom obrazovanju.³

Za nas moderno i institucionalno organizirano pravno obrazovanje u Bosni i Hercegovini, u punom smislu riječi sveučilišne razine, definitivno se može vezati za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu (1937–1945). Pravni fakultet u Sarajevu, kao prva moderna visokoškolska institucija Univerziteta u Sarajevu *de facto* je nastavio tradiciju VIŠT-a, što je vidljivo kroz prelazak nastavnog osoblja, studenata, prijenosa knjižnice, uporabu zgrade neposredno nakon otvaranja i drugo. U kontekstu razvoja romanistike, analiza nastavnih planova i programa obiju institucija jasno potvrđuje kontinuitet rimskog prava kao posebne nastavne i metodološke jedinice u procesu pravne naobrazbe.

3.1. Viša islamska šerijatsko-teološka škola

Ulaskom Bosne i Hercegovine u zajedničku jugoslavensku zajednicu (Kraljevinu SHS/Jugoslaviju) javile su se ideje da se dotadašnja Šerijatsko-sudačka škola transformira u visoku islamsku školu sveučilišne razine. Ideja će biti realizirana tek 1937. godine osnivanjem Više islamske šerijatsko-teološke škole (tzv. VIŠT). VIŠT je formiran *Uredbom o Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu* u okviru koje je naglašeno kako do osnivanja dolazi kako bi se njegovala islamska šerijatsko-teološka znanost i kandidati pripremali za državne samoupravne i vjerske službe, za koje se

³ Više usp. Durmišević, 2014, str. 76 *et seq.*

traži viša islamska šerijatsko-teološka sprema.⁴ Školu su mogli upisati svršeni Šerijatske gimnazije u Sarajevu, Velike medrese kralja Aleksandra I u Skopju, Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, Isa-begove medrese u Skopju, te svršeni svih klasičnih i realnih gimnazija u Kraljevini Jugoslaviji. Pri upisu se polagao prijemni ispit iz arapskog, turskog i latinskog jezika (ukoliko ih kandidati nisu polagali tijekom ranijeg obrazovanja).⁵ U okviru četverogodišnjeg programa (osam semestara) VIŠT-a, uz veliki broj predmeta iz šerijatsko-teološke grupe, podučavali su se predmeti i iz grupe tzv. svjetovnih predmeta, među koje su spadali: Enciklopedija prava, Rimsko pravo⁶, Građansko pravo (Stvarno, Obiteljsko, Obvezno, Nasljedno, Trgovačko, Mjenično, Stečajno i Pobjono), Pravna istorija Južnih Slovena, Ustavno pravo, Građanski postupak, Upravo pravo, Kazneno pravo (Opći i posebni dio), Crkveno pravo.⁷

VIŠT je prestao s radom 1945. godine, iako je do *de facto* prekida rada došlo još u jesen 1944. godine, nakon što su Nijemci izvršili oduzimanje zgrade u sarajevskoj ulici Sagrdžije. Najveći dio studenata koji nisu uspjeli završiti VIŠT svoje školovanje je nastavio na sveučilištima širom novouspostavljene Jugoslavije. Većina profesora VIŠT-a je preživjela Drugi svjetski rat, nakon čega su postali profesori Sarajevskog univerziteta ili dužnosnici u okviru drugih javnih organa (Durmišević, 2008, str. 185). Konkretno, na Pravnom fakultetu u Sarajevu svoj akademski put nastavili su dr. Hamdija Čemerlić,

⁴ Uredba o Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 81–XXV, 393–394.

⁵ Isto.

⁶ Op. a. U razdoblju do osnivanja VIŠT-a neizbježni dodiri s rimskim pravom ostvarivali su se u okviru proučavanja i podučavanja kanonskog prava na Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji (koja je danas sastavni dio Univerziteta u Sarajevu kao Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu) te Franjevačkoj bogosloviji. U okviru programa kanonskog prava redovito se pozornost posvećivala tzv. kanonizaciji civilnih zakona (*canonizatio legum civilium*) za što je neophodno dobro poznavanje civilnih (rimskih) zakona. *Kanonsko pravo* na Vrhbosanskoj katoličkoj bogosloviji predavali su: Franjo Beller (1858–1925), Alojzije Curinaldi (1865–1940), Ivan Danner (1840–1913), Adolf Hünninger (1849–1910), Antun Jost (1864–1939), Matej Končar (1868–1917), Vilhelm Weth (1866–1920). *Crkveno pravo* i *Redovničko pravo* na Franjevačkoj bogosloviji predavali su: Julijan Jelenić (1877–1931), Arkandeo Grgić (1899–1975), Vitomir Jeličić (1898–1980), Srećko Perić (1896–1978), Anđeo Mutić (1901–1978), Mato Matošević (1908–1978), Karlo Karin (1910–1973). Više usp. Durmišević, 2014, str. 102 *et seq.*

⁷ Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Nastavni plan i program za šerijatsku sudačku školu u Sarajevu – predlog Komisije obrazovane odlukama S. N. br. 38188/935 i 44399/935, 35/36*. Isto. *Zapisnik redovite sjednice Proforskog vieća održane dne 6. listopada 1943. godine, 928/43.*

koji je na VIŠT-u predavao Ustavno pravo, Upravno pravo i Kazнено pravo, dr. Alija Silajdžić koji je predavao Šerijatsko bračno pravo te dr. Miloš Bajić, koji je na VIŠT-u predavao Rimsko pravo (do 1941.). Na novoosnovanom Pravnom fakultetu karijeru je nastavio u svojstvu šefa Biblioteke i Behaudin Salihagić, sudac i honorarni nastavnik VIŠT-a za predmete Enciklopedija prava, Građansko pravo, Pravna istorija Južnih Slovena (od 1941. Hrvatska pravna povijest) te Rimsko pravo (od 1941.).⁸

Kad je riječ o organizaciji nastave iz svjetovnih predmeta u okviru VIŠT-a, dopis br. 332/36 od 14. 12. 1936. godine upućen Odjeljenju za srednju nastavu Ministarstva prosvjete u Beogradu jasno nam potvrđuje kako je proces nalaska predavača svjetovnih predmeta (op. a. u dopisu se navodi izraz – *evropskog prava*) bio vrlo složen te da su mnogi kojima je mjesto honorarnih nastavnika bilo ponuđeno odustali zbog procjene kako rad na VIŠT-u ne zahtijeva samo dobro poznavanje predmeta, već i dodatni rad na struci i potrebne nastavničke sposobnosti. U konačnici, dvojica honorarno angažiranih nastavnika, suci Apelacijskog suda u Sarajevu dr. Miloš Bajić i dr. Behaudin Salihagić uvjetovali su svoj angažman u okviru VIŠT-a honorarom kakav se tada isplaćivao sveučilišnim profesorima, budući da su smatrali kako je predmetna poduka u VIŠT-u bila identična sadržaju koji se podučavao na sveučilištima. Ministarstvo je na njihov zahtjev pozitivno odgovorilo, što svakako ide u prilog našoj tezi o sveučilišnoj razini pravnog obrazovanja VIŠT-a.⁹ Tezu nesumnjivo potvrđuju i programi rada ove ustanove. Uloga rimskog prava u obrazovnom procesu, koje se podučavalo kao obvezni predmet s dva sata predavanja tjedno u prvoj godini VIŠT-a, jasno se raščlanjuje kroz analizu *Privremenog nastavnog plana i privrednog nastavnog programa za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu u Sarajevu* iz 1937. godine te *Prijedloga promjene nastavnog programa Rimskog prava* od 31. 5. 1938. godine. U okviru *Privremenog nastavnog plana* iz 1937. godine rimsko pravo je bilo konstituirano kao povijesnopravna disciplina. Nastavnim programom bile su predviđene nastavne cjeline kako slijedi: Uvod, Pojam o pravu kod Rimljana u objektivnom i subjektivnom smislu, Doba kraljeva, *Leges regiae* i *Ius Papirianum*, Zakon XII tablica, Pravni izvori, Doba principata, Doba apsolutne monarhije (284–567. g.), Justinijanova kodifikacija, Rimsko pravo

⁸ Isto.

⁹ Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Dopis Ministarstvu prosvjete: Odjeljenje za srednju nastavu od 14. 11. 1936. godine*, 277/36. Isto. *Odobrenje Bajiću dr. Milošu i Salihagić dr. Behaudinu, sudijama Apelacionog suda u Sarajevu, da u vankancelarijskom vremenu mogu držati predavanja u Šerijatskog sudačkoj školi od 12. 3. 1936. godine*, 721/36.

posle Justinijana.¹⁰ Već u idućoj akademskoj godini, honorarni nastavnik dr. Bajić uputio je *Prijedlog promjene nastavnog programa* u okviru kojeg je naglasio kako dosadašnji nastavni program Rimskog prava – *ne predviđa naučavanje principa rimskog privatnog prava, nego se ograničava na historiju političko-pravnih institucija koja je po pravnoj prirodi samo priprema za izučavanje samih pravnih instituta. Ono što je smisao izučavanja rimskog prava: upoznavanje historijskih i racionalnih temelja pravnih propisa modernog prava ostaje radi toga uklonjeno pogledu studenata Više islamske šerijatsko-teološke škole*. S tim u vezi Bajić predlaže program kako slijedi: a. Historija rimskog prava (opći pregled) b. Rimsko privatno pravo, c. Tekstovi. U okviru segmenta Historija rimskog prava tematski okvir predstavljaju: društveno uređenje, kulturne i gospodarske prilike, državno uređenje, zakonodavstvo i pravni izvori u doba kraljeva, doba principata i doba dominata. Nakon toga slijedi Justinijanova kodifikacija i rimsko pravo poslije Justinijana. Segment Rimsko privatno pravo podijeljen je na tri cjeline – Lica, Stvari ili dobra, Nasljedno pravo. U dijelu Lica obrađuju se pitanja pravne i poslovne sposobnosti fizičkih i pravnih osoba, pravni položaj robova, *patria potestas*, brak i obitelj. U dijelu posvećenom stvarima obrađuju se stvari i podjela stvari, vlasništvo, služnosti, založno pravo i posjed. U nasljednom pravu obrađuju se oporučno, zakonsko i nužno nasljedno pravo, te legati, fideikomisi i *donatio mortis causa*. Segment označen nazivom Tekstovi se najvećim dijelom bavi obveznim pravom (obveze, izvori obveza, izvori delikata, osobno i stvarno jamstvo, prijenos obveza, utrućće obveza, imovinski odnosi u braku). U bilješci je naznačeno kako se kroz tekstove vrši interpretacija – *jer dozvoljava i omogućuje upoznavanje s obaveznim pravom i pravnim poslovima na lak i pregnantan način*.¹¹ Ovakav izmijenjeni program, koji nesumnjivo združuje *mos italicus* i *mos gallicus*, primjenjivao se u okviru VIŠT-a od ak. 1938/39. godine, a u sličnom obliku (s povećanim brojem sati s dva na četiri) kasnije će biti preuzet i na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

3.2. Pravni fakultet u Sarajevu

Pravni fakultet u Sarajevu osnovan je Zakonom o Pravnom fakultetu od 20. 8. 1946. godine.¹² Fakultet je neposredno nakon osnivanja smješten

¹⁰ Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Privremeni nastavni plan i privremeni nastavni program za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu u Sarajevu iz 1937. godine*, 35/36.

¹¹ Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Prijedlog promjene nastavnog programa Rimskog prava od 31. 5. 1938. godine* (rukopis dr. Bajić), 141/38.

¹² Zakon o Pravnom fakultetu, Službeni list NRBiH, 35/46.

u Pravosudnu palaču gdje je u početku imao svega četiri prostorije (dvije prostorije za Dekanat i dvije sudske dvorane za studente). Nakon određenih poteškoća nastavni proces je započeo 6. 2. 1947. godine u velikoj sudskoj dvorani Pravosudne plače.¹³ Od sredine 1947. godine Fakultetu je ustupljena i zgrada bivšeg VIŠT-a u ulici Sagrdžije,¹⁴ iako će se već od 50-ih godina rad Fakulteta u potpunosti nastaviti u južnom krilu Pravosudne palače.¹⁵ Osnivanje Pravnog fakulteta imalo je veliki društveni značaj u kontekstu izgradnje moderne socijalističke zemlje. Matičari s pravnih fakulteta u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu su imenovali prve nastavnike.¹⁶ Izabrali su četiri stalna i dva honorarna nastavnika. Fakultet je preuzeo veliku knjižnu građu i spise VIŠT-a te Vrhovnog šerijatskog suda. Tim povodom je protestirao Državni arhiv NR BiH koji je 6. 7. 1948. godine Komitetu za fakultete, visoke škole i naučne ustanove uputio *Pritužbu na rad Pravnog fakulteta u Sarajevu*, tražeći da se izda *nalog Pravnom fakultetu u Sarajevu da smjesti povratni sve preuzete knjige Ministarstvu pravosuđa NR BiH kako bi ih mi* (op. a. Arhiv) *mogli preuzeti*.¹⁷

Od samog osnivanja Pravnog fakulteta 1946. godine pa do danas, rimsko pravo je bilo obavezan predmet na prvoj godini dodiplomskog studija u okviru Katedre za historiju države i prava (danas: Katedra za pravnu historiju i komparativno pravo) koju su kroz povijest sačinjavali još i predmeti opće i nacionalne povijesti. Nakon osnivanja Fakulteta, za nastavu nacionalne povijesti (Istorija države i prava FNRJ) izabrani su dr. Aleksandar Solovjev i dr. Branislav Nedeljković, a za opću povijest (Opšta istorija države i prava) i rimsko pravo izabran je dr. Miloš Bajić.

Nastavni plan i program Rimskog prava bio je koncipiran po uzoru na nastavne planove i programe tog predmeta starijih jugoslavenskih sveučilišta – Zagreba, Beograda i Ljubljane. U pogledu položaja i pristupa samom

¹³ Svečano otvaranje Pravnog fakulteta u Sarajevu (7. 2. 1947). *Oslobođenje*, 1. Više o Pravosudnoj palači i smještaju novoosnovanog fakulteta vidi: Chabbouh-Akšamija, Hebib, Akšamija & Avdić, 2020, str. 52–57.

¹⁴ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Obavijest o zaprimanju dopisa Uprave drž. nekretnina – Sarajevo, br. 841/48 od 24. 2. 1948. godine o predaji zgrade u ulici Sagrdžije br. 15 od 12. 3. 1948. godine*, 1568/48.

¹⁵ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Izveštaj o radu i problemima od 12. 9. 1947. godine*, 140/47.

¹⁶ Op. a. Jedan od matičara Fakulteta bio je i zagrebački profesor Pavao Rastovčan (1894–1958) koji je od 1927. do 1933. godine na Pravnom fakultetu u Zagrebu predavao Pandektno pravo. Rastovčan je autor monografije *Temeljna načela privatnog prava na osnovu rimskog* u okviru koje proučavanje pandektnog prava želi prilagoditi izazovima vremena.

¹⁷ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Pritužba na rad Pravnog fakulteta u Sarajevu od 6. 7. 1948. godine*, 4082/48.

nastavnom predmetu u prvim poslijeratnim fazama razvoja pravnog studija u Bosni i Hercegovini, Rimsko pravo je uživalo autoritet osnovnog i nezaobilaznog predmeta na prvoj godini studija. To je bilo vrijeme kada su građanskopravni koncepti imali značajnu ulogu u uređenju jedne mlade države stvorene na tekovinama antifašističke borbe naprednih snaga svjetske povijesne pozornice. Ove koncepte su integrirali znanstvenici obrazovani na zapadnoeuropskim tradicijama koji su preuzeli ulogu nositelja nastavnog procesa (Lučić, 2016, str. 2–3). U kontekstu romanistike to je vidljivo i u podacima Biblioteke Pravnog fakulteta u Sarajevu gdje su u razdoblju neposredno nakon osnivanja Fakulteta u inventarnim knjigama evidentirani romanistički udžbenici – *Institucije rimskog prava* Juliusa Barona i *Rimsko pravo* B. Eisnera i M. Horvata, te nekoliko desetina u to doba recentnih romanističkih monografija na njemačkom i francuskom jeziku.

Nakon Drugog svjetskog rata i narodne socijalističke revolucije prirodno su se nametala pitanja o položaju rimskog prava kao nastavne i znanstvene discipline. U okviru Zaključaka konferencije nastavnika i asistenata fakulteta i visokih škola u Sarajevu, održane 18. i 19. 10. 1948. godine naglašeno je kako – *nastava iz svih predmeta mora biti zasnovana na učenju marksizma – lenjinizma; bez toga, ona će neminovno nositi karakter antinaučnosti i lako će pasti u idealizam i mistiku.*¹⁸ Unatoč takvom pristupu, koji nije bio blagonaklon prema nekim temeljima romanističkog učenja, prema raspoloživim podacima, u koncipiranju nastavnih planova i programa studija niti jednog trenutka nije bilo dovedeno u pitanje egzistiranje Rimskog prava kao obveznog predmeta s određenim brojem sati predavanja i vježbi. Veliku zaslugu za ovakav položaj Rimskog prava u tom vremenu zasigurno ima stalni znanstveni i pedagoški angažman profesora Marijana Horvata koji je bio predstojnik Katedre za rimsko pravo na Pravnom fakultetu u Zagrebu. On je zapisao kako na poslijeratnim pravnim fakultetima u Zagrebu, Beogradu, Ljubljani i Sarajevu nitko ne osporava potrebu egzistiranja nastavnog predmeta *Rimsko pravo* budući da postoji svijest o značaju izgradnje pravničkog kadra, koji će biti spreman i sposoban odgovoriti potrebama nove socijalističke ekonomsko-društvene strukture (Horvat, 1951, str. 101).

Maestralnost u znanstvenom pozicioniranju rimskog prava je profesor Horvat pokazao i nešto ranije, za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada je bila sve izraženija tendencija nacifiziranja pravnog studija.¹⁹ U radu *Rimsko pravo u današnjem svijetu*, naglasio je univerzalističku dimenziju rimskog prava kao najvažnijeg čimbenika kulturne ideje Rima i sve veće širenje država i naroda

¹⁸ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Zaključci doneseni na konferenciji nastavnika i asistenata od 18. i 19. 10. 1948. godine*, 2/48.

¹⁹ Usp. Petrak, 2000, str. 1003–1026.

koji preuzimaju rimske pravne koncepte. Prostori koji preuzimaju utjecaje rimske pravne tradicije nadmašili su europske okvire i znatno nadilaze opsege primjene antičkog rimskog prava rimske imperije. Kroz europsku ideju rimsko pravo je postalo poveznicom svih europskih naroda i integralnim dijelom svjetske pravne kulture. Ocjenjujući moguće pravce daljnjeg razvoja romanističke pravne znanosti, Horvat se dosljedno protivio sve izraženijem trendu historiziranja rimskog prava, a zalagao se za istraživanje prava kao živog organizma i dinamičnog čimbenika ljudskog razvoja. Bio je protivnik prenamaglašenog interpolacionizma (tzv. lov na interpolacije) (Horvat, 1942, str. 180–188). Pod utjecajem Koshakera, Horvat se zalagao za vraćanje sistematsko-dogmatskom pravcu u proučavanju i prezentiranju saznanja moderne romanistike. Po njemu rimsko pravo ima svoju neprolaznu didaktičku vrijednost kao najbolja škola jurističkog mišljenja i najbolji metodološki uvod u modernu pravnu znanost. Takvi stavovi profesora Horvata, kao vodećeg i najautoritativnijeg djelatnika romanistike na našim prostorima, doprinijeli su u najvećoj mogućoj mjeri čvrstom pozicioniranju rimskog prava kao temeljne nastavne jedinice na sveučilištima tadašnje države.

Šezdesete godine 20. stoljeća donijele su velike reforme socijalističkog državno-pravnog ustroja provedbom tzv. velike samouprave reforme. U okviru tadašnje reforme pravnog studija, povijesno-pravne discipline, a osobito rimsko pravo, našle su se na određenim udarima. Novi koncepti su trebali proizaći iz vlasničkih transformacija u društvu. Pod plaštom uvođenja novih oblika vlasništva, razmišljalo se kako rimsko pravo sa svojim individualističkim učenjem o nepovredivosti i apsolutnoj zaštiti privatnog vlasništva stoji na putu zacrtanim reformama. Zahvaljujući tadašnjim romanistima obrazovanim na zapadnoeuropskim sveučilišnim tradicijama najvećeg znanstvenog autoriteta te njihovim sposobnostima da vješto argumentiraju izuzetne znanstvene i pedagoške vrijednosti rimskog prava, u obrazovanju pravnika sačuvane su i obranjene pozicije rimskog prava u okviru pravnih kurikula jugoslavenskih pravnih fakulteta.

U okviru spisa pronađenog na Pravnom fakultetu u Sarajevu, koji nije datiran, niti potpisan (iako pretpostavljamo da je njegov autor prof. Bajić) kreirano je obrazloženje egzistiranja rimskog prava kao predmeta. Naznačeno je kako je zadatak rimskog prava u obrazovanju pravnika dvojak. U prvom redu upoznaje studente s najvažnijim poglavljima pravne povijesti, a pored toga im približava osnovne pojmove suvremenog prava. Kroz analizu izvora rimskog prava prati se razvoj prava od primitivnih normi do stvaranja općih pravnih pojmova i principa koji su dobrim dijelom recipirani u moderno pravo. Tu se manifestiraju opći zakoni koji djeluju na razvoj prava, poput – *ekonomskih osnova i pravne nadgradnje, klasne funkcije prava, što je od velikog*

značaja za formiranje pravnika marksista. Studenti se upoznavaju s pravnim sustavom koji je imao presudan utjecaj na razvoj prava u ovom dijelu svijeta i koji je putem recepcije postao osnovom modernih građanskih zakonika. Instituti rimskog prava promatraju se više dinamički, nego dogmatiski, stavljajući težište na njihovu evoluciju i čimbenike evolucije. Naglasak se stavlja na dijelove rimskog prava koji su prisutni u suvremenom pravu (stvarno i obvezno pravo), dok se s druge strane rimsko državno uređenje i postupovno pravo obrađuju samo u mjeri koja je nužna za razumijevanje mehanizma inovacije u rimskom pravu i za pojašnjenje određenih instituta. U konačnici je zaključeno kako – *polazeći od shvatanja da je prošlost ključ za odgonetanje sadašnjosti, nastavni program nešto je više pažnje posvetio odeljku koji govori o sudbini rimskog prava po padu Imperije, o recepciji, kao i o odnosu prava socijalističkih zemalja prema pravu Kvirita. Gde god je bilo moguće povučena je paralela između rešenja rimskog prava i onih koja daju suvremeni pravni sistemi.*²⁰

Tijekom cijelog razdoblja nastavni predmet je zadržao stabilnu poziciju u okviru nastavnih planova i programa. Kako je i naglašeno, nastavni predmet se predavao u okviru prve godine studija, u oba semestra s ukupnim brojem od 120 nastavnih sati (60 sati u zimskom i 60 sati u ljetnom semestru, od čega su 80 sati bila predavanja, a 40 vježbe). U okviru vježbi obrađivali su se izvori rimskog prava u formi diskusija o praktičnim problemima kao podloga za nastavne jedinice predavanja. Pored toga, održavali su se posebni seminari i individualne konzultacije s posebno nadarenim studentima.²¹ Glede nastavnog programa rimskog prava, tijekom socijalističkog perioda, fokus je ostao usmjeren na rimsko privatno pravo.²² U uvodnom dijelu predstavljaju se pitanja značaja rimskog prava, osnovni razlozi njegovog proučavanja, diobe i aktualnost javnopravnih rješenja i koncepata rimskog prava. Zatim slijedi dio koji u kratkim crtama izlaže društvenu povijest vremena u kojima su se stvarali društveno-ekonomski i politički uvjeti za nastanak rimskog prava s prezentacijom povijesnih periodizacija i pregledom povijesnih pravnih izvora. Na kraju ovog dijela prezentira se fenomen recepcije rimskog prava u zapadnoj Europi s posebnim osvrtom na Njemačku i njezino pandektno pravo. Potom se prelazi na statusno pravo s pitanjima pravnog subjektiviteta, obujma pravne i poslovne sposobnosti i vidovima njihova ograničenja,

²⁰ Arhiv Pravnog fakulteta u Sarajevu. *Pregled predavanja Univerziteta u Sarajevu za školsku 1953/54. godinu* i dalje. (Op. a. Među dokumentima Arhiva Studentske službe Pravnog fakulteta u Sarajevu pronađeni su i spisi koji nisu datirani, a koji sadržavaju obrazloženja predmetâ, koji bi mogli biti stariji od 1953. godine).

²¹ Op. a. Po iskazu prvopotpisanog autora ovog teksta, koji je dionik tih procesa od 1975. godine.

²² Isto.

pregled statusne podijeljenosti rimskog društva, statusnih promjena u uvjetima socijalne dinamike kao bitne karakteristike rimskog antičkog društva. Nakon toga dolaze pitanja obiteljskog prava sa osnovnim saznanjima o srodstvu, *patria potestas*, modusima zaključenja braka i drugih zajednica življenja između muškarca i žene. Centralno mjesto u nastavnom planu zauzimali su stvarno, obvezno i nasljedno pravo. U okviru stvarnog prava, prema uobičajenoj shemi obrađivano je pet stvarnih prava (vlasništvo i četiri stvarna prava na tuđoj stvari (*iura in re aliena*) – služnosti, založno pravo, emfiteuza i *superficies*. Posebna pozornost posvećena je pitanjima modaliteta posjeda i njegovoj pravnoj zaštiti s osnovnim pojmovima i podjelama stvari. Obvezno pravo je strukturirano iz dvije tematske cjeline: tzv. opća pitanja obveza kao što su pojam i predmet obveze, *obligatio naturalis*, značaj volje i njenog očitovanja u pravnom prometu, pravni poslovi, elementi ugovora, množina subjekata obveza, dok se u drugom dijelu izlažu pojedini ugovori prema uobičajenoj shemi podjele rimskih kontrakata na verbalne, literarne, realne, konsenzualne i inominatne, s posebnim osvrtom na *pacta* i načine prestanka obveznih odnosa. Nakon obveznog prava slijedi nasljedno pravo s pitanjima pojma i osnova nasljeđivanja, odnosa između intestatnog i testamentarnog nasljeđivanja, pojma, oblika i faza razvoja rimske oporuke, nužnog nasljednog prava, legata i fideikomisa. Na kraju nastavnog ciklusa studentima se izlažu opća obilježja rimskog građanskog postupka s pregledom osnovnih povijesnih faza njegovog razvoja kroz legisakcijski, formularni i ekstraordinarni postupak. Na slikovit način vrši se tipologiziranje pravnih sredstava zaštite kroz pregled rimskih *actiones*, *exceptiones* i *restitutio in integrum* (Lučić, 2004, str. 80).²³

Nakon disolucije jugoslavenske državne zajednice, Bosna i Hercegovina 1992. godine postaje samostalna i suverena država. Obrazovni sustav se drastično mijenja i usložnjava. To je posljedica ustavnopravnog ustroja čiji je okvir postavljen u Daytonskom mirovnom sporazumu koji predstavlja konstitutivni pravno-politički dokument. Bosna i Hercegovina kao tranzicijska zemlja neposredno nakon rata prolazi kroz proces vlasničke transformacije i prelaska iz državnih/društvenih u privatne vlasničke odnose. To bi na prvi pogled trebalo pogodovati ponovnoj renesansi položaja rimskog prava na visokoškolskim institucijama. Međutim, Bosna i Hercegovina, sa svojim aktualnim državno-pravnim modelom ustroja bez povijesno legitimiziranih elemenata, u okviru prikrivenog protektorata međunarodne zajednice, postaje eksperimentalni poligon na kojem se isprobavaju makro i mikro socijalni projekti. U tom kontekstu nastaju apsurdna rješenja koja društvena

²³ Usp. Arhiv Pravnog fakulteta u Sarajevu. *Pregled predavanja Univerziteta u Sarajevu za školsku 1953/54. godinu* i dalje.

praksa ne može prihvatiti. Jedno od takvih rješenja je svođenje pitanja organizacije visokog obrazovanja na niski lokalni kantonalni (županijski) nivo, čime je visoko obrazovanje izgubilo logiku cjeline kao i sposobnosti svog samoreproduciranja i društvene verifikacije.²⁴

4. Rimsko pravo u bolonjskom sustavu pravnog studija

Bosna i Hercegovina je pristupanjem Bolonjskoj deklaraciji preuzela obvezu restrukturiranja svog visokoškolskog obrazovanja. Pred visokoškolske institucije postavljen je zahtjevan zadatak novog koncipiranja nastavnih planova i programa. Svaka visokoškolska institucija je morala utvrditi nove kurikulume i konceptualne okvirne profile s jasno postavljenim metodama, ciljevima i ishodima učenja svojih studijskih programa. Pravni fakultet u Sarajevu je od strane predstavnika europske zajednice izabran za instituciju koja treba profilirati novi koncept pravnog studija, a njegova iskustva na tom polju trebala su poslužiti ostalim fakultetima u zemlji za njihovo stručno i znanstveno moduliranje.

Kroz utvrđivanje novog kurikuluma na Pravnom fakultetu u Sarajevu došlo je do specifične unutrašnje samoevaluacije opterećene sebičnom borbom nositelja pojedinih nastavnih predmeta za što bolje vrednovanje njihovih nastavnih jedinica s većim brojem ECTS bodova. U toj borbi su se i predmeti s povijesnom dimenzijom morali preustrojiti i tražiti svoje mjesto. Dotadašnja Katedra za historiju države i prava preimenovala je svoj naziv u Katedru za pravnu historiju i komparativno pravo. U skladu s bolonjskim principima izvršena je mehanicistička dioba dotadašnjih dvosemestralnih predmeta u dva jednosemestralna predmeta. U predmetnoj reformi dolazi do promjene naziva predmeta Rimsko pravo u Institucije rimskog prava kao jednosemestralni predmet u zimskom semestru na prvoj godini studija sa znatnim skraćivanjem obima sadržaja predmeta, a u šestom semestru na trećoj godini studija uveden je novi predmet pod nazivom Osnove europskog privatnog prava.²⁵

Naime, dotadašnja praksa izvođenja nastave iz predmeta Rimsko pravo ili Institucija rimskog prava je taj antički civilizacijski fenomen promatrala i

²⁴ Usp. Bečić, 2017, str. 3–15.

²⁵ Više o konceptu i sadržaju ovakvog programa usp. Nastavni plan i program I ciklusa studija (prečišćeni tekst) u skladu s odlukama Senata Univerziteta u Sarajevu o davanju suglasnosti na izmjene i dopune nastavnog plana i programa: broj: 01-2704/15 od 29. 4. 2015. godine; broj: 01-555/16 od 27. 1. 2016. godine; broj: 01-3680/16 od 25. 5. 2016. godine i broj: 01-4765/16 od 13. 7. 2016. godine, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, pristupljeno: 2. 7. 2021.

predstavljala u vremenskim okvirima egzistiranja države starih Rimljana (Lučić, 2017, str. 2). Uvijek je kao nedorečeno ostajalo pitanje sudbine rimskog prava nakon propasti ove velike civilizacije. Ova problematika je u prijašnjem nastavnom planu i programu tematizirana u vrlo skućenom okviru i obimu pod terminom recepcije rimskog prava. Koji su uzroci i putevi tisućljetne egzistencije ovog prava i njegovog ukorjenjivanja u temelje modernog europskog privatnopravnog organizma? Moderna romanistika nije još uvijek dala sveobuhvatne odgovore na ova pitanja. Evidentno je kako se u literaturi može uočiti tendencija sve višeg približavanja romanistike ovako postavljenim temama. Nailazimo na različita djela koja iz posebnih kutova prilaze ovim problemima, promatrajući sudbinu rimskog prava poslije propasti antičke rimske države na pojedinim geografskim i teritorijalnim cjelinama ili pojedinim državama, promatrajući pojedine pravne institute u njihovom višeslojnom razvoju kroz pojedine periode razvoja svjetske civilizacije, pristupa osebujnim inventarnim prikazima rimskopravnih elemenata u modernim građansko-pravnim kodifikacijama, promatranja rimske pravne tradicije kao nezaobilaznog stvaralačkog nukleusa u izgradnji modernog europskog i svjetskog prava itd.

U Bolonjskoj reformi, a u kontekstu povećanja broja i obima izbornih predmeta, Katedra za pravnu historiju i komparativno pravo za grupu predmeta iz rimskog prava uvela je dva izborna predmeta Klasični pravni tekstovi I i Klasični pravni tekstovi II.²⁶ Ova orijentacija bila je posljedica saznanja da u dosadašnjem studiju, uslijed smanjenog broja sati, nedostaje vremenskog prostora za verifikaciju praktičnih saznanja i vještina studenata kroz konstruktivne analize izvornog materijala rimskog tradicijskog kruga. U okviru predmeta Klasični pravni tekstovi I obrađivan je sadržaj izvora prava, statusnog, obiteljskog i stvarnog prava, a u predmetu Klasični pravni tekstovi II prezentira se problematika iz obveznog prava i rimskog građanskog postupka. U fokusu je svakako sadržaj privatnog prava iz vremena klasične rimske jurisprudencije. Pretpostavke uključivanja studenata u nastavne oblike na ovim predmetima su dobro poznavanje literature korištene u okviru predmeta Institucije rimskog prava.

Iskustva primjene prvog bolonjskog modula obrazovnog programa pravnog studija bila su dosta različita i proturječna. Pokazalo se kako strukturiranje predmeta Institucije rimskog prava samo u jednom semestru studija na prvoj godini nije dovoljan fundus znanja za njihovo aktivno uključivanje u oblasti pozitivnopravnih nastavnih jedinica, osobito iz grupe predmeta građanskopravne provenijencije. Zbog toga je u novom ciklusu obvezne evaluacije

²⁶ Isto.

nastavnih planova i programa, koji je izveden u školskoj 2017/18. godini (u primjeni od 2018/19. godine), odlučeno kako se treba vratiti starom modelu u kojem je sadržaj iz oblasti rimskog prava situiran u dva jednosemestralna predmeta: Rimsko pravo I u zimskom i Rimsko pravo II u ljetnom semestru prve godine studija. Na taj način je rimsko pravo dobilo svoju punu znanstvenu verifikaciju iskazano kroz ukupan broj od 16 (8+8) ECTS bodova. Uz naznačene obvezne predmete, a implementirajući zakonske odredbe o praktičnoj primjeni izbornih predmeta, studentima su programom ponuđena i tri izborna predmeta. Klasični pravni tekstovi prilagođeni su u okviru predmeta Egzegeza klasičnih pravnih tekstova, s fokusom na izabrane tekstova iz stvarnog, obveznog i nasljednog prava, a studentima su ponuđeni i predmeti – Pravničko govorništvo i Rimsko pravo u modernoj sudskoj praksi.²⁷

I kroz obvezne predmete, ali i kroz naznačene izborne predmete, nastoji se analizom izvora studentima približiti svestranost i genijalnost rimske kazuistike sa svim njenim osobenostima sekulariziranog racionaliteta. Rimski pravni tekstovi se odlikuju sposobnošću da sa što manje riječi iskažu maksimum pravnog sadržaja i kao takvi su kako kulturno-povijesno tako i pravnički ostali neizbježan alat u razvoju prava do danas. Oni predstavljaju remek-djela pravnog rezoniranja (Stanojević, 1987, str. 73). Rimski pravnici bili su pravnici praktičari – kazuisti. Njihov stvaralački pravnički genij uspijevao je prepoznati problemska pravna pitanja i ponuditi systemska pravna rješenja. Oni su pri tome izgradili specifične pravničke forme mišljenja i metode znanstvene pravničke stvaralačke energije sadržajnih modela i njihovih konkretno primjenjujućih rješenja. U konačnici, kroz obradu tekstova rimskih klasičnih pravnika, studenti izgrađuju elementarne misaone pravničke figure i obogaćuju svoj misaoni aparat s modelima pravnih pretpostavki, razvijajući spoznaje o znanstvenim determinantama jurisprudencije kao posebnog izvora prava.

Iako su studenti iskazivali veliki interes za djelokrug tema obuhvaćenih predmetom Osnove europskog privatnog prava, čime im je omogućeno da s određenim iskustvima i stečenim znanjima dobijaju cjelovitije slike o fenomenu rimske pravne tradicije, sadržaj predmeta je pozicioniran u sveučilišni master program u okviru obveznog predmeta Rimsko pravo i izbornog predmeta *Ius commune* na komparativnopravnom smjeru. Studenti drugog ciklusa u velikom broju uzimaju teme za završne magistarske radove iz

²⁷ Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 6. 2021.

ove problematike.²⁸ Upravo ovo još neistraženo područje pruža velike izazove za buduće mlade istraživače rimske pravne povijesti i uloge rimskog prava u suvremenom vremenu.²⁹

5. Bh. romanisti i razvoj rimskog prava kao znanstvene discipline na Pravnom fakultetu

U okviru Pravnog fakulteta dolazi i do institucionalizacije znanstvenog pristupa i istraživanja rimskog prava i njegove uloge u izgradnji modernog prava. Rješenjem Komiteta za fakultete, visoke škole i naučne ustanove od 6. 3. 1948. godine osnovan je *Opšti seminar za istoriju prava* kao ustanova fakulteta. Pravilnikom o radu Seminara, čiji su autori A. Solovjev, M. Bajić i B. Nedeljković, propisano je kako Seminar ima za cilj – *proučavanje prvobitne zajednice, plemena, bratstva i zadruga u našem narodu, proučavanje istorije države i prava naroda FNRJ i opšte istorije države i prava, kao i proučavanje ostalih naučnih problema koji su u neposrednoj vezi s navedenim naukama*. Predviđeno je da Seminar osobitu pozornost usmjeri na – *pitanja koja se odnose na istoriju pravnih i društvenih nauka i sve pravne običaje u*

²⁸ U okviru Komparativno-pravnog smjera (u skladu s odlukama Katedre izvodi se od 2018. godine) iz oblasti rimskog prava obranjeni su završni magistarski radovi kako slijedi: Čorić, M. (2021). *Odnos rimskog prava i common law u pogledu metodoloških postupaka izgradnje prava*. U okviru Historijsko-pravnog smjera (po programu do 2018. godine) iz grane rimskog prava obranjeni su završni magistarski radovi kako slijedi: Baberović, I. (2018). *Superficies solo cedit i superficies kao samostalno pravo na tuđoj stvari*; Bečić, S. (2021). *Život i djelo rimskih klasičnih pravnika iz Zakona o citiranju*; Bijedić, H. (2016). *Pravna načela i sentencije iz D. 50. 17*; Delimustafić, E. (2018). *Furtum u Gajevim institucijama*; Hebib, M. (2017). *Utjecaj rimske pravne kulture na nasljedno pravo Dubrovnika i Bosne u srednjem vijeku*; Kušljugić, S. (2019). *Razvod braka u rimskom klasičnom pravu*; Muftić, T. (2016). *Oblici zajednica življenja muškarca i žene u rimskoj pravnoj historiji*; Nikačević, Ž. (2016). *Hipoteka rimskog i savremenog prava*; Sarajlić, A. (2017). *Nasciturus: pravni položaj nerođenog djeteta u rimskom pravu*; Selmanović, A. (2018). *Stipulatio poenae – ugovorna kazna*; Šećerkadić, A. (2020). *Ležeća ostavina (hereditas iacens)*; Šehić, E. (2017). *Zabrana lex commissoria u rimskom založnom pravu*; Velić, I. (2018). *Emilije Papinijan: život i djelo*; Vukoja, I. (2016). *Actio publiciana u rimskom klasičnom pravu*. U okviru starog magistarskog studija iz oblasti rimskog prava obranjeni su radovi kako slijedi: Bandović, S. (2007). *Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije*; Stanić, I. (2011). *Stjecanje posjeda putem trećih u rimskom pravu*.

²⁹ Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 6. 2021.

NR BiH.³⁰ U okviru Seminara dolazi do institucionalizacije znanosti rimskog prava, što potvrđuju i planovi znanstvenog rada za 1949. i 1950. godinu. U okviru Plana za 1949. godinu naznačeno je kako se planira održati šest do osam predavanja općeg karaktera iz povijesti prava i države, realizacija jedne studentske ekskurzije znanstvenog karaktera te priprema prvog broja znanstvenog časopisa *Bogišićev zbornik*.³¹ Do utemeljenja časopisa pod tim nazivom nije došlo, ali 1949. godine dolazi do pokretanja *Istorisko-pravnog zbornika*, čiji je prvi urednik bio M. Bajić. U redakcijskom odboru uz njega su bili i A. Solovjev, V. Jokanović i M. Đorđević (svi redom povjesničari prava i članovi Seminara), iz čega se da pretpostaviti kako je tijekom pripreme časopisa došlo samo do transformacije njegovih imena. U Planu za 1950. godinu stoji kako će dr. Bajić istraživati rimsko pravo u izlaganjima sovjetskih romanista te ugovore u sidžilu iz 1554. godine.³² Te godine u *Istorisko-pravnom zborniku* objavljen je i romanistički rad pod nazivom “Formalizam i prvi ugovori u rimskom pravu”.³³

Kao što smo već ranije naglasili, uvođenje rimskog prava kao nastavne i znanstvene discipline u Bosni i Hercegovini nerazdvojivo je od lika i djela uvaženog profesora Miloša Bajića (1902–1975). Porijeklom vojvođanski plemić, zvanje doktora prava stekao je 1925. godine na pariškom sveučilištu Sorbonne, nakon čega je imenovan za sudskog pripravnika na Okružnom sudu u Banjoj Luci, kasnije suca Sreskog suda u Benkovcu, te u konačnici suca Okružnog, a kasnije Apelacionog suda u Sarajevu. U vrijeme vršenja sudbene dužnosti u Sarajevu radio je kao honorarni nastavnik rimskog prava u VIŠT-u.³⁴ Neposredno nakon rata bio je član Državne komisije za ispitivanje ratnih zločina. Po osnivanju Pravnog fakulteta u Sarajevu, imenovan je za profesora rimskog prava, gdje je radio od 23. 1. 1947. godine do

³⁰ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Rješenje o osnivanju Opšteg seminara za istoriju prava od 6. 3. 1948. godine*, 10171/48. Isto. *Pravilnik o organizaciji i radu Opšteg seminara za istoriju države i prava*, 2675/48.

³¹ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Plan rada Pravnog fakulteta u Sarajevu za školsku 1948/49. godinu*, 818/48.

³² Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Naučni i naučno istraživački rad na Pravnom fakultetu u Sarajevu u 1950. godini*, 37/50. Op. a. Imajući u vidu kako rad o ugovorima u sidžilu iz 1554. godine nikad nije objavljen, možemo samo pretpostaviti kako je istraživanje trebalo rezultirati i nekom komparacijom s rimskim ugovorima, cijeneći da se u tom periodu Bajić bavio rimskim ugovornim pravom.

³³ Usp. Bajić, 1950, str. 3–15. Pregled svih znanstvenih radova (uključujući radove poznatih jugoslavenskih romanista poput M. Horvata, A. Romca, J. Danilović i drugih) objavljene u *Istorisko-pravnom zborniku* i *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu* dostupan je u okviru *Bibliografije* iz 2018. godine. Usp. Rožajac-Zulčić, 2018.

³⁴ Usp. bilj. 9.

umirovljenja 1. 10. 1973. godine. Nekoliko godina je na Pravnom fakultetu, uz Rimsko pravo, predavao i Opštu historiju države i prava, a neposredno nakon osnivanja Filozofskog fakulteta (1950) Historiju starog vijeka, kao jedan od osnivača Katedre za opću historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Čučković, 1975a, str. 1–2).

Kroz rad prof. Bajića, rimsko pravo utemeljeno je kao posebna nastavna i znanstvena disciplina u Bosni i Hercegovini. On je zaslužan za kreiranje prvih nastavnih planova i programa,³⁵ uz važan doprinos osnivanju i razvoju Katedre za historiju države i prava i okupljanju novog akademskog kadra na Pravnom fakultetu. Kao izvrstan pravnik, civilist, osoba enciklopedijskog znanja, poznavatelj nekoliko stranih jezika, uključujući i antičke jezike, objavio je nekoliko znanstvenih istraživanja u kojima je povezo izrazito dobro poznavanje romanistike i teorijskih koncepata u razvoju prava.³⁶

Iako, iz nama neznanog razloga, nije nastavio akademsku karijeru, na Pravnom fakultetu od 1955. godine na dužnosti šefa Biblioteke bio je zaposlen i dr. Behaudin Salihagić (1898–1969)³⁷, koji je od 1941. do 1944. godine u okviru VIŠT-a predavao Rimsko pravo. Salihagić je završio Šerijatsku sudačku školu, nakon čega je upisao Pravni fakultet u Zagrebu na kojem je stekao zvanje doktora prava. Radio je kao sudac Okružnog, kasnije Apelacionog suda u Sarajevu. U VIŠT-u je kao honorarni nastavnik predavao Enciklopediju prava, Građansko pravo i Pravnu istoriju Južnih Slovena (od 1941. Hrvatsku pravnu povijest) te Rimsko pravo. Jedan je od potpisnika poznate sarajevske rezolucije *El Hidaje*, kojom je muslimanska elita pružila otpor teroru NDH.³⁸ Radio je kao referent u Povjereništvu za pravosuđe ZAVNOBiH-a, visokopozicionirani službenik Ministarstva pravosuđa NRBiH i tajnik Vrhovnog suda NRBiH. Od 1955. godine do umirovljenja ostao je na dužnosti šefa Biblioteke Pravnog fakulteta (Traljić, 1974, str. 259–263). Nismo pronašli podatke o njegovu znanstvenom radu.

Za svoju najbližu suradnicu profesor Bajić je, svojom minucioznom sposobnošću da prepozna među mladim ljudima one koji su iskazivali interes za problematiku antičkog rimskog pravnog fenomena, izabrao mladu pravnicu

³⁵ Usp. bilj. 11.

³⁶ Neki značajniji radovi usp. Bajić, 1950, str. 3–15; Bajić, 1953, str. 21–40; Bajić, 1956, str. 349–380; Bajić, 1959, str. 237–254; Bajić, 1967, str. 270–278; Bajić, 1968, str. 291–296.

³⁷ Op. a. Katkad se u izvorima i literaturi navodi i verzija osobnog imena Behajja. Neupitno je kako je riječ o istoj osobi.

³⁸ Sjećanje na Sarajevsku rezoluciju El-Hidaje (18. 12. 2015). *Preporod*, dostupno na: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/magazin/sjecanja/item/4467-sjecanje-na-sarajevsku-rezoluciju-el-hidaje>, pristupljeno: 2. 7. 2021.

Veru Čučković (1933–2017). Nakon diplomiranja, 1958. godine, odmah je izabrana za asistenticu na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Doktorat pravnih znanosti stekla je 1965. godine na Pravnom fakultetu u Beogradu obranivši disertaciju pod naslovom “Razvoj dubrovačkog naslednog prava do 1358. godine”. U vrijeme izrade disertacije, u ak. 1962/63. godini jedan semestar provela je na specijalizaciji u Institutu za antičku pravnu povijest “Leopold Wenger” u Münchenu proučavajući metode rada u istraživanju izvora rimskog prava. Nakon izbora u zvanje docenta 1967. godine, u cilju daljnjeg stručnog usavršavanja, kraće je vrijeme radila u Seminaru za rimsko pravo Pravnog fakulteta u Hamburgu istražujući primjenu nekih pravnih poslova privatnog prava, pod neposrednim znanstvenim nadzorom tada vodećeg svjetskog romaniste Maxa Käsera (Lučić, 2018, str. 197).

Od vremena izbora za asistenta, Čučković se kontinuirano bavila znanstvenim radom. Uz stalan rad na problematici rimskog prava bila je posvećena proučavanju srednjovjekovnih pravnih izvora – statuta, međunarodnih ugovora, povelja i druge neobjavljene arhivske povijesne građe. Njezini radovi iz oblasti srednjovjekovnog prava nastali su kao rezultat dugogodišnjeg znanstvenoistraživačkog rada u Historijskom arhivu u Dubrovniku (današnji Državni arhiv u Dubrovniku).³⁹ Značajan dio stvaralačkog opusa posvetila je i pitanjima srednjovjekovnog bosanskog prava. Ona je bila jedan od prvih nositelja znanstvenoistraživačkog projekta multidisciplinarnog karaktera na Pravnom fakultetu u Sarajevu s radnim naslovom “Razvoj privatnog prava feudalne Bosne”.⁴⁰ Svojim angažmanom na ovom projektu pokazala je svu težinu rada pravnog povjesničara koji na minimalnim izvorima povijesne građe uspijeva znanstvenoj javnosti pružiti pregled osnovnih kategorija srednjovjekovnog prava, osobito segmenata običajnog prava. Kroz ovaj rad, autorica je odgovorila zadatku modernog romaniste, osvjetljavajući pojedine faze procesa recepcije rimskog prava i rimskog prava kao podloge pravima europskog kontinentalnog sustava. Temeljnim povijesnim istraživanjem otvarala je perspektive za komparativnu komponentu poimanja konkretnih pravnih instituta. Kroz suptilnu analizu tekstova rimskih pravnika, Čučković je u svojim radovima pokazivala suvereno vladanje romanističkom tehnikom. Nije se zadovoljavala primjenom postupaka specifičnih za romanistiku kao posebno i specifično područje pravne povijesti, već je u nastojanjima da

³⁹ Neki značajniji radovi: Čučković, 1961, str. 293–308; Čučković, 1963, str. 257–274; Čučković, 1966, str. 269–294; Čučković, 1968–1969, str. 393–409; Čučković, 1970, str. 331–354; Čučković, 1971, str. 255–274; Čučković, 1973, str. 65–75; Čučković, 1975b, str. 29–37; Čučković, 1977, str. 441–451; Čučković, 1980, str. 307–338; Čučković, 1983, str. 267–282; Čučković, 1986, str. 283–292; Čučković, 1988, str. 327–342.

⁴⁰ Usp. Čučković, 1975c.

pruži originalno vlastito pravno rješenje konkretnih problemskih situacija primjenjivala i neke nekonvencionalne metode. Jednim širim pristupom, polazeći sa stajališta svakodnevnih životnih potreba i pravne prakse, davala je prihvatljiva rješenja i objašnjenja svrhe obrađivanih pravnih instituta. U nastavničkom radu je svojim velikim pedagoškim iskustvom nastojala upućivati studente u institute rimskog prava i njihovu povezanost s modernim pravom na temelju prezentiranja najaktualnijih istraživanja moderne romanistike.

Čučković je na Pravnom fakultetu u Sarajevu bila angažirana do 1. 7. 1993. godine, nakon čega je svoj angažman nastavila na Pravnom fakultetu u Beogradu, s kojeg je 2001. godine otišla u mirovinu. Kao redovita profesorka, uspješno je pratila rad svoja dva suradnika – Dragane Knežić-Popović (1950) i Zdravka Lučića (1957), pružajući im nesebičnu podršku u njihovoj stručnom i znanstvenom obrazovanju. Knežić-Popović je magistrirala na Pravnom fakultetu u Beogradu obranivši magistarsku tezu pod nazivom “Poreklo i domašaj pravila *Impossibilium nulla obligatio est* u rimskom pravu” (1983), a svoj suradnički angažman na Pravnom fakultetu u Sarajevu obavljala je do 20. 3. 1993. godine. Doktorsku disertaciju pod naslovom “Ugovor o delu u rimskom pravu” obranila je 1996. godine u Beogradu.⁴¹

Nastavu iz predmeta Rimsko pravo za vrijeme i neposredno nakon rata (cca 1993–1997) obavljao je Mustafa Imamović (1941–2017).⁴² U periodu od 17. 1. 2005. do 3. 2. 2016. godine u suradničkom zvanju asistenta, kasnije višeg asistenta bila je angažirana Irena Stanić (1980). Stanić je na Pravnom fakultetu u Sarajevu 2011. godine obranila magistarski rad pod naslovom “Stjecanje posjeda putem trećih u rimskom pravu”.⁴³ Posljednjih godina svoj doprinos u razvoju rimskog prava kao discipline na Pravnom fakultetu u Sarajevu dao je i Samir Aličić (1981), koji je u svojim povremenim

⁴¹ Radovi objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu* usp. Knežić-Popović, 1981, str. 241–261; Knežić-Popović, 1983, str. 303–317; Knežić-Popović, 1985, str. 211–234.

⁴² Više o djelu M. Imamovića usp. Durmišević, 2017, str. 429–436; Rožajac-Zulčić & Teronić, 2009. Op. a. M. Imamović je držao vježbe iz Rimskog prava u ak. 1963/64. godini na Pravnom fakultetu u Beogradu na kojem je i započeo svoj akademski put. U okviru poznatih *Tekstova iz rimskog prava* priređenih od strane J. Danilović i O. Stanojevića sačinio je registar pojmova, na čemu su mu autori zahvalili u predgovoru prvog izdanja (Usp. Danilović & Stanojević, 1973, str. 4). Osobito koristan rad nastao iz bilješki s predavanja za postdiplomski studij, koji se velikim dijelom fokusira na recepciju rimskog prava, objavio je pod nazivom *Bilješke o razvitku i metodu historijsko-pravne nauke* (Usp. Imamović, 2008).

⁴³ Radovi objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu* usp. Stanić, 2012, str. 367–384.

angažmanima u svojstvu honorarnog nastavnika participirao u svim segmentima nastavnog procesa, mentorirao određeni broj kandidata u okviru drugog ciklusa studija te objavio nekoliko znanstvenih studija u Sarajevu.⁴⁴

U konačnici, aktualni sastav u okviru znanstvene grane predstavljaju potpisnici ovih redova. Prvopotpisnik Zdravko Lučić je obranom doktorske disertacije *“Ius naturalae u djelu Marka Tulija Cicerona”* (1999) na Pravnom fakultetu u Sarajevu stekao uvjete za izbor u docenta, a prethodno je obranio magistarski rad na Pravnom fakultetu u Beogradu *“Pisma Plinija Mlađeg kao izvor za istoriju rimskog prava”* (1988). Uže područje njegova znanstvenog interesa je kritička interpretacija povijesti nepravničkih izvora i opća recepcija rimskog prava.⁴⁵ Trenutno obnaša i dužnost šefa Katedre za pravnu historiju i komparativno pravo. Drugi potpisnik, viši asistent Mirza Hebib (1992) trenutno radi na izradi doktorske disertacije na temu *“Plodouživanje (ususfructus): primjena rimskog koncepta u dubrovačkom pravu”*, nastavljajući tradiciju romanističkih istraživanja u oblasti pravne recepcije.⁴⁶

6. Umjesto zaključka: Izazovi i perspektive razvoja moderne romanistike

Romanistička istraživanja u svijetu se kontinuirano ostvaruju, što je pokazatelj dinamičnosti i strukturne prilagodljivosti romanistike kao znanstvene discipline. Otvaraju se nova polja istraživanja i pokušavaju razriješiti već postojeće dileme oko nekih otvorenih pitanja. To se najbolje može primijetiti u naslovima tematskih znanstvenih susreta i konferencija. Tako je nedavno, u listopadu 2017. godine, Institut za povijesne pravne znanosti Pravnog fakulteta u Heidelbergu organizirao Seminar pod radnim naslovom *“Methoden der Romanistik: Woher? Wohin?”* povodom obilježavanja sedamdeset godina od objavljivanja, ranije spomenutog epohalnog djela Paula Koshakera *“Europa und das römische Recht”*. Prema naslovima podnesenih referata, mogu se utvrditi suvremene dileme modernih istraživača oko pitanja odnosa

⁴⁴ Radovi objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu* usp. Aličić, 2017a, str. 11–36; Aličić, 2018, str. 9–24. Monografije usp. Aličić, 2017b; Jaramaz Reškušić & Aličić, 2018.

⁴⁵ Radovi objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu*: Lučić, 1989, str. 217–231; Lučić, 1997, str. 194–204; Lučić, 1998, str. 210–233; Lučić, 1999, str. 211–220; Lučić, 2000, str. 220–234; Lučić, 2001, 239–257; Lučić, 2002, str. 273–286; Lučić, 2003, str. 347–364; Lučić, 2004, 205–215; Lučić, 2005, str. 331–349; Lučić, 2006b, str. 215–225; Lučić, 2020, str. 415–430. Monografije usp. Lučić, 2006a. Udžbenici usp. Šarac & Lučić, 2006; Lučić, 2016.

⁴⁶ Radovi objavljeni u *Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu*: Hebib, 2017, str. 83–107; Hebib & Šećerkadić, 2020, str. 121–155.

rimskog prava prema komparativnoj pravnoj povijesti, ali i pitanjima treba li se rimsko pravo vezati za dogmatsko pravno-povijesni pristup ili je neophodno njegove koncepte strukturirati u povijesno-sistematskim konceptima, kao komparativnopravni faktor⁴⁷ odnosa *ius oecumenicum* i *ius eurpaeum* s aspekta europskog separatizma i njegova metodološkog preoblikovanja u svjetskim razmjerima.

Poznata je otvorena rasprava oko različitog vrednovanja rimskih privatnopravnih i javnopravnih koncepata. U posljednje vrijeme se primjećuju sve smioniji pristupi k revitalizaciji pojedinih javnopravnih rimskih instituta i koncepata. U kontekstu šireg pristupa vrednovanju rimskog prava na dnevni red se postavljaju pitanja teorijske fundiranosti javnog prava u kontekstu otvaranja puteva da se rimsko pravo predstavlja ne samo u svojoj povijesnoj, već i teorijskoj dimenziji (Malenica, 1987, str. 639–656). Čitajući izvore rimskog prava možemo primijetiti da se rimska pravna baština na polju javnog prava ne bi smjela olako diskvalificirati i zanemarivati. Postoje zasigurno određeni javnopravni koncepti iz antičkog perioda koji su primjenjivi u sadašnjici.⁴⁸ Pravila *cursus honorum* o dužini trajanja izbornog mandata, principu kolegijaliteta za nositelje državnih dužnosti, zabrana ponavljanja mandata, postizborna odgovornost za koruptivna djelovanja, svakako su pitanja koja i danas traže adekvatnu elaboraciju. Rimsko pravo je do savršenstva razvilo principe pravne elastičnosti postavljenih pravnih koncepata koji su omogućivali izgradnju pojedinačnih pravnih instituta u jedan skladan i funkcionalan sustav. Postavljeni koncepti predstavljaju nepresušan izvor ideja za koncipiranje pozitivnopravnih poredaka. Rimski *res publica* je i danas predmet znanstvenih analiza u korelaciji pojmova državni suverenitet i narod kao jedini legitimni nositelj tog suvereniteta. Javni koncepti su sve više predmetom romanističkih istraživanja.⁴⁹

Položaj rimskog prava, ali i nekih pravno-povijesnih disciplina na Pravnom fakultetu u Sarajevu, kao i u našem najbližem okruženju, konstantno je u središtu interesa u raspravama oko profiliranja koncepta pravnog studija. Povijest pokazuje kako se ta pitanja vrlo često promatraju kroz prizmu odnosa snaga u pojedinim visokoškolskim organizacijama i znanstvenog autoriteta nastavnika koji su angažirani na pojedinim nastavnim predmetima. Slična situacija primjetna je i u okviru nekih europskih sveučilišta. Ipak,

⁴⁷ O značaju komparativnopravnog pristupa u povijesnopravnim disciplinama usp. Avramović, 2013, str. 939 *et seq.*

⁴⁸ Više usp. Hebib, 2021, str. 285–289.

⁴⁹ Usp. Held & Orešković, 2021, str. 611–632; Domingo, 2019, str. 1–23; Notari, 2011, str. 509–525; Stagl, 2017, str. 514–523; Muroli, 2013, str. 1–71; Licandro, 2016, str. 223–300, Jaramaz Reskušić & Aličić, 2018.

ondje gdje je zadržan općeobrazovni profil pravnog studija, ove discipline su zadržale svoj status zahvaljujući uvjerenju da doprinose potpunijem razumijevanju fenomena prava i omogućavaju razumijevanje društvene fundiranosti pravnih instituta.

Aktualno vrijeme ukazuje na potrebu veće koordinirane i organizirane regionalne komunikacije predstavnika ovih pravnih disciplina. Nekada su tu ulogu imale poznate godišnje interkatedarske konferencije pravnih fakulteta bivše države⁵⁰, a u tu svrhu je 2016. godine u Sofiji organizirana *Societas pro iure Romano* kao balkanska udruga za rimsko pravo i rimsku pravnu tradiciju, u koju su pored predstavnika s naših prostora uključeni i istraživači iz Bugarske, Mađarske, Italije i Rumunjske. Na proteklim zasjedanjima uvijek su bila aktualna pitanja podizanja nivoa u istraživanjima, potreba modernizacije nastave i veće mobilnosti mladog znanstvenoistraživačkog kadra.

Za budućnost rimskog prava⁵¹ kao znanstvene i nastavne discipline kao važna pitanja postavljaju se okolnosti oko organiziranja i izvođenja drugog i trećeg ciklusa studija. Ovaj segment obrazovanja treba znatno osnažiti kroz međuakademska kolegijalna suradnja i kadrovska jačanje autoriteta izvođenih programa. Neka iskustva na tom planu već postoje i daju ohrabrenje da u tom smjeru treba nastaviti s radom. U okviru studija je potrebno ojačati teme iz pandektnog prava. Primjetan je povećani interes studenata na drugom ciklusu studija za nastavne predmete iz romanističke skupine. Pokazao se opravdanim dinamički pristup u stalnoj promjeni specijalističkih smjerova. Taj interes treba pokušati pretvoriti u nove stvaralačke snage mladih romanista i civilista zainteresiranih za temelje europskog privatnog prava.

Poznati romanist Marko Petrak je nedavno pišući o bh. znanstvenoj stvarnosti i značaju rimskog prava za Bosnu i Hercegovinu, iznio dosta interesantan prijedlog o preustroju pojedinih znanstvenih disciplina u samostalne katedre, čime bi se napustio dosadašnji koncept mastodontskih katedara koje ne pružaju dovoljno prostora za jačanje znanstvenog identiteta pojedinih znanstvenih disciplina (Petrak, 2017, str. 404).⁵² Ipak, ovdje je potrebno naglasiti kako je, za razliku od svih ostalih sveučilišta u Bosni i Hercegovini, na Pravnom fakultetu u Sarajevu rimsko pravo bilo i ostalo samostalna znanstvena grana te su osobe angažirane u nastavnom procesu birane na

⁵⁰ Usp. Margetić, 1982, str. 9–14.

⁵¹ Više usp. Vacca, 2017, str. 107; Zimmermann, 2001, str. 1–53; Spengler, 2006, str. 216–229; Giaro, 1995, str. 1–17; Arnese, 2012, str. 737–747.

⁵² Interesantan rad posvećen europeizaciji bh. prava usp. Petrak, 2014, str. 103–116.

konkretno postavljenu znanstvenu granu. Time se rimsko pravo jasno razdvaja od znanstvenih grana povijesti države i prava zauzimajući specifičan položaj u okviru pravnog studija. Svakako ne treba isključivati mogućnost da u budućnosti bude otvorena i Pandorina kutija o ustrojstvu katedri u kontekstu uže postavljenih znanstvenih grana, za što bi svakako preduvjet trebalo biti kadrovsko osnaženje. Time bi se izvjesno otvorila mogućnost ozbiljnijeg napretka i u znanstvenoj i nastavnoj komponenti.

Kadrovska osnaženja predstavljaju ispravan put i za uklanjanje devijacija u bh. pravnom obrazovnom sustavu. Sustavno stvaranje mladih romanista koji su doktorirali na romanističkim temama pod neposrednim rukovodstvom nastavnika specijaliziranih za rimsko pravo otvorilo bi mogućnost da isti postupno preuzmu nastavu rimskog prava iz ruku pravnih povjesničara i enciklopedistički nastrojnih pozitivista širom Bosne i Hercegovine.

U konačnici, sve perspektive rimskog prava svakako treba promatrati u širem kontekstu nastojanja europske međunarodne zajednice za stvaranjem optimalnog koncepta pravne naobrazbe budućih europskih pravnika. Danas je kulturno-pravna integracijska snaga romanističke tradicije najvažnija poveznica samosvijesti europskih pravnika. To dobiva na svojoj aktualnosti s obzirom na postojeće dileme o tome treba li europsko pravo sistematizirati, harmonizirati ili kodificirati. Istraživanja rimskog prava osnova su europske pravne kulture (Riccobono, 1954, str. 1–13). Neophodno je izvršiti djelotvorno povezivanje privatnopravne teorije i komparativnopravne analize s pravnom kulturom rimske antike. Rimsko pravo je s komparativnopravnog, sistematskog i dogmatskog aspekta utemeljeno na individualnim mišljenjima pravnika i kao takvo je s povijesno-razvojnog stajališta bilo dio općeg prava u srednjem vijeku, predstavljajući integrativni faktor tadašnje Europe. Ono se nije temeljilo na primjeni identičnih normi ili identične forme, već je poveznica bila u zajedničkoj znanstvenoj i sveučilišnoj tradiciji. Takav pristup aktualan je i danas. Proces europskih integracija se moraju temeljiti na zajedničkim korijenima. Treba otvoriti put za internacionalno koordinirano obrazovanje pravnika. U suvremenim procesima europeizacije i globalizacije rimsko pravo i dalje ostaje najbogatija riznica izvornog materijala, a pred modernim romanistima je zadatak da uvijek aktualiziraju najadekvatnije metode njegova prezentiranja (Sič, 2006, str. 383–401). S tim u vezi, a u cilju njegovanja zajedničke pravne tradicije, najprestižnija europska sveučilišta posljednjih petnaest godina realiziraju i natjecanja u simulacijama suđenja iz rimskog prava (*The International Roman Law Moot Court Competition*)

koja na izvrstan način doprinose njegovanju zajedničkog pravnog naslijeđa i aktualiziranju uporabe rimskih pravnih rješenja.⁵³

Summa summarum, zadatak profesora rimskog prava i u budućnosti će ostati predočiti slikovitu sintezu rimske utemeljenosti aktualnih pravnih instituta i ulogu rimskog prava u kreiranju odgovora na najsloženija pitanja i pravne izazove suvremenog doba.⁵⁴ Rimsko pravo bilo je i ostaje nezaobilazan faktor u obrazovanju europskih pravnika jer se temeljni fundament za stvaranje novog *ius commune Europeum* nalazi upravo u ovoj najstarijoj i za pravnike temeljnoj sveučilišnoj disciplini.

Bibliografija

- Aličić, S. (2017). “Geografsko porijeklo” vina u rimskom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 60, 11–36.
- Aličić, S. (2017). *Imovinska šteta u rimskom klasičnom pravu: osnove koncepta štete u savremenom pravu*. Sarajevo: University Press-Magistrat.
- Aličić, S. (2018). Odredbe Zakona o stvarnim pravima Federacije BiH o priraštaju zemljišta u svjetlu rimskog prava. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 61, 9–24.
- Apostolova-Maršavelski, M. (1977). Znanstvena obrada i nastava Rimskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 73 (1), 75–100.
- Arnese, A. (2012). Osservatorio: Tra diritto Romano e diritto attuale. *Legal Roots – The International Journal of Roman Law, Legal History and Comparative Law*, 1/12, 737–747.
- Avramović, S. (2013). Nastanak i razvitak pravnoistorijskih predmeta na Pravnom fakultetu u Beogradu. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63 (5–6), 921–944.
- Bajić, M. (1950). Formalizam i prvi ugovori u rimskom pravu. *Istorijsko-pravni zbornik*, 2 (3–4), 3–15.

⁵³ Usp. International Roman Law Moot, dostupno: <https://www.irlm.law.cam.ac.uk/>, pristupljeno: 5. 7. 2021.

⁵⁴ Temelj aktualiziranju istraživanja rimskog prava u Europi dao je Catalano postavljajući tezu o tome kako je rimsko pravo “živa bit prava”, neraskidivo povezana s današnjim (aktualnim) pravom. Usp. Catalano, 1985, 167–188. Sličan pristup zastupa i Zimmermann, usp. Zimmermann, 2001, str. 1 *et seq.* Među našim romanistima usp. Petrak, 2002, str. 1043–1060; Hebib, 2020, str. 851–873.

- Bajić, M. (1953). Poslovna nesposobnost i počeci starateljstva u rimskom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 1, 21–40.
- Bajić, M. (1956). Počeci nasljednog prava u Rimu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 4, 349–380.
- Bajić, M. (1959). Skrbništvo nad rasipnicima u starom rimskom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 7, 237–254.
- Bajić, M. (1967). Zagonetni neksum. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 17, 270–278.
- Bajić, M. (1968). Poreklo mutuma. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 18, 291–296.
- Bečić, M. (2017). Analiza sistema visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. *Sveske za javno pravo*, 29, 3–15.
- Beggio, T. (2018). *Paul Koschaker (1879–1951) – Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition, 2. Auflage*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Catalano, P. (1985). Diritto romano attuale, sistemi giuridici, diritto latinoamericano. *Studia in honorem Elemér Polay, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, XXXIII, 8, 167–188.
- Chabbouh-Akšamija, L., Hebib, M., Akšamija, A. & Avdić, Dž. (2020). *Pravosudna palata: elaborat zaštite fasadnog platna (Judicial Palace. Study on protection of building's facade)*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Coing, H. (1973). *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte I: Mittelalter (1100–1500): Die gelehrten Rechte und die Gesetzgebung*. München: C. H. Beck Verlag.
- Čučković, V. (1961). Neki problemi rimskih kondikcija. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 9, 293–308.
- Čučković, V. (1963). Epitropi u starom dubrovačkom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 11, 257–274.
- Čučković, V. (1966). Razvoj ugovora o nasljeđivanju u dubrovačkom pravu XIV vijeka, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 14, 269–294.
- Čučković, V. (1968–69). Parnica s Radojem Vinarićem podanikom hercega Stjepana vođena pred dubrovačkim sudom. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 16–17, 393–409.
- Čučković, V. (1970). Uloga i značaj porote u dubrovačkoj praksi XIV i XV veka. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 18, 331–354.

- Čučković, V. (1971). Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 19, 255–274.
- Čučković, V. (1973). Neka pitanja vezana za primenu “In iure cessio tutelae”. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 21, 65–75.
- Čučković, V. (1975). Dr Miloš Bajić, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu [in memoriam]. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 23, 1–2.
- Čučković, V. (1975). In iure cessio ususfructus. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 23, 29–37.
- Čučković, V. (1975). *Razvoj privatnog prava feudalne Bosne* (neobjavljeni rukopis). Sarajevo: Republički fond za naučni rad.
- Čučković, V. (1977). O odredbi Dubrovačkog statuta *de concordio inter virum et uxorem schepatos* (IV, 60). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 25, 441–451.
- Čučković, V. (1980). Materijalno obezbjeđenje supružnika u dubrovačkom srednjevjekovnom pravu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 28, 307–338.
- Čučković, V. (1983). Porodica i porodični odnosi u srednjevjekovnom Dubrovniku. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 31, 267–282.
- Čučković, V. (1986). Konzorcijum kao oblik agnatske porodice. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 34, 283–292.
- Čučković, V. (1988). Bogišićevi pogledi na porodično pravo u Dubrovačkom statutu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 36, 327–342.
- Danilović J., Stanojević, O. (1973). *Tekstovi iz rimskog prava (praktikum za vežbe)*. Beograd: Službeni list SFRJ.
- De Ridder-Symoens, H. (1992). *History of the University in Europe, vol. I - Universities in the Middle ages*. Cambridge: University Press.
- De Ridder-Symoens, H. (1996). *History of the University in Europe, vol. II - Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*. Cambridge: University Press.
- Domingo, R. (2019). Roman Law and Global Constitutionalism. *San Diego International Law Journal*, 20, 1–23.
- Durmišević, E. (2008). *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj pol. XX stoljeća*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

- Durmišević, E. (2014). *Uvod u razvoj pravne misli u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Durmišević, E. (2017). Bosna je bila njegov stvarni svijet : In memoriam (Mustafa Imamović, Gradačac, 1941 – Sarajevo, 2017), *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 60, 429–436.
- Garofalo, L. (2008). *Giurisprudenza Romana e Diritto Privato Europeo*. Padova: CEDAM.
- Giaro, T. (1995). Römisches Recht, Romanistik und Rechtsraum Europa. *Ius commune*, 22, 1–17.
- Grendler, P. F. (2002). *The Universities of Italian Renaissance*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.
- Grossi, P. (2011). *L' Europa del diritto*. Roma-Bari: Gius. Laterza & Figli.
- Hebib, M. (2017). Izazovi i perspektive reforme visokog obrazovanja u Kantonu Sarajevo. *Sveske za javno pravo*, 29, 17–26.
- Hebib, M. (2017). Primjena instituta rimskog prava u cilju materijalnog osiguravanja ženskih srodnika u zakonskom nasljeđivanju srednjovjekovnog Dubrovnika. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 60, 83–107.
- Hebib, M. (2020). Razvoj pogrebnog prava u rimskoj pravnoj tradiciji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 57 (3), 851–873.
- Hebib, M. (2021). Ivana Jaramaz Reskušić “Izbori i izborna korupcija u Rimskoj Republici, s Kratkim raspravom o izbornom natjecanju Kvinta Tulija Cicerona i govorima Za Plancija i Za Murenu Marka Tulija Cicerona”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 71, 2, 285–289.
- Hebib, M., Šećerkadić, A. (2020). Ležeća ostavina (hereditas iacens): rimski koncept i suvremeno zakonodavstvo. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 63, 121–155.
- Held, H. R., Orešković, L. Pergrini u rimskom pravu i suvremeni migranti – povijesna kontekstualizacija aktualne problematike. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 58 (2), 611–632.
- Horvat, M. (1942). Rimsko pravo u današnjem svijetu. *Alma Mater Croatica*, 5 (5–6), 180–188. Isti reprintno izdanje u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 52 (5), 1073–1085.
- Horvat, M. (1951). Rimsko pravo u našem pravnom studiju. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 2, 97–118.

- Imamović, M. (2008). *Bilješke o razvitku i metodu historijsko-pravne nauke*. Sarajevo: Vlastita naklada.
- Jaramaz Reskušić, I., Aličić, S. (2018). *Kvint Tulije Ciceron: Izborni priručnik sa govorima Marka Tulija Cicerona o izbornoj korupciji*. Sarajevo: University Press-Magistrat.
- Knežić-Popović, D. (1981). Počeci razvoja superficiesa. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 29, 241–261.
- Knežić-Popović, D. (1983). O porijeklu pravila “Impossibilium nulla obligatio est”. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 31, 303–317.
- Knežić-Popović, D. (1985). “Impossibilium nulla obligatio est”: slučajevi nemogućnosti u djelima rimskih pravnika. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 33, 211–234.
- Koschaker, P. (1953). *Europa und das römische Recht*. München: C. H. Beck Verlag.
- Licandro, O. (2016). La pax deorum e l'imperatore Augusto (che “inizio a porre ordine nell' ecumene”). U: I. Piro (ured.) *Scritti per Alessandro Corbino a cura di Isabella Piro* (str. 223–300). Libellula: Tricase (LE).
- Lučić, Z. (1989). O nekim pitanjima provincijske uprave prema Plinijevim pismima. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 37, 217–231.
- Lučić, Z. (1997). Izvještaj Plinija Mlađeg o progonima hrišćana. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 40, 194–204.
- Lučić, Z. (1998). O osnovnim aspektima primjene *actio negatoria*. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 41, 210–233.
- Lučić, Z. (1999). O nekim statusno pravnim pitanjima u pismima Plinija Mlađeg. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 42, 211–220.
- Lučić, Z. (2000). Šta saznajemo o rimskom sudskom postupku iz korespondencije Plinija Mlađeg sa carom Trajanom. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 43, 220–234.
- Lučić, Z. (2001). Socijalna dinamika rimskog antičkog društva u vrijeme Plinija Mlađeg. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 44, 239–257.
- Lučić, Z. (2002). Položaj princepsa – cara u strukturi vlasti antičke rimske države krajem prvog i početkom drugog stoljeća. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 45, 273–286.
- Lučić, Z. (2003). Neka privatnopravna pitanja u Plinijevim pismima. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 46, 347–364.

- Lučić, Z. (2004). Rimsko pravo u obrazovnom procesu u Bosni i Hercegovini. *Ljudska prava*, 5 (1), 79–81.
- Lučić, Z. (2004). Stvaralački opus Plinija Mlađeg. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 47, 205–215.
- Lučić, Z. (2005). Plinije Mlađi i društvo njegovog doba. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 48, 331–349.
- Lučić, Z. (2006). *Ciceron i prirodno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Lučić, Z. (2006). Položaj senata i magistrature u imperijalnoj strukturi vlasti antičke rimske države u periodu principata. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 49, 215–225.
- Lučić, Z. (2016). *Osnove evropskog privatnog prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Lučić, Z. (2016). Roman law in the educational process in Bosnia and Hercegovina. *Ius Romanum*, 2, 1–5.
- Lučić, Z. (2017). *Osnove evropskog privatnog prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Lučić, Z. (2018). In memoriam – Prof. dr Vera Čučković (1. 11. 1933 – 27. 7. 2017). *Pregled – Časopis za društvena pitanja Univerziteta u Sarajevu*, 59 (1), 197–199.
- Lučić, Z. (2020). Metode rada klasične rimske pravne nauke. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 63, 415–430.
- Malenica, A. (1987). U prilog širem pristupu i vrednovanju rimskog prava. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 37 (5–6), 639–656.
- Margetić, L. (1982). Savjetovanja pravnih povjesničara 30. IX – 2. X 1982. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 9 (3), 9–14.
- Montesquieu, C. (1989). *O duhu zakona I*. Beograd: Filip Višnjić.
- Muroni, A. (2013). Civitas Romana: emersione di una categoria nell diritto e nella politica tra Regnum e Res publica. *Diritto @Storia – Rivista internazionale di Scienze Giuridiche e Tradizione Romana*, 11, 1–71.
- Notari, T. (2011). Izborni sistem i izborna kampanja u starom Rimu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 45 (2), 509–525.
- Petrak, M. (2000). Rimsko pravo i ideologijski prijevori u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941–1945), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 50 (6), 1003–1026.

- Petrak, M. (2002). Rimsko pravna tradicija i hrvatsko stvarno pravo. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 52 (5), 1043–1060.
- Petrak, M. (2014). Ius commune i europeizacija bosanskohercegovačkog prava. U: *Zbornik radova. II međunarodna konferencija: Bosna i Hercegovina i euroatlanske integracije II* (str. 103–116). Bihać: Pravni fakultet u Bihaću, Centar za društvena istraživanja Burch univerziteta.
- Petrak, M. (2017). Rimsko pravo i europski identitet u kontekstu Bosne i Hercegovine. Kratke napomene o životu i djelu profesora Mile Borasa (1923 – 1997). U: Venjek, D., Čolak, I. (ured.) *Hrvati Bosne i Hercegovine – nositelji europskih vrijednosti* (str. 393–406). Mostar: Ured hrvatskog člana Predsjedništva BiH.
- Rainer, M. (2012). *Das Römische Recht in Europa Von Justinian zum BGB*. Wien: Manz.
- Riccobono S. (1954.) La universalita del diritto romano. U: *L'Europa e il diritto Romano - Studi in memoria di Paolo Koschaker, vol. II* (str. 1–13). Milano: Giuffrè.
- Rožajac-Zulčić, M. (2018). *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu (1953–2017) Istorisko-pravni zbornik (1949–1950) Bibliografija*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Rožajac-Zulčić, M., Teronić, I. (2009). *Građa za bibliografiju Mustafe Imamića*. Sarajevo: University Press-Magistrat.
- Schrage, E. (1987). *Das römische Recht im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG).
- Sič, M. (2006). Trajne vrijednosti rimskog prava. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 43 (3–4), 383–401.
- Spengler, H. D. (2006). Römisches Recht und europäische Rechtskultur. U: K. Brodersen (ured.) *Höhepunkte der Rechtskultur: Das Corpus iuris civilis. Höhepunkte der Antike* (str. 216–229). Darmstadt: Primus
- Stagl, J. F. (2017). Die Funktionen der utilitas publica. *Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte – Romanistische Abteilung*, 134, 514–523.
- Stanić, I. (2012). Uporednopravni prikaz nekih pravila rimskog i pravila šerijatskog nasljednog prava. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, 55, 367–384.
- Stanojević, O. (1987). *Rimsko pravo*. Beograd: Službeni list SFRJ.

- Stein, P. (2007). *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Šarac, M., Lučić, Z. (2006). *Rimsko privatno pravo*. Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Traljić, M. (1974). In memoriam. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 2 (2–3), 259–263.
- Vacca, L. (2017). *Diritto giurisprudenziale Romano e scienza giuridica Europea, a cura di Giulietta Rossetti*. Torino: G. Giappichelli Editore.
- Zimmermann, R. (2001). *Roman Law, Contemporary Law, European Law – The Civilian Tradition Today*. Oxford: University Press.

Izvori

- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Naučni i naučno istraživački rad na Pravnom fakultetu u Sarajevu u 1950. godini*, 37/50.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Pravilnik o organizaciji i radu Opšteg seminara za istoriju države i prava*, 2675/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Plan rada Pravnog fakulteta u Sarajevu za školsku 1948/49. godinu*, 818/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Pritužba na rad Pravnog fakulteta u Sarajevu od 6. 7. 1948. godine*, 4082/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Obavijest o zaprimanju dopisa Uprave drž. nekretnina – Sarajevo, br. 841/48 od 24. 2. 1948. godine o predaji zgrade u ulici Sagrdjije br. 15 od 12. 3. 1948. godine*, 1568/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Rješenje o osnivanju Opšteg seminara za istoriju prava od 6. 3. 1948. godine*, 10171/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Zaključci doneseni na konferenciji nastavnika i asistenata od 18. i 19. 10. 1948. godine*, 2/48.
- Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Izveštaj o radu i problemima od 12. 9. 1947. godine*, 140/47.

- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Nastavni plan i program za šerijatsku sudačku školu u Sarajevu – predlog Komisije obrazovane odlukama S. N. br. 38188/935 i 44399/935, 35/36.*
- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Prijedlog promjene nastavnog programa Rimskog prava od 31. 5. 1938. godine* (rukopis dr. Bajić), 141/38.
- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Zapisnik redovite sjednice Proforskog vieća održane dne 6. listopada 1943. godine, 928/43.*
- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Dopis Ministarstvu prosvjete: Odjeljenje za srednju nastavu od 14. 11. 1936. godine, 277/36.*
- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Odobrenje Bajiću dr. Milošu i Salihagić dr. Behaudinu, sudijama Apelacionog suda u Sarajevu, da u vankancelarijskom vremenu mogu držati predavanja u Šerijatskog sudačkoj školi od 12. 3. 1936. godine, 721/36.*
- Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945). *Privremeni nastavni plan i privremeni nastavni program za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu u Sarajevu iz 1937. godine, 35/36.*
- Arhiv Pravnog fakulteta u Sarajevu. *Pregled predavanja Univerziteta u Sarajevu za školsku 1953/54. godinu i dalje.*
- Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 6. 2021.
- Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 6. 2021.
- Nastavni plan i program I ciklusa studija (prečišćeni tekst) u skladu s odlukama Senata Univerziteta u Sarajevu o davanju suglasnosti na izmjene i dopune nastavnog plana i programa: broj: 01-2704/15 od 29. 4. 2015. godine; broj: 01-555/16 od 27. 1. 2016. godine; broj:

01-3680/16 od 25. 5. 2016. godine i broj: 01-4765/16 od 13. 7. 2016. godine, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, pristupljeno: 2. 7. 2021.

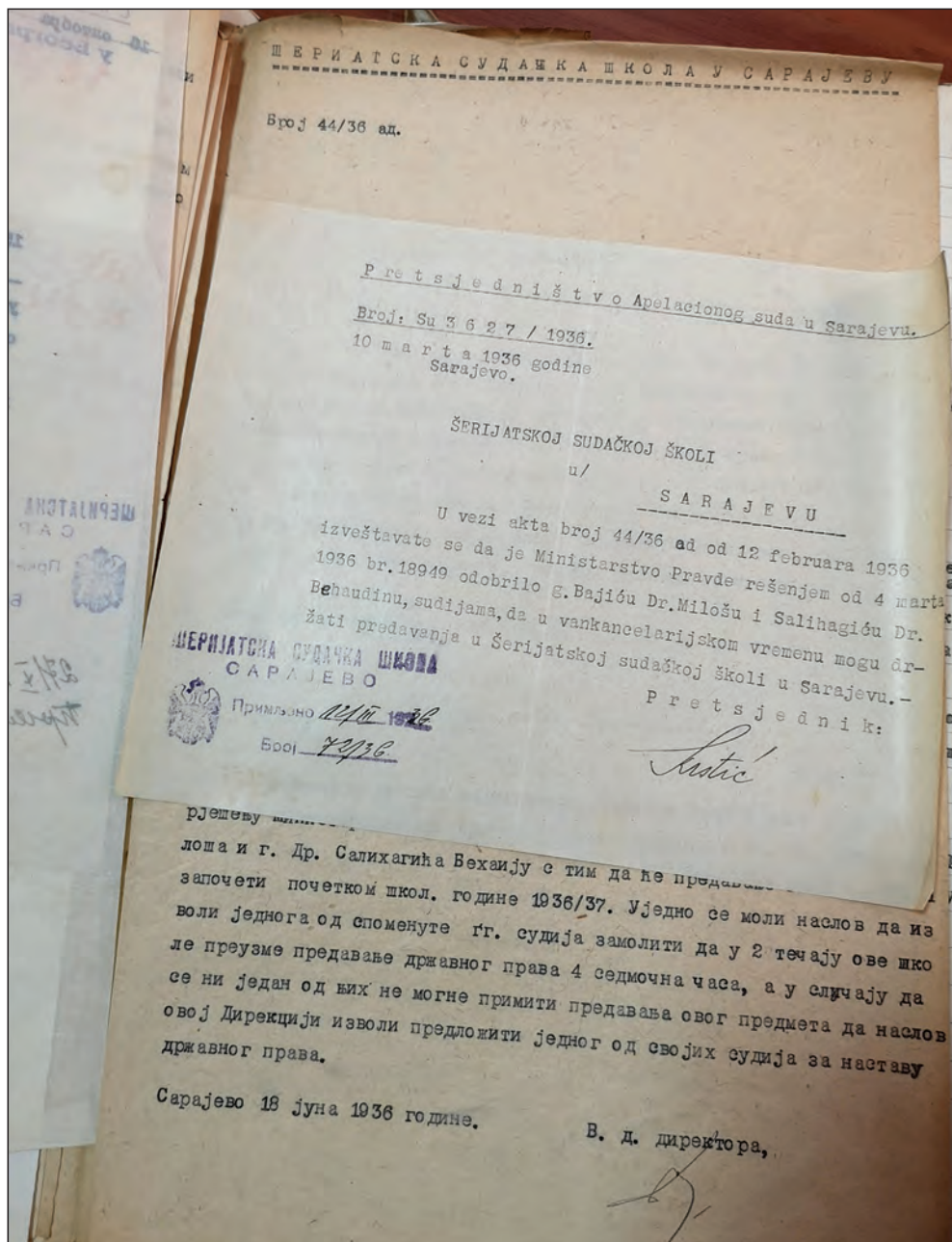
Sjećanje na Sarajevsku rezoluciju El-Hidaje (18. 12. 2015). *Preporod*, dostupno na: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/magazin/sjecanja/item/4467-sjecanje-na-sarajevsku-rezoluciju-el-hidaje>, pristupljeno: 2. 7. 2021.

Svečano otvaranje Pravnog fakulteta u Sarajevu (7. 2. 1947). *Oslobođenje*, 1.

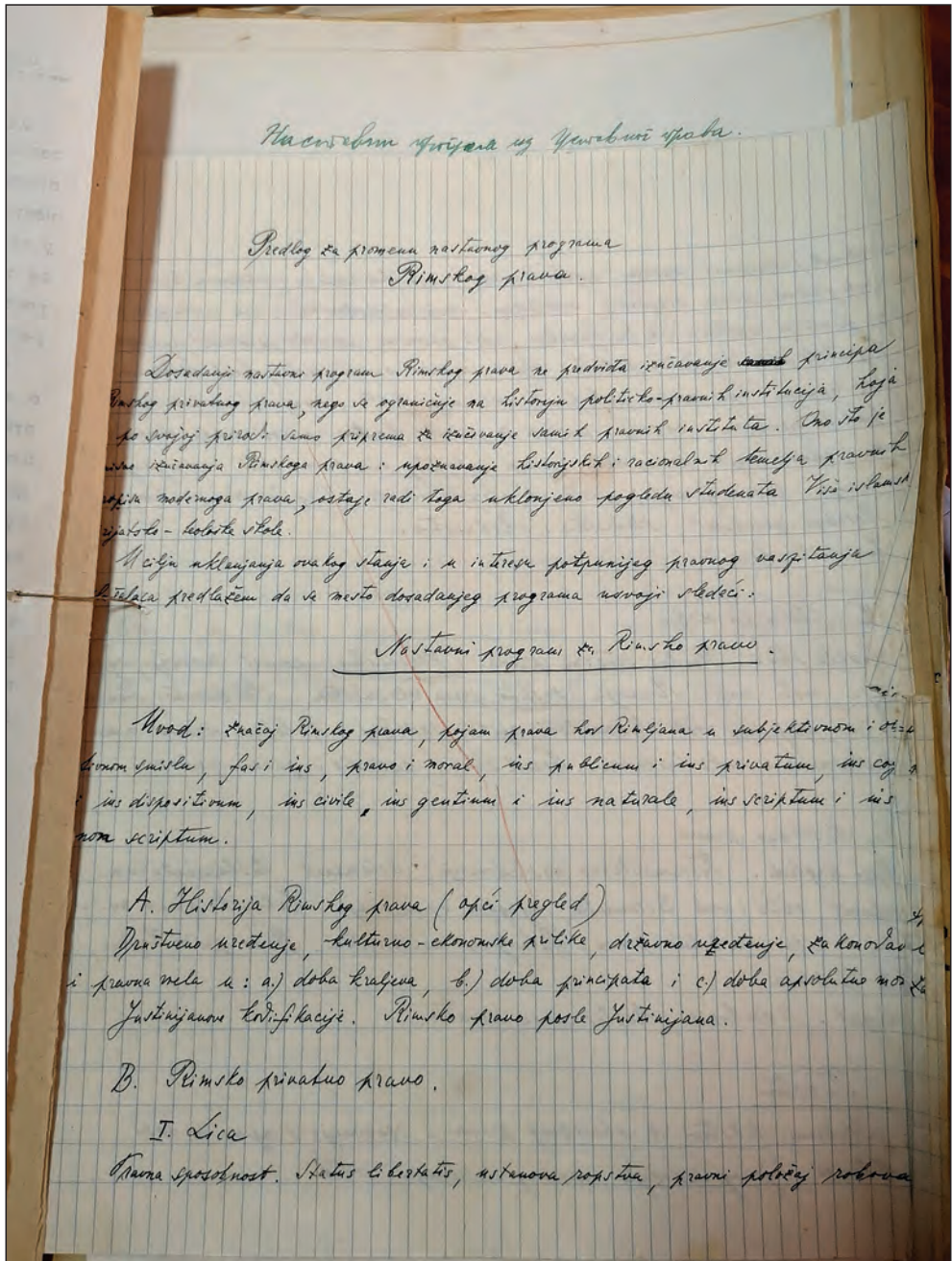
Uredba o Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu, Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 81-XXV, 393–394.

Zakon o Pravnom fakultetu, Službeni list NRBiH, 35/46.

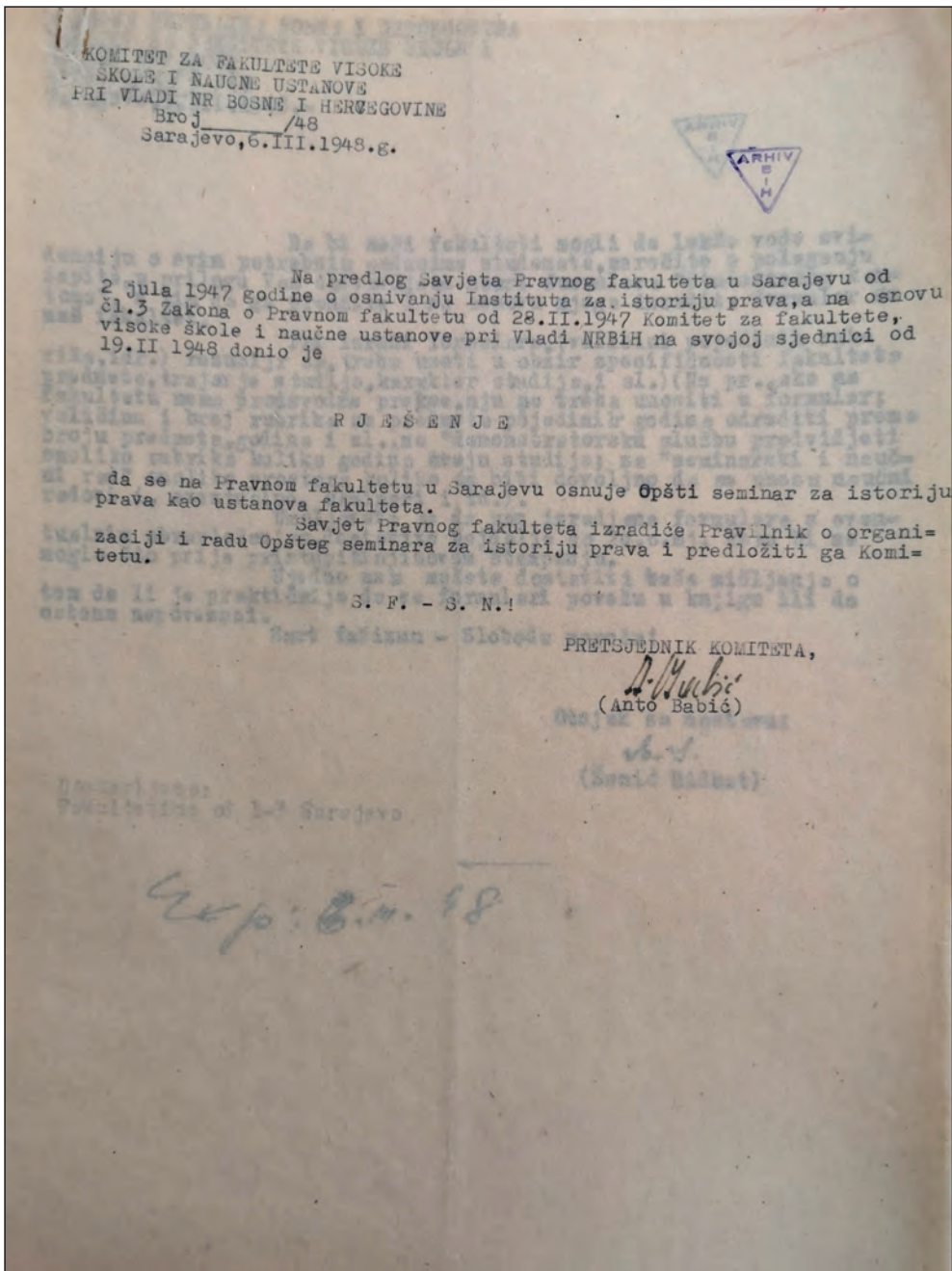
Prilozi

Fotografija 1. Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945), 721/36.

Fotografija 2. Arhiv BiH. Prosvjeta, Viša islamska šerijatsko-sudačka škola Sarajevo (1937–1945), 141/38.

Fotografija 3. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove, 10171/48.

- 2 -

KATEDRA KRIVIČNOG PRAVA

- 1) D-r Aleksandar Stajić: Krivično pravo Opšti dio sv. II (kazna) (skripta) i jedan rad za Istorisko pravni zbornik. *uzimam uopšte*
- 2) Milorad Tepavac: Krivični postupak (skripta) i jedan rad za Istorisko pravni zbornik. *u zborniku opšte*
- 3) Dragoljub Dimitrijević: Kolačna izrada doktorske disertacij "Krivična djela protiv privrede FNRJ" i jednog članka. *u zborniku opšte*

EKONOMSKA KATEDRA

- 1) Dragomir Krndija: Dva rada i to jedan iz oblasti savremene kapitalističke ekonomike, a drugi iz oblasti socijalističke ⁱ ~~no~~ ekonomike.

ISTORISKO PRAVNA KATEDRA

- 1) D-r Miloš Bajić: a) Rimsko pravo u izlaganju sovjetskih romanista b) Ugovori prema sidžilu od 1554.
- 2) Miroslav Djerđević: a) Društveno političke misao u Srbiji XIX vijeka (do Svetozara Markovića). b) Bosna i Hercegovina u političkim programima Srbije sredinom XIX vijeka.
- 3) Borko Simonović: K^opo-prodajni ugovori u Trg^o ^{ogir}ovskim spomenicima.

KATEDRA GRADJANSKOG PRAVA

- 1) D-r Ananije Ilić: "Privredni ugovori" (skripta). *zabranjeno*
- 2) D-r Stevan Jakšić: Jedna monografija iz oblasti gradjansko ^gprava.
- 3) D-r Kamhi Samuel: O ulozi i položaju javnog tužioca u gradjansko-sudskom postupku ili skripta iz gradjansko sudskog postupka.
- 4) D-r Silajdžić Alija: Jedan rad iz oblasti Porodičnog prava
- 5) D-r Vojislav Spaić: Uvod u gradjansko pravo (do konca 1950 godine). *u zborniku opšte*
- 6) D-r Ilija Šain: Jedan rad iz oblasti gradjansko parničnog postupka.

Zdravko Lučić, PhD

Associate professor
University of Sarajevo
Faculty of Law
z.lucic@pfsa.unsa.ba

Mirza Hebib, MA iur.

Senior teaching assistant
University of Sarajevo
Faculty of Law
m.hebib@pfsa.unsa.ba

ROMAN LAW - A LEGITIMATE FACTOR OF EUROPEAN IDENTITY

Summary

Roman law is one of the fundamental achievements of civilization and the peculiarities of the European continent. It has endowed modern European law with fundamental values, concepts and institutes and without its study and teaching there is no possibility of understanding the European Legal Culture and theories of private law. Due to special roles in the development of law, the romanitas of an area sometimes stand out as one of the measures of European identity.

The authors analyze the position of Roman law within the university legal education at the Higher Islamic Sharia - Theological School (1937-1945) and the Faculty of Law in Sarajevo (since 1946). They indicate the tradition of the union of mos italicus and mos gallicus in the study and teaching of Roman law, and the challenges and perspectives faced by Roman law as a subject and scientific discipline given the broader historical context.

Keywords: *Faculty of Law in Sarajevo, Higher Islamic Sharia-Theological School, Roman Law, European identity*

Dr. sc. Enes Durmišević

Redovni profesor

Univerzitet u Sarajevu

Pravni fakultet

e.durmisevic@pfsa.unsa.ba

UDK 378:34(091)

Pregledni naučni rad

TRADICIJA IZUČAVANJA BOSANSKE PRAVNE HISTORIJE, S POSEBNIM OSVRTOM NA PRAVNI FAKULTET U SARAJEVU

Sažetak

Izučavanje pravne historije ima dugu institucionalnu tradiciju u Bosni i Hercegovini. U okviru prvih viših škola za obrazovanje pravničkih kadrova u Bosni i Hercegovini (Šerijatska sudačka škola/ Viša islamska šerijatsko-teološka škola – VIŠT) nailazimo na nastavne predmete s naglašenim pravnohistorijskim sadržajem. Ovu tradiciju nastavlja Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Osnivanjem Katedre za historiju države i prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu, pravna historija je konačno dobila svoj institucionalni okvir. Prvi predstavnici ove discipline na Pravnom fakultetu u Sarajevu bili su Aleksandar Solovjev i Miroslav Đorđević. Vremenom se odvajaju nacionalna i opća pravna historija. Pionir u izučavanju državnopravnog razvitka BiH osmanskog doba bio je Avdo Sućeska, koga će kasnije naslijediti Mustafa Imamović koji se može smatrati istinskim utemeljiteljem izučavanja historije države i prava BiH kao naučne i nastavne discipline na Pravnom fakultetu u Sarajevu. S Mustafom Imamovićem historija države i prava Bosne i Hercegovine zadobija svoju samostalnost.

Tokom prve dvije decenije XXI stoljeća pravna historija prolazi kroz proces transformacije. Podmlađivanje kadrova bio je samo jedan aspekt. Mnogo važnija bila je transformacija u predmetu i pristupu izučavanju pravne historije. Kao posljedica toga, Katedra za historiju države i prava preimenovana je u Katedru za pravnu historiju i komparativno pravo. Ovaj proces transformacije približio je pravnu historiju u Bosni i Hercegovini drugim (pravnim) disciplinama, ali i najnovijim tokovima evropske i općenito zapadne pravne misli.

Ključne riječi: *pravno obrazovanje, historija države i prava, Pravni fakultet u Sarajevu*

UVOD

Pravnohistorijski predmeti su se na Pravnom fakultetu izučavali od njegovog osnivanja 1946. godine, kada je i formirana Katedra za Istoriju države i prava naroda SFRJ.¹ Nažalost, sve do završetka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1995. godine, historija države i prava Bosne i Hercegovine se izučavala veoma malo. U okviru predmeta *Istorija države i prava naroda SFRJ*, historija države i prava BiH bila je malo zastupljena. Najviše se izučavala srpska država i njena pravna historija, zatim hrvatska i slovenačka, dok su historija države i prava Makedonije, Crne Gore (koja je, uglavnom, tretirana kao “druga” srpska država) i Bosne i Hercegovine u udžbenicima historije države i prava naroda SFRJ zauzimale dvije do tri stranice teksta.²

Tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine i nakon nje, dolazi do kopernikanskog obrata u pristupu izučavanju historije države i prava Bosne i Hercegovine, ili među studentima popularno nazvane nacionalne historije. Zaslužan za izučavanje historije države i prava Bosne i Hercegovine na Pravnom fakultetu u Sarajevu je, nesporno, profesor Mustafa Imamović (1941–2017), koji se može smatrati utemeljiteljem savremenog izučavanja historije države i prava Bosne i Hercegovine.

Može se slobodno kazati da su inače pravnohistorijski predmeti na svim pravnim fakultetima u bivšoj Jugoslaviji, pa i u Bosni i Hercegovini, bili stalno na udaru, s tendencijom njihovog reduciranja kako u broju časova i vježbi, tako i u ukupnom kurikulumu pravnih fakulteta. Bolonjska deklaracija, ili bolje, njena implementacija u Bosni i Hercegovini, također je bila na tragu ovih i ovakvih tendencija.

Moglo bi se kazati, da “udar” na pravnohistorijske discipline nije uspio, pa se na početku XXI stoljeća može govoriti i o širenju ovih disciplina, pogotovo na tragu širenja Evropske unije i njene potrebe za izučavanjem, kompariranjem nacionalnih prava članica EU i harmonizacijom pravnih propisa, ako se želi postići i dostići evropski san: ujedinjena Evropa. U ovom kontekstu se sve više govori o evropskoj pravnoj historiji kao posebnoj disciplini i kao temelju evropskih integracija i harmonizacije evropskog prava.

Naravno, u postizanju toga cilja neophodno je izučavanje pravne historije svake sadašnje, ali i buduće članice EU. Ovaj mukotrpan proces se neće

¹ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Izveštaj o radu i problemi od 12. 9. 1947*, 149/47.

² Sadržaji skripti, kompendijuma i udžbenika *Istorije države i prava naroda SFRJ*, koji su se koristili od osnivanja Pravnog fakulteta pa do raspada Jugoslavije, to egzaktno potvrđuju.

moći realizirati bez prethodnog upoznavanja historije razvitka, izučavanja i kompariranja prava, ali i pravne tradicije, pravne kulture i pravne svijesti u evropskom kontekstu. Novi cilj je proučavanje prava u evropskom kontekstu, dakle izučavanje prava kao cjeline, a ne kao odvojenih pravnih sistema, odnosno pravnih kultura. Samo tako će se moći ostvariti san osnivača i vizionara ujedinjene Evrope.

Mobilnost studenata, postdiplomaca i mladih istraživača na polju pravno-historijskih disciplina, ali i njihovih profesora, što je, uostalom, i intencija Bolonjske deklaracije, jačanje i ujednačavanje kriterija za izučavanje ovih disciplina, modernizacija nastave, međusobna, kako privatna, tako i institucionalna komunikacija između nastavnika u regionu, ali i u Evropi, pa i šire u svijetu, okrugli stolovi, razni simpoziji, *online* seminari, razmjena časopisa, internacionalno recenziranje knjiga i članaka, sve su to faktori koji će unaprijediti studij pravnohistorijskih disciplina, ali i privući studente da se opredijele za ovaj studij.

Ovim radom želi se prikazati višestoljetna tradicija izučavanja pravne historije u Bosni i Hercegovini, s posebnim osvrtom na ulogu i značaj Pravnog fakulteta u tom kontekstu.

Dakle, nema kvalitetnog pravnčkog obrazovanja bez upoznavanja vlastite pravne tradicije, pravne svijesti i pravne kulture. Kvalitetnim pedagoškim radom sa studentima, uz korištenje savremenih metoda, izučavanje pravne historije će koristiti boljem razumijevanju onoga što je od nje ostalo u savremenim pravnim sistemima, njegovim institucijama i pravnoj teoriji.

1. GAZI HUSREV-BEGOVA MEDRESA – “MALA UNIVERZA”

Možemo slobodno kazati da se tradicija pravnčkog obrazovanja u Bosni (i Hercegovini) veže za osnivanje Gazi Husrev-begove medrese³ u Sarajevu 1537. godine, koja i danas djeluje. Njeno ime se vezuje za velikog dobrotvora, vakifa (ktitora) Sarajeva, osmanskog namjesnika Gazi Husrev-bega, koji je u tri navrata bio sandžak-beg bosanski, u periodu od 1521. do 1541. godine.⁴

³ O Gazi Husrev-begovoj medresi vidi: *Spomenica Gazi Husrevbegove četirsto-godišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932; *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Gazi Husrev-begova medresa, Sarajevo, 1988; *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu – 450 generacija* (monografija), Gazi Husrev-begova medresa, Sarajevo, 2000; *Gazi Husrev-begova medresa – 480 godina*, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

⁴ Vidi više o Gazi Husrev-begu: Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2010.

Prvi univerziteti u srednjovjekovnoj Evropi, koji prethode savremenim univerzitetima (sveučilištima), osnivani su uz dozvolu crkvenih vlasti, pape ili kraljeva. Autonomija današnjih savremenih univerziteta, koju kroz povijest osporavaju sve vlasti, pa i savremene, čak i u demokratskim društvima, vuče svoje porijeklo iz određenih povlastica koje su im dodjeljivali osnivači. Razvoj ovih obrazovnih institucija vremenom je bivao pod sve manjim uticajem crkvenih vlasti, pogotovo pojavom mecena, koji su potpomagali njihov razvoj.

“Srednjovjekovni studij je u početku imao četiri škole, fakulteta (*medicina, pravo, teologija i filozofija*), a po tradiciji, polaznici su trebali savladati sedam antičkih umijeća (*gramatiku, retoriku, dijalektiku, aritmetiku, geometriju, muziku i astronomiju*). Studij se sastojao od čitanja, tumačenja i interpretiranja tekstova, završavajući se ispitima, na osnovu kojih su se dodjeljivali stupnjevi: *bacallauereus*,⁵ *magister i doctor*. Izbor nastavnika u zvanjima *profesor, magister i doctor*, vršio se unutar svakog fakulteta tajnim glasanjem. Svaki uspješan kandidat dobijao je licencu koju mu je dodjeljivao univerzitet. Na čelu univerziteta bio je *rector*, kojega su birali nastavnici i studenti, a na čelu fakulteta je bio *decanus*.” (Durmišević, 2015, str. 224).

Dakle, moderni evropski univerziteti svoje korijene vuku iz srednjovjekovnih vjerskih (kršćanskih) učilišta i svi se, s pravom, ponose svojom tradicijom i godinama svoga rada i postojanja. Stoga, kada se govori o tradiciji visokog obrazovanja u Bosni, tvrdi se da je prvi fakultet (Pravni fakultet) osnovan 1946. godine.⁶ Ali zaboravlja se, ili se ne želi znati, da, slijedeći evropsku tradiciju u formiranju visokih škola (učilišta), možemo tvrditi da u Bosni nastanak ovakve vrste škola možemo vezati za osnivanje Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu. Uostalom, veliki kulturni radnik, arheolog i etnolog iz

⁵ Slavni evropski univerziteti, uključujući Oxford, Cambridge i Sorbonnu, također su bili pod utjecajem islamskih univerziteta. Islamski univerziteti bili su prvi koji su dodjeljivali naučne graduse (*idžaze*), a učenjaci tvrde da je riječ bakalaureat ili prvostupanjski studijski gradus izveden iz arapskog *bi-haqq 'al-riwayah*, što znači “pravo naučavanja po autoritetu drugog”, sintagma koja je korištena u idžazetskim svjedodžbama šest stoljeća (Akbar Ahmed, *Putovanje u Evropu – islam, imigracija i identitet*, El-Kalem, Sarajevo, 2019, str. 464; također: Salim T. S. Al-Hasani, (ur.) *1001 Inventions: The Enduring Legacy of Muslim Civilization*, Washington, D.C.: National Geographic, 2012, 70).

⁶ Poznato je, da je u Sarajevu 1944. godine osnovan Medicinski fakultet. Međutim, pošto ga je osnovala vlast Nezavisne Države Hrvatske (NDH), njemačka fašistička tvorevina, zbog ideoloških razloga, u prethodnom komunističkom sistemu tu činjenicu nigdje niste mogli pročitati. Nažalost i trideset godina poslije pada komunizma, nove “demokratske” vlasti se, skoro, ponašaju na isti način kada treba valorizirati i objektivno interpretirati našu sveukupnu prošlost. Ne znaju, niti mogu razlučiti ideologiju i historijske činjenice, bilo da se radi o “lijevim” ili “desnim” političkim opcijama.

austrougarskog doba u Bosni i Hercegovini, Ćiro Truhelka, Gazi Husrevbegovu medresu nazvao je “malom univerzom”. (Truhelka, 1912, str. 54).

Sasvim je jasno da je Gazi Husrev-beg bio vizionar svoga doba, jer je u svojoj vakufnami (zakladnici) o osnivanju medrese, pored mnogobrojnih vjerskih i pravnih disciplina, naglasio potrebu da se u medresi izučavaju “i drugi predmeti koje bude iziskivalo običaj i mjesto.”⁷

Sam pojam *fakulteta*, zapravo je latinski prijevod arapske riječi *quwwah*, koji se odnosi na moć, snagu, inherentnu ljudskoj duši i čovjekovom tijelu, i koji je stigao na Zapad zahvaljujući ranom i velikom utjecaju islamske medicine na evropsko srednjovjekovlje. S razvitkom medresa, u muslimanskom svijetu pojavio se i univerzitet, sveučilište (*jāmi'*), a najstariji univerziteti nastali su u IX i X stoljeću (Univerzitet Al-Qarawayn u Fesu u Maroku osnovan 859. godine i Al-Azhar u Kairu, utemeljen 970. godine).

Isti pristup nauci, tradiciji, kulturi i historiji ne važi za muslimanske, pa ni muslimanske evropske narode kojima pripadaju bosanski muslimani, pa je tako i kada je u pitanju naučno, kulturno i svako nasljeđe bosanskih muslimana, danas, uglavnom, Bošnjaka!? Samo zato što je “najvećim dijelom pismenost u osmanskoj Bosni bila na arapskom, turskom i, manje, perzijskome jeziku, a ne na latinskom, i što je ta kultura bila utemeljena na islamskom poimanju svijeta, Bosna i njena historija toga doba se nazivaju ‘tamnim vilajetom’, ‘dobom mraka, nepismenosti i nekulture’ itd. Predstavljanje i kanoniziranje takve, imaginarne, izmišljene slike o Bosni i njenoj historiji u doba Osmanlija, služilo je jasnom cilju: brisanju svakog traga islamske kulture, ali i eliminaciji svih stanovnika Bosne koji pripadaju toj kulturi. Jer kako drugačije objasniti činjenicu da već dva stoljeća u Bosni i na Balkanu ubice i rušitelji sebe prikazuju kao graditelje, a njihove muslimanske žrtve remetilačkim faktorom, prijetnjom evropskom miru, ostatkom ‘mrskog okupatora’, te je posve legitimno eksterminirati ih i uništiti svaki njihov trag.” (Durmišević, 2015, str. 227). Genocid nad Bošnjacima na kraju XX stoljeća pred očima Evrope koji je četiri godine ravnodušno posmatrala, najbolja su potvrda da Evropa, uprkos iskustvu Drugog svjetskog rata i užasnog kolonijalizma i imperijalizma, nije pobijedila svoj fašizam, rasizam i antisemitizam. Kada je govor o stradanjima bosanskih muslimana 1992–1995. godine, posebno je potrebno naglasiti prljavu i islamofobnu tadašnju zvaničnu britansku i francusku politiku.⁸ Uz sve “izme”, u današnjoj Evropi

⁷ *Vakufname i drugi dokumenti* (preveo Fehim Spaho), *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932, XXXII.

⁸ Vidjeti: Brendan Simms, *Najsravniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Sarajevo i Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2003; Carole

uveliko se širi islamofobija, pa je sasvim moguće da evropski muslimani u XXI dožive ono što su evropski Jevreji doživjeli u XX stoljeću.

S ovakvim duhom u nauci i kulturi, u svim historiografskim balkanskim, pa i u evropskim konstrukcijama, gdje god su muslimani uništeni ili protjerani (od Španije, preko Sicilije do Balkana), takav čin prikazan je kao legitimno oslobađanje kršćanskih prostora od nevjernika.

S druge strane, “hiljade mekteba i medresa, mnogobrojne javne i privatne biblioteke, kultura življenja, itd., najbolji su dokaz ovakvih lažnih, nacionalističkih i šovinističkih tvrdnji o “dobu mraka, nepismenosti i nekulture”, koje nisu nestale iz školskih udžbenika na južnoslavenskim prostorima, od osnovne škole do univerziteta. Ovakvom kulturnom politikom svih balkanskih nacionalističkih država želi se izvršiti “prevjeravanje” Balkana, odnosno otrgnuti njegovu historiju i kulturu od osmanskih (čitaj islamskih) tragova i utjecaja. Uostalom dovoljno je samo izbrojati broj uništenih, prioritetno vjerskih muslimanskih objekata koje su uništili agresori iz Srbije i Hrvatske i njihovi domaći kolaboracionisti, pa da se shvati šta je bio njihov cilj. Međutim, takav posao je uzaludan, jer čak i razorena kulturna baština ostaje u pamćenju preživjelih.” (Durmišević, 2015, str. 228).

Začetnicima bosanske historije države i prava u osmanskoj Bosni, u modernom smislu riječi, mogu se smatrati Salih Sidki Hadžihusejnović, poznatiji kao Muvekkit (Sarajevo, 1825–1888)⁹ i poznati bosanski franjevac Ivan Frano Jukić (Banja Luka, 1818 – Beč, 1857).¹⁰

Hodge, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Detecta, Zagreb, 2007; Guillaume Ancel, *Ledeni vjetar nad Sarajevom*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2021; Enes Durmišević, *Evropa i Bosna na kraju XX stoljeća: Genocid na tenderu*, Zbornik radova II međunarodne naučne konferencije “Bosna i Hercegovina i euroatlantske integracije – trenutni izazovi i perspektive”, godina II, broj 2, tom I, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću i Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč Univerziteta u Sarajevu, Bihać, 2014, str. 133–147; Tahir Mahmutefendić, *Sukob civilizacija versus realpolitik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo, 2012; Taylor Branch, *The Clinton Tapes*, Simon & Schuster, New York, 2009; Joseph Biden, *Promises to Keep*, Random House, New York, 2007; Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom antinacionalizmu*, Peščanik.net, 13. 8.2010.

⁹ Vidi: Salih Sidki Hadžihusejnović Muvekit, *Povijest Bosne*, 1-2, prevodilac Abdulah Polimac, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

¹⁰ Vidi: Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953; Ivan Frano Jukić, *Sabrana djela I-III* (Izbor i redakcija Boris Corić), Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Muvekit je napisao dvotomnu “povijest zemlje Bosne”, u kojoj tretira njenu historiju od Kulina bana do kraja osmanske vlasti u Bosni 1878. godine, želeći napisati kompletnu historiju osmanske Bosne. Vrijedno je spomenuti da je Muvekit prvi bošnjački historičar koji je uvidio značaj srednjovjekovne Bosne povezujući njenu egzistenciju u kontinuitetu s Bosnom osmanskog perioda. U ovom kapitalnom djelu Muvekit navodi da je duboko svjestan značaja historijskih izvora i građe za izučavanje bosanske historije, konstatirajući da su mnogobrojni zapisi o događajima u Bosni (ratovi, bune i požari) “izgorjeli i uništeni onda kada su neprijatelji većim dijelom Bosnu popalili i uništili”. Ovim Muvekit ne aludira samo na poznato spaljivanje i uništenje Sarajeva koje je počinio Eugen Savojski 1697. godine, nego i na mnogobrojne ratove Austrije i Mletačke Republike protiv Bosne.

Historijski izvori kojima se služio Muvekit bili su *sidžili* (sudski registri i protokoli) sarajevskog kadiluka, *fermani* (naredbe, zapovijesti) i *berati* (dekreti, ukazi, povelje) osmanskih sultana, *emirname* (pismene zapovijesti, nalozi, naredbe) i *bujuruldije* (naredbe, zapovijesti) vezira, a vrlo često i čuvenim *Ljetopisom* poznatog sarajevskog ljetopisca Mula Mustafe Bašeskije.

Ivan Frano Jukić je pionir mnogih značajnih projekata koji su prožeti idejom moderniteta i građanske kulture u Bosni XIX stoljeća. On promovira jednu vrstu pluralizma u nacionalnom i političkom razvitku Bosne. Njegova promemoriya predstavlja istinski nacrt jednog evropskoga građanskog ustava u historiji Bosne, koji će biti realiziran tek pola stoljeća kasnije s Bosanskohercegovačkim ustavom (štatutom) iz 1910. godine, koji je donijela austrougarska vlast nakon aneksije. Ideje prosvjetiteljstva, narodne slobode i slobode svakog pojedinca karakteriziraju ovu Jukićevu promemoriyu. Čuvajući vlastitu vjeru, katoličanstvo, kao glavnu djelatnost franjevacu u Bosni, Jukić, kao i svi franjevci, bdije nad bosanskim narodnim identitetom i njegovim pravom na zemlju Bosnu. Na to upućuje činjenica da su franjevci sve vrijeme svoga djelovanja u osmanskoj Bosni nastojali očuvati bosansko ime (mnogi uzimaju pseudonim Bošnjak, što je učinio i Jukić), jezik nazivaju bosanskim (od Matije Divkovića do Antuna Kneževića), a Bosnu smatraju svojom jedinom domovinom (Durmišević, 2014a, str. 71).

Sve navedeno vrlo ilustrativno pokazuju i potvrđuju riječi Jukićeve, kada govori o svojoj Bosni i jeziku svome:

“Već su dvije godine, od kako se ja bavim među prostim narodom u Bosni, dobro motreći na sva ona, koja se toga naroda tiču; ja sam mnogo i putovò po Bosni; al ja još nikad tamo ne čuh za srbski narod, niti za srbski jezik! Tamo sve ide po *bosanski i naši*, a Srblje i dan današnji u Srbiji stanujuće,

nazivlju prosti Bošnjaci *Racima!* U Podrinju još nisam bio, zato scijenim, da je njima poznato ime *Srb*, buduć da su bližnji Srbiji.” (Jukić, 1973, str. 86)

2. INSTITUCIONALIZIRANJE PRAVNE HISTORIJE U BOSNI U DOBA AUSTRO-UGARSKE

Izučavanje prava i pravne historije nastavljeno je i nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Nova, okupaciona vlast je uz saglasnost sve tri vjerske zajednice (Islamske zajednice, Katoličke i Pravoslavne crkve) formirala vjerske zavode u kojima se izučavalo pravo i pravna historija. Ti zavodi su: Šerijatska sudačka škola (ŠŠŠ)¹¹ 1887, Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890,¹² franjevački Filozofsko-teološki studij 1905.¹³ i Srpska pravoslavna bogoslovija 1882.¹⁴ godine.

Sasvim je jasno da se u ovim zavodima sve tri velike vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini izučavalo vjersko, ali i svjetovno pravo, a time u sklopu određenih pravnih disciplina i pravna historija.

Za bosanskohercegovačku pravnu historiju iz ovog, austrougarskog perioda, posebno je interesantan Eugen Sladović Sladojevički, službenik austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Rođen je u Jelsi na otoku Hvaru 1882. godine. Doktorirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu 1906. godine. Potom je stupio u upravnu službu u Bosni i Hercegovini tokom austrougarske okupacije. Nakon Prvog svjetskog rata vratio se u Zagreb, gdje je do 1945. godine bio profesor, dekan i rektor Ekonomsko-komercijalne visoke škole. U vrijeme dok je radio u Bosni i Hercegovini bio je podtajnik Zemaljske vlade u Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Autor je veoma značajnog *Priručnika zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini* koji je objavljen 1915. godine.

¹¹ Vidi više: Fehim Spaho, *Šerijatska sudačka škola*, Narodna uzdanica, Kalendar za 1934. godinu, godina II, Sarajevo, 1933; *Spomenica Šerijatske sudačke škole u Sarajevu*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1937; *Tridesetogodišnji izvještaj Šerijatske sudačke škole u Sarajevu od osnutka do kraja školske godine 1916/1917*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1917; *Trideset i prvi godišnji izvještaj Šerijatske sudačke škole u Sarajevu od osnutka do kraja školske godine 1917/1918*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1918.

¹² Vidi više: *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890-1990*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo – Bol, 1993.

¹³ Anto Slavko Kovačić, *Biobibliografija franjevac Bosne Srebrene*, Svjetlost, Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine i Franjevački provincijalat “Bosne Srebrene”, Sarajevo, 1991.

¹⁴ Vidi više: Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.

Kada je na prijedlog profesorskog zbora Pravnog fakulteta u Zagrebu, 11. novembra 1913. godine formirana Katedra za *Bosansko pravo*,¹⁵ ovaj predmet predavao je Ljudevit Farkaš od 1916. do 1921. godine, kada je dao ostavku na profesorsko mjesto. Od tada pa sve do 1930. godine ovaj predmet je predavao Eugen Sladović. U okviru predmeta *Bosansko pravo* izučavali su se: *Pravna povijest Bosne i Hercegovine, Agrarno pravo, Agrarno-pravni odnosi u Bosni i Hercegovini prema Saferskoj naredbi, Institut mlkvoznog i mirijskog vlasništva u Bosni i Hercegovini i Porodično pravo u Bosni i Hercegovini*.

Nastavničko vijeće Pravnog fakulteta u Zagrebu je na sjednici održanoj 9. jula 1930. godine ukinulo ovaj predmet sa obrazloženjem da “nema potrebe za predavanjima”. Očito je, da je šestojanuarska diktatura “pomela” predmet *Bosansko pravo* sa Pravnog fakulteta u Zagrebu i “integralizirala” pravnu znanost u duhu jugoslavenstva (Durmišević, 2014a, str. 111-112).

Sladović je, kao svestran pravnički erudita, objavio oko 270 članaka, rasprava i prikaza po raznim časopisima iz oblasti šerijatskog, patentnog, čekovnog, obrtnog, stečajnog, kanonskog, bračnog i općeg privatnog prava.

Ljudevit Farkaš je rođen 1856. godine u Donjem Vidovcu, u Međumurju. Pohađao je gimnaziju u Varaždinu i Zagrebu, a pravne studije u Zagrebu i Budimpešti. Nakon pravnih studija bio je sudija u Ivancu i Osijeku, a krajem 1879. dolazi u Bosnu i Hercegovinu. Bio je sudija u Visokom i Bosanskoj Kostajnici, a 1881. godine je primljen u upravnu službu pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu, pa je bio kotarski predstojnik u Ljubuškom i Jajcu, a kasnije sudski savjetnik u okružnim sudovima u Travniku, Tuzli i Mostaru. Krajem 1896. godine postao je sudski nadsavjetnik, a 1913. godine senatski predsjednik Vrhovnog suda za Bosnu i Hercegovinu. Vrlo brzo, 1915. godine je penzioniran iz političkih razloga, kada dolazi u Zagreb i na Pravnom fakultetu predaje *Bosansko pravo* sve do 1921. godine, kada se ponovo vraća u Sarajevo i postaje predsjednik Vrhovnog suda. Ovu funkciju je obnašao sve do svoje 70. godine, kada odlazi u penziju 1926. godine. Umro je u Zagrebu 1944. godine. (Durmišević, 2014a, 113).

Ljudevit Farkaš je, zahvaljujući svom temeljitom znanju i erudiciji, vrlo brzo stekao veliki ugled u Bosni i Hercegovini među pravnicima. Posebno se isticao kao civilist i poznavalac bosanskog prava, što je rezultiralo njegovim napredovanjem do funkcije predsjednika Vrhovnog suda u Sarajevu.

¹⁵ Vidi više: *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*, Knjiga I, str. 404. i Knjiga II, str. 330, izdavač: Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb, 1996.

Treba svakako spomenuti i dvojicu značajnih naučnika, pregalaca na prosvjetno-kulturnom polju u Bosni i Hercegovini u ovom periodu. Iako nijedan od njih nije bio pravnik, ipak su ostavili traga u razvitku pravne misli i pravne historije u Bosni i Hercegovini u svoje vrijeme. Bili su to Ćiro Truhelka i Vladislav Skarić.

Ćiro Truhelka je rođen u Osijeku 1865. godine. U rodnom gradu je završio osnovno obrazovanje i niže razrede gimnazije, a dalje školovanje je nastavio u Zagrebu, gdje je studirao filozofiju, arheologiju i historiju umjetnosti. U Zagrebu je i doktorirao 1885. godine. Iduće 1886. godine postao je prvi kustos Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, gdje je naslijedio Kostu Hörmanna na mjestu direktora muzeja, ali i urednika *Glasnika Zemaljskog muzeja*. Upravo zahvaljujući Truhelkinjoj upornosti, austrougarske vlasti su u Sarajevu sagradile i darovale Bosni i Hercegovini današnju zgradu Zemaljskog muzeja 1913. godine, jednu od najznačajnijih bosansko-hercegovačkih kulturnih ustanova.

Ćiro Truhelka je dao izuzetan doprinos u proučavanju historije Bosne i Hercegovine. Bavio se iskopavanjem arheoloških nalazišta ilirskih grobova i gradina na Glasincu, sojeničarskog naselja u Donjoj Dolini i istraživao rimske i ranokršćanske spomenike u BiH. Na području etnologije radio je na etnografskoj zbirci i dao prikaz narodnog života u BiH. Poznao je albanski i turski jezik. Posebno polje njegovog interesa je bila historija srednjovjekovne Bosne (stećci, bosančica, topografija, numizmatika, bosanski krstjani i dr.).

Truhelka je 1922. godine nastavio raditi kao profesor arheologije i historije umjetnosti na Filozofskom fakultetu u Skoplju. Penzioniran je 1931. godine, te je posljednje godine života proveo u Zagrebu gdje je i umro 1942. godine.

Objavio je sljedeće tekstove iz područja prava: *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Tvrtka, Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini, Agrarno pravo u Bosni i Hercegovini i Tursko-slavenski spomenici dubrovačke arhive* (Durmišević, 2014a, str. 115).

Vladislav Skarić je rođen u Sarajevu 1869. godine. Osnovno obrazovanje je završio u rodnom gradu, gimnaziju u Sremskoj Mitrovici, a studij historije i geografije u Gracu. Radio je kao profesor gimnazije u Sarajevu i Banjoj Luci, a nakon toga, do penzioniranja 1935. godine, u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Posljednjih devet godina bio je i direktor ove značajne ustanove u Bosni i Hercegovini. Umro je u Sarajevu 1943. godine.

Tri su oblasti naučnog istraživanja bile njegova opsesija: rimska arheologija, prošlost grada Sarajeva i historija srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.

Objavio je preko 120 članaka. Radi što uspješnijeg istraživanja historije osmanske Bosne, Skarić je naučio turski (osmanski) jezik. Iako po vokaciji nije bio pravnik, nekoliko članaka tiču se prava, prvenstveno pravne historije. To su: *Staro rudarsko pravo i tehnika u Srbiji i Bosni, Berat jednog spa-hije kršćanina, Katastar manastira Zavale 1817. godine, Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini, Stari turski zakon o orizištima, Testament sarajevskog trgovca Koste Hadžiristića, Turski agrarni zakonik za sandžake Bosnu i Hercegovinu od god. 1047, Turski dokumenti o srpsko-pravoslavnom narodu i crkvi u Sarajevu, Ugovor sa litotomima (hirurzima) na sarajevskom sudu 1565-1567. godine* i dr. (Durmišević, 2014a, str. 115-116).

3. IZUČAVANJE PRAVNE HISTORIJE U BOSNI U DOBA KRALJEVINE SHS/JUGOSLAVIJE

S formiranjem zajedničke države Južnih Slavena, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, bilo je logično da se posveti veća pažnja pravnoj historiji svih Južnih Slavena. Međutim, i samo ime države je, upravo ovim redom, odredilo kvalitet i kvantitet izučavanja historije ovih naroda. Naravno, da ostalim narodima nije bilo “dozvoljeno” izučavanje njihove prošlosti, dok ju je velikosrpska historiografija, kada je govor o Bosni i Hercegovini i njenoj ukupnoj historiji, smatrala srpskom, pa je čak i srednjovjekovna Bosna smatrana samo jednom od “srpskih zemalja”. Shodno tome, u tadašnjoj literaturi su svi bosanski srednjovjekovni vladari smatrani srpskim, a čuvene srednjovjekovne bosanske povelje nazivane “starim srpskim poveljama”. Nažalost, tako je, sa izuzecima, i danas u savremenoj srpskoj historiografiji.¹⁶

¹⁶ Prije svega vidjeti: *Bosna i Hercegovina od srednjeg do novijeg vremena*, (zbornik), Istorijski institut SANU, Beograd i Pravoslavna reč, Novi Sad, Beograd, 1995; Zvonimir Despot i Danijel Tatić, *Ideja velike Srbije od Ilije Garašanina do Tomislava Nikolića – izvori velikosrpske ideologije, politike i agresije*, Večernji list, Zagreb, 2012. O tretiranju Bosne i Bošnjaka (tada zvanično Muslimana) do 1990. godine, vidjeti: Alija Isaković, *O “nacionaliziranju” Muslimana*, Globus, Zagreb, 1990. Danas je dovoljno obratiti pažnju na ono što pišu ili su pisali o Bosni i Bošnjacima članovi Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), a kada je govor o islamu, vjeri kojoj najvećim dijelom pripadaju Bošnjaci, srest ćete nevjerovatnu količinu mržnje i laži o islamu i muslimanima u djelima najpoznatijih srpskih orijentalista kao što su Darko Tanasković i Miroljub Jeftić, čija uloga u pripremi agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. nije bila zanemarljiva (Vidi: Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 2000.). Tanasković je član dvije nelegalne Dodikove komisije za Srebrenicu i Sarajevo, čiji je cilj negiranje genocida i ratnih zločina koje su počinile snage bosanskih Srba, a koje je utvrdio i presudio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Haagu. Oba ova izvještaja odbacio je

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila je utemeljena na srpskoj hegemoniji, kosovskoj mitologiji, tradiciji “trijebljenja turaka” u XIX stoljeću, užasnim zločinima nad balkanskim muslimanima u balkanskim ratovima,¹⁷ te uz pomoć evropske obogotvorene ideje o nacionalnoj državi, kao takva nije ništa mogla osigurati manjinskim narodima u vezi s njihovom historijom i kulturom. Opstanak ovih naroda na vlastitom tlu bilo je najviše što je ova kva vlast mogla dozvoliti.

U osmanskoj Bosni kulturni i duhovni život bio je bitno određen religijsko-konfesionalnim okvirom u kome se može pratiti odnos *visoke* i *narodne* kulture. Područje visoke kulture karakterizirala je odvojenost tri kulturna identiteta (islamski, katolički i pravoslavni), dok su se u području narodne kulture ovi kulturni identiteti prožimali. S druge strane, *visoka* kultura nije jednako bila razvijena kod sva tri entiteta, što je sasvim razumljivo s obzirom na to da je vladajuće Osmansko Carstvo bilo muslimanska država, pa je sasvim logično da je islamska *visoka* kultura bila najrazvijenija.

U svim budućim državama pod čijom vlašću je egzistirala Bosna nakon povlačenja Osmanskog Carstva, ova visoka kultura bila je marginalizirana, bilo da se radilo o Austro-Ugarskoj monarhiji, Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji ili federativnoj Jugoslaviji, samo zato što je imala islamski predznak i smatrana manje vrijednom bez značajnijeg kulturnog i duhovnog značenja, sve do osamdesetih godina XX stoljeća. Bila je to sasvim logična posljedica državne i kulturne politike koja je smatrala da ne postoji narod kome bi takva kultura i duhovnost mogli pripadati, odnosno da je to ostatak prošlosti i civilizacije koja ne zavrjeđuje pažnju. U najboljem slučaju, takva kultura i duhovnost smatrala se isključivo i jedino teološkom, te je stoga mogla biti tretirana samo u knjigama i udžbenicima koji se bave historijom religije. Tako je vrlo vrijedna baština bila zanemarena i namjerno zaboravljena, zahvaljujući eurocentričkom poimanju kulture, ali i nacionalističkoj i hegemonističkoj kulturnoj politici u obje Jugoslavije, po kojoj ovu baštinu nije trebalo istraživati, jer je bila produkt feudalnog doba i okupatora (kakva je to okupacija koja traje četiri stotine godina?) naših, južnoslavenskih prostora, a ne veoma vrijedna duhovna baština domaćeg

Jevrejski svjetski kongres. Iste stavove kao i Tanasković dijele skoro svi velikodostojnici Srpske pravoslavne crkve (SPS).

¹⁷ Američki autor William H. Holt ubistva i progon balkanskih muslimana u balkanskim ratovima (1912. i 1913.) u kojima su Srbija, Grčka, Bugarska i Crna Gora vodile tzv. oslobodilačke ratove protiv Osmanlija, a u suštini su eksterminirali muslimane sa osvojenih teritorija, iako su, veoma često, bili istog etničkog porijekla, naziva “balkanskom rekonkvistom” (William H. Holt, *The Balkan reconquista – Turkey’s Forgotten Refugee Crisis*, The University Utah Press, Salt Lake City, 2019).

čovjeka koji je stoljećima stvarao u kontinuitetu. Negiranje bosanske duhovne i kulturne baštine, negiralo je i samu Bosnu i njenu historiju i njen narod (Durmišević, 2015, str. 229–230).

Sa osnivanjem Više islamske šerijatsko-teološke škole (VIŠT) 1937. godine u Sarajevu, nakon što je ukinuta Šerijatska sudačka škola koja je djelovala pedeset godina davši veoma veliki doprinos u obrazovanju bosanskih muslimana – Bošnjaka, nastavljeno je izučavanje prava i pravne historije u Bosni. Ova visoka škola bila je više od fakulteta, ako se uzme u obzir njen kurikulum.¹⁸

Nastava u ovoj školi trajala je četiri godine (osam semestara), dok član 14. Uredbe kojom je osnovana taksativno nabraja mnogobrojne predmete, a najviše iz šerijatskog, ali i svjetovnog prava. Vrijedno je spomenuti da su se, u okviru studijskog predmeta Povijest prava slovenskih naroda, izučavale istorija srednjovjekovnog srpskog prava i istorija srednjovjekovnog hrvatskog prava, i na taj način je pravna historija dobila pravo legitimiteta na ovoj visokoj školi. Nažalost, nije postojao, niti se izučavao bilo kakav predmet koji bi se zvao istorija srednjovjekovnog bosanskog prava, što je i bilo logično s obzirom na to da Bosna nije tretirana kao neki historijski entitet sa svojom historijom, niti su Bosanci uopće ili Bošnjaci tretirani kao narod. Dakle, kada je govor o bosanskim muslimanima, oni su mogli biti samo, u boljoj opciji Srbi, ili u lošijoj, Hrvati.

Međutim, ne može se osporiti činjenica da je obrazovanje polaznika VIŠT-a, a posebno pravno, bilo veoma široko postavljeno.

Visoka islamsko-šerijatska teološka škola (VIŠT) predstavljala je istinsko učilište, čija godina osnivanja bi objektivno mogla biti godinom formiranja prvog fakulteta u Bosni i Hercegovini. I sasvim površan pogled u silabus VIŠT-a uvjerit će svakog dobronamjernog, obrazovanog čovjeka da je VIŠT predstavljao više od bilo kog fakulteta u to doba u zajedničkoj nam državi. Očito su ideološki, nacionalistički i mnogi drugi razlozi bili ključni, da sami sebi ne priznamo nešto što je toliko očito. Takva vrsta autodestrukcije vlastite duhovne kulture preživjela je i demokratske promjene (ma šta to značilo) u Bosni i Hercegovini i samo zadobila nove forme.

¹⁸ Vidi: *Privremeni nastavni plan za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu i Privremeni nastavni program za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu*, Ministarstvo prosvete – Verski otsek, Beograd, 1940. i *Uredba o Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu*, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, 1937, broj 5, god. V, str. 164–168, i broj 6, str. 178–185.

Stoga s punim pravom možemo tvrditi da smo puno prije nego to tvrdi zvanična nauka i politika, imali univerzitetsko obrazovanje. To će potvrditi i činjenica da su profesori VIŠT-a koji su predavali pravne discipline, s formiranjem Pravnog fakulteta postali njegovi nastavnici, što se također desilo i sa skoro svim predavačima sa VIŠT-a, formiranjem prvog bosanskohercegovačkog univerziteta – Univerziteta u Sarajevu 1950. godine.

4. INSTITUCIONALIZACIJA PRAVNE HISTORIJE KAO POSEBNE DISCIPLINE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sa završetkom Drugog svjetskog rata, partizanskom pobjedom na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ) i preobražajem društva, kako je to, uz oslobođenje zemlje, naglašavano i u toku rata, došlo je i do preobražaja obrazovanja u novoj državi. S obzirom na to da obrazovanje ima značajnu funkciju u svakom društvu, a u ideološkom društvu kakvo je bilo jugoslavensko nakon Drugog svjetskog rata, ta funkcija obrazovanja postala je još značajnija. Zato je nova komunistička vlast i odredila koncepciju i sadržinu obrazovanja u novoj državi i novom društvu koje je trebalo funkcionirati po njihovoj mjeri, po mjeri marksističkog pogleda na razvoj društva uz odbacivanje “truhlih” buržoaskih teorija o društvu. Na ovaj način, putem obrazovanja kao najmoćnijeg instrumenta društvene percepcije i socijalizacije, kako pojedinca tako i cjelokupnog društva, usvajaju se i prihvataju vrijednosti i norme društvenog ponašanja i društvenog sistema kao produkt vladajuće ideologije i vladajućih struktura. Stoga je sasvim razumljivo, a historija ljudskog roda je to mnogo puta potvrdila, da svaka vlast teži da dominantno utiče na sistem obrazovanja u državi i društvu, jer se na taj način u najširim slojevima stanovništva, u sadržajnom smislu, usvajaju društvene norme i vrijednosti i formira osjećanje pripadnosti svojoj zajednici, državi, društvenoj grupi, naciji, narodu i religiji. Iskusni politički kadrovi Komunističke partije, koji su svoja znanja i iskustva sticali u kazamatima Kraljevine Jugoslavije, ali i u četverogodišnjoj narodnooslobodilačkoj borbi protiv fašizma, znali su koliki je značaj obrazovanja i kadrovske politike u društvu. Stoga je, sasvim logično, da u *Zaključcima*, donesenim na konferenciji nastavnika i asistenta fakulteta i visokih škola u Sarajevu, između ostalog, čitamo:

“Za izgradnju stručnih kadrova na visokim školama od bitne je važnosti formiranje naučnog pogleda na svijet i ideološko uzdizanje studenata – što se postiže u procesu izučavanja svih naučnih disciplina. Stoga nastava iz svih predmeta mora biti zasnovana na učenju marksizma – lenjinizma; bez toga, ona će neminovno nositi karakter antinaučnosti i lako će se pasti u idealizam i mistiku. Da bi se, međutim, ovo izbjeglo, i da bi se nastava podigla na viši idejni nivo, fakulteti i visoke škole će se založiti da nastavnici i studenti ovlada-

daju teorijom marksizma – lenjinizma. U tu svrhu pristupiće se kako individualnom proučavanju nauke¹⁹ marksizma-lenjinizma tako i organizovanju tečajeva, seminara i predavanja iz ove naučne oblasti.”²⁰

Dakle, bilo je to vrijeme nametnute političke svijesti koje je moralo doći do izražaja u svakoj intelektualnoj djelatnosti, a pogotovo u obrazovanju, od osnovne škole pa do univerziteta. Naravno, da se vodila briga o ideološkoj podobnosti svakog nastavnika. Stoga je sasvim jasno, da su u puno težoj situaciji bili nastavnici koji su dolazili iz manjih naroda, njihova ideološka ispravnost je dodatno bila pod prismotrom režima.

Zakonom o Pravnom fakultetu formiran je Pravni fakultet u Sarajevu, kao prva visokoškolska ustanova u NR Bosni i Hercegovini.²¹ Fakultet je počeo rad u današnjoj zgradi Fakulteta islamskih nauka, koja je izgrađena i otvorena 1887. godine za potrebe tek osnovane Šerijatske sudačke škole (Mektebi nuwab). Zgrada je, nakon prelaska Pravnog fakulteta u današnju zgradu (Palata pravde), u ulici Obala Kulina bana (u vrijeme federalne Jugoslavije ulica Obala vojvode Stepe Stepanovića) ustupljena Muzeju grada Sarajeva sve do 1994. godine, kada je u nju useljen Fakultet islamskih nauka, danas u Ulici Čemerlina (u federalnoj Jugoslaviji, Svetozara Markovića).²²

U *Izveštaju o radu i problemima* upućenom Komitetu za fakultete, visoke škole i naučne ustanove pri Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine, prof. dr. Aleksandar Solovjev, dekan Pravnog fakulteta, izvještava da je “na osnovu izbora matičara Ministarstvo prosvjete na početku školske godine postavilo šest nastavnika i to za: Red. Prof. Dr. Aleksandra Solovjeva na katedru: Istorija države i prava naroda SFRJ, Red. Prof. Dr. Branislava Nedeljkovića na katedru: Opšta istorija države i prava”. U istom Izveštaju se navodi da je nastava, zbog objektivnih razloga “počela 6. 2. 1947. godine”, pa je nakon prvog, nastavljen i drugi semestar koji je “završen 5. jula bez prekida predavanja”. Dekan konstatira da je najveći broj studenata zaposlen i da je “krajem II semestra, broj slušalaca jako opao, a da su svi ispiti obavljani od 15-31. jula.”

¹⁹ U originalu piše nakuke, naravno radi se o grešci (E. D.).

²⁰ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Zaključci doneseni na konferenciji nastavnika i asistenata fakulteta i visokih škola u Sarajevu, održanoj 18. i 19. oktobra 1948. godine, 2/48.*

²¹ *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, petak, 23. avgusta 1946, broj 35 Sarajevo, God. II.

²² O nazivima ulica i njihovim čestim promjenama u Sarajevu, vidi: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva – topografija, geneza i toponimija*, Muzej Grada Sarajeva, Sarajevo, 1973.

Literatura se, uglavnom, nabavljala s Pravnog fakulteta u Beogradu (skripte i udžbenici), dok su studenti iz predmeta Istorija države i prava naroda SFRJ koristili skriptu Aleksandra Solovjeva. Fakultet, kada je riječ o kadrovima, profesorima i asistentima, “najbolje stoji na I godini”²³.

4.1. Predavači historije države i prava naroda SFRJ

4.1.1. Prof. dr. Aleksandar Vasiljevič Solovjev

Aleksandar Vasiljevič Solovjev, prvi šef i osnivač Katedre za historiju prava, naučnik svjetskog glasa, poznati medijavelist, bizantolog i prvi profesor *Istorije države i prava naroda SFRJ*, počeo je raditi na Pravnom fakultetu od njegovog osnivanja. Rođen je 1890. u Kališu kod Grodna, u Poljskoj, koja je tada bila u sastavu carske Rusije. Gimnaziju i Pravni fakultet na Ruskom univerzitetu završio je u Varšavi. Uporedo je studirao i slavistiku na Filozofskom fakultetu. Poznato je da je tada Varšava bila jedno od najznačajnijih središta slavistike i historiografije o slavenskim narodima.

Nakon što je diplomirao, 1912. godine počeo je raditi kao docent na Pravnom fakultetu u Varšavi, ali je već 1915. godine nastavio rad na moskovskom Pravnom fakultetu i Apelacionom sudu u Moskvi, gdje je završio i Istorijsko-filološki fakultet. Istražujući u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova u Moskvi, pripremio je i odbranio doktorsku disertaciju pod nazivom *Ekstradicija krivaca u međunarodnim odnosima Rusije od 911. do XIX vijeka*, koja je zagubljena.

Nakon Oktobarske revolucije emigrirao je u Istanbul, zatim u Sofiju i Heidelberg, da bi se 1920. nastanio u Beogradu na poziv Teodora Taranovskog, gdje započinje karijeru univerzitetskog profesora na beogradskom Pravnom fakultetu. Predavao je Istoriju srednjovjekovnog srpskog prava. Najviše se bavio pravom srednjovjekovne Srbije, pa je 1926. godine objavio jedan od svojih najznačajnijih radova *Odabrani spomenici srpskog prava – od XII do XV veka*. Bavio se i zakonodavstvom cara Dušana pa je pripremio svoju drugu doktorsku disertaciju pod naslovom *Zakonodavstvo Stefana Dušana, cara Srba i Grka*, koju je odbranio 1928. godine. U njegovom naučnom opusu značajno mjesto zauzimao je i Dubrovnik, pa je objavio *Knjigu svih reformacija grada Dubrovnika* 1936. godine.

²³ Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Izveštaj o radu i problemi od 12. 9. 1947, 140/47.*

Drugi svjetski rat proveo je u Beogradu objavljujući u glasilima koja je izdala vlada generala Milana Nedića, te su ga zbog toga nove vlasti proglasile nepodobnim za profesora na Beogradskom univerzitetu.

Nakon otkaza na Pravnom fakultetu u Beogradu 1946. godine prihvata poziv iz Sarajeva, gdje je, nakon osnivanja Pravnog fakulteta u Sarajevu, primljen za profesora *Istorije države i prava naroda SFRJ*. Bio je i prvi dekan Pravnog fakulteta u Sarajevu. Nastavio se baviti srednjovjekovljem, ali sada u Bosni. Posebno se bavio Bosanskom crkvom i bosanskim srednjovjekovnim pravom, ali i heraldikom, pa je 1967. godine postao član Međunarodne heraldičke akademije.

Napisao je više studija iz oblasti bosanskog srednjovjekovnog prava, kao što su: *Vlasteoske povelje bosanskih vladara, Pravni položaj seljaka u srednjovjekovnoj Bosni, Vjersko učenje bosanske crkve, Gost Radin i njegov testament, Jesu li bogumili poštovali krst, Novi podaci za istoriju neomanihejskog pokreta u Italiji i Bosni, Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu, Nestanak bogumilstva i islamizacija Bosne* i dr.

Radove je, u Bosni i Hercegovini, objavljivao u *Glasniku Zemaljskog muzeja, Pregledu, Prosvjetnom radniku, Istorisko-pravnom zborniku* i *Godišnjaku Istorijskog društva*. Bio je član Redakcionog odbora prvog broja *Istorisko-pravnog zbornika* koji je izdavao Pravni fakultet u Sarajevu, preteče današnjeg *Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu*.

Optužen za saradnju sa Informbiroom, uhapšen je u Sarajevu 1949. godine pod optužbom da je od delegacije pravnika iz Bugarske primio tekst rezolucije Informbiroa. Proveo je šest mjeseci u istražnom zatvoru u Sarajevu i dvanaest mjeseci u zatvoru u Sremskoj Mitrovici bez suđenja. Njegova supruga Natalija je nakon šest mjeseci provedenih u istražnom zatvoru puštena na slobodu usljed nedostatka dokaza. Oduzeta su mu građanska prava i pravo na penziju, pa je pod prinudom s porodicom (suprugom Natalijom i maloljetnim sinom Aleksandrom) emigrirao u Švicarsku 1951. godine. U Ženevi, na Pravnom fakultetu, predavao je *Uporedna slavenska prava*, a na Filozofskom, *Rusku književnost XIX stoljeća*. Objavljivao je i radove o bizantskoj i slavenskoj heraldici, ilirskim grbovnicima i prevodio djela Tolstoja i Dostojevskog na francuski jezik.

Umro je 15. januara 1971. godine u Ženevi, gdje je i sahranjen.²⁴

²⁴ O životu i akademskoj djelatnosti prof. Aleksandra Solovjeva, vidi više: [https://sr.wikipedia.org/w/index.](https://sr.wikipedia.org/w/index.;);
Enes Durmišević, *Uvod u razvoj pravne misli u Bosni i Hercegovini*, str. 135–136; *Enciklopedija srpske istoriografije*, Beograd 1997.

Solovjev je bio poliglota (govorio je skoro sve slavenske jezike), predavao na engleskom, francuskom, njemačkom i italijanskom. Prvi njegov naučni interes bio je izučavanje slavenske pravne historije, zatim utjecaj vizantijskog prava na slovenska prava i pravni razvoj južnoslavenskih naroda.

Kada govorimo o bosanskoj pravnoj historiji, njegov doprinos je neosporan, posebno u historiji Bosanske crkve i bosanskih krstjana (bogumila) i historiji povelja bosanskih vladara i feudalnih gospodara (velmoža).

4.1.2. Miroslav Đorđević

Miroslav Đorđević je izabran za predavača na Pravnom fakultetu u Sarajevu u septembru 1948. godine. Rođen je u Užicama 1915. godine, a Pravni fakultet u Beogradu završio je 1941. godine. Doktorsku disertaciju pod naslovom *Pitanje samouprave Srbije 1791–1830: prilog proučavanju srpske buržoaske države* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1952. godine. Bio je i prvi direktor Instituta za proučavanje radničkog pokreta u Sarajevu, koji je kasnije prerastao u Institut za istoriju, od 1959. do 1961. godine kada je prešao na Pravni fakultet u Nišu.²⁵ Od 1973. godine je radio na Fakultetu političkih nauka u Beogradu sve do penzioniranja. Umro je u Beogradu 1988. godine.

Miroslav Đorđević je naslijedio prof. Aleksandra Solovjeva na predmetu Istorija države i prava naroda FNRJ. Njegov ukupni naučni opus bio je isključivo vezan za državnu i političku historiju Srbije XIX stoljeća. Objavio je više značajnih studija i knjiga. U suštini nije se bavio državnopravnim razvitkom BiH i njene pravne historije.

4.1.3. Avdo Sućeska (1927–2001)

Avdo Sućeska je rođen u Jasenici 1927. godine, u općini Rogatica. Nakon osnovne četverogodišnje škole upisao je osmogodišnju Gazi Husrev-begovu medresu i u sedmom razredu prešao u gimnaziju. Potom je upisao tek osnovani Pravni fakultet u Sarajevu. Spada u prvih dvadeset pet diplomanata fakulteta 1950. godine.²⁶ Trojica prvih diplomanata su cijeli svoj radni vijek proveli na Pravnom fakultetu u Sarajevu, od asistenta do redovnog profesora. Pored Avde Sućeske, koji je sve vrijeme predavao Istoriju države i prava

²⁵ Vidi: *Pola stoljeća Instituta za istoriju*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, str. 55.

²⁶ *30 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, Pravni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 1977, str. 17.

naroda SFRJ, bili su to još i, Đorđo Samardžić koji je predavao Opštu istoriju države i prava i Bogdan Loza, profesor Građanskog prava.

U svojstvu asistenta Avdo Sućeska je primljen na Pravni fakultet 1. novembra 1950. godine i na njemu je radio sve do penzioniranja, 30. juna 1990. godine. Za docenta je izabran 1959,²⁷ nakon što je odbranio doktorsku disertaciju na Pravnom fakultetu u Beogradu pod mentorstvom čuvenog profesora Mehmeda Begovića. Tema njegovog doktorskog rada bila je *Ajani: prilog izučavanju organizacije lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*.²⁸ U zvanje vanrednog profesora izabran je 1964,²⁹ a redovnog 1969. godine.³⁰ Dopisni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (ANUBiH) postao je 1987, a redovni 1995. godine. U školskoj 1962/1963. godini boravio je na specijalizaciji na Institutu za historiju i kulturu Bliskog istoka i turkologiju u Münchenu, na kom je godinama predavao i čuveni njemački turkolog Franz Babinger. Bio je šef Katedre za historiju države i prava, dekan Pravnog fakulteta (1984–1986), direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu (1969–1974), član redakcije i odgovorni urednik *Priloga za orijentalnu filologiju*, (Zlatar, 2011, str. 289) član redakcije *Priloga* Instituta za historiju, Izdavačkog savjeta univerzitetskog časopisa *Pregled*, dobitnik Šestoapriilske i Dvadesetsedmojulske nagrade za naučni rad (Pelidija, 2002, str. 318) itd.

Koncipirajući i pripremajući predavanja za nastavni predmet Istorija države i prava naroda SFRJ, profesor Sućeska je pripremio skripte za ovaj predmet u tri navrata, 1964, 1966. i 1969. godine. Nakon toga, pripremio je univerzitetski udžbenik za isti nastavni predmet koji je doživio osam izdanja (1971, 1974, 1978, 1979, 1981, 1985, 1987. i 1988. godine). Po ovom udžbeniku su ispit iz spomenutog predmeta pripremale hiljade studenata, sve do agresije na Bosnu i Hercegovinu, 1992–1995. godine, kada je ovaj nastavni predmet doživio svoju transformaciju.

Profesor Sućeska je pripremio i jedan udžbenik (izbor tekstova) pod naslovom *Državno pravni razvitak Bosne i Hercegovine* kojim su se služili studenti novoosnovanog Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu.³¹

²⁷ *Pregled predavanja za šk.1959/60. godinu*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1959, str. 27.

²⁸ Avdo Sućeska, *Ajani: prilog izučavanju organizacije lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1965.

²⁹ *Pregled predavanja za šk.1964/65. godinu*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1964, str. 285.

³⁰ *Pregled predavanja za šk.1969/70. godinu*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 1969, str. 73.

³¹ Avdo Sućeska, *Državno pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1997.

Na taj način je u školskoj 1993/1994. godini formirao i nastavni predmet pod navedenim imenom. Udžbenik je doživio dva izdanja.

Pored skripti, udžbenika, monografija i knjiga, profesor Sućeska je objavio preko 120 bibliografskih jedinica.³²

Napomenuli smo da se profesor Avdo Sućeska prioritetno bavio historijom države i prava osmanske Bosne. Na osnovu arhivskih istraživanja, objavljivanjem mnogobrojnih značajnih radova, studija i rasprava iz ovog perioda, profesor Sućeska se ubraja u najznačajnije osmaniste u bivšoj Jugoslaviji. Nakon doktorske disertacije, Sućeska se nastavio baviti pravnim i političkim pitanjima Bosne osmanskog perioda, objavivši niz značajnih radova na osnovu arhivskih istraživanja u Istanbulu, Ankari, Beču, Münchenu, Dubrovniku, Sarajevu i svim drugim relevantnim arhivima na Balkanu. Pravno reguliranje agrarnih odnosa, poreski sistem osmanske vlasti i njihove ekonomske, demografske i političke posljedice bile su u fokusu njegovog naučnog interesa. Na taj način profesor Sućeska je dao veoma značajan doprinos u izučavanju nacionalno-političkog razvitka Bosne i njenih naroda, a posebno nacionalno-političkom razvitku Bošnjaka. Bitna karakteristika njegovih studija je činjenica da je on razbio stereotipe u dotadašnjoj jugoslavenskoj osmanistici po kojoj se “struktura Bosne svodila na njeno vjersko ustrojstvo i podjelu. Smatralo se i pisalo tako kao da su svi muslimani pripadnici jedne klase ili jednog vladajućeg staleža, dok su svi kršćani pripadnici potčinjene klase. Međutim, ni u jednom razdoblju historije Osmanskog carstva, niti u jednoj njegovoj pokrajini, njegova klasna struktura nije se podudarala sa njegovom vjerskom raspodjelom i vjerskim razlikama. To nije bio slučaj ni u Bosni.” (Imamović, 2008a, str. 174-175).

Sasvim je očito i historijski realno da su u osmanskoj Bosni, među muslimanima, bez obzira na vjersku solidarnost, postojale često i veoma izražene staleške, pa, shodno tome i klasne razlike i podjele, koje nisu bile linije vjerske podjele.

Sućeska je svojim istraživanjima dokazao i otkrio muslimanski seljački sloj kao temeljnu i najbrojniju društvenu skupinu među Bošnjacima i na taj način ga detektirao kao društveno-historijski faktor u osmanskoj Bosni. Tako je opovrgao nacionalističke historiografije, srpsko-hrvatske prije svega, koje uporno forsiraju političke stereotipe i predrasude po kojima su “muslimanski element” u osmansko doba činili samo begovi i gradska sirotinja, kao da

³² Emina Stanek, *Bibliografija radova akademika Avde Sućeske, Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo, 1997, str. 175–185. Bibliografija je priređena povodom 70 godina života akademika Avde Sućeske.

muslimani nisu uopće pripadali seljačkom sloju. Shodno takvoj historiografiji, historija Bosne u XIX i prvoj polovini XX stoljeća svodila se samo na historiju srpskog seljaštva, što je poslužilo kao osnov srpske nacionalističke hegemonije. Njegov veliki doprinos bosanskoj historiji je i činjenica da je “iz njegovih istraživačkih studija snažno izronila ogromna bosansko-muslimanska seljačka masa, kao osnov i stalno vrelo bošnjačkog naroda, odnosno nacije.” (Imamović, 2001, str. 138).

Veoma je lahko dokazati i sasvim je logično da su “pripadnici spahijskog staleža jednako činili eksploatatorsku klasu prema cjelokupnoj raji, bez obzira na vjeru (...) i bez obzira na činjenicu što su svi muslimani pripadali istom kulturnom krugu i zadugo jednako usvajali osmansku državnu ideju, postojale su značajne klasne razlike i suprotnosti između muslimana spahija i kasnije čifluksahibija i raje (čifčija), a naročito između ovih posljednjih i nosilaca državne vlasti (...)”. (Sućeska, 1977, str. 476-477). Činjenica da su u Osmanskom Carstvu češće seljačke bune podizali muslimani nego nemuslimani, potvrđuje stavove profesora Sućeske, koji su bili značajan otklon od dotadašnjih stavova nacionalističkih historiografija u Jugoslaviji, ali i šire na Balkanu, o osmanskoj vlasti i muslimanima, pripadnicima autohtonih balkanskih naroda.

Doprinos profesora Sućeske je veoma značajan i u doba “drugog bošnjačkog preporoda”, u vrijeme afirmacije i legitimiranja proučavanja nacionalno-političkog razvitka bosanskih muslimana/Bošnjaka, sedamdesetih godina XX stoljeća. Naime, u septembru 1969. godine u Ohridu (Makedonija) održan je Peti kongres historičara Jugoslavije na kom se raspravljalo o etničkim i nacionalnim pitanjima na južnoslavenskom prostoru od doseljavanja Južnih Slavena do kraja Drugog svjetskog rata. Upravo u to vrijeme se u jugoslavenskoj javnosti postavljalo pitanje “priznanja” muslimanske nacije, odnosno današnjih Bošnjaka, kao potpuno legitimna naučna tema. Profesor Sućeska je svojim referatom *Istorijske osnove nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana* (Sućeska, 1969, str. 47-54) pokazao da dijeli sudbinu vlastitog naroda, hrabro razmišljajući o njegovoj prošlosti, ali i budućnosti. Njegovo naučno veoma fundirano saopćenje bilo je osnov za dalja istraživanja nacionalnog pitanja bosanskih muslimana (Bošnjaka), koja su rezultirala “priznanjem” muslimanske nacije (Musliman!?) i njenim uvrštavanjem u popis stanovništva Jugoslavije 1971. godine. Proces priznanja Bošnjaka, pod vjerskim imenom Musliman, uprkos mnogobrojnim otporima, pogotovo nacionalista u Savezu komunista Jugoslavije, nije se mogao zaustaviti. Nacionalisti i istočno i zapadno od Bosne bili su poraženi, jer su željeli bosanske muslimane “nacionalizirati” u Srbe ili Hrvate. Peti kongres historičara Jugoslavije odjeknuo je i van Jugoslavije. Poznati njemački liberalni list

Frankfurter Allgemeine Zeitung je 15. oktobra 1969. pisao o ovom kongresu tvrdeći da je na njemu dominiralo “muslimansko pitanje” (Pelidija, 2002, str. 320). Na taj način je dato veliko priznanje profesoru Sućeski za njegov individualni rad, ali i rad na afirmaciji vlastitog naroda, jer “napuštanje vlastite individualnosti predstavlja neku vrstu smrti. Življenje je razmišljanje za sebe i o sebi, kako za pojedinca, tako i za narod i pojedinac i narod prestaju postojati onda kada više nisu svjesni sebe” poentirao je Sućeska (1969, str. 47-54).

Vodeći računa o konstelaciji i odnosu snaga, kako u bosanskom tako i u jugoslavenskom društvu, Sućeska upravo u ovom vremenu iznosi svoje ideje o posebnosti muslimana/Muslimana (Bošnjaka) u jugoslavenskoj državnoj zajednici. Pravni historičar njegovog kova je izvrsno razumijevao historijski kontekst. Za njega je historija bila sami život.

Umro je 21. decembra 2001. godine i sahranjen je na sarajevskom groblju Bare.

5. IZUČAVANJE PRAVNE HISTORIJE U SAMOSTALNOJ BOSNI I HERCEGOVINI

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu (6. aprila 1992.), i genocid nad Bošnjacima (kao muslimanima) koji je presudio Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Haagu, bili su u funkciji projekta “etničkog čišćenja”³³ s ciljem uništenja Bosne i Hercegovine kao samostalne države i podjele njene teritorije između Srbije, s jedne, i Hrvatske, s druge strane. Dakle, na račun Bosne trebala su se namiriti dva velikodržavna projekta, srpski i hrvatski.³⁴

³³ O rasprostranjenosti etničkog čišćenja, vidjeti: *“Etničko čišćenje” – Genocid za “Veliku Srbiju” – Dokumentacija Društva za ugrožene narode*, priredio Tilman Zülch, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1996.

³⁴ Sve presude Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u Haagu potvrđuju gornje navode o velikodržavnim projektima Srbije i Hrvatske. Nemoгуće je u jednoj fusnoti nabrojati sve knjige, tekstove, studije i članke o ovim velikodržavnim projektima, ali je dovoljno pogledati stenograme suđenja Slobodanu Miloševiću, predsjedniku Srbije i SR Jugoslavije i presude “herceg-bosanskoj šestorci” za udruženi zločinački poduhvat (UZP), čiji je ideolog i vođa bio predsjednik Hrvatske Franjo Tuđman, koji je u Karadorđevu dijelio Bosnu sa Miloševićem i gdje su se sastali 46 puta sa istim dnevnim redom. Namjeru eksterminacije Bošnjaka kao većinskih muslimana, najbolje potvrđuju činjenice da su, na prostorima “Herceg-Bosne” i “srpske republike BiH”, uništene sve džamije, preko šest stotina, i svi muslimanski objekti (više od hiljadu), pa čak i džamije i građevine koje su predstavljale svjetsku kulturnu baštinu, poput Ferhadije u

Naravno, za većinski narod Bosne, Bošnjake, u takvoj podjeli nije bilo mjesta. Njih je trebalo, najvećim dijelom pobiti i protjerati, a ostatak satjerati i izolirati u centralnom dijelu Bosne, poput Palestinaca u Gazi. Dakle, za preživjele i nezatrpane Bošnjake, u više od hiljadu masovnih grobnica koliko je otkriveno nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog ugovora 1995. godine, predviđena je bila mala “fildžan-država” (“Muslimanija”), stiješnjena između Velike Srbije i Velike Hrvatske, u kojoj bi se lakše umiralo nego živjelo.

Uprkos Povelji Ujedinjenih nacija i svim međunarodnim aktima o zabrani i sprečavanju agresije u međunarodnim odnosima, po kojima je Bosna i Hercegovina morala biti zaštićena, to se nije desilo. Evropske vlade, a posebno francuska i britanska, nisu željele priznati da je na djelu genocid nad Bošnjacima i besramno su stavljale u istu ravan zločinca i žrtvu, pa čak su i sprečavale prijateljske zemlje da pomognu Bosni i Bošnjacima, stavljajući embargo na uvoz oružja. Stoga, da bi sakrile istinu pred svojim građanima i javnošću, ove vlade su “pomoć Bosni i Bošnjacima svele na humanitarnu gibiru, kojom je Evropa čistila vlastite krvave ruke i umirivala svoju navodnu demokratsku savjest. Takvom vrstom pomoći samo se svjesno produžavala agonija Bosne i Bošnjaka, inače prešutno, ali jednodušno osuđenih na propast i iščezavanje” (Imamović, 1997b, str. 21).

Upravo u ovako teškom vremenu, vremenu agresije, genocida i borbe za egzistencijalni opstanak Bošnjaka, Mustafa Imamović na Pravnom fakultetu u Sarajevu počinje transformaciju predmeta Istorija države i prava naroda SFRJ u predmet Historija države i prava Bosne i Hercegovine, kao posljedici disolucije Jugoslavije, jer raspadom Jugoslavije, raspala se i njena “nacionalna” historija. Stoga je bilo neophodno nakon formiranja samostalne, suverene i nezavisne Republike Bosne i Hercegovine, formirati i njenu nacionalnu historiju, u ovom slučaju, njenu nacionalnu pravnu historiju. Naravno, Mustafa Imamović je autor kod kojeg se ova dva nastavna predmeta nužno ne isključuju, naprotiv, Imamović pravi sintezu vraćajući Bosni njenu zanemarenu pravnu historiju. Nastavni predmet Historija države i prava Bosne i Hercegovine nastaje pod imperativom istine o Bosni i imperativom intelektualne borbe, koja je u tim vremenima bila kompatibilna s borbom Bošnjaka za njihov fizički opstanak i opstanak njihove domovine Bosne i Hercegovine, što je značilo biti na visini svoga historijskoga zadatka.

Banjoj Luci i Aladže u Foči, te Starog mosta u Mostaru. Dakle, tragovi islamskog nasljeđa na teritorijama predviđenim za “srpsku republiku BiH” i “Herceg-Bosnu” su morali biti izbrisani, uz veoma mlaku reakciju međunarodne zajednice. Da li treba spomenuti nekoliko desetina hiljada pobijenih civila, više od hiljadu masovnih grobnica, preko tristo logora za Bošnjake, stotine hiljada prognanih, i na kraju presuđeni genocid u Haagu nad Bošnjacima?

Transformacija Historije države i prava naroda SFRJ u Historiju države i prava Bosne i Hercegovine ogledala se u predmetu podučavanja, a još više u predmetu istraživanja i izučavanja. Pred istraživače pravne historije Bosne i Hercegovine i sve akademske radnike koji su se bavili historijom Bosne uopće, postavio se težak zadatak istraživanja jedne naučne oblasti koja je tokom XX stoljeća bila zapostavljena, trpeći ideološke cenzure i kontekstualiziranja.

Uglavnom, u fokusu istraživača su one teme koje ranije nisu bile od interesa, kao što su šerijatsko pravo, ustanove osmanskog prava (tanzimat, Ramazanski zakon, Saferska naredba), uloga i mjesto šerijatskog prava i šerijatskih sudova u pravnom poretku Bosne, transformacija kao rezultat osmanske (tanzimatske) i austrougarske reforme i usvajanja kolonijalnog modela primjene šerijatskog prava.

5.1. Mustafa Imamović (1941–2017)

Mustafa Imamović je rođen u Gradačcu 29. januara 1941. godine, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu upisao je školske 1959/1960. godine, na kojem je diplomirao 1963, a magistrirao 1967. godine temom pod naslovom *Pravni položaj verskih zajednica za vreme šestojanuarske diktature*. Odbranio je doktorsku disertaciju 1971. godine pod naslovom *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914. godine*. Mentor mu je bio poznati beogradski pravni historičar Dragoslav Janković.

Nakon diplomiranja na Pravnom fakultetu u Beogradu, primljen je za asistenta na Istorijsko-pravnoj katedri Pravnog fakulteta držeći vježbe na svim historijskopравnim predmetima: Istorija političkih i pravnih institucija Jugoslavije između dva rata, Istorija države i prava naroda SFRJ, Opšta istorija države i prava i Rimsko pravo. Prošao je sve stepene u visokom obrazovanju od asistenta do docenta, kada je, u to zvanje, nakon odbrane doktorske disertacije, izabran 1972. godine. Već iduće školske 1973/74. godine počeo je predavati Historiju države i prava naroda SFRJ na Pravnom fakultetu u Sarajevu kao gostujući predavač, na koji će potpuno prijeći 1975. godine (Šljivić, 2017, str. 217).

Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u vanrednog profesora biće izabran 1977, redovnog 1982. i nakon penzioniranja u profesora emeritusa 2011. godine.

U svojoj bogatoj nastavničkoj karijeri bio je gostujući profesor na univerzitetima u Michiganu (1977/78. i 1999), Münchenu (1983), Yaleu u New

Havenu (1984), Pittsburghu (1985) i Centralno-evropskom univerzitetu u Budimpešti (1998). U školskoj 1989/90. i 1990/91. predavao je *Opštu historiju države i prava* na Pravnom fakultetu u Rijeci. Predavao je i u odjeljenjima sarajevskog Pravnog fakulteta u Banjoj Luci, Mostaru (koji su prerasli u samostalne fakultete) i Doboju. Na tek formiranom Fakultetu kriminalističkih nauka, u jesen ratne 1993. godine, bio je nastavnik na prvoj godini.³⁵ Nakon rata 1995. bio je dugogodišnji honorarni profesor na Pravnom fakultetu u Mostaru. U svojoj nastavničkoj karijeri predavao je i Rimsko pravo 1992–1997. godine tokom agresije na BiH, jer je veliki dio nastavničkog kadra otišao s Pravnog fakulteta.

Bio je predsjednik Zbora radnih ljudi (1975–1977), prodekan za nastavu (1980–1982), predsjednik Savjeta Pravnog fakulteta (1988–1989), dekan Pravnog fakulteta u Sarajevu (1992–1994), šef Katedre za historiju države i prava i komparativno pravo (2002–2011), predsjednik Upravnog odbora Pravnog fakulteta i Upravnog odbora i član Naučnog vijeća Instituta za historiju, direktor Biblioteke Pravnog fakulteta, član redakcije poznatog beogradskog časopisa za društvenu kritiku i teoriju *Gledišta* (1969–1973) glavni i odgovorni urednik i član redakcije časopisa *Pregled*, glavni i odgovorni urednik časopisa *Ljudska prava* (2000–2008), član redakcije *Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu* i član Društva historičara BiH.

Primio je više priznanja i nagrada: Šestoaprilsku spomen-plaketu Grada Gradačca (1979), Republičku nagradu za nauku “Veselin Masleša” (1987), Šestoaprilsku nagradu Grada Sarajeva za djelo *Historija Bošnjaka* (1998), Povelju Univerziteta u Sarajevu (1999), Zlatnu značku Općine Gradačac (1999), Nagradu za nauku Bošnjačke zajednice kulture Preporod (2000), Nagradu za najbolji izdavački projekt za knjigu *Historija države i prava BiH* u okviru XVI međunarodnog sajma knjiga i učila (2004), plaketu za najbolji izdavački projekt za djelo *Bosnia and Herzegovina: Evolution of its Political and Legal Institutions* (2006) i najboljeg autora u 2008. godini za djelo *Knjige i zbivanja* u izboru Udruženja izdavača i knjižara BiH.

Više njegovih naučnih tekstova prevedeno je i objavljeno na engleskom, njemačkom, turskom, albanskom, arapskom, perzijskom i ruskom jeziku.

Autor je i koautor više od trideset knjiga, monografija, studija, udžbenika i kompendija. Objavio je preko 500 članaka, rasprava, osvrti i drugih radova iz historije političkih i pravnih institucija BiH i bivše Jugoslavije,

³⁵ 1479 dana opsade Univerziteta u Sarajevu – Dokumentarni presjek o događajima 1992–1995, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 26.

historijskog, političkog i kulturnog razvitka Bošnjaka, međunarodnih odnosa i uopće o razvitku civilizacije (Rožajac-Zulčić & Teronić, 2009).

Za tekst Mustafe Imamovića *Osnovne historijske naznake bosansko-muslimanskoga nacionalnog identiteta*, koji predstavlja uvodni referat sa osnivačkog Kongresa bosansko-muslimanskih intelektualaca (danas: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca – VKB) 22. decembra 1992. godine u Sarajevu, ni autorice *Građe za bibliografiju Mustafe Imamovića* nisu uspjele utvrditi koliko puta je preštampan, tada, u ta teška vremena, ali i kasnije.³⁶ (Rožajac-Zulčić & Teronić, 2009)

Njegov ukupni naučni opus je fascinantan. Dao je ogromni doprinos historijsko-pravnoj nauci Bosne i Hercegovine.

Njegov doprinos bosanskohercegovačkoj historijsko-pravnoj nauci i pedagoškom radu bio je predmetom dva naučna skupa. Prvi je održan u Gradačcu od 23. do 25. oktobra 2009,³⁷ a drugi, u Tuzli 28. i 29. novembra 2014. godine.³⁸

Agresija na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine “dokinula” je i zajedničku jugoslavensku historiju, pa i Historiju države i prava naroda SFRJ koja se izučavala na svim pravnim fakultetima u bivšoj zajedničkoj državi. Mustafa Imamović je budni pratilac društveno-političkih događanja u Jugoslaviji. On u decembru 1991. godine izdaje kompendij *Državnopravni razvitak jugoslavenskih naroda – Nacrt predavanja*,³⁹ gdje se, čak i djelimičnim uvidom, može primijetiti da se više nego što je to bilo ranije u dotadašnjim udžbenicima historije države i prava naroda SFRJ, pridaje značaj srednjovjekovnoj Bosni, Crnoj Gori i Makedoniji. Bila je to neka vrsta pripreme za značajnije izučavanje

³⁶ Vidi također: *Ratni kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca 22. decembar 1992*, Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, 1994, str. 11–17.

³⁷ *Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada* (Zbornik radova), Institut za istoriju, Sarajevo, JU Javna biblioteka “Alija Isaković”, Gradačac i University Press, Sarajevo, Sarajevo/Gradačac, 2010.

³⁸ Zbornik radova *Historija države i prava BiH – izazovi i perspektive - povodom 50 godina naučnog i publicističkog rada prof. dr Mustafe Imamovića*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.

³⁹ Mustafa Imamović, *Državnopravni razvitak jugoslavenskih naroda – Nacrt predavanja*, Studio “m”, Sarajevo, 1991. U Uvodnoj napomeni, između ostalog piše: “Drugi dio nacrtu, koji će uglavnom obuhvatati državopravni razvitak Bosne i Hercegovine od ranog srednjeg vijeka do 1945. godine planiran je za februar 1992. godine”. Nažalost početak agresije na BiH je prolongirao temeljitije bavljenje državopravnim razvitkom BiH.

i bavljene historijom Bosne, odnosno historijom države i prava Bosne i Hercegovine. To potvrđuje i konstatacija, tekst *Napomene u Compendiumu*:

“Ovaj Compendium je pripremljen kao privremeni ispitni materijal iz predmeta Historija države i prava Bosne i Hercegovine za studente Pravnog fakulteta u Sarajevu. Predmet Historija države i prava Bosne i Hercegovine je kao nastavna disciplina konstituiran tokom školske 1992/93. i 1993/94. godine mjesto dotadašnjeg predmeta Istorija države i prava naroda SFRJ. Time se ukazala potreba za izradom novog udžbenika u skladu sa nazivom predmeta i njegovim nastavnim programom, utoliko prije što su dva postojeća udžbenika u međuvremenu rasprodata.

Kako je izrada novog udžbenika u toku, to je do njegovog dovršetka i štampanja, kao prelazno rješenje pripremljen ovaj compendium namijenjen u prvom redu studentima upisanim u školskoj 1995/96. i 1996/97. godini.”

Sarajevo, novembra 1995. godine

Prof. dr Mustafa Imamović (Imamović, 1995, str. 3).

Ovaj kompendij iz *Historije države i prava BiH* je doživio još tri proširena i dopunjena izdanja (1996, 1997. i 1998), da bi 1999, 2001, 2003. i 2014. godine profesor Imamović objavio četiri izdanja udžbenika *Historija države i prava Bosne i Hercegovine* i svaki put dopunio prethodno izdanje. Treće izdanje, kao što je prethodno napomenuto, nagrađeno je nagradom za najbolji izdavački projekt u okviru XVI međunarodnog sajma knjiga i učila (2004) i prevedeno na engleski jezik pod naslovom *Bosnia and Herzegovina: Evolution of its Political and Legal Institutions*, te dobilo plaketu za najbolji izdavački projekt 2006. godine.

Već davne 1979. godine, Mustafa Imamović se, na savjetovanju o problemu izučavanja historije na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, zalaže za uvođenje posebnog predmeta historije naroda i narodnosti BiH, jer se do tada izučavala historija naroda i narodnosti Jugoslavije. On konstatira da “nam se može desiti da se prije uvede predmet istorija naroda Indije i Nigerije nego istorija naroda Bosne i Hercegovine”, očito zapažajući da se nedovoljno izučava historija Bosne i Hercegovine na Univerzitetu. On tvrdi da je “u okviru predmeta Istorija naroda i narodnosti Jugoslavije prisutna Bosna i Hercegovina kao zemlja, ali što se više ide ka novijoj istoriji njena prisutnost je sve manja”, a posebno to “važi za ono vrijeme kada se Bosna i Hercegovina formira kao savremena država, odnosno kao federalna jedinica i prema tome *jedan od bitnih konstitutivnih elemenata nove Jugoslavije* (podv. E.D.)”. Da li Imamović prepoznaje, projicira bosansku budućnost kao historičar koji veoma dobro poznaje bosansku prošlost? Je li prepoznao ono što će se desiti za desetak godina u zajedničkoj državi: osporavanje Bosne i Hercegovine kao jednog od bitnih konstituenata zajedničke države?!

On dalje tvrdi da “istorija predstavlja organiziranu memoriju čovječanstva”, koja služi svakom pojedincu “da se u svakoj datoj životnoj situaciji može odrediti, tj. da zna ko je, odakle je, kuda ide, zašto u toj situaciji postupa na jedan ili drugi način i sl. Preneseno na plan društva to znači da *istorija svakoj datoj društvenoj zajednici omogućava da se na svoj način odredi u prostoru i vremenu* (podv. E.D.)” (Imamović, 1979, str. 163-167; Imamović, 2008b, str. 274-280).

Znajući da se putem obrazovanja, a pogotovo visokog, “proizvodi” znanje kojim se štite duhovne vrijednosti jednog društva, pa i samo društvo od podređenosti jačih i moćnijih, Mustafa Imamović sav svoj život posvećuje svojoj Bosni i svome narodu. Stoga on cijeni savremeno znanje i želi biti izvrstan u njemu. On reagira na sve društveno negativne pojave, kada mnogobrojni to ne čine, bilo da ne razumiju društvene procese ili su oportunisti. On jasno i precizno iznosi svoj stav, hrabro ga brani, temeljeći ga na naučnim istraživanjima, ali i etici. On zna da je samo znanje, bez vrlina, ljubavi prema istini i pravdi, hladno, društveno nekorisno i bezvrijedno. Njegov pristup izučavanju historije, možda najbolje ilustriraju riječi koje je napisao u *Predgovoru*, po shvatanju mnogih, njegovog najznačajnijeg autorskog djela, *Historija Bošnjaka*, djela pisanog upravo u opkoljenom i svakodnevno granatiranom Sarajevu, bez vode, struje i grijanja:

“Za ovu sam se knjigu pripremao još od rane mladosti, vođen znatizeljom, ali i onim Kantovim kategoričnim imperativom da čovjek mora djelovati tako da načela njegove volje mogu u svako doba postati općim zakonom. Želio sam se jednostavno orijentirati u svijetu, a uslov za to je bio da saznam ko sam, odakle sam, gdje sam i kuda idem?” (Imamović, 1997a, str. 5).

6. NOVI PRISTUPI IZUČAVANJU BOSANSKE PRAVNE HISTORIJE – Bosanska pravna historija u svjetlu Bolonjske deklaracije

Ulaskom u novi milenij dolazi do postepene transformacije pravne historije BiH kao discipline. Ovaj proces transformacije imao je tri konteksta. Prvo, tu je sveobuhvatna reforma visokoškolskog obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini u kontekstu stvaranja evropskog prostora visokog obrazovanja (“bolonjski proces”). Drugo, prihvaćene su neke nove tendencije u izučavanju pravne historije, kakve su prisutne u evropskoj i općenito zapadnoj pravnoj misli. I treći kontekst transformacije su svakako novi kadrovi, akademski radnici – istraživači, nastavnici i saradnici, koji svojim nastavno-istraživačkim radom direktno učestvuju u svim ovim procesima. Ovdje će biti kratko ukazano na svaki od ovih aspekata transformacije pravne historije BiH kao naučne discipline. Reforma visokog obrazovanja koja se u

Bosni i Hercegovini provodi u kontekstu tzv. bolonjskog procesa dovela je do promjena u nastavnim programima svih univerzitetskih disciplina.

Uprkos ideji o jedinstvenom akademskom prostoru u Evropi, Bolonjska deklaracija nije uspjela ostvariti zajedničku viziju u vezi sa osnovnim ciljevima univerziteta koji bi trebao biti mjesto okupljanja, razgovora, razmjene mišljenja ljudi koji žele razumjeti svijet i vlastitu egzistenciju zajedničkim traganjem za znanjem. Moglo bi se reći da je ovaj proces sve bliži američkom modelu univerziteta kao poslovnog preduzeća. Dakle, nauka i učenost kao svrha ili komercijalizacija znanja, odnosno komodifikacija visokog obrazovanja. S obzirom na to da je BiH “devastirana” država sa slabim normativima i standardima visokog obrazovanja uz lokalno obrazovanje, kontrola kvaliteta studija može se osloniti jedino na savjest akademske zajednice i etiku svakog pojedinačnog nastavnika. Cinici bi kazali da je neoliberalizam univerzitete pretvorio u supermarket.

I studij prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu zahvaćen je ovim procesom. Tako je i Historija države i prava Bosne i Hercegovine, kao temeljni predmet iz ove oblasti, nestao iz studijskog programa prve godine studija. Umjesto ovog dvosemestralnog predmeta, uvode se dva jednosemestralna predmeta: Državnopravni razvitak BiH (zimski semestar – prva godina studija) i Bosansko komparativno pravo (ljetni semestar – prva godina studija). Uvođenjem ovog predmeta smatralo se da se bosanska pravna historija može bolje sagledati u komparativnom kontekstu, jer se na taj način bolje razumije njen razvoj, pogotovo u poređenju s drugim “nacionalnim” historijama.

Uporedo s tim uvode se i razni izborni predmeti iz ove oblasti na višim godinama dodiplomskog studija. Iako je silabus ovih nastavnih predmeta prilagođen novoformuliranim ciljevima nastavnog programa i novim zakonskim okvirima, ovu prvu fazu transformacije karakteriziraju prije svega tehničke i formalne inovacije. Sadržaj novih predmeta uveliko se poklapao sa sadržajem prethodnika (Historija države i prava BiH), a isto se može reći i s inovacijama u obaveznoj literaturi.

Do značajnijih sadržajnih inovacija dolazi tek u drugoj fazi reforme dodiplomskog/bachelor i postdiplomskog/master studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Kada je riječ o dodiplomskom studiju, predmeti Državnopravni razvitak BiH i Bosansko komparativno pravo zamjenjuju se novim predmetima: Historija države BiH (zimski semestar – prva godina) i Historija prava BiH (ljetni semestar – prva godina). Izmjenu naziva pratile su razne inovacije u literaturi, modelu podučavanja i konceptu ispita. Pored ovih izmjena, u studijski program prvog ciklusa (dodiplomski/bachelor)

uvedeni su i potpuno novi izborni predmeti, čiji je fokus tzv. unutrašnja pravna historija BiH (npr. Razvoj zemljišne knjige u BiH, Arhivsko istraživa-nje pravnih izvora i dr.).

Pored reforme prvog ciklusa studija, važno je naglasiti da je pravna historija, kao naučna oblast, obogaćena i novim smjerom i novim nastavnim predme-tima na drugom ciklusu studija. Na Historijsko-pravnom smjeru izučavali su se predmeti Političko-pravni identitet BiH kao obavezni i Sekularizam i nacionalna država kao izborni predmet, dok se u reformiranom kurikulumu kao obavezni predmet izučava Ustavna historija BiH, a kao izborni Pravni pluralizam u BiH.

Novim, komparativnopravnim smjerom, u okviru posljednje reforme, uvedeni su Razvoj pravne misli u BiH kao obavezni i Recepcija prava u Jugoistočnoj Evropi kao izborni predmet.

Drugi kontekst transformacije pravne historije BiH su novi pristupi i nove teme koje su došle u fokus akademskog osoblja i istraživača. Ovdje se uočavaju tri osnovne tendencije:

- preusmjeravanje historije države (spoljne pravne historije) na histo-riju prava (unutrašnju pravnu historiju), kao i historiju institucija i nauka (Karčić, 2011; Durmišević, 2002);
- fokus istraživanja usmjeren je na modernu pravnu historiju (XIX i XX stoljeće), sa tendencijom da se obrađuju neistražene teme, koju je tradicionalna pravna nauka u vrijeme socijalizma bila potpuno izo-stavila (npr. šerijatsko pravo i šerijatska pravna nauka u BiH (Karčić, 2005; Durmišević, 2008a) pravne reforme u BiH za vrijeme tanzima-ta, razvoj prava na prelazu u XX stoljeće i dr.) (Bečić, 2018);
- naglašen interdisciplinarni pristup, u kom dolazi do spajanja pravne historije s drugim, više ili manje, srodnim disciplinama (komparativ-no pravo, teorija prava, građansko pravo itd.) (Memišević, 2019).

Na kraju, treba naglasiti da su svakako nositelji svih ovih procesa bili novi kadrovi. Profesor Mustafa Imamović, pored doprinosa u izgradnji pravne historije kao nauke, nastojao je ovoj disciplini osigurati budućnost i kroz mentorski rad i angažman novih nastavnika i saradnika u ovoj oblasti. Njegov mentorski rad omogućio je da se pravnom historijom BiH danas bave akademski radnici na svim univerzitetima u Bosni i Hercegovini. Direktnan rezultat ovih nastojanja profesora Mustafe Imamovića upravo je i personalni sastav reformirane Katedre za pravnu historiju i komparativno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, koja broji ukupno devet članova: dva redovna profesora (Fikret Karčić i Enes Durmišević), dva vanredna

profesora (Zdravko Lučić i Edin Halapić), dva docenta (Mehmed Bečić i Ehlimana Memišević) i tri saradnika u zvanju višeg asistenta (Amila Svraka-Imamović, Mirza Hebib i Tahir Herenda).

Imajući u vidu ustavnu konstrukciju Bosne i Hercegovine i posljedice agresije 1992–1995. godine, bosansku pravnu historiju na Pravnom fakultetu u Sarajevu treba posmatrati kao razvojni proces, kako u sferi nastave tako i u sferi znanosti pred kojom stoje veoma značajni izazovi u budućnosti.

Bibliografija

a) knjige:

1. Akbar Ahmed (2019). *Putovanje u Evropu – islam, imigracija i identitet*, El-Kalem, Sarajevo.
2. Ancel, Guillaume (2021). *Ledeni vjetar nad Sarajevom*, Dobra knjiga, Sarajevo.
3. Bečić, Mehmed (2018). *Pravni transplant i pravni pluralizam: transformacija stvarnog prava u Bosni i Hercegovini 1878-1918.*, (neobjavljena doktorska disertacija), Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
4. Bejtić, Alija (1973). *Ulice i trgovi Sarajeva – topografija, geneza i toponimija*, Muzej Grada Sarajeva, Sarajevo.
5. Biden, Joseph (2007). *Promises to Keep*, Random House, New York.
6. *Bosna i Hercegovina od srednjeg do novijeg vremena* (1995), (zbornik), Istorijski institut SANU, Beograd i Pravoslavna reč, Novi Sad, Beograd.
7. Branch, Taylor (2009). *The Clinton Tapes*, Simon&Schuster, New York.
8. Cigar, Norman (2000). *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i Bosanski kulturni centar, Sarajevo.
9. Despot, Zvonimir i Tatić, Danijel (2012). *Ideja velike Srbije od Ilije Garašanina do Tomislava Nikolića – izvori velikosrpske ideologije, politike i agresije*, Večernji list, d.o.o., Zagreb.
10. Durmišević, Enes (2008). *Šerijatsko pravo i nauka šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini u prvoj polovini XX stoljeća*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. Sarajevo.

11. Durmišević, Enes (2002). *Uspostava i pravni položaj Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1882-1899. godine*, Magistrat, Sarajevo.
12. Durmišević, Enes (2014a). *Uvod u razvoj pravne misli u Bosni i Hercegovini*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
13. Al-Hasani, Salim T. S. (2012). (ur.) *1001 Inventions: The Enduring Legacy of Muslim Civilization*, National Geographic, Washington, D. C.
14. "Etničko čišćenje" – Genocid za "Veliku Srbiju" – Dokumentacija Društva za ugrožene narode (1996), priredio Tilman Zülch, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo.
15. Hadžihusejnović, Salih Sidki Muvekit (1999). *Povijest Bosne*, 1-2, prevodilac Abdulah Polimac, El-Kalem, Sarajevo.
16. Hodge, Carole (2007). *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Detecta, Zagreb.
17. Holt, H. William (2019). *The Balkan reconquista – Turkey's Forgotten Refugee Crisis*, The Univeristy Utah Press, Salt Lake City.
18. Imamović, Mustafa (2008a). *Bilješke o razvitku i metodu historijsko-pravne nauke*, Sarajevo.
19. Imamović, Mustafa (1995). *Historija države i prava BiH – Compendium*, Sarajevo.
20. Imamović, Mustafa (1991). *Državnopravni razvitak jugoslavenskih naroda – Nacr predavanja*, Studio "m", Sarajevo.
21. Imamović, Mustafa (1997a). *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo.
22. Imamović, Mustafa (2008b). *Knjiga zbivanja*, Magistrat, Sarajevo.
23. Isaković, Alija (1990). *O "nacionaliziranju" Muslimana*, Globus, Zagreb.
24. Jukić, Ivan Frano (1953). *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo.
25. Jukić, Ivan Frano (1973). *Sabrana djela I-III* (Izbor i redakcija Boris Ćorić), Svjetlost, Sarajevo.
26. Karčić, Fikret (2005). *Historija šerijatskog prava*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.
27. Karčić, Fikret (2011). *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, Centar za napredne studije i El-Kalem, Sarajevo.

28. Karčić, Fikret (1986). *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*, Vrhovno starješinstvo Islamske zajednice u SFRJ, Sarajevo.
29. Kovačić, Anto Slavko (1991). *Biobibliografija franjevac Bosne Srebrene*, Svjetlost, Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine i Franjevački provincijalat “Bosne Srebrene”, Sarajevo.
30. Memišević, Ehlimana (2019). *Sudovi – komparativna studija*, Centar za napredne studije (CNS), Sarajevo.
31. Papić, Mitar (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo.
32. *Pravni fakultet u Zagrebu 1776-1996*. (1996). Knjiga I-IV, izdavač: Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb.
33. Simms, Brendan (2003). *Najsramniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Sarajevo i Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd.
34. Sućeska, Avdo (1965). *Ajani: prilog izučavanju organizacije lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
35. Sućeska, Avdo (1997). *Državno pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
36. *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890-1990*. (1993). Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo – Bol.
37. Zlatar, Behija (2010). *Gazi Husrev-beg*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.

b) Članci

1. Durmišević, Enes (2014b). *Evropa i Bosna na kraju XX stoljeća: Genocid na tenderu*, Zbornik radova II međunarodne naučne konferencije “Bosna i Hercegovina i euroatlantske integracije – trenutni izazovi i perspektive, godina II, broj 2, tom I, Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću i Centar za društvena istraživanja Internacionalnog Burč Univerziteta u Sarajevu, Bihać.
2. Durmišević, Enes (2015). *Kuršumli medresa – “mala univerza”*, Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka, broj 18/2014., Sarajevo.
3. Imamović, Mustafa (1997b). *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i njene neposredne posljedice*, u: Zbornik *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i*

borba za njen opstanak 1992-1995. godine, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

4. Imamović, Mustafa (2001). *Akademik prof. dr. Avdo Sućeska, Ljudska prava*, broj 3-4, godina 2., Institut za ljudska prava Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo.
5. Imamović, Mustafa (1979). *Unapređenje nastavnih planova i programa visokoškolskih organizacija udruženog rada u BiH*, u: *Rasprave u sekcijama Republičke konferencije SSRBiH*, Sarajevo.
6. Mahmutefendić, Tahir (2012). *Sukob civilizacija versus real politik*, Godišnjak Bošnjačke zajednice kulture Preporod, Sarajevo.
7. Pelidija, Enes (2002). *Akademik prof. dr. Avdo Sućeska (1927.-2001.)*, *Prilozi*, 31, Institut za istoriju, Sarajevo.
8. Spaho, Fehim (1933). *Šeriatska sudačka škola, Narodna uzdanica*, Kalendar za 1934. godinu, godina II, Sarajevo.
9. Sućeska, Avdo (1969). *Istorijske osnove nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana*, *Jugoslovenski istorijski časopis* br. 4. Beograd.
10. Sućeska, Avdo (1977). *Neke metodološke napomene o pitanju izučavanja ekonomsko-društvenog položaja naših naroda i narodnosti u osmanskoj državi*, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, god. XXV, Sarajevo.
11. Šljivić, Mersed (2017). *Historičar Mustafa Imamović*, u: *Zbornik radova Historija države i prava BiH – izazovi i perspektive* -, povodom 50 godina naučnog i publicističkog rada prof. dr. Mustafe Imamovića, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla.
12. Truhelka, Ćiro (1912). *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXIV/1912., Sarajevo.
13. Zlataar, Behija (2011). *Akademik Avdo Sućeska kao direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu*, *Pregled*, časopis za društvena pitanja, Univerzitet u Sarajevu, broj 3, Sarajevo.

c) *Spomenice/Zbornici/Izveštaji*

1. *450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*, Gazi Husrev-begova medresa, Sarajevo, 1988.

2. *Enciklopedija srpske istoriografije*, Beograd, 1997.
3. *Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu – 450 generacija* (monografija), Gazi Husrev-begova medresa, Sarajevo, 2000.
4. *Gazi Husrev-begova medresa – 480 godina*, JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo, 2017.
5. *1479 dana opsade Univerziteta u Sarajevu – Dokumentarni presjek o događajima 1992-1995.*, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
6. *Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada* (Zbornik radova), Institut za istoriju, Sarajevo, JU Javna biblioteka “Alija Isaković”, Gradačac i University Press, Sarajevo, Sarajevo - Gradačac, 2010.
7. *Pola stoljeća Instituta za istoriju*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009.
8. *Privremeni nastavni plan za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu i Privremeni nastavni program za Višu islamsku šerijatsko-teološku školu*, Ministarstvo prosvete – Verski osek, Beograd, 1940.
9. *Ratni kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca 22. decembar 1992.*, Vijeće kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, 1994.
10. Rožajac – Zulčić, Mirela i Teronić, Ivana (2009), *Građa za bibliografiju Mustafe Imamovića*, University Press i Magistrat, Sarajevo, suizdavači JU Institut za istoriju, Sarajevo i JU Javna biblioteka “Alija Isaković”, Gradačac, Sarajevo – Gradačac.
11. *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristo-godišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932.
12. *Spomenica Šeriatske sudačke škole u Sarajevu*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1937.
13. Emina Stanek, *Bibliografija radova akademika Avde Sućeske, Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijenatalni institut, Sarajevo, 1997.
14. *65 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946-2011.*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2011.
15. *30 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, Pravni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 1977.
16. *Tridesetgodišnji izveštaj Šeriatske sudačke škole u Sarajevu od osnutka do kraja školske godine 1916/1917.*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1917.

17. *Trideset i prvi godišnji izvještaj Šeriatske sudačke škole u Sarajevu od osnutka do kraja školske godine 1917/1918.*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1918.
 18. *Vakufname i drugi dokumenti* (preveo Fehim Spaho), *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Islamska dionička štamparija, Sarajevo, 1932., XXXII.
 19. *Uredba o Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi u Sarajevu*, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, 1937., broj 5, god. V, str. 164-168., i broj 6, str. 178-185.
 20. Zbornik radova *Historija države i prava BiH – izazovi i perspektive* -, povodom 50 godina naučnog i publicističkog rada prof. dr Mustafe Imamovića, JU Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.
- d) *Drugi izvori (arhiv)*
1. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Izvještaj o radu i problemi od 12. 9. 1947.*, 140/47.
 2. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Zaključci doneseni na konferenciji nastavnika i asistenata od 18. i 19. 10. 1948. godine*, 2/48.
 3. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Plan rada Pravnog fakulteta u Sarajevu za školsku 1948/49. godinu*, 818/48.
 4. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Obavijest o zaprimanju dopisa Uprave drž. nekretnina – Sarajevo, br. 841/48 od 24. 2. 1948. godine o predaji zgrade u ulici Sagrdjije br. 15 od 12. 3. 1948. godine*, 1568/48.
 5. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Pravilnik o organizaciji i radu Opšteg seminara za istoriju države i prava*, 2675/48.
 6. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Pritužba na rad Pravnog fakulteta u Sarajevu od 6. 7. 1948. godine*, 4082/48.
 7. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Rješenje o osnivanju Opšteg seminara za istoriju prava od 6. 3. 1948. godine*, 10171/48.

8. Arhiv BiH. Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove. *Naučni i naučno istraživački rad na Pravnom fakultetu u Sarajevu u 1950. godini*, 37/50.
 9. Arhiv Pravnog fakulteta u Sarajevu. *Pregled predavanja Univerziteta u Sarajevu za školsku 1953/54. godinu* i dalje.
 10. Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 9. 2021.
 11. Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 2018, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, pristupljeno: 25. 9. 2021.
 12. Nastavni plan i program I ciklusa studija (prečišćeni tekst) u skladu s odlukama Senata Univerziteta u Sarajevu o davanju saglasnosti na izmjene i dopune Nastavnog plana i programa: broj: 01-2704/15 od 29. 04. 2015. godine; broj: 01-555/16 od 27. 01. 2016. godine; broj: 01-3680/16 od 25. 05. 2016. godine i broj: 01-4765/16 od 13. 07. 2016. godine, dostupno: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, pristupljeno: 25. 9. 2021.
 13. *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Petak, 23. avgusta 1946., broj 35 Sarajevo, God. II. (*Zakon o Pravnom fakultetu*).
- e) *Internet*
1. Tomaž Mastnak, *Dnevnik kužnih godina – Bilješke o europskom anti-nacionalizmu*, Peščanik.net (pristupljeno: 24.9.2021).
 2. <https://sr.wikipedia.org/w/index>.

Enes Durmišević, PhD

Full professor

University of Sarajevo

Faculty of Law

e.durmisevic@pfsa.unsa.ba

STUDYING BOSNIAN LEGAL HISTORY WITH SPECIAL FOCUS ON UNIVERSITY OF SARAJEVO FACULTY OF LAW

Summary

There is a long institutional tradition of studying legal history in Bosnia and Herzegovina. First academic courses with legal-historical content appeared in curricula of the first higher education institutions in Bosnia and Herzegovina: the Shari'a Court School, and the Higher Shari'a Theological School. The University of Sarajevo Law Faculty represents a continuation of this tradition.

Legal history as a scholarly interest gained its institutional features when the Department of History of State and Law was formed at the Faculty. Aleksandar Slovočević and Miroslav Đorđević were the pioneers of this discipline. Over time, general legal history and national legal history diverged as different scholarly disciplines. Avdo Sućeska was one of the first scholars of the development of state and law in Bosnia and Herzegovina under the Ottoman Empire. His legacy was continued by Mustafa Imamović, possibly the one true founder of studies of History of State and Law in Bosnia and Herzegovina as both a discipline and a training program. At this point, with Mustafa Imamović, History of State and Law of Bosnia and Herzegovina becomes an independent academic unit.

Legal history went through a transformative process during the first two decades of the 21st century. The influx of younger cadre was one dimension of this process. Another, more important dimension was the transformation of the general approach in studying legal history. As a result, Department of History of State and Law was renamed into the Department of Legal History and Comparative Law. This process brought legal history in Bosnia and Herzegovina closer to other (legal) disciplines. Additionally, it also approximated the discipline to novel trends in legal thought in Europe in particular, and the West in general.

Keywords: *legal education, legal history, history of law and state, University of Sarajevo Faculty of Law*

Tahir Herenda, LL.M.

Stručni saradnik
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
t.herenda@pfsa.unsa.ba

UDK 340.5:378
Pregledni naučni rad

Dr. sc. Amila Svraka-Imamović

Asistentica
Univerzitet u Sarajevu
Pravni fakultet
a.svraka.imamovic@pfsa.unsa.ba

OSVRT NA IZUČAVANJE KOMPARATIVNOG PRAVA NA PRAVNOM FAKULTETU UNIVERZITETA U SARAJEVU

Sažetak

Razvoj komparativnog prava kao naučne discipline veže se za XIX i XX stoljeće, i od tada do danas prošao je mnoge transformacije. Ipak, jedna od konstanti komparativnog prava jeste njegovo izučavanje na mnogobrojnim univerzitetima, pa tako i na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Ovaj referat ima za cilj da analizira nastanak i razvoj izučavanja komparativnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, s posebnim osvrtom na razvoj u posljednje dvije decenije, odnosno na bolonjski proces.

Cilj referata je i da da opći osvrt na komparativno pravo kao naučnu disciplinu, da situira početak izučavanja komparativnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, da elaborira pristupe u izučavanju komparativnog prava, da predstavi predmete studija koji se bave komparativnim pravom, da da kraći pregled literature koja se koristi na studijskim predmetima, da ocijeni interes studenata za ovu naučnu disciplinu, te da ukaže na trendove njenog razvoja u bliskoj budućnosti. U pogledu promjena koje je bolonjski proces donio, referat će nastojati prikazati novine u izučavanju i istraživanju komparativnog prava kao naučne discipline koje su potaknute implementacijom bolonjskog procesa, te ponuditi pregled iskustava u provođenju reformiranog curriculumu.

Referat je sačinjen na osnovu analize nastavnih i izvedbenih planova i programa, udžbenika i ostale obavezne i dopunske literature na predmetima diplomskog, postdiplomskog i doktorskog studija.

Ključne riječi: *Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, komparativno pravo, Komparativnopravni smjer, bolonjski proces*

Uvod

Komparativno pravo kao naučna disciplina predmet je mnogih debata, koje traju decenijama i odvijaju se i danas. Te debate su vezane za metod i funkciju ove discipline, a za potrebe ovog referata te debate su svedene na rasprave o položaju komparativnog prava u kurikulumu pravnih fakulteta. Kako bi se čitalac adekvatno uputio u ovu debatu, neophodan je prije toga kratki historijat komparativnog prava, kao i kratki pregled odnosa komparativnog prava i pravne historije, odnosa koji je uslovio položaj komparativnog prava kao naučne discipline u nastavi. Iako i ostale naučne discipline koje su predmetom obrade u ovoj zbirci bivaju predmetom debata o njihovom istinskom karakteru ili poziciji u odnosu na ostale discipline, možemo sa sigurnošću reći da su u odnosu na komparativno pravo takve dileme i debate znatno prisutnije, stoga je ovim pitanjima potrebno posvetiti veću pažnju.

Drugi dio referata jeste pregled položaja koje je komparativno pravo zauzimalo i zauzima u kurikulumu Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Posebna pažnja posvećena je nastavnim planovima i programima koji su u primjeni od završetka bolonjskog procesa. Ovaj dio referata sadrži analizu ciljeva i sadržaja nastavnih predmeta na dodiplomskom, master i doktorskom studiju, uz kraći osvrt na korištenu literaturu, te situiranje korištenog komparativnopravnog pristupa u opće teoretske okvire.

Cilj ovog rada je da analizira nastanak i razvoj izučavanja naučne discipline komparativnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, s posebnim osvrtom na razvoj u posljednje dvije decenije, odnosno na bolonjski proces.

Osvrt na historiju komparativnog prava

Ideja poređenja različitih pravnih akata ili pravnih sistema postoji još od antičkih vremena (Popović, 2011, str. 16), te je komparativni metod u kontinuitetu prisutan u izučavanju prava stoljećima. Međutim, proliferacija građanskih kodifikacija u 19. stoljeću je okolnost koja je pogodovala transformaciji

komparativnog prava u zasebnu akademsku disciplinu. Evropske zemlje, do tada usko vezane rimskim pravom, kreiranjem vlastitih građanskih kodifikacija počinju proces divergencije pravnih sistema različitih nacionalnih država. Prema Reneu Davidu (1988) “nacionalizacija” prava, zajedno sa sve većim obimom međunarodnih odnosa i veza, stvorila je okolnosti u kojima je nastanak komparativnog prava kao zasebne cjeline bio nužna i logična posljedica (str. 3). Kao momenat rođenja komparativnog prava uzima se Svjetski kongres komparativnog prava održan u Parizu 1900. godine (Patrick, 2012, str. 58). Održan u jeku *belle epoque*, Svjetski kongres je bio izraz optimizma tog doba i kao osnovni cilj komparativnog prava naznačio je postepenu unifikaciju pravnih sistema država Zapadne Evrope tog doba (Fournier, 2016, str. 36).

Komparativno pravo je nastavilo biti odrazom općih intelektualnih tendencija svog doba, pa je u duhu želje za prevencijom konflikta, smatrano kako komparativno pravo može, uklanjanjem divergencija u pravu, prevenirati divergencije koje dovode do konflikta (Lepaulle, 1922, str. 857). Takve tendencije će svoj potencijal početi ostvarivati nakon Drugog svjetskog rata kroz niz supranacionalnih organizacija, te kroz različite vidove integracije u Evropi. U takvoj klimi, značaj komparativnog prava u Evropi raste, što rezultira posvećivanjem veće pažnje njegovom izučavanju. Kao znak povećanja važnosti značaja, možemo navesti osnivanje Strazburške akademije komparativnog prava (Demleitner, 2019, str. 337).

Naravno, ovi trendovi se odnose na zemlje Zapadne Evrope – države iza željezne zavjese nije karakterizirao ovaj stepen interesovanja za komparativno pravo – socijalističko pravo smatrano je superiornim i isuviše različitim da bi bilo kakvo izučavanje drugih pravnih sistema imalo bilo kakav benefit. Izuzetak od ovog pravila bila je Jugoslavija, gdje je Institut za uporedno pravo kreiran u jeku hladnog rata, tačnije 1955. u Beogradu (Kuhn, 2019, str. 187).

Ranija razmatranja o funkciji komparativnog prava shodno *Zeitgeistu* i općim intelektualnim nastojanjima vrijede i za našu regiju. Postkomunistički period su karakterizirali prioriteta kao što su tranzicija na kapitalistički vid privređivanja, te jasna ambicija za evropskim integracijama u regiji. U kontekstu komparativnog prava, to se odrazilo na način da umjesto dosadašnje percepcije komparativnog prava kao discipline koja u primarnom fokusu ima privatno pravo, sada je pažnja bila na komparativnom ustavnom pravu (Kuhn, 2019, str. 195...) koje je trebalo pomoći tranziciju pravnih sistema i ostvarenje dva navedena prioriteta.

Možemo zaključiti da ono što karakterizira komparativno pravo, bez obzira na vrijeme i mjesto njegovog izučavanja, jeste služenje ove naučne discipline općim intelektualnim ciljevima i trendovima.

Komparativno pravo i pravna historija

Reimann (2012) kaže da se činjenica da su komparativno pravo i pravna historija bliski već smatra banalnom (str. 22), dok ih Kotz naziva “sestrama bliznakinjama” (Zweigert & Kötz, 2008, str. 8). Dvije velike enciklopedije komparativnog prava, *Oxford Handbook of Comparative Law* i *Elgar Encyclopedia of Comparative Law* sadrže svaka po poglavlje posvećeno odnosu komparativnog prava i pravne historije. Jasno je, dakle, da je veza između ovih disciplina duboko ukorijenjena i da se uzima za *fait accompli*.

Najjednostavnije objašnjenje bliskosti pravne historije i komparativnog prava da se sažeti u jednu rečenicu: pravna historija izučava pravo u vremenu, a komparativno pravo izučava pravo u prostoru. Gornja misao nije originalna misao autora ovog teksta, već je toliko rasprostranjena u literaturi koja se bavi odnosom ove dvije discipline da je možemo smatrati općim znanjem za koje tačna referenca nije ni potrebna. No, svakako je treba dodatno pojasniti – njihov predmet izučavanja je dovoljno različit da vezu između ove dvije discipline ne učini intuitivnom.

Ono što karakterizira odnos ove dvije discipline je potencijal za njihovu simbiozu, odnosno mogućnost kvalitetnog nadopunjavanja autora iz dva različita tabora. Najprostije rečeno, komparativno pravo je studija sličnosti i razlika između dva ili više pravnih sistema. Međutim, puko katalogiziranje sličnosti i razlika ima vrlo ograničen potencijal – tačka u kojoj komparativno pravo ima najveći efekat jeste objašnjavanje tih sličnosti i razlika. Da li sličnosti proizlaze iz činjenice da su dva različita pravna sistema bila izložena istim utjecajima kroz vrijeme, da su se suočavali sa istim problemima pa stoga iznjedrili ista rješenja? Da li su razlike rezultat činjenice da su pravni sistemi bili izloženi potpuno drugačijim faktorima? Odgovori na ova i slična pitanja su nemogući bez razmatranja datih pravnih sistema unutar jedne vremenske dinamike, odnosno nemogući su bez konsultiranja pravne historije. Tek će komparatista sa zavidnim poznavanjem pravne historije moći dati potpuno informiran odgovor na neku naizgled savremenu dilemu. Vrijedi napomenuti kako za potpuno ostvarenje potencijala komparativnog prava, značaj imaju i pravna historija, kao svojevrsna interna historija, ali i opća historija koja daje kontekst za razumijevanje evolucije određenih pravila i rješenja.

Međutim, ovakav odnos nije jednosmjerna ulica – jednako kako pravna historija oplemenjuje komparativno pravo, vrijedi i *vice versa*. Jedan od problema koji karakterizira izučavanje pravne historije jeste i pretjerana nacionalizacija ove discipline, odnosno izučavanje jednog pravnog sistema u svojevrsnom vakuumu (Gordley, 2019, str. 759). Takvo izučavanje dolazi s rizicima – izostanak komparativnog elementa može onemogućiti da se dođe do određenih zaključaka, ili pak dovesti do pogrešnih objašnjenja određenih fenomena. Tek će komparativna perspektiva omogućiti adekvatno “testiranje” inicijalnih objašnjenja određenih karakteristika jednog pravnog sistema.

Ovakva povezanost ove dvije discipline da se dodatno objasniti i kroz ponovni pogled na historijat nastanka komparativnog prava kao zasebne discipline, i razradu prve epizode tog nastanka. Podsjetimo se da je 19. stoljeće doba nastanka nacionalnih građanskih kodifikacija ili, kako to Rene David (1988) naziva, period “nacionalizacije” prava. Ta “nacionalizacija” prava imala je dvije posljedice u akademskom svijetu. Prva je ta da studij rimskog prava po prvi put postaje čisto historijski (Gordley, 2019, str. 757), budući više nije potrebno konsultirati originalne izvore rimskog prava i tumačiti ih za njihovu pozitivnopravnu primjenu. Druga posljedica je rezultat višestoljetne primjene rimskog prava u državama koje su izvršile nacionalnu kodifikaciju – dotadašnje pravo je svojevrsni amalgam *ius commune* kao zajedničkog jezgra, i akumuliranih nacionalnih iskustava i običaja koji su bili drugačiji za svaku od zasebnih evropskih država koje su *ius commune* primjenjivale. Proučavanje različitih nacionalnih varijacija *ius commune* i ustanovljavanje zajedničke pravne jezgre stvorilo je novu akademsku disciplinu – komparativno pravo (Heutger & Schrage, 2012, str. 400). Dakle, pravni razvoj 19. stoljeća je kao jedinstven fenomen imao dvije nuspojave, dvije naučne discipline – sestre blizanke kako ih naziva Kotz (2008, str. 8). Naravno, ovaj aspekt povezanosti komparativnog prava i pravne historije u pogledu njihovog nastanka ograničen je na dva elementa: budući da je vezan za *ius commune*, ograničen je na zemlje koje pripadaju tradiciji civilnog prava, te je također dodatno usmjeren na oblast privatnog prava gdje je rimsko pravo bilo najizraženije. Ovakva povezanost dvije discipline ponukala je Alana Watsona (2010) da utilizira komparativno pravo kao alat za razumijevanje faktora koji oblikuju pravni razvoj, odnosno pravnu historiju (str. 153–159), pri čemu je amalgam ove dvije discipline utjelovljen u njegovom konceptu pravnih transplanata – pojedinih instituta koji “putuju” iz jednog pravnog sistema u drugi, u svakom od njih razvijaju zaseban život i putanju razvoja, zbog razlika u pravnim sistemima, ali u konačnici služe da pojasne dinamiku razvoja određenog pravnog sistema.

Također, kao najavu za drugi dio rada u kojem analiziramo sadržaje nastavnih planova i programa Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, vrijedi spomenuti i koncept “pravnog pluralizma”, koji je u okvirima BiH u pravilu (donedavno) bio predmet tradicionalne historijske analize.¹

Pored veze između komparativnog prava i pravne historije, potrebno je da se u ovom dijelu rada kratko osvrnemo na koncept “pravne kulture” kao zaseban pristup komparativnom pravu, a sve u svrhu bolje inauguracije drugog dijela rada. Ova ideja podrazumijeva da pravo mora biti promatrano u širem kontekstu, koji može da nadilazi puki profesionalni okvir prava. Pravna kultura stoga podrazumijeva određenu percepciju, svijest o pravu, kao i iskustvo jednog društva s pravom, za što je opet nužno razumjeti historijski kontekst.² Koncept pravnih kultura je usko vezan uz proučavanje komparativnog prava, ali ne postoji jedinstvena definicija i shvatanje ovog koncepta.

Komparativno pravo u kurikulumu

Samo definisanje pojma komparativnog prava kao naučne discipline ukazuje na ogromne razlike koje postoje u odnosu na ostale naučne oblasti. Dok iz samog naslova discipline možemo iznijeti neke preliminarne zaključke o metodološkom pristupu (iako su i različite metodologije komparativnog prava predmetom diskusije), pitanje predmeta komparativnog prava je nešto kompleksnije i otvorenije slobodnijoj interpretaciji. Upravo je ta sloboda interpretacije ponukala Noru Demleitner (2019) da komparativno pravo označi kao “suštinsku manifestaciju akademske slobode” (str. 323).

U pogledu samog izučavanja komparativnog prava, decenijama je prisutna debata o cilju komparativnog prava kao predmeta na studijima. U tom smislu, dva su pristupa: izučavanje komparativnog prava kao dio “kulturalnog obrazovanja” – odnosno izučavanje komparativnog prava bez praktičnih implikacija, a u svrhu intelektualnog i akademskog oplemenjivanja studenata i širenja njihovih vidika, ili komparativnog prava kao “vokacijskog treninga” – razvijanja seta konkretnih i primjenjivih vještina (Khan & Kumar, 1971, str. 34–35).

Ranija iskustva uključivanja komparativnog prava u kurikulum su različita. Postoji dilema o tome u kojem stadiju studija studente prava treba uključiti u izučavanje komparativnog prava. U nekim državama i na nekim

¹ Više o pravnom pluralizmu i izučavanju pravnog pluralizma u BiH vidi: (Bečić, 2018, str. 4...).

² Za više o pravnim kulturama vidi: (Karčić, 2005, str. 287–299).

univerzitetima, izučavanje komparativnog prava počinje nakon što studenti završe dodiplomske studije, odnosno nakon što steknu dovoljan stepen poznavanja vlastitog prava kako bi se eventualno upustili u komparaciju. Iako ovakav pristup komparaciju čini kvalitetnijom, također su prisutni i stavovi kako je ovakav pristup neadekvatan, budući da najveći broj studenata ne nastavlja studij nakon dodiplomskog studija, što znači da bivaju uskraćeni za izučavanje komparativnog prava. Svojevrsni hibrid ova dva pristupa iznosi Roscoe Pound (1933–1934) između dva svjetska rata, te preporučuje izučavanje komparativnog prava nakon dodiplomskih studija, sa svojevrsnim uvodom u komparativno pravo kao osnovom u ranijim stadijima (str. 168). Ipak, Pound takav osnov ne zamišlja kao zaseban predmet, već komparativno pravo zamišlja kao dio svakog od pozitivnopravnih predmeta, čime inauguriramo drugu dilemu.

Druga dilema u pogledu položaja komparativnog prava u kurikulumu odnosi se na pristup izučavanju komparativnog prava. Da li komparativno pravo treba dizajnirati kao zaseban predmet/zasebne predmete, ili je potrebno raščlaniti komparativno pravo i “ugraditi” ga u svaki od pojedinačnih predmeta koji se bave odgovarajućom granom nacionalnog prava? Najznačajniji proponent prve ideje je Rudolf Schlesinger (1971), koji, iako prepoznaje probleme postojanja komparativnog prava kao zasebnog predmeta, ipak smatra da je to idealan način njegova izučavanja. Jedan od recentnijih predstavnika druge skupine je Mathias Reimann (1996), koji smatra kako je komparativno pravo u izolaciji, i kako je za njegovo spašavanje nužna njegova integracija u kurikulume drugih predmeta (str. 72). Potrebno je naglasiti kako je integriranje komparativnog prava u ostale predmete u kurikulumu imalo odjeka u Sjedinjenim Američkim Državama, dok su evropski fakulteti zadržali pristup koji propagira Schlesinger (Demleitner, 2019, str. 337).

Amorfnost i fleksibilnost komparativnog prava za svrhu ovog referata znači da izučavanje ove discipline možemo shvatiti vrlo široko – tu su u različitim periodima spadali predmeti koji su se ili u cijelosti bavili komparativnim pravom ili je komparativno pravo bilo samo dio predmeta proučavanja, komparativno pravo može biti izučavano jednako na dodiplomskim ili kasnijim stadijima studija, i može se pojavljivati i u formi teoretski, ali i praktično relevantnih predmeta.

Nastavni planovi i programi korišteni prije završetka implementacije bolonjskog procesa (dodiplomski studij)³

U nastavnim planovima i programima Pravnog fakulteta u Sarajevu iz vremena bivše države izučavanje komparativnog prava nije bilo zastupljeno. Može se eventualno spekulirati o primjeni komparativnog metoda u nekim pozitivnopravnim predmetima koji su davali osvrt na pravo različitih republika SFRJ.⁴

Nastavni predmet Politički sistemi⁵ uključivao je kategorizaciju različitih političkih sistema, poduhvat za koji je nužna komparacija, bilo po sličnosti ili po razlikama, što svakako sugerira određeni komparativni poduhvat. Uostalom, klasifikacija u pravne porodice/familije/tradicije je jedan od karakterističnih komparativnopravnih pristupa.⁶ Predmet Politički sistemi zadržan je i u nastavnom planu i programu iz 1997. Također, oba nastavna plana i programa (1982. i 1997) sadrže predmet Opšta istorija države i prava, koji je preteča današnje komparativne pravne historije, o kojoj će kasnije biti riječi.

Nastavni plan i program iz 2005. godine je nešto obimniji u pogledu izučavanja komparativnog prava. Predmet Bosansko komparativno pravo uveden je na prvu godinu prvog ciklusa studija. Razmatranja o ovom predmetu bit će ponuđena u okviru razmatranja o Historiji prava BiH, budući da su ciljevi i očekivani rezultati predmeta, kao i literatura, isti ili bitno slični. Vrijedi napomenuti da je u izvođenju ovog predmeta, kao nastavna cjelina, bio predviđen uvod u komparativno pravo.⁷ Nastavni predmeti Komparativna pravna historija i Moderne pravne kodifikacije će također biti predmetom kasnije analize iz istih razloga.

³ Autorima ovog teksta nisu bili dostupni nastavni planovi i programi II i III ciklusa studija prije okončanja bolonjskog procesa, te je analiza predbolonjskih nastavnih planova i programa svedena na analizu I ciklusa studija.

⁴ Vidi npr. Nastavni program Porodičnog prava, Nastavni plan i program Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1982, str. 52.

⁵ Nastavni plan i program Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1982, str. 115.

⁶ Za više o pravnim tradicijama i pravnim porodicama vidi: (Glenn, 2019, str. 423–438).

⁷ Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Oktobar 2005, str. 34.

Nastavni plan i program od 11/12 do 17/18 na I ciklusu studija

Na prvoj godini studija na prvom ciklusu izvodi se predmet Komparativna pravna historija, čiji ciljevi i očekivani rezultati ponajbolje ukazuju na simbiozu komparativnog prava i pravne historije. Navodi se kako je cilj predmeta “da razvije sposobnost studenata za tumačenje historijskog procesa razvoja prava u komparativnoj perspektivi”⁸, te “da razvije svijest studenata o historijskom porijeklu i uslovljenosti savremenih pravnih instituta i političkih ustanova”.⁹

Upravo su ovako formulirani ciljevi preslika gornjih razmatranja o prirodnoj vezanosti komparativnog prava i pravne historije, odnosno nužnosti razumijevanja historije nekog instituta radi adekvatne komparacije, te nužnosti adekvatne komparacije radi donošenja zaokruženog zaključka o historiji nekog instituta. Takvu nadopunu pravne historije i komparativnog prava Jaakko Husa naziva “parom iz snova” (Husa, 2018, str. 55–65). Sam udžbenik, *Komparativna pravna historija: predavanja i pravni tekstovi* (Sarajevo: Pravni fakultet, 2007) prof. dr. Fikreta Karčića, navodi da “za razumijevanje cjeline, prema tome neophodne su komparacije koje prelaze granice kultura i vremena” (Karčić, 2012, str. 15). Pored osnovnog udžbenika, dopunska literatura je fokusirana na opću pravnu historiju.

Sljedeći predmet koji uključuje i izučavanje komparativnog prava jeste Historija prava BiH, koji se također izučava na prvoj godini prvog ciklusa studija. Način izučavanja komparativnog prava primijenjen prilikom izvođenja ovog predmeta odgovara Watsonovom konceptu pravnih transplanata, budući da je kao jedan od ciljeva predmeta navedeno “da komparativnim izučavanjem studenti shvate međuuticaje dubrovačkog i mletačkog prava, šerijatskog i kanonskog, odnosno milletskog prava sa osmanskim državnim i tanzimatskim pravom, te austro-ugarskog, hrvatsko-slavonskog, srbijanskog i crnogorskog prava, na bosansko pravo”.¹⁰ Pored osnovnog udžbenika *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava* (Sarajevo: Pravni fakultet, 2006) prof. dr. Mustafe Imamovića, ostala obavezna i dopunska literatura fokusirana je na historiju prava unutar okvira BiH, ali i drugih država kojih je Bosna i Hercegovina bila dijelom, tako npr. obuhvata i poglavlje “Pravo

⁸ Pravni fakultet u Sarajevu, “Nastavni plan i program I ciklusa studija”, 2017, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, 12. 5. 2021, str. 17.

⁹ Ibid.

¹⁰ Pravni fakultet u Sarajevu, “Nastavni plan i program I ciklusa studija”, 2017, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, 12. 5. 2021, str. 20.

kod Osmanlija” (str. 515–585), čiji je autor M. Akif Ajdin, u knjizi *Historija osmanske države i civilizacije* (Sarajevo: Orijentalni institut, 2004). Sam osnovni udžbenik naglašava da se u proučavanju bosanskog prava koristi komparativnopravnom metodom (Imamović, 2006, str. 10).

Na drugoj godini studija prvog ciklusa izučavan je predmet Moderne pravne kodifikacije, koji kao jedan od ciljeva naznačava i intenciju “da razvije sposobnost studenata za sagledavanje pojedinih pravnih instituta u historijskoj i komparativnoj perspektivi”¹¹, što nas još jednom upućuje na simbiotski odnos historije prava i komparativnog prava. Specifični objekt izučavanja ovog nastavnog predmeta jesu građanske kodifikacije 19. stoljeća, odnosno originalni povod nastanku komparativnog prava kao separate discipline. Pored osnovnog udžbenika prof. dr. Fikreta Karčića, *Moderne pravne kodifikacije* (Sarajevo: Pravni fakultet, 2006), na komparativnopravni karakter izučavanja u ovom predmetu upućuje i dopunski udžbenik prof. Sarkića i prof. Popovića, *Veliki pravni sistemi i kodifikacije* (Beograd: Izdavačka kuća “Draganić”, 1996) (isječak, str. 117–196), budući da je prof. Dragoljub Popović jedan od najistaknutijih komparatista u regiji.

Na drugoj godini bio je predviđen i izborni predmet Pravne kulture, čiji ciljevi su “da proširi znanje i svijest studenata o pravnom pluralizmu u svijetu; da omogući studentima da situiraju vlastiti pravni sistem u širu perspektivu; da pruži praktična znanja studentima za kontakte sa različitim pravnim sistemima i kulturama”¹², što znači da su ovim predmetom obuhvaćeni elementi ranije spominjanog vokacijskog treninga, ali i kulturnog obrazovanja. Sam koncept pravnih kultura spada u jedan od temeljnih pojmova vezanih za komparativno pravo, te se njegova iteracija u ovom studijskom predmetu bavi kategorizacijom različitih svjetskih pravnih sistema po zajedničkim karakteristikama, te je usko vezan uz koncepte pravnih tradicija, odnosno pravnih porodica.¹³

Izborni predmet Stare pravne kodifikacije je, sudeći po ciljevima i po literaturi, imao za cilj da bude nastavak Modernih pravnih kodifikacija, budući da su mu ciljevi “(...) da razvije sposobnost studenata za sagledavanje pojedinih pravnih instituta u historijskoj i komparativnoj perspektivi; da pruži studentima praktično poznavanje koncepta, strukture i karakterističnih

¹¹ Ibid., str. 27.

¹² Ibid., str. 57.

¹³ Za više o pravnim tradicijama i pravnim porodicama vidi: (Glenn, 2019, str. 423–438).

instituta najpoznatijih starih pravnih kodifikacija”¹⁴, a obavezna literatura ranije spominjani udžbenik prof. Šarkića i Popovića (str. 9–113), kao i zbirka *Pravni tekstovi – odabrani izvori za Opću historiju države i prava*, koju je priredio prof. dr. Fikret Karčić (Sarajevo: Pravni fakultet, 2004). Ostatak obavezne i dopunske literature na ovom predmetu bavi se općom pravnom historijom, ali i historijama pojedinačnih civilizacija i država.

Do sada elaborirani nastavni predmeti izvođeni su od strane nastavnog osoblja Katedre za pravnu historiju i komparativno pravo. Čisto pozitivnopravni komparativnopravni pristup vidimo kod izvođenja izbornog predmeta *Uporedni ustavno politički sistemi na drugoj godini studija*, u sklopu naučne oblasti ustavno pravo, koja spada pod Katedru za državno i međunarodno javno pravo. Iako je fokus na izučavanju pozitivnopravnih propisa, evolucija različitih ustavno-političkih sistema nije zanemarena.¹⁵ Obavezna literatura na ovom predmetu fokusirana je na velike ustavne sisteme, te ima elemente multidisciplinarnosti, budući da su neki od autora politolozi (npr. prof. dr. Nijaz Duraković i prof. dr. Najdan Pašić).

Na trećoj godini se u ovom periodu izvodio predmet *Osnovi evropskog privatnog prava*. Već u nastavnom planu i programu nalazimo prigodno pojašnjenje i povezivanje ovog predmeta s komparativnim pravom: “Moderni evropski pravnik se može posmatrati samo kao dobar poznavalac više pravnih kultura. Poznavanje pojedinačnih pravnih normi različitih pravnih uređenja nije više odlika modernog evropskog pravnika već njegovo razumijevanje cjelovitosti uređenja u dinamičnom razvoju.”¹⁶ U sadržaj predmeta spada učenje o “pravnim krugovima i pravnim familijama” kojeg smo se ranije dotakli, recepcija stranih pravnih uređenja, koja, vezana za rimsko pravo, potpada pod Watsonov pristup pravnih transplanata, kao i razvojne dimenzije mnogih instituta, ali i mogućnost evropske kodifikacije – čime su u jednakoj mjeri zastupljeni komparativnopravni i pravno-historijski pristup.

Izborni predmet na četvrtoj godini studija, *Studij genocida*, navodi komparaciju kao jedan od pristupa izučavanju genocida, te u sadržaju definira pet genocida koji će biti predmetom izučavanja.

Primjena komparativnog/uporednog metoda je također vrlo prisutna u mnogim pozitivnopravnim predmetima na prvom ciklusu studija.

¹⁴ Pravni fakultet u Sarajevu, “Nastavni plan i program I ciklusa studija”, prečišćeni tekst, 2017, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>, 12. 5. 2021, str. 61.

¹⁵ Ibid., str. 67.

¹⁶ Ibid., str. 92.

Aktuelni nastavni plan i program donesen je za akademsku godinu 18/19, a komparativnopravni pristup je u ovom planu i programu zastupljeniji nego u ranijem. Pa tako kod predmeta Historija države BiH primjećujemo naglašen komparativni pristup u rubrici ciljevi predmeta.¹⁷ Također, komparativni kontekst je naglašen kod predmeta Rimsko pravo I i II.

Na drugoj godini studija prvog ciklusa uveden je novi predmet – Sudovi: historijsko-pravna perspektiva, koji za cilj ima upoznavanje studenata s historijom sudskih ustanova, ali i njihovu komparaciju – još jedno preklapanje komparativnog prava i historije prava u maniru ranijeg podnaslova ovog rada u nastavnom planu i programu prvog ciklusa. U tom smislu obavezna literatura potencira komparativnopravni pristup¹⁸, dok se dopunska literatura bavi historijom pojedinačnih jurisdikcija.

Izborni predmet na trećoj godini, Pravni transplanti, kreiran je na tragu učenja Alana Watsona, jednog od najpoznatijih komparatista 20. stoljeća, i njegovog izučavanja recepcije prava i pravnih transplanata. Fokus predmeta je prvenstveno na recepciji prava u pravnoj historiji BiH, ali su navedene i pozitivnopravne cjeline koje se ne odnose na BiH. Obavezna literatura obuhvata kapitalno djelo Alana Watsona, *Pravni transplanti*, dok dopunsku literaturu čine radovi doc. dr. Bečića na ovu temu.

Izborni predmet na četvrtoj godini, Historija evropskog prava o religiji kombinira historijski i komparativni pristup, podjednako se fokusirajući i na historiju evropskog prava o religiji, ali i na komparaciju savremenih sistema, kakav balans je zastupljen i u obaveznoj i dopunskoj literaturi.

Raniji predmet Studij genocida preimenovan je “Komparativni studij genocida”, čime je naglašena komparativna komponenta ovog predmeta.

Ostali predmeti koji su bili predmet analize u ranijem odjeljku su u dijelovima koji su bili predmetom analize ostali nepromijenjeni. Također, zadržana je praksa da u mnogim drugim predmetima u nastavnom planu i programu komparativni metod biva primijenjen.

¹⁷ Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu “Diplomski univerzitetski studij prava – I ciklus”, 2018, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, 12. 5. 2021, str. 8.

¹⁸ Vidi više: (Shapiro, 1981).

Bolonjski nastavni plan i program II i III ciklusa studija

Iako je izučavanje komparativnog prava prisutno na dodiplomskom studiju Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, to prisustvo se nije materijaliziralo u jednom studijskom predmetu, već se svodi na djelomično izučavanje komparativnog prava ili korištenje komparativnog metoda.

Puna pažnja izučavanju komparativnog prava posvećena je na II ciklusu studija. Nastavni plan i program od aprila 2010. predviđa poseban Komparativnopravni smjer, pod okriljem Katedre za pravnu historiju i komparativno pravo.

U tom smislu, u sklopu ovog smjera predviđen je i predmet Komparativno pravo, čiji je nositelj prof. dr. Fikret Karčić. Predmet se bavi tzv. “horizontalnim poređenjem”, odnosno proučavanjem pravnih kultura u savremenoj perspektivi, te uključuje i izučavanje metodologije komparativnog prava. Budući je u izučavanje uključen i koncept pravnih transplanata, možemo zaključiti da postoji veza s prvim ciklusom studija, gdje smo ranije primijetili korištenje ovog Watsonovog koncepta. Obaveznu literaturu na predmetu čini udžbenik *Uvod u uporedno pravo*, ranije spomenutog prof. Popovića, te literatura stranih autora, uključujući i Watsonove *Pravne transplante*. U dopunskoj literaturi navedeni su Zweigert i Kotz, dvojica poznatih komparatista dvadesetog stoljeća. Također, na ovom smjeru predviđen je i predmet Razvoj pravne misli i pravna praksa u BiH, gdje je također naglašen uporednopravni pristup.¹⁹ Umjesto ovog predmeta, nakon izmjena i dopuna iz 2016, uveden je predmet Izabrane teme iz pravne historije BiH, gdje je komparativni pristup također naglašen.²⁰

Komparativna perspektiva i koncept pravnih kultura naveden je i u dijelu nastavnog plana i programa koji se odnosi na predmet Izabrane teme iz komparativne pravne historije, u sklopu Historijskopravnog smjera.²¹

¹⁹ Nastavni plan i program, II ciklus studija, 2010, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-drugog-ciklusa-studija.pdf>, 12. 5. 2021, str. 114.

²⁰ Izmjene i dopune nastavnog plana I programa II ciklusa studija, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2016/09/IZMJENE-I-DOPUNE-NASTAVNOG-PLANA-I-PROGRAMA-II-CIKLUSA-STUDIJA-1.pdf>, 12. 5. 2021, str. 28.

²¹ Nastavni plan i program, II ciklus studija, 2010, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-drugog-ciklusa-studija.pdf>, str. 106, 12. 5. 2021.

Također, vrijedi navesti da su i druge katedre primjenjivale komparativnopravni aspekt, pa je tako na Državno-pravnom smjeru izvođen predmet Ustavno pravo – uporedno pravni aspekti.²²

Nastavni plan i program od 2018. godine zadržao je Komparativnopravni smjer, koji ne uključuje predmet Komparativno pravo, ali možemo primijetiti da i dalje postoji izučavanje komparativnog prava, kroz koncept pravnih kultura. Tako je predviđen predmet Svjetske pravne kulture, gdje je u sadržaj predmeta uključeno komparativno izučavanje pravnih kultura.²³ Pored članka prof. dr. Karčića, *Pravne kulture: koncept, izučavanje i klasifikacija*, obaveznu i dodatnu literaturu na ovom predmetu čine “klasici” komparativnog prava kao što su P. H. Glenn i Rene David. Izučavanje pravnih kultura nastavlja se kroz predmet Religijske pravne kulture, kao i Razvoj pravne kulture u BiH. Literatura potonjeg predmeta uključuje i ranije citirani članak Rogera Cotterella *Comparative Law and Legal Culture* iz Oxfordovog priručnika komparativnog prava. Također možemo primijetiti i kontinuitet izučavanja Watsonovog koncepta pravnih transplanata kroz predmet Recepcija prava u Jugoistočnoj Evropi, gdje je Watsonovo kapitalno djelo uključeno u osnovnu literaturu. Ranija razmatranja vezana za predmet Izabrane teme iz Komparativne pravne historije vrijede i za izvođenje ovog predmeta prema nastavnom planu i programu, s tim da vrijedi primijetiti da je Watsonovo djelo *Pravni transplant* uključeno i u obaveznu literaturu i ovog predmeta.

Izučavanje komparativnog prava na trećem ciklusu studija na Pravnom fakultetu odvija se prema nastavnim planovima iz 2011. i 2018. u gotovo istovjetnim okvirima. Svi studenti trećeg ciklusa, bez obzira na smjer, u prvom semestru studija slušaju i polažu predmet Pravne kulture Jugoistočne Evrope. Drugi semestar na Pravnohistorijskom i Komparativnopravnom smjeru uključuje obavezni predmet Pristupi izučavanju komparativnog prava, koji se bavi izučavanjem komparativnog prava, kao i njegovog odnosa s drugim naučnim disciplinama i srodnim konceptima. U tom smislu, osnovna literatura na ovom predmetu je ranije spomenuti *Oksfordski priručnik za komparativno pravo*. Također, predmet Pravo i revolucija uključuje izučavanje revolucija, te odnosa prava i revolucija u komparativnoj perspektivi.

²² Ibid., str. 57.

²³ Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018, <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>, 12. 5. 2021, str. 186.

Zaključna razmatranja

Prvi dio ovog referata daje opći osvrt na komparativno pravo, njegov specifični odnos s pravnom historijom, te kratki pregled razmatranja o položaju i ulozi komparativnog prava u kurikulumu pravnih fakulteta. Neizrečeni zaključak ovog dijela teksta je da je komparativno pravo oblast koju je teško definirati, ali svakako disciplina koja ima mjesto u kurikulumu jednog pravnog fakulteta prema mišljenju mnogih relevantnih autoriteta – istini za volju bez saglasnosti o konkretnoj formi koju komparativno pravo treba da zauzme. No, organska veza koju komparativno pravo ima s pravnom historijom otvara mu vrata za razne pojavne oblike u kurikulumu.

Time je najavljen drugi dio ovog referata, koji je tehničke prirode i koji govori o izučavanju komparativnog prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. U periodu nakon okončanja implementacije tzv. “Bolonje” komparativno pravo je sve prisutnije u nastavnim planovima i programima Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu – sve je više različitih predmeta koji primjenjuju komparativnopravni pristup, a drugi ciklus studija uključuje i Komparativnopravni smjer – nesumnjiv pokazatelj proliferacije komparativnog prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Toj proliferaciji u prilog idu nedavno imenovanje asistentice i stručnog saradnika na oblast komparativnog prava, kao i doktorati doc. dr. Mehmeda Bečića i doc. dr. Ehlime Memišević iz ove oblasti. Tome treba dodati dug i plodonosan publicistički rad prof. dr. Karčića, čiji su mnogi radovi na ovu temu prevedeni i objavljeni van granica BiH. U tom smislu, iako je nezahvalno raditi predikcije razvoja jedne naučne discipline, možemo s opreznim optimizmom konstatirati da komparativno pravo zauzima sve značajniju ulogu na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Bibliografija

- David, R & Brierley, J. E. C. (1988). *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, (second edition). New York, London: The Free Press.
- Demleitner, N. (2019). Comparative Law in Legal Education. In: Reimann, M, Zimmermann, M (ed). *The Oxford Handbook of Comparative Law* (second edition), (str. 320–344). Oxford: Oxford University Press.
- Fournier, M. (2016) *Comparative Law Gets Entitled: The 1900 Paris Congress in Contexts*. Master teza, University of Victoria.

- Glenn, H. P. (2012). The aims of comparative law. In: Smits, J. M. (ed). *Elgar Encyclopedia of Comparative Law* (second edition), (str. 65–74). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Glenn, H. P. (2019). Comparative Legal Families and Comparative Legal Traditions. In: Reimann, M, Zimmermann, M (ed). *The Oxford Handbook of Comparative Law* (second edition), (str. 423–438). Oxford: Oxford University Press.
- Gordley, J. (2019). Comparative law and legal history. In: Reimann, M, Zimmermann, M (ed). *The Oxford Handbook of Comparative Law* (second edition), (str. 754–771). Oxford: Oxford University Press.
- Heutger, V & Schrage, E. (2012). Legal history and comparative law. In: Smits, J. M. (ed). *Elgar Encyclopedia of Comparative Law* (second edition), (str. 505–520). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Husa, V. J. M. (2019). Comparative Law and Legal History – a Match Made in Heaven? *Retfærd :nordisk juridisk tidsskrift*, 41(2), 55–65.
- Imamović, M. (2006). *Uvod u historiju i izvore bosanskog prava*. Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.
- Izmjene i dopune nastavnog plana I programa II ciklusa studija. Preuzeto 12. 5. 2021. Sa <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2016/09/IZMJENE-I-DOPUNE-NASTAVNOG-PLANA-I-PROGRAMA-II-CIKLUSA-STUDIJA-1.pdf>.
- Karčić, F. (2005). Pravne kulture: Koncept, izučavanje, i klasifikacije. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu* XLVIII, 287–299.
- Karčić, F. (2012). *Komparativna pravna historija* (2. izdanje). Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Kuhn, Z. (2019). Development of Comparative Law in Central and Eastern Europe. In: Reimann, M, Zimmermann, M (ed). *The Oxford Handbook of Comparative Law* (second edition), (str. 181–200). Oxford: Oxford University Press.
- Lepaulle, P. (1922). The Function of Comparative Law with a Critique of Sociological Jurisprudence. *Harvard Law Review* 35 (7), 838–858.
- Master univerzitetski studij prava – II ciklus studija, 2018. Preuzeto 12. 5. 2021 sa <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-MASTER-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>.
- Nastavni plan i program Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo (1982).

- Nastavni plan i program, II ciklus studija, 2010. Preuzeto 12. 5. 2021 sa: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/ukonploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-drugog-ciklusa-studija.pdf>.
- Popović, D. (2011). *Uvod u uporedno pravo* (5. izdanje). Beograd: Službeni glasnik.
- Pound, R. (1933–1934). Place of Comparative Law in the American Law School Curriculum. *Tulane Law Review* 8 (2), 161–170.
- Pravni fakultet u Sarajevu, “Nastavni plan i program I ciklusa studija”, prečišćeni tekst, 2017. Preuzeto 12. 5. 2021. sa: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2014/09/Nastavni-plan-i-program-1.pdf>.
- Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, “Dodiplomski univerzitetski studij prava – I ciklus”, 2018. godine, Preuzeto 12. 5. 2021. sa: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2021/04/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJSKI-PRAVA.pdf>.
- Rahmatulla, K & Sushil, K. (1971). *An Introduction to the Study of Comparative Law*. New Delhi: Bombay, N.M. Tripathi.
- Reimann, M. (1996). The End of Comparative Law as an Autonomous Subject. *Tulane European & Civil Law Forum* 11, 49–72.
- Reimann, M. (2012). Comparative Law and Neighbouring Disciplines. In: Bussani, M & Mattei (ed). *Cambridge Companion to Comparative Law*, (first edition), (str. 13–34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schlesinger, Rudolf B. (1971). The Role of the ‘Basic Course. In: the Teaching of Foreign and Comparative Law. *The American Journal of Comparative Law*, 19 (4), 616–623.
- Shapiro, M. (1981). *Courts: A Comparative and Political Analysis*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vodič kroz dodiplomski studij na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
- Watson, A. (2010). *Pravni transplant: Pristup uporednom pravu* (drugo izdanje). Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Zweigert, K. & Kötz, H. (2008). *Introduction to Comparative Law*. Oxford: Oxford University Press.

Tahir Herenda, MA

Assistant
University of Sarajevo
Faculty of Law
t.herenda@pfsa.unsa.ba

Amila Svraka-Imamović, PhD

Assistant
University of Sarajevo
Faculty of Law
a.svraka.imamovic@pfsa.unsa.ba

**A REVIEW OF THE STUDY OF COMPARATIVE LAW AT THE
FACULTY OF LAW OF THE UNIVERSITY OF SARAJEVO**

Summary

The development of comparative law as a scientific discipline dates back to the 19th and 20th centuries, and has undergone many transformations since then. However, one of the constants of comparative law is its study at many universities, including the Faculty of Law, University of Sarajevo.

This paper aims to analyze the origins and development of the study of comparative law at the Faculty of Law, University of Sarajevo, with special reference to the development in the last two decades, i.e. the Bologna Process.

The aim of the paper is to give a general overview of comparative law as a scientific discipline, to situate the beginning of the study of comparative law at the Faculty of Law, University of Sarajevo, to elaborate approaches to the study of comparative law, to present subjects of study dealing with comparative law, to give a short overview of the literature which is used in study subjects, to assess the interest of students in this scientific discipline, and to indicate trends in its development in the near future. With regard to the changes brought by the Bologna Process, the paper will try to present innovations in the study and research of comparative law as a scientific discipline encouraged by the implementation of the Bologna Process, and offer an overview of experiences in implementing the reformed curriculum.

The paper is made on the basis of the analysis of curricula and implementation plans and programs, textbooks and other obligatory and additional literature on the subjects of undergraduate, postgraduate and doctoral studies.

Keywords: *Faculty of Law, University of Sarajevo, Comparative Law, Comparative Law department, Bologna Process*

Prikazi i osvrti

Adnan Muratović, MA iur.

Udruženje studenata Pravnog fakulteta u Sarajevu
adnan.muratovic@student.pfsa.unsa.ba

Ismir Halać

Udruženje studenata Pravnog fakulteta u Sarajevu
ismir.halac@student.pfsa.unsa.ba

VREMEPLOV PRAVNOG FAKULTETA UNIVERZITETA U SARAJEVU

I

Vremeplov Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu je multimedijalni projekt Udruženja studenata Pravnog fakulteta (dalje: USP), u kojem je korisnicima društvenih mreža preko zvaničnih profila USP-a na mrežama Facebook i Instagram, predstavljen Pravni fakultet.¹ U sklopu obilježavanja 75 godina Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, Upravni odbor USP-a na čelu s predsjednikom USP-a Ismirom Halaćem i studentom prodekanom Pravnog fakulteta Adnanom Muratovićem, u periodu od aprila do kraja septembra 2021. godine, u sklopu ukupno 19 objava, po prvi put je na ovakav način vizuelno prikazao najstariju i najveću instituciju pravničkog obrazovanja u Bosni i Hercegovine. Vremeplov je nastao na inicijativu USP-a, dekanice Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu prof. dr. Hajrije Sijerčić-Čolić i prof. dr. Fikreta Karčića, prodekana za naučnoistraživački rad u mandatnom periodu 2017–2021. godine. Koautori ovog priloga pregledali su fakultetske arhive, tj. Studentske službe, Biblioteke i Dekanata.

U *Vremeplovu Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu* obrađeni su najznačajniji dijelovi priče Fakulteta, od osnivanja, odnosno donošenja Zakona o Pravnom fakultetu 1946. godine, do prve postratne promocije i nekih od

¹ Zahvaljujemo svima koji su doprinijeli ovom projektu i njegovoj realizaciji, članovima kolektiva Pravnog fakulteta i našim dragim studenticama i studentima. Posebne zahvale idu dekanici Pravnog fakulteta u mandatnom periodu 2017–2021. prof. dr. Hajriji Sijerčić-Čolić, prof. dr. Fikretu Karčiću i drugom ljubaznom osoblju Pravnog fakulteta koje je kontinuirano radilo na ovom projektu s USP-om. U procesu nastanka projekta na raspolaganje su nam stavljeni materijali iz arhiva Studentske službe i Biblioteke Pravnog fakulteta u Sarajevu. Na bezrezervnoj podršci zahvaljujemo se svima koji su nam ustupali materijale, fotografije, tekstove, historijske dokumente i izvore.

najvećih uspjeha studentica i studenata koji su predstavljali Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Cilj ovog priloga jeste ostaviti neizbrisivi trag o nauci, kolegijalnosti, razvoju pravne misli i školovanja pravica i pravnika Bosne i Hercegovine.

Vremeplov je po strukturi sačinjen od 19 objava na profilima USP-a, na društvenim mrežama *Facebook* i *Instagram*, s grafičkim prikazom, starim fotografijama ili memorabilijama iz datog perioda. Svaka objava *Vremeplova* je jedan prozor u prošlost, u kojem su prezentirane najznačajnije informacije o Fakultetu, događaji, institucije i službe, prikazi izvođenja nastave, ispita, drugih aktivnosti, svakodnevnice, promocije diplomanata i apsolventske večeri, teških i sretnih vremena i uspjeha na koje smo svi izuzetno ponosni.

Na tragu nekadašnje *Hronike Fakulteta*, kao odjeljka *Godišnjaka*, unosimo jednu novu dimenziju i na ovaj način osiguravamo trajnost *Vremeplova*.

II

Zakon o Pravnom fakultetu donijelo je Predsjedništvo Narodne skupštine Narodne Republike Bosne i Hercegovine 20. augusta 1946. godine.

Pravni fakultet u Sarajevu, prema članu 2. Zakona, jeste “autonomno tijelo i pravno lice”, čiji je zadatak definiran u članu 3. Zakona:

“Zadatak Pravnog fakulteta je da radi na pravnim, društvenim i ekonomskim naukama da svojim slušaocima daje opštu stručnu spremu iz tih nauka i da ih upućuje u njihovo izučavanje.”

Zakonom su također postavljeni osnovni temelji rada i organizacije Fakulteta, uprave, dekanata, fakultetskog savjeta, kao i druge potrebne odredbe.

Ovim činom započela je priča o Pravnom fakultetu. Prvi koji je obnašao funkciju dekana Fakulteta bio je istaknuti ruski pravnik i historičar, profesor dr. Aleksandar Vasiljevič Solovjev.

Fotografija 1. Zakon o Pravnom fakultetu (Službeni list NRBiH, 35/1946),
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu je svečano otvoren 6. februara 1947. godine.

U sklopu svečanog programa otvorenja, svi prisutni su se zavjetovali: *“U ime nastavnika i studenata zavjetujemo se, da ćemo odgovoriti novim težnjama i ciljevima, koje su Narodna skupština Bosne i Hercegovine i Vlada Narodne Republike imali u vidu stvarajući taj fakultet, i da će služiti slobodnoj i naprednoj nauci i svim potrebama naroda.”*

U ime nastavnika i studenata zavjetujemo se, da ćemo odgovoriti novim težnjama i ciljevima, koje su Narodna skupština Bosne i Hercegovine i Vlada Narodne Republike imali u vidu stvarajući taj fakultet, i da ćemo služiti slobodnoj i naprednoj nauci i svim potrebama naroda.

Poslije dekana dr Solovjeva govorio je predstavnik studenata Pravnog fakulteta drug Miro Krvavica, koji je naglasio da otvaranje Pravnog fakulteta u Sarajevu predstavlja veliki dan za cijeli naš narod, a najviše za omladinu, koja se raduje otvaranju ove visoke škole, jer joj ona pruža da se izučavanjem pravnih nauka stručno usavrši da može korisno poslužiti narodu. Omladina je svjesna velikih teškoća koje su savladali naši rukovodioci da omoguće otvaranje ove visoke škole. Zato će se omladina truditi da na ovom fakultetu postigne što više znanja a pored toga da slijedi svijetle tradicije naprednih studenata naše zemlje, koji su i prije rata i u toku narodno-oslobodilačkog rata ulagali sve svoje sile, pa i živote, da bi omladini stvorili sve ono što danas ima. Omladina će im se odužiti na taj način, što će savjesno učiti i što će učestvovati u izvršenju potegodišnjeg plana, a naročito u izgradnji pruge Šamac—Sarajevo. Studenti Pravnog fakulteta obećaju da će biti pravi narodni studenti i radnici na izgradnji naše domovine.

Svi studenti su sa odobravanjem primili riječi svoga predstavnika. Poslije toga započelo je prvo predavanje na Pravnom fakultetu.

Drugovi i drugarice, svakako da se neće uloga našeg Pravnog fakulteta svesti samo na ovo. On će kao visoka naučna ustanova gajiti nauku. On će se truditi da ispituje istoriju prava, kako opšteg, tako posebno naroda Jugoslavije, posvećujući pažnju našoj bosansko-hercegovačkoj prošlosti, ispitujući i naučno osvijetljavajući sav onaj neispisani, a komplikovani razvitak državno-pravnih odnosa, a time i istorije naroda Bosne i Hercegovine. On će, takođe, da se bavi današnjim razvojem našeg prava, da ga izučava, naučno uopštava i doprinese njegovom razvitku, povezujući se pri tom sa svim značajnim naučnim radnicima i stvarajući nove mlade naučne kadrove.

Naš će se Pravni fakultet nadamo se, ubrzo osjetiti kao važan faktor koji će doprinositi da se grad Sarajevo razvija u sve jači naučni i kulturni centar naše Republike Bosne i Hercegovine i jedan od centara nauke i kulture naše velike otadžbine Jugoslavije.

Nadamo se da će naši nastavnici i studenti, nastavljajući svijetle tradicije naprednih profesora i studenata prije i za vrijeme rata, uz svesrdnu pomoć naše narodne vlade i uz stručnu pomoć i podršku Univerziteta ostalih bratskih republika uložiti sve sile da naš mladi Pravni fakultet ne zaostane iza opštih, veličanstvenih i stvaralačkih napora našeg naroda, i da će izvršiti svoj odgovoran zadatak na dobro svoga naroda i narodne države.

Fotografija 3. Svečano zavjetovanje i obraćanje predstavnika studenata Mire Krvavice (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografija 4. Obraćanje ministra Cvijetina Mijatovića (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

“U nadi da će se Pravni fakultet ubrzo osjetiti kao važan faktor koji će doprinosti da se grad Sarajevo razvija u sve jači naučni i kulturni centar naše Republike Bosne i Hercegovine... Tog dana započelo je i prvo predavanje.

Članak, osim što prikazuje svečanost i izjave, daje nam i uvid u vrijeme koje je obilježeno procesom obnavljanja države Bosne i Hercegovine i njenog društva. Zbog toga je izuzetno zanimljivo obraćanje ministra Cvijetina Mijatovića, predstavnika studenata Mire Krvavice i čin svečanog zavjetovanja studenata.

- **Izvođenje nastave**

Fotografija 5. Prof. dr. Miloš Bajić drži predavanja
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 6. Prof. dr. Mustafa Imamović na ispitu
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 7. Prof. dr. Stevan Jakšić sa studentima (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografija 8. Svakodnevnica (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 9. Svakodnevnica (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 10. Svakodnevica (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografija 11. Absolventski pano generacije 1966–1970. godine,
s akademskim osobljem. (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografije 12. i 13. Absolventske večeri i slikanja ispred ulaza Fakulteta
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 14. Svečana dodjela diploma i prof. dr. Mihajlo Ilić
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 15. Prof. dr. Fuad Muhić na dodjeli diploma
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

• **Matičari Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu**

Akademik
Mehmed Begović
(1904–1990)

Pravni fakultet u Beogradu

Akademik
Gorazd Kušej
(1907–1985)

Pravni fakultet u Ljubljani

Pavao Rastovčan
(1894–1958)

Pravni fakultet u Zagrebu

Fotografija 16, 17. i 18. Matičari Pravnog fakulteta (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Kao i na drugim fakultetima, prve članove akademskog osoblja Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu izabrali su njegovi matičari. To su bila dva redovna profesora za historijskopravne predmete, dr. Aleksandar Vasiljević Solovjev i dr. Branislav Nedeljković, dva vanredna profesora dr. Miloš Bajić za Rimsko pravo i dr. Hamdija Čemerelić za Ustavno pravo, te dva honorarna nastavnika Dragomir Krndija za Političku ekonomiju i Drago Ljubibratić za Teoriju države i prava. Ovi nastavnici su docnije birali druge nastavnike.

• **Profesorice i profesori u studentskim klupama**

Fotografija 19. Prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić na dodjeli Zlatne značke za završene studije. Nagradu dodjeljuje tadašnji rektor prof. dr. Arif Tanović (1978. godina) (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 20. Prof. dr. Mustafa Imamović uručuje nagradu prof. dr. Fikretu Karčiću povodom Dana Fakulteta, akademske godine 1975/1976. (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografija 21. Prof. dr. Hajrija Sijerčić-Čolić i prof. dr. Fikret Karčić na dodjeli nagrada za studentske radove iz Fonda "Hasan Brkić" (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

III

Pravosudna palata, dom našeg Fakulteta, ujedno je i objekt u kojem su danas smješteni Rektorat Univerziteta u Sarajevu, Općinski sud i Kantonalni sud u Sarajevu, Kazneno-popravni zavod Miljacka, Zemljišnoknjižno odjeljenje Općinskog suda u Sarajevu, Studentski parlament Univerziteta u Sarajevu i Udruženje studenata Pravnog fakulteta u Sarajevu.

- **Historijat²**

Gradnja Pravosudne palate započeta je u ljeto 1912. godine. Radovi su dovršeni 1914. godine, osim sjevernog krila koje je dograđeno 1918. godine.

² Chabbouh-Akšamija, L., Hebib, M., Akšamija, A., & Avdić, D. (2020). *Pravosudna palata (Elaborat zaštite fasadnog platna)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet.

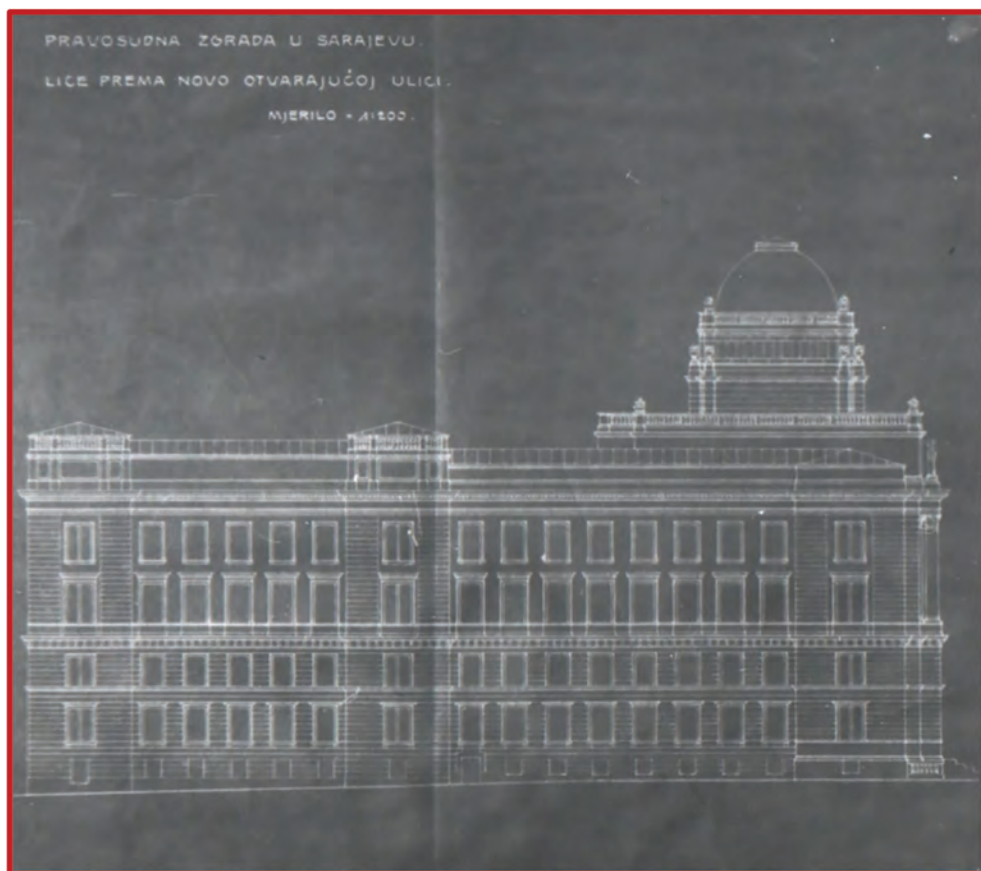
Prostor Okružnog zatvora – hapsane u sklopu kompleksa dovršen je 1916. Cijela zgrada je stavljena u funkciju 1925. godine. Palata je proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

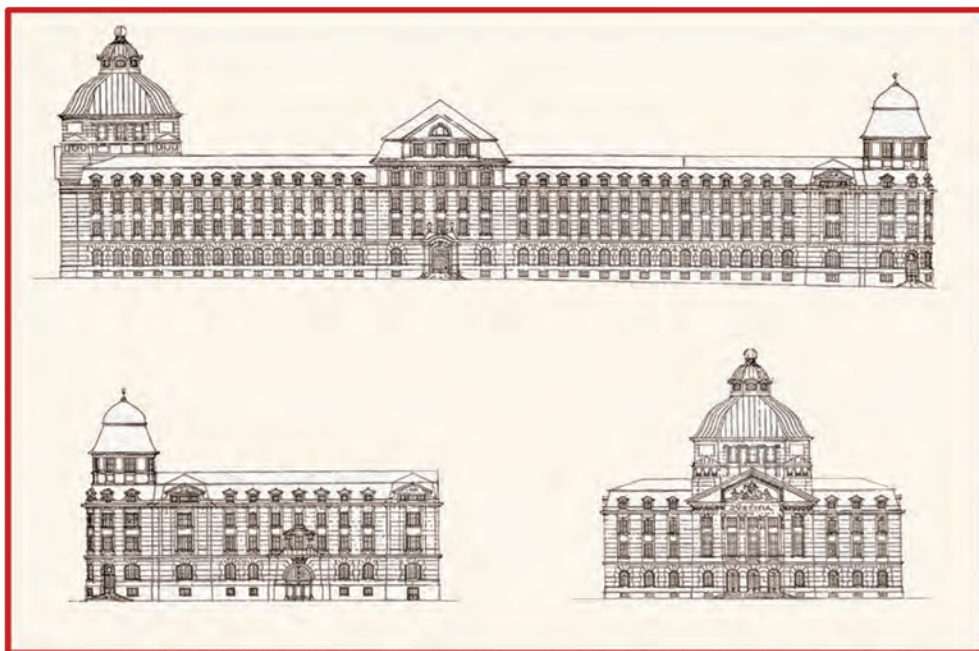
Fotografija 22. Pravosudna palata u prvoj polovini 20. stoljeća (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i /“Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

Nakon odluke o gradnji, u proljeće 1910. objavljen je javni natječaj, otvoren za projektante iz cijele Monarhije, a prva nagrada je iznosila 4.500 kruna. Na natječaj je stiglo 20 projekata, izloženih u svečanoj sali Zemaljske vlade.

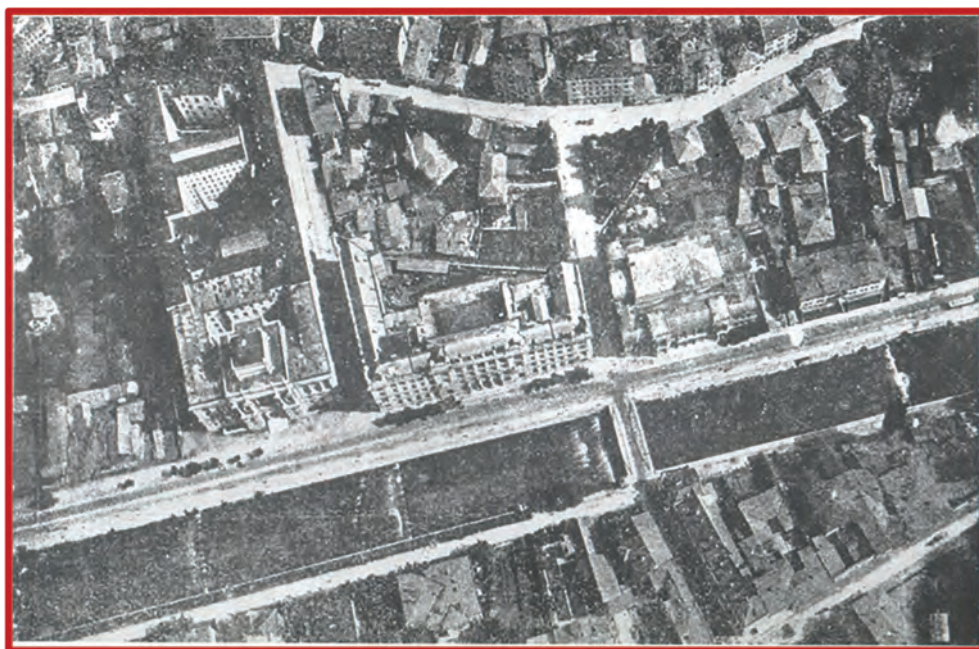
Po ocjeni stručnog žirija, prvu nagradu odnio je projekt pod šifrom “Recht und gerecht” čiji su autori bili Hans Glazer i Alfred Kraupa. Pravosudna palata nije u cijelosti izgrađena prema nijednom od pristiglih projekata. Prvonagrađeni projekt Glazera i Kraupe povjeren je na preradu Karlu Paržiku.

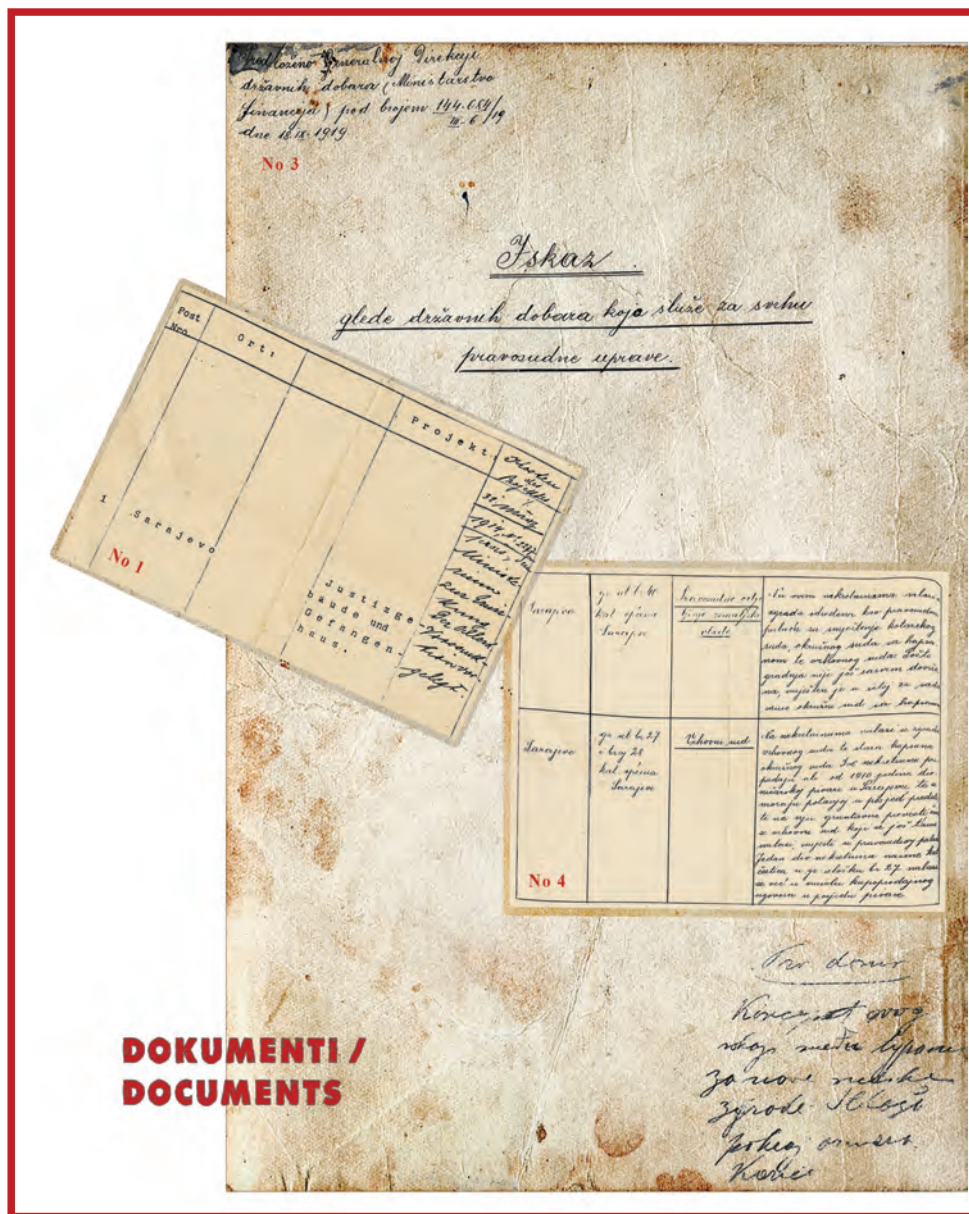
Fotografija 23. Plan Pravosudne palate – Lice prema Jadranskoj ulici (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

Fotografija 24. Prvongrađeni koncept Pravosudne palate (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

Fotografija 25. Pravosudna palata i historijske građevine (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Fotografija 26.

- Izvodi iz Građevinske knjige Pravosudne palate (No 1).
- Iskaz glede državnih dobara koja služe za svrhu pravo-sudne uprave br. 144.684/III-6/19 od 18. 9. 1919. godine. (Arhiv BiH) (No 3)
- Podaci o Pravosudnoj palati u okviru Iskaza državnih dobara br. 144.684/III-6/19 od 18. 9. 1919. godine (Arhiv BiH) (No 4)
- (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

No 5

GRAĐEVINSKA DIREKCIJA U SARAJEVU.

Oblast: sarajevskt.

Katastar državnih zgrada.

Zgrada Pravosudna palača u Sarajevu ulica Vojvode Stepa obala

1. Srez: Sarajevo Okrug: Sarajevo
2. Katastralna općina: Sarajevo
3. Broj gruntovnog uloška: XLVIII/43
4. Broj katastr. čestice: 19
5. Godina gradnje i dogradnje: 1914.
6. Dan i broj naredbe i od koje vlasti?
7. Površina cijelog zemljišta: 7213. - m²
8. " glavne zgrade: 4575,4 "
- " pobočne " (hapsana) 732,5 m² ()
- " " " () ()
- " " " () ()
10. Koliko ima spratova? glavna zgrada 3 i 4 i podrum
- pobočne zgrade (hapsana) 4 ()
- " " () ()
11. Iz kakvog su materijala sagradene zgrade? glavna zgrada od opeke
- pobočne zgrade od opeke
12. Čim su pokrivena? glavna zgrada limom
- pobočne zgrade limom
13. Kako su izgrađeni stropovi? od željeznog betona
14. Kako je tavan izgrađen? glavna zgrada od taraca
- pobočne zgrade "
15. Jesu li dimnjaci zidani?
16. Kakve su stube?
17. Koja su nadležstva (privatne stranke) smještena u zgradi? Kotarski sud, gruntovni-
ca, okružni sud i drž. odvjetnik.
18. Građevni troškovi bez zemljišta K 3202000.- u zlatu
19. Cijena kupljenog zemljišta

U SARAJEVU, dan 27. aprila 1923.

P. št. 1306 1923.

63249/23

Potpis:

[Handwritten signature]

Fotografija 29. Zgrada Šerijatske sudačke škole (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

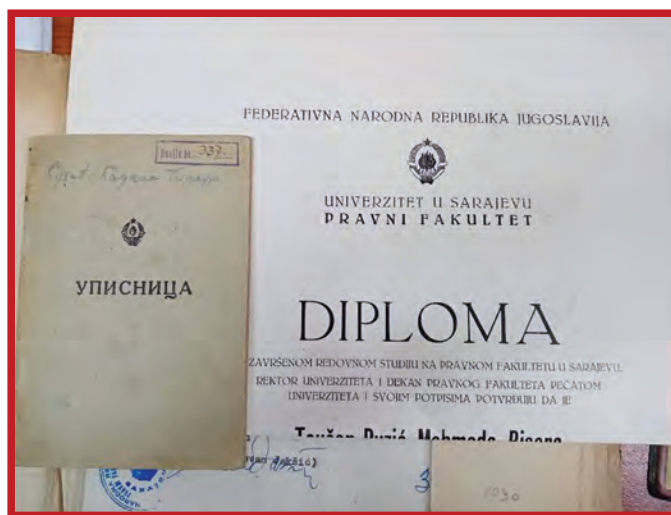

Fotografija 30. Zgrada Šerijatske sudačke škole (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Pravni fakultet je od proglašenja kao privremenu lokaciju koristio zgradu poznate sarajevske obrazovne institucije, Šerijatske sudačke škole. Zgrada Šerijatske sudačke škole (*mektebi-nuvab*) sagrađena je u periodu od 1887. do 1888. godine i djelo je arhitekta Karla Paržika, u bogatom pseudomaurskom stilu s elementima romantičnog historicizma. Zgrada je služila kao privremena lokacija Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu kada je počeo s radom. U zgradi je bila smještena i Viša islamsko šerijatsko-teološka škola. Danas se tu nalazi Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Fotografija 31. Upisnica (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 32. Indexi i diplome (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

IV

Prva generacija diplomiranih studenata i studentica je iz 1950. godine, u kojoj je ukupno diplomiralo njih 35. U periodu od 1950. do 1960. godine Pravni fakultet je uspješno završilo 737 studenata i studentica. Prema izvještaju Fakulteta upućenog Komitetu za fakultete, visoke škole i naučne ustanove pri Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine, u školsku 1947/48. godinu bilo je upisano 267 studenata i studentica. Na sljedećim fotografijama imamo priliku vidjeti kako su izgledali indeksi i diplome prve generacije diplomiranih studentica i studenata na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Fotografija 33. Upisnica (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 34. Upisnica i diploma (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

V

Neizostavno mjesto našeg fakulteta jeste biblioteka. Zbog njenog iznimnog značaja, donosimo vam priču o njoj i najstarijim knjigama koje posjeduje. Biblioteka Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu je jedna od najvećih riznica pravne literature u Bosni i Hercegovini, s oko 272.077 bibliotečkih jedinica u koje spadaju monografije, udžbenici, stručni radovi i periodične publikacije. Biblioteka posjeduje iznimno bogatu zbirku periodičkih publikacija, čiji najveći dio čine službene novine i naučni časopisi. Ovaj dio fonda se znatno obogaćuje i putem poklona i razmjene. Obrada bibliotečke građe, kao i drugi segmenti bibliotečkog poslovanja, vrši se u sistemu COBISS (COBISS, 2021).

Fotografija 35. Corpus Iuris Civilis
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Neke od najstarijih knjiga u posjedu Biblioteke jesu: *Corpus Iuris Civilis*, *Carski kazneni zakon za Bosanski Vilajet* (1870), *Gruntovni zakoni* (1886), *Pandekte ili sadašnje pravo – udžbenik* (1890), *Gragja u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga* Baltazara Bogišića (1874) i mnoge druge. Biblioteka svake godine distribuira *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, kao i druge publikacije objavljene u sklopu izdavačke djelatnosti Fakulteta, različitim institucijama s kojima ima saradnju. Za kraj, donosimo vam fotografije starog lisnog kataloga Biblioteke.

Fotografija 36. Kolaž "Biblioteka" (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 37. Stari lisni katalog Biblioteke (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

VI

Pravni fakultet je najstarija, ali zasigurno važi i kao najveća i najznačajnija institucija pravnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. U svojoj historiji dugoj 75 godina dobio je mnogobrojna priznanja.

Fotografija 38. Priznanja i nagrade (Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Od najznačajnijih priznanja izdvajamo: Orden rada sa crvenom zastavom (Ukazom Predsjednika SFRJ) (1974), Priznanje povodom 30. godišnjice rada Fakulteta (Savez Udruženja pravnika BiH, 1977), Velika plaketa Univerziteta sa poveljom povodom 40. godina osnivanja Fakulteta (1987) i još mnogi drugi.

Fotografija 39. Orden rada sa crvenom zastavom
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

Fotografija 40. Kolaž priznanja i nagrada Pravnog fakulteta
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

VII

- **Pravni fakultet tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu**

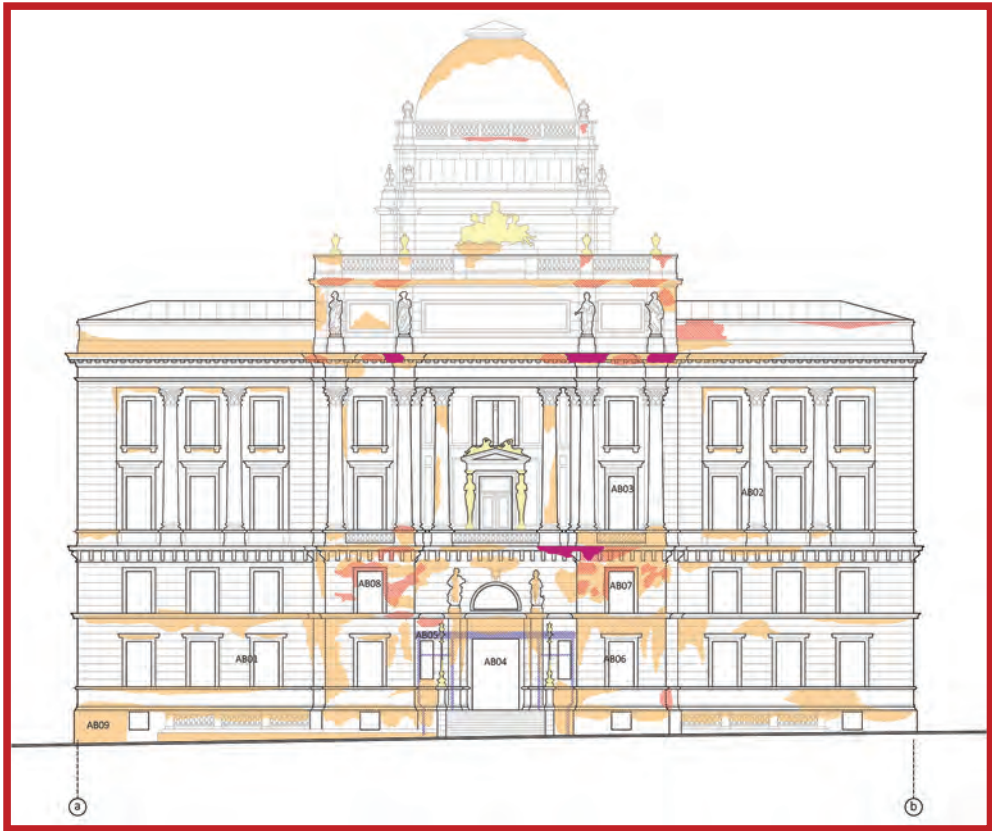
U najtežim i sudbonosnim vremenima za Bosnu i Hercegovinu i Sarajevo, Pravni fakultet je odolijevao napadima svojim kontinuiranim radom i tako zajednički radio na odbrani Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Tokom agresije na RBiH i opsade grada Sarajeva, Pravosudna palata u kojoj je smješten i Pravni fakultet nije pošteđena od strane agresora (JNA i VRS). Objekt je od 1992. do 1995. doživio izvjesna oštećenja uslijed granatiranja. Ipak, u istom periodu sve institucije, kao i Pravni fakultet, smještene do tada u objektu, nastavile su raditi kao simbol borbe i nastavka obrazovnog procesa u Sarajevu i tokom žestoke opsade.

Fotografija 41. Skica sa označenim oštećenjima na objektu (najčešće uzorkovana udarom (ratna razaranja) uz druge faktore. (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

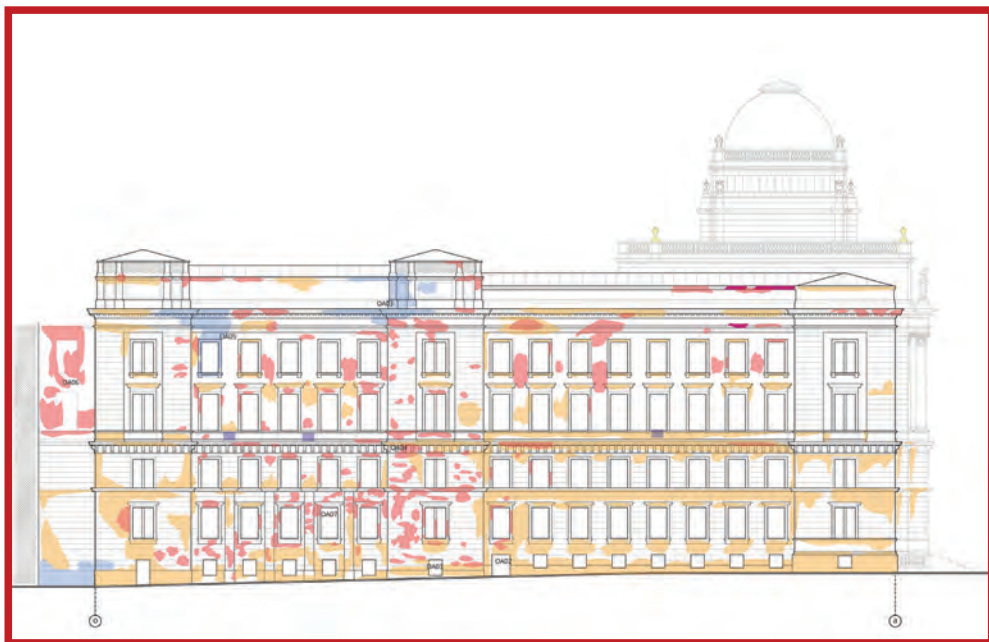

Fotografija 42. Oštećenja nastala uslijed vremenskih uticaja i granatiranja (&+A) – Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

Fotografija 43. Oštećenja na frontalnoj fasadi (&+A) – Ammar Akšamija,
Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo. 2021)

Na skicama su označena strukturalna fizička oštećenja uzrokovana udarom, tj. ratnim razaranja, ali i višegodišnjim kvašenjem materijala, kao i površinska fizička i ostala oštećenja.

Fotografija 44. Oštećenja na podužnim fasadama i dvorištu
(&+A) - Ammar Akšamija, Dženis Avdić i / “Arhiv Akšamija” Sarajevo, 2021)

- **Prva postratna generacija diplomanata**

O lijepa, o draga, o slatka slobodo! Vjerovatno su ove riječi diplomanti prve postratne generacije diplomanata nosili tiho, ali čvrsto, kao stihove slobode.

Prva postratna promocija diplomanata na Pravnom fakultetu od 1992. godine održana je 2000. godine, na kojoj je prof. dr. Ismet Dautbašić, tadašnji dekan Pravnog fakulteta, podijelio diplome za 77 novih pravica i pravnika. Prva postratna generacija diplomanata je svoje diplome stekla simbolično na 50. godišnjicu postojanja Univerziteta u Sarajevu.

VII 2000. SARAJEVSKA P

PRVA POSTRATNA PROMOCIJA NA PRAVNOM FAKULTETU

Dodijeljene diplome 77 novih pravnika

Prva postratna promocija diploma na Pravnom fakultetu od marta 1992. godine održana je u subotu. Prof. dr. Ismet Dautbašić, dekan Pravnog fakulteta, podijelio je diplome za 77 novih pravnika.

Ova visokoškolska ustanova u Sarajevu je osnovana 1946. godine, i od tada do danas prvu godinu je upisalo 53.200 studenata, a diplomiralo je 11.017, a to je, naglasio je dekan, u prosjeku svaki peti student.

"Naš fakultet kao radnik bh. inteligencije, do sada je dao 60 magistrata i 70 doktora nauka", rekao je Dautbašić, dodajući da je ova godina simbolična jer se navršava i jubilara 50-godišnjica postojanja Sarajevskog univerziteta, osnovanog školske 1949/50. godine.

Sa jučerašnje svečanosti

Na kraju je poručio diplomcima da sada u život izlaze iz jednog "hrama kulture", te da će se sretati u praksi sa svim onim što su imali priliku da izučavaju u proteklih osam semestara.

Na primopredaji diploma bili su prisutni roditelji i porodice mladih pravnika.

(Snimio: Z. Bešić)

Sa. M.

Fotografija 45. Novine "Oslobođenje" 2000. (Arhiva Fakulteta, Halać, 2021)

Isječak iz novina "Oslobođenje" govori upravo o toj generaciji, koju su do današnjeg dana naslijedile mnoge generacije pravnika i pravica, ponosnih akademskih građana Bosne i Hercegovine.

VIII

Studentice i studenti, već niz godina, uz pripremu od strane akademskog osoblja i podršku studentskog tijela, zauzimaju naslovnice novina i portala u Bosni i Hercegovini i regiji, upravo zbog izuzetnih uspjeha kojima predstavljaju naš fakultet.

U posljednjem izdanju *Vremeplova* prezentirali smo neke od najvećih uspjeha studentica i studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Izdvajamo: učešća na svjetskom “Monroe E. Price Media Law Moot Court Competition” (među 35 najboljih svjetskih pravnih fakulteta pobjedom u jednom meču), regionalno takmičenje iz medijskog prava “Price Media Law Moot Court Competition”, VIII regionalno takmičenje pravnih fakulteta iz država južne i istočne Evrope, gdje se naš fakultet kvalificirao među 35 najboljih pravnih fakulteta iz oblasti medijskog prava, XIII regionalno takmičenje pred Evropskim sudom za ljudska prava (Regional Moot Court Competition before European Court of Human Rights), Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot iz oblasti međunarodne trgovačke arbitraže i mnogi drugi.

2021. godine – Studentice i studenti okupljeni u klubu “Iudex” ostvarili su (do oktobra 2021. godine) najveći uspjeh učešćem na svjetskom “Monroe E Price Media Law Moot Court Competition” našavši se među 35 najboljih svjetskih pravnih fakulteta pobjedom u jednom meču.

2020. godine – Klub “Iudex” – Na regionalnom takmičenju iz medijskog prava “Price Media Law Moot Court Competition” studentice i studenti su se kvalifikovali za svjetsko takmičenje. Fakultet su predstavljali na oba takmičenja: Igor Petković, Delila Islamović, Nasiha Nuhanović i Selma Lončarić. Studente su za takmičenje pripremali asistenti Nasir Muftić, LLM, Tahir Herenda, LLM i Harun Išerić, MA iur.

2019. godine – Klub “Iudex” – Na VIII regionalnom takmičenju pravnih fakulteta iz država južne i istočne Evrope naš fakultet se kvalificirao među 35 najboljih pravnih fakulteta iz oblasti medijskog prava. Članovi: Zerina Ramović, Hamza Begić, Selma Memagić, Adna Škamo, Kerim Šahman i Hana Alkić. Studente su za takmičenje pripremali asistenti Nasir Muftić, LLM i Harun Išerić, MA iur.

Fotografija 46. Kolaž fotografija s takmičenja
(Arhiva Fakulteta, Muratović, 2021)

2019. godine – Klub “Iudex” – Osvojeno 2. mjesto na XIII regionalnom takmičenju pred Evropskim sudom za ljudska prava (Regional Moot Court Competition before European Court of Human Rights). Članovi: Toni Kolak, Adna Škamo, Hana Alkić, Zerina Ramović, Hamza Begić i Kerim Šahman, uz podršku studentice Amile Čeho.

Za takmičenje su ih pripremali asistenti Harun Išerić, MA iur. i Mirza Hebib, MA iur.

Studentice našeg Pravnog fakulteta su ponovo u oktobru 2021. godine okupirale naslovnice novina, kada su osvojile prvo mjesto na prestižnom 15. regionalnom takmičenju u simulaciji suđenja pred Evropskim sudom za ljudska prava. Studentice koje su predstavljale naš fakultet su: Emina Kukuljac, Lamija Dedagić, Anesa Karaman i Delila Islamović. Studentice je za takmičenje pripremao asistent Pravnog fakulteta Harun Išerić, MA iur.

U prošlosti, studentice i studenti predstavljali su naš fakultet na Price Media Law Court mnogo puta, kao svjetskom takmičenju iz medijskog prava, posebno zapaženo 2008, 2012, 2013. i 2015. godine. Učestvovali su i na “Willem C. Vis International Commercial Arbitration Moot” iz oblasti

međunarodne trgovačke arbitraže. Ovo je samo jedan dio uspjeha, a potvrđuje da su studentice i studenti ponos Pravnog fakulteta. Ovim putem svim sadašnjim i budućim studentima našeg fakulteta želimo uspješno sticanje korisnog znanja i mnogo uspjeha u akademskim i poslovnim karijerama.

Fotografija 47. Studentice Lamija Dedagić, Delila Islamović, Anesa Karaman i Emina Kukuljac (Univerzitet u Sarajevu, 2021)

UPUTE ZA AUTORE

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu je naučno-stručni časopis koji izlazi jednom godišnje. Izdavač časopisa je Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu. U Godišnjaku se objavljuju radovi iz područja pravnih, historijskih, ekonomskih i ostalih društvenih nauka.

Autori zadržavaju autorska prava za članke objavljene u Godišnjaku, ali daju časopisu pravo prvog objavljivanja. Radove prihvaćene za objavljivanje ili već objavljene u Godišnjaku Pravnog fakulteta autor smije objaviti u drugim publikacijama, ali nakon odobrenja Redakcijskog odbora ili glavnog urednika Godišnjaka. U tom slučaju, uz objavljeni članak mora stajati napomena da je rad već objavljen u Godišnjaku.

Radovi se dostavljaju sekretaru Redakcijskog odbora u elektronskoj formi (e-mailom, na CD-u ili USB stiku). Uz naslov radova treba stajati ime, titula, institucija i adresa elektronske pošte.

Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji (double-blind peer review) i u odnosu na to razvrstavaju se u sljedeće kategorije:

1. Izvorni naučni rad
2. Pregledni naučni rad
3. Prethodno naučno saopćenje
4. Stručni rad

Pored kategoriziranih radova, u Godišnjaku se također objavljuju prikazi i osvrti, koji ne podliježu recenziji.

Dužina radova za Godišnjak treba biti između 15 i 30 kartica (1 kartica = broj karaktera bez razmaka podijeljen s 1800), osim u slučajevima kada Redakcijski odbor ili glavni urednik donesu odluku da se prihvata tekst dužine mimo zadatih kriterija. Svaki rad treba imati sažetak do 300 riječi s pet do deset ključnih riječi. Sažetak i ključne riječi prevode se na engleski jezik, a prevodioca određuje Redakcijski odbor ili glavni urednik. Svi radovi podliježu lekturi i klasifikaciji radova prema Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji (UDK). Poslani radovi se ne vraćaju.

Glavni tekst i fusnote pišu se stilom Times New Roman. Veličina fonta za glavni tekst je 12, dok je za fusnote 10. Preporučuje se izbjegavanje isticanja teksta (boldiranje, kurziv), osim u slučajevima latinskih izraza i skraćenica (npr. *de lege lata*, *op. cit.*, *et al.* i sl.). Naročito se treba izbjegavati naglašavanje

kombinacijom navodnika i kurziva (italika) (npr. “*de lege lata*”). Koriste se navodnici “...”. Označavanje fusnota slijedi pravilo da broj za fusnotu koji se odnosi na cijelu rečenicu ili sintagmu ide iza znaka interpunkcije (npr. “... dolaze iz Bosne i Hercegovine”.¹⁾) dok se broj stavlja prije interpunkcijskog znaka ili u samom tekstu ukoliko se u fusnoti pojašnjava isključivo taj pojam. Tekst treba biti poravnat – justified (uključujući bibliografiju), a prored je jednoredni (single).

Bibliografski podaci o izvorima koji se citiraju uvijek su na jeziku originala i ne smiju se prevoditi.

Stil prema kojem se citiraju izvori u Godišnjaku Pravnog fakulteta u Sarajevu jeste APA stil citiranja. APA stil je format za citiranje razvijen od strane Američkog udruženja psihologa (APA). Ovaj stil se najčešće koristi u društvenim naukama. Podrazumijeva navođenje referenci **u tekstu**, dok se u fusnotama navode ostale napomene i podaci, ukoliko ih ima. Dakle, u tekstu se navode samo osnovni podaci (Prezime, godina, stranica ukoliko se citira ili navodi tačno određen dio teksta), dok se ostali podaci navode u bibliografiji.

Primjeri

Rad jednog autora

Kada u rečenici spominjemo autora i navodimo njegove riječi, onda poslije imena autora navodimo godinu izdanja citiranog rada u zagradi, a na kraju rečenice potrebno je staviti broj strane na kojoj se nalazi rečenica u tekstu iz kojeg navodimo.

Tako, prema riječima Degana (1970), “regionalne organizacije mogu jedino biti sredstvo za izvršenje prinudnih akcija Vijeća sigurnosti, nikako njihov inicijator, a još manje pokretač” (str. 31).

Kada se autor ne spominje u rečenici, onda njegovo prezime, godinu izdanja rada i broj strane u radu stavljamo u zagrade i na kraj rečenice. Ako je citat nastao parafraziranjem ili rezimiranjem onda podatak o broju strane nije neophodan.

Međutim, da bi se ti ciljevi ostvarili, mehanizam očuvanja mira predviđa nekoliko preduvjeta u međunarodnim odnosima (Degan, 1970).

Ako citat koji navodimo u tekstu sadrži više od 40 riječi ne koristimo navodnike, već citat pišemo u posebnom bloku.

Petrić (2009) tvrdi:

Zanimljivo je da je ovaj projekt nastavljen i nakon odbacivanja Ustava za Europu u Francuskoj i Nizozemskoj, odnosno na samitu u Bruxellesu, iako je politički i ideološki sasvim sigurno tijesno povezan s procesom namjeravanih ustavnih promjena u EU koje su se manifestirale nastojanjem usvajanja Ustava. Naime, ideološka i politička pozadina oba projekta jest jačanje integrativnih procesa u EU, a odbacivanje Ustava i svođenje političkih ambicija na mnogo skromnije okvire novog Reformskog ugovora stvorilo je kod većine aktera i promatrača uvjerenje da će i ostali integrativni procesi biti, ako ne zaustavljeni, onda svakako ozbiljno reducirani. No, projekt je nastavljen, iako su se promjene u političkom okruženju svakako manifestirale na njegov obujam, preferencije i predlagane načine ostvarenja temeljnih ciljeva (str. 474).

Rad dvaju autora

Između prezimena autora se ubacuje znak & ukoliko se autori navode u zagradi.

Kamarić i Festić (2009) tvrde da “norme koje reguliraju položaj službenika...” (str. 159).

U upravno pravo svrstavaju se “norme koje reguliraju položaj...” (Kamarić & Festić, 2009, str. 159).

Rad triju do pet autora

Prilikom prvog navođenja takvog izvora navesti sve autore.

(Rokai, Đere, Pal, & Kasaš, 2002)

Kod kasnijih navođenja ovog izvora navesti samo prvog autora i dodati et al.

(Rokai et al., 1982)

Radovi udruženja, korporacija ili drugih organizacija

Ako je autor rada neka organizacija ili korporacija, onda njen naziv treba staviti u zagrade kao autora tog djela. Ako organizacija ima poznat skraćeni naziv, tada ćemo taj skraćeni naziv napisati u uglastim zagrada, nakon punog naziva, u prvom navođenju; svako sljedeće navođenje obilježavat ćemo ovim skraćenim nazivom.

prvo navođenje:

(Akademija nauka i umjetnosti BiH [ANUBiH], 2000)

kasnija navođenja:

(ANUBiH, 2000)

Nepaginirani izvori (bez označenog broja stranica)

Kada citiramo izvor koji ne prikazuje broj strana (kao što su elektronski izvori) koristite broj paragrafa ili naslov odjeljka i broj paragrafa u tom odjeljku:

(Bogić, 2006, para. 5)

(Wild, 2005, Conclusion section, para. 1)

Autori s istim prezimenom

Kod autora s istim prezimenom treba koristiti inicijale imena kako bi bilo jasno o kome je riječ.

Istraživanje koje je proveo J. Đorđević (1978) dovelo je do...

Više referenci istog autora

Ako imamo dvije ili više referenci istog autora iz iste godine, poslije podatka o godini dodajemo slovne oznake "a", "b", itd.

(Jacobs, 2005a)

(Jacobs, 2005b)

Dva ili više radova u jednom citatu

Kada navodimo dva ili više radova, onda u zagradi navodimo autore originalnih radova po redu objavljivanja i razdvajamo ih tačkom-zarezom:

Interesantno je da drugi autori, opet, relativizmu suprotstavljaju realizam, naročito jedan njegov vid posebno popularan u epistemologiji - konvergentni realizam (Sinđelić, 1988; Kirk, 1999).

Veći broj radova istog autora objavljenih u različitim godinama

Tako Hodžić (2002, 2005) navodi...

Iznesen je zaključak (Hodžić, 2002, 2005).

Dva autora različitih radova citirana u istoj rečenici

Šabić (1997) i Hodžić (2000) su...

Sekundarni izvori

Ukoliko se poziva na rad čiji original iz nekog razloga nije bilo moguće pročitati, nego je u radu drugog autora nađena njegova referenca, takav rad je sekundarni izvor.

...ima za cilj da sve međusobne odnose tih zemalja isključi iz nadležnosti svjetske organizacije, čak ako tako dođe i do akata agresije (Shurshalov, 1969, citirano prema Degan, 1970)

Nepoznat autor

U slučajevima kada nije poznat autor nekog rada, koristi se skraćenica Anon. (od Anonymus).

U istoriji prava... (Anon., 1904)

Web-izvori u tekstu

Ukoliko se citira literatura dostupna na internetu, navodi se autor ili naziv organizacije i godina objavljivanja, ukoliko je to poznato. Ako autor nije poznat, u tekstu se navodi Anon. i godina kada je web-stranica postavljena ili ažurirana. Važno je voditi računa da se ne navede datum pristupa web-stranici, već datum objave teksta.

Prema istraživanju o maloljetnim počiniocima krivičnih djela (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2015)...

Istraživanja o počiniocima krivičnih djela (Anon., 2014)...

Bibliografija

APA stil nalaže da naslovi budu poredani tako da prva linija svakog unosa stoji do lijeve margine, a ostale linije da budu uvučene.

Reference trebaju biti poredane po abecednom redoslijedu. Kod naslova na stranim jezicima koji počinju s određenim ili neodređenim članovima ("a", "the", "Die", ...), član se zanemaruje. Isto tako, ako neki naslov počinje brojem, taj broj pišemo slovima.

Navođenje referenci u bibliografiji

Knjige

Knjiga jednog autora

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov djela: podnaslov.*
Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Tomić, Z. (2007). *Krivično pravo I: krivično djelo.* Sarajevo: Pravni fakultet.

Knjiga s više izdanja (ne navodi se ako ima samo jedno izdanje)

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov djela: podnaslov*
(br. izdanja). Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Sijerčić-Čolić, H. (2008). *Krivično procesno pravo. Knj. 1, Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje* (2. dopunjeno i izmijenjeno izd.). Sarajevo: Pravni fakultet.

Knjiga više autora

Kada imamo više autora navodimo ih sve, s tim što prije posljednjeg prezimena dodajemo ampersend (&). Ako imamo više od sedam autora, navodimo prvih šest, zatim pišemo tri tačke, i na kraju posljednjeg autora.

Prezime autora, inicijal(i) imena, & prezime, inicijal(i) (godina izdanja).
Naslov djela: podnaslov. Mjesto izdanja: naziv izdavača.

dva autora:

Dorđević, S., & Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo.* Beograd: Službeni list SRJ.

četiri autora:

Rokai, P., Dere, Z., Pal, T., & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara.* Beograd: Clio.

Knjiga, prijevod djela

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov djela.* (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Spic, E. H. (2011). *Umetnost i psiha: studija o psihoanalizi i estetici*. (A. Nikšić, prev.). Beograd: Clio.

Knjiga s urednikom ili priređivačem, zbornik radova

Ako je knjiga zbornik radova s nekog naučnog skupa ili na neku odgovarajuću temu, kao autora navodimo priređivača tog djela i uz njegovo prezime i inicijal imena u zagradi dodajemo “ured.” ako je urednik, ili “prir.” ako je priređivač, ili pak “Ed.” kao editor ako je knjiga pisana na stranom jeziku.

Prezime autora, inicijal(i) imena (ured.) (godina izdanja). *Naslov djela*. Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Prezime autora, inicijal(i) imena (Ed.) (godina izdanja). *Naslov djela*. (Inicijal(i) imena prezime, prev.). Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Doktorske disertacije

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). *Naslov djela* (doktorska disertacija). Naziv institucije.

Izmirlija, M. (2014). *Transformacija funkcija moderne države* (doktorska disertacija). Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.

Članci i prilozi

Članak u zborniku

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov odjeljka ili članka. U: Inicijal(i) imena Prezime, (priredio), *Naslov djela* (str. broj strana). Mjesto izdanja: naziv izdavača.

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: M. Đurković (ured.). *Srbija 2000-2006: država, društvo, privreda* (str. 27–38). Beograd: Institut za evropske studije.

Članak iz naučnog časopisa

Prezime autora, inicijal(i) imena (godina izdanja). Naslov članka. *Naslov časopisa*, godište (broj), opseg strana.

Gradašćević-Sijerčić, J. (2012). Pravci razvoja radnog zakonodavstva u BiH. *Pravni savjetnik*, I (1), 65–73.

Članak iz magazina

Članak iz magazina ima isti format kao kad opisujemo članak iz naučnog časopisa, osim što dodajemo podatak o mjesecu (ako izlazi mjesečno), i podatak o danu (ako izlazi sedmično).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Članak iz novina

Za prikaz ovih izvora treba dodati podatak o godini, mjesecu i danu za dnevne i sedmične novine. Također, koristiti “str.” (ili “p.” ako su novine na stranom jeziku) kod broja strana.

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

A ako se ne spominje autor članka:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Članak iz enciklopedije

Kinni, T. B. (2004). Disney, Walt (1901-1966): Founder of the Walt Disney Company. U *Encyclopedia of Leadership* (God. 1, str. 345-349). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Online izvori

Članak iz online naučnog časopisa

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Web-stranice

Podatak o godini se odnosi na datum kreiranja, datum copyrighta, ili datum posljednje promjene.

Kraizer, S. (2005). *Safe child*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>

Članak iz *online* enciklopedije

Containerization. (2008). U *Encyclopædia Britannica*. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://search.eb.com>

Zakoni

Naziv zakona, naslov publikacije u kojoj je zakon objavljen, broj, godina.

Zakon o javnim nabavkama. Službeni glasnik BiH, 39/14.

Izjava o etičnosti i savjesnosti Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu

Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu je akademski naučni časopis koji se pridržava najviših standarda etike uredničkog rada, načela Etičkog kodeksa Univerziteta u Sarajevu, kao i načela Kodeksa ponašanja za urednike časopisa Komisije za izdavačku etiku (The COPE Code of Conduct for Journal Editors). Iskrenost, originalnost i poštenje od strane autora, kao i pravičnost, objektivnost i povjerljivost od strane urednika i recenzenata, vrijednosti su na kojima se zasniva uređivanje i izdavanje Godišnjaka Pravnog fakulteta u Sarajevu.

Kako bismo čitalačkoj publici ponudili kvalitetan sadržaj, navodimo sljedeća načela etike uredničkog rada kojih se moraju pridržavati autori, recenzenti i izdavač Godišnjaka.

Ukoliko se otkrije da rad predat za objavljivanje ne odgovara ovim načelima, neće biti objavljen u Godišnjaku.

Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji (double-blind peer review). Kroz proces recenziranja i uređivanja, prati se mogućnost plagiranja i falsificiranja sadržaja. U slučaju plagiranja, Redakcijski odbor izvještava autora o tome, te poduzima druge mjere.

Autori radova moraju jamčiti za izvornost objavljenih radova. Od autora se očekuje da riječi drugih autora, saradnika ili izvora adekvatno obilježe referencama. Autori koji predaju radove za Godišnjak moraju garantirati da su radovi njihovo originalno autorsko djelo, te da ni dijelovi, niti cijeli rad, nisu plagirani bez navođenja korištenih izvora. Bilo koji dio rada koji predstavlja citat ili parafrazu tuđih riječi ili djela, mora biti obilježen referencom odakle je preuzet. Autori bi trebali skrenuti pažnju na potencijalne finansijske ili druge sukobe interesa koji bi mogli utjecati na rezultate ili interpretaciju njihovih radova. Ukoliko autor otkrije grešku u radu, dužan je o tome obavijestiti Redakcijski odbor Godišnjaka, te pružiti podršku kako bi se greška odstranila ili rad povukao. Autori su takođe dužni radove ispraviti u skladu s preporukama recenzenata, kako bi se osigurala kvaliteta radova. Svi radovi se predaju u elektronskoj formi.

Izdavač osigurava dvostruku anonimnu recenziju radova predatih za objavljivanje u Godišnjaku. Nastojat će spriječiti bilo kakav potencijalni sukob interesa između autora i izdavača. Izdavač takođe garantira da će podatke vezane za predate radove držati u tajnosti do objavljivanja, a ukoliko rad ne

ispuni kriterije za objavljivanje, podaci ostaju trajno tajni. Izdavač zadržava pravo da provjerava da li su radovi originalni bilo kojim sredstvima (programima za otkrivanje plagijata i sl.).

Izdavač nastoji zadovoljiti potrebe autora i čitatelja, te stalno radi na poboljšanju kvalitete publikacije. Procesom recenziranja od strane renomiranih recenzenata osigurava kvalitetu radova koji se objavljuju u Godišnjaku. Izdavač osigurava autorima slobodu izražavanja. Izdavač je uvijek spreman naknadno objaviti ispravke, pojašnjenja ili izvinjenja, ukoliko je to potrebno.

Urednik poduzima opravdane mjere ukoliko su mu prezentirane etičke pritužbe na rad predat za objavljivanje ili već objavljeni rad, u suradnji s Redakcijskim odborom. Te mjere će uključivati kontaktiranje autora uz jasno objašnjenje zaprimljenih pritužbi, ali mogu takođe uključivati i komunikaciju s nadležnim institucijama i istražnim tijelima. Ukoliko se pritužba pokaže istinitom, izdavač povlači rad bez objavljivanja, ili u narednom broju štampa ispravku, izražavanje zabrinutosti ili neku drugu relevantnu napomenu. Svako prijavljeno neetičko ponašanje u odnosu na objavljene radove uredništvo je dužno provjeriti, bez obzira na to kada je rad objavljen.

Recenzenti radove ocjenjuju anonimno na osnovu sadržaja bez obzira na etničko porijeklo, spol, seksualnu orijentaciju, državljanstvo, religijska uvjerenja ili političku filozofiju autora. Dužni su da sve informacije o predatim rukopisima drže u tajnosti te da obavijeste glavnog urednika ukoliko primijete da autori krše autorska prava ili je njihov rad plagijat. Radove ocjenjuju objektivno i svoju ocjenu jasno obrazlažu u obrascu za recenziju. Ukoliko recenzent primijeti da nije kvalificiran ocijeniti rad ili da nije u mogućnosti ocijeniti ga, dužan je o tome obavijestiti glavnog urednika.

ISSN 0581-7471

